

Анастасия Пашова

**ДЕТСТВО И ЖИЗНЕНИ СВЕТОВЕ НА РОМИ
В ЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ**

**София
2010**

Посвещавам на моите родители - Румяна и Николай Пашови

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	5
ПЪРВА ГЛАВА	8
1.1. Исторически промени и тенденции в отношението към децата и детството в ромското семейство – <i>спомени на родени 20 – 40 - те и 60 – 80 - те години</i>	8
1.2. Изследване моделите на социализация на ромските деца	28
ВТОРА ГЛАВА	35
2.1. Автобиографии на роми от Благоевградско	35
2.2. Автобиографии на роми от Кюстендилско	64
2.3. Автобиографии на роми от Монтанско	87
2.4. Автобиографии на роми от Софийско	124
ТРЕТА ГЛАВА	155
3.1. Политики на тоталитарната власт към ромите в България /1944-1989/	155
3.2. Циганите мюсюлмани – неудобното за комунистическия режим в България малцинство	171
3.3. Документи, свързани с „възродителния процес“ на ромите	185
БИБЛИОГРАФИЯ	260

ВЪВЕДЕНИЕ

История на изследването

Защо ромите?

Моето „откриване“ на тази етнокултурна група беше изключително случайно. Може би никога нямаше „да я забележа“, ако не трябваше на присъствам служебно на фестивал за ромска музика, който се проведе през 1998 г. в Благоевград, на площад „Македония“. Няколко неща ми направиха много силно впечатление. Видях една огромна група от хора – роми, добре облечени, щастливи, доволни, с децата си, които слушаха музиката с огромен интерес и силно, емоционално аплодираха музикантите. Помислих си: „Къде ли са живели тези хора досега, че аз даже не съм ги и забелязала?“¹ Харесаха ми музиката и хората - и останах. Какво беше учудването ми от това, че нито един човек от мнозинството, който мина по площада, нито се спря, нито се заслуша, а по-скоро напускаше площада по най-бързия начин. Тогава си дадох сметка, че за повечето хора ромите нито са интересни, нито са желани, нито дори мнозинството иска да ги забележи. Всичко това провокира в мен емоционално отношение на съчувствие и същевременно на любопитство да науча нещо повече за тях.

През 2000 година преподавателите от катедра „Предучилищна педагогика“ имахме шанса да обучим по проект в рамките на една година петдесет младежи роми със средно образование, за помощник-учители. В съвместната ни работа ми направиха много силно впечатление няколко техни качества, които ги правеха различни от колегите им студенти. На първо място – това беше тяхната наблюдателност. Обясних си я с факта, че като всяка маргинална група, те трябва да оцеляват във враждебна за тях външна среда и по тази причина имат изострена чувствителност към поведението на хората от мнозинството. Особено ме изуми реакцията им, когато за няколко вечери взеха от мен и изчетоха първата автобиографична книга за мюсюлмани в Западните Родопи. Зададох ми директно въпроса: „Защо пишете само за тях, не може ли да напишете нещо и за нас?“ Отговорих им, че не е толкова просто, че трябва да отида и по места да живея при тях, за да наблюдавам и че това е свързано с време, пътуване, техника и пари. Но така или иначе седнах и написах първия си проект, свързан с антропологически изследвания на ромската култура, имайки зад гърба си тяхното обещание за помощ и съдействие по отделните населени места. И така, през 2001 г. реализирах проект към „Отворено общество“ - София на тема: „Толерантност в различността“ /Жизнени светове и ценности на ромската култура в България/, който приключи с книга с автобиографични спомени на хора от различни поколения и населени места в страната.²

Изследването и подхода

Предложеното изследване е само една част от по-голямо теренно и архивно проучване на историята и етнокултурата на ромите в Западна България. Като изследовател на ромската култура определено смятам, че антропологическите изследвания на ромите е коректно да се правят на регионално-селищно ниво и констатираните всекидневни практики, комуникации, обичаи, вярвания да не се извеждат като валидни за цялата ромска общност. Дори в конкретната общност е

важно да се подчертават индивидуалностите на информаторите – общностна група, пол, социален и икономически статус и образование, тъй като те определят спецификата на етническата идентичност на съответния човек.

Още повече, че за „външния“ за общността изследовател (който е носител на друга култура и не владее ромски език) винаги ще останат невидими много символни и знакови пластове на тази култура – йерархия в групата, рода и семейството; отношения с институциите и дистанция от властта; лично и публично пространство; вяра и религиозност, табута и т. н.

От 2001 г. досега трупам теренен опит, свързан с изследване на живота в ромските семейства и махали на различни градски и селски селища от България – Благоевград, София, Монтана, Самоков, Лом, Г. Делчев, с. Баня, с. Сатовча и др. Основните методи, които използвам в изследванията са включеното антропологическо наблюдение и биографичния метод на Габриеле Розентал.³ Чрез тях се насочих към изследване не само на групата, нейните обичаи и история, но и към отделния човек, към неговите преживявания с другите и съзнание за себе си. Потърсих теория и подход, които да ми позволят да свържа интимното със социалното, личната история с голямата история. В светлината на теориите за социологическото въображение⁴ приех, че личните тревоги са свързани с публичните проблеми и по този начин оформят колективната памет на общността. Използвах и нови източници – устната гещалт биография, която позволява да се проникне до съкровенията идентичности на разказващите.⁵ На автобиографичния разказ може да се погледне и като на саморефлексивна комуникация, и като на особено социално-речево взаимодействие.⁶ Автобиографиите вземах в устни интервюта, като спазвах всички предписания на метода на Розентал.⁷

Дългогодишният ми теренен опит ми позволи да събера и архивирам множество автобиографични и семейни устни истории, снимки, филми и етнографски материали, свързани със селищната история на ромите, които могат да се видят и в Интернет на адрес <http://roma.swu.bg>.

Събраните и една част публикувани, а други не, жизненни истории на хората от ромската етнокултурна група, провокираха интереса ми към техните преживявания, свързани с различните фази от живота им – детство, юношество, младост, старост⁸ С тези разкази се създава от времето смисъл.⁹ Те дават възможност на самите хора да изпъкнат преди всичко като индивиди: всеки със своя единствен жизнен път.

В първа глава съм показала как чрез използване на историкоантропологическия подход може да се конструират преживяванията от детството на хора от различни поколения, т.е. опитала съм се да изведа една кратка история на детството на ромските деца по техните спомени¹⁰. Тук основно се придържам към теорията на Морис Холбваск¹¹, че споменът за миналото е израз на колективната памет и човек си спомня нещо дотолкова, доколкото той е част от определена социална общност.

Историята на ромското семейство и мястото на детето в него почти не са били обект на изследване нито на историци, нито на педагози.¹² Ако трябва да бъдем още по-прецизни в историзиране на детството е необходимо да се отчитат и различията, характерни за различните региони и социални групи сред ромите.¹³

Предложеното изследване има няколко аспекта.

На първо място в професионален и емоционален план то е замислено като реакция срещу прекалените обобщения, които засягат детството на децата в ромското семейство в България в исторически и културен контекст.

На второ място, настоящият труд може да се разглежда като продукт от теренно и архивно проучване на една напълно непроучена област – „възродителния процес“ при ромите и политиките на тоталитарната държава към тях. Като извори на изследването са използвани документи от Държавните архиви по места и устни разкази на информатори. Идеята на представените във втора глава автобиографични спомени на роми от различни населени места, поколения, пол, образование и социален статус има от една страна за цел да развие чувствителността на читателя към жизнения свят на ромите, а от друга е безценен изследователски материал за по-прецизни изследвания.

На трето място, върху основата на архивни документи са анализирани политиките и практиките на социалистическата държава по отношение на ромите. Отваря се и една пренебрегвана в историята страница – „възродителния процес“ на ромите мюсюлмани и съпротивата им срещу издевателствата над тях. За илюстрация са приложени и 61 документа от ЦДА – София и ДА – Благоевград.¹⁴

ПЪРВА ГЛАВА

1.1. Исторически промени и тенденции в отношението към децата и детството в ромското семейство – спомени на родени 20-40 – те и 60-80 – те години

В тази втора подглава си поставих като цел да проследя и анализирам историческата промяна в отношението към детето и детството в традиционното и съвременното ромско семейство през XX век като използвам основно материали от собствените си теренни изследвания в ромските махали и записаните устни истории.

Разглеждам ромската култура като динамична и затова ще се опитам да открия модернизационните фактори, които обуславят промяната в нейните ценности в поколенчески план.

Конкретизирах анализа върху автобиографичните спомени на две поколения хора – родени 20 – 40 - те и 60 – 80 - те години, тъй като приех, че именно тези две поколения най - пълно и точно отразяват характеристиките на традиционното и съвременното ромско семейство.¹⁵

За този избор имам и други доводи:

- Поколението на родените 20 – 30 те години е най - старото поколение от записани хора. Техните автобиографични разкази¹⁶ са 15, като от тях 12 са на жени и 3 на мъже. Разбира се, тази извадка не е представителна за цялото това поколение, тъй като информаторите са от различни ромски групи, с различно групово самосъзнание, религия и език. За периода на тяхното детство, при пребояването през 1926 г. в България са отбелязани 134 844 цигани, от които в градовете живеят 32 101, а в селата - 102 743. Само част от тях посочват като майчин език циганския. Според Марушиакова, Попов¹⁷ тези статистически данни опровергават разпространения стереотип, че в миналото циганите са обитавали предимно градските покрайнини. Както се вижда от данните, 2/3 живеят на село.

Повечето от записаните информатори, родени през този период, свързват спомените си от детството с уседнал живот в различни села от страната, като почти отсъстват разкази за чергарски живот. В момента тези хора живеят в градските махали на посочените в предговора селища.

Това, което ги обединява поколенчески е, че почти всички имат само начално образование и през живота си са извършвали предимно ниско квалифицирана работа. Имат и сравнително сходна съдба: детство между двете войни, свързано с бедност и недоимък; ранно сирачество, ранна женитба и многодетство. През живота си са били свидетели и участници в редица демографски и социални промени: указ за забрана на чергарството, който правителството издава през 1958 година и който засяга 14 000 човека; насилствени действия от институциите върху циганите мюсюлмани да приемат български имена; отказ от традиционните занаяти и поминъци и масово започване на работа по фабрики и заводи; струпване на компактни маси от хора в големите градове и обособяване на ромски махали, а след 1970 г. - разселване по квартали.

- Поколението на родените 60 – 80 - те години е групата на внуците и прав-

нуците на родените 20 – 40 - те години. От това поколение са анализирани 13 автобиографични спомени, от които на 8 жени и петима мъже, родени предимно в градове. Всички са завършили основно образование и в техните спомени училището има съвсем друго място и значение за разлика от предишното поколение. В автобиографичните си спомени те интерпретират детството си по различен от възрастните начин. Говорят и разказват за нови ценности и нагласи към света и очакванията си от живота. Дават си сметка и разказват за масовото навлизане във всекидневието си на киното, радиото и телевизията. Повечето са женени и имат свое семейство с не повече от три деца, както планове и надежди, свързани с тяхното бъдеще. Това поколение именно е носител на новия репродуктивен модел – малко семейство с две до три деца.

Теоретична рамка на изследването

Детството, като историческа категория

Познанието на детството е неотделимо от историята на обществото и от неговото социално самопознание. “Историята на детството има за цел като възкреси исторически различни форми на отношението към децата да засили чувствителността към тях, да съпостави съвременното отношение към отделните групи деца с мястото на децата в света на възрастните някога, и да открие наследени от минали епохи нагласи към тях”¹⁸.

Първото изследване върху история на детството в Западна Европа е свързано с името на френския историк Филип Ариес. В своята книга “История на детството”, авторът стига до констатацията, че семейството като цел /семейният смисъл/ е непознато през Средновековието, възникнало е през XV - XVI век и се е утвърдило през следващия.

Концепцията на Филип Ариес¹⁹ включва няколко основни тези за Средновековието, които приемам като отправни точки в анализа на традиционното ромско семейство и които схематично могат да се представят в следната последователност:

- Детството, като възрастова категория е исторически продукт. До Късното Средновековие според него, децата се възприемат като малки възрастни и те споделят едновременно с възрастните игрите и труда.
- Родителите не са могли да развият силни емоционални чувства и отношения към децата си, поради изключително високата раждаемост и висока детска смъртност.
- Децата пространствено са в света на възрастните и в техните дейности – работят подобна работа; обитават общи помещения; от тях не се очаква специфично детско поведение. Те са включени във всички сфери от света на възрастните.
- Възпитанието не се разграничава като специфична дейност;

Според автора, модерното съпружеско семейство е последица от едно развитие, при което родът и отрицанието на неразделността са заличени в края на Средновековието. Средновековието е притежавало специална концепция за семейството. Под това то е разбирало родовата общност. Подробно отбелязвам сложните отношения между рода и семейството по няколко причини:

- Семейната среда, в която расте ромското дете по нещо си прилича с тази родова общност през Средновековието, но и твърде много се различава от нея. Ромите гледат на себе си като на специална група от хора, наричат се взаимно братя, а на всички останали гледат като на “чужди”/гаджо

- При ромите родовата и групова общност пази индивидите и им дава възможност да оцеляват физически, да получават социално подкрепа и да бъдат приемани като значими сред своите в групата. Различни са само причините, по които те търсят сигурност вътре в групата далеч от институциите и “чуждия” за тях свят;

- Не е без значение и фактът, че по отношение на семейната си култура, ромите носят съвършено различна от “гаджо”/не - ромите/ жизнена философия, съхранена векове в ромската скала на човешки ценности.

В България от последните години плахо си проправят път нови научни изследвания, чийто обект е историята на българското семейството. Повечето обаче го разглеждат в контекста на сравнение с европейското. В тях специално не се дискутират и разграничават семействата по етнически признак. Само в книгата си “Балканското семейство”, М. Тодорова²⁰ разглежда възрастовата структура на селското население по етническа принадлежност и установява, че след 1860 година за циганите то има типичната и за другите етнически групи прогресивна възрастова структура, характеризираща се с висока раждаемост и висока смъртност. Авторката говори и за много висока женска смъртност в детеродна възраст. По данни от 1900 г. смъртността при циганите е 36.66 на 1000 души, при средна за България – 18.64. Никъде обаче ромското семейство не е обект на специален исторически анализ.

От друга страна, самото историко-етнографско изучаване на детството в България прави своите първи стъпки. Първи опит в това отношение е изследването на Кристина Попова – „Националното дете”. В монографията вниманието на авторката е насочено към историята на отношението към детето и детството в началото на ХХ век, пречупени чрез дейността на Съюза за закрила на децата.

В научната литература липсват конкретно исторически изследвания върху детството на ромското дете в различните семейства, групи и общности /градски и селски/. От десетина години и в България е поставено началото и системно се проучват ромските групи – техния манталитет, нагласи и език, но ромските семейства се споменават само в контекста на групата и нейната етнокултурна характеристика. Има няколко много хубави монографии в които изследванията са насочени предимно върху обичаите, поверията и практиките, свързани с раждането и отглеждането на децата.²¹

В съществуващите в научния периодичен печат публикации²² се акцентува предимно върху социалните характеристики на семейството, без да се разглежда като комуникационна общност, в която детето усвоява определени речеве и социални нагласи и определени типове поведение, които предопределят образователните и професионалните му перспективи.

Изследванията върху ромското семейство не го разглеждат в конкретен исторически и вътрешно групов културен контекст. Разбира се има и изключения, но за съжаление са малко.²³

Причините за това са много:

- Липсват демографски изследвания върху ромите като самостоятелна етническа група, което не позволява да се търсят данни и извеждат тенденции в исторически план свързани с ромското семейство – неговата структура и форми /членове, бракове, раждания, разводи и смърт.²⁴

- От друга страна, в архивите липсват писменни извори като лични разкази и дневници, тъй като в цялостната комуникативна култура на ромите писането почти отсъства. По публикуваните дневници на пътешественици може да се реконструира част от тяхното всекидневие в миналото. Съхранени са съвсем малко снимки и албуми, тъй като ромите не са имали достъп до официалното публично пространство.²⁵ Запазените извори са предимно в частни лица и не могат да се ползват.

- Изследователите, които работят по тематиката са предимно не - роми и не могат да разберат спецификата и особеностите на “чуждото” за тях културно пространство.

Разбира се, има и изключения.. Йосиф Нунев²⁶ условно типизира ромските семейства в 3 групи.

- Традиционни – това са най - многоядрните, според автора, семейства с най – малко три поколения роднини и близки. Според автора в такива семейства живеят 60 –70% от ромите в България. Върху децата оказва влияние целия кръг от роднини и близки, според своя пол, възраст, лично обаяние и влияние сред другите, престижа и социалния статус. Дори да не живеят заедно, задължителна практика са честите събирания, съвместно решаване на проблеми и общо вземане на решения, които се отнасят до всички членове на семейството. Живеят при добри жилищни условия и в жилището се поддържа изрядна чистота.

- Аномиращи се, или аномирани семейства – липса на член от семейството; неразбирателство между поколенията; липса на доходен семеен бизнес, родители в развод и др. Те имат типични проблеми: безработица, алкохолизъм, проституция, просия и др. Живеят обикновено в гетата, в бедни къщи по няколко поколения. От първостепенно значение при тях е физическото оцеляване. Децата са свидетели и обекти на физически тормоз и насилие. Бързо изостават и отпадат от училище.

- Нетрадиционни – и двамата родители са със средно образование; или в смесен брак с българин, или с успешен частен бизнес. Осъзнават значението на образованието за децата си. Или се самоопределят като българи, или като роми, но с осъзнат стремеж да живеят като българи, съхранявайки ценностите на ромския етнос.

Това, което в тази класификация остава неясно е по какъв признак е изведена – по образованието на родителите /третия тип/, по организацията на всекидневния живот /първия тип/, или по наличие на социални проблеми /втория тип/. Нима не е истина, че семействата от първия тип също имат социални проблеми – безработица и липса на перспектива, а в същото време при тях не са изключения и случаите, в които родителите имат по - високо образование, или доходен бизнес.

Като имам предвид факта, че при ромите домашната култура на нивото на семейния живот и до днес е изключително устойчива, а традициите – силни, при-

емам, че всички ромски семейства са традиционни, доколкото са съхранили значимите ромски ценности. Тежките социални проблеми в някои от тях не ги правят по-малко ромски, а само ги характеризират като семейства в неравностойно социално положение. Както и семействата, напуснали пространствено общността не са по-малко ромски.²⁷ Достатъчно е да се посетят някои от техните апартаменти, за да се види, че и досега те са запазили основните характеристики на общностния живот – живеят по няколко поколения заедно; всекидневно си помагат взаимно с вещи и храни; често си гостуват и споделят общ колективен живот; езикът на който говорят е ромският; всекидневно устно си общуват на ниво моабет и разказване на интересни истории; заедно и пищно празнуват всички традиционни празници.

Затова в следващата част на изследването ще се опитам да проникна, доколкото мога в света на детството на две поколения роми – родени 20 – 30 - те и 60-80- те години, отразено в техните спомени.

Концепция за семейство в традиционната ромска култура - “Децата бяха отрудени и се бореха за прехраната”

Концепцията за семейство при ромите не може да се разгледа извън отношението семейство – род – група. Най-пълно и задълбочено този проблем се дискутира от Жан – Пиер Лиежоа в книгата “Роми, Цигани, Чергари”²⁸. Авторът изгражда една относително цялостна картина на ромското семейство в контекста на родовата семейна общност. “Семейството не е сбор от индивидуалности. Тя е цялостна единица, солидарна по отношение на “чуждите” и на другите семейства. Отношенията между индивидите са отношения между семейните групи. Дори отишъл в друго семейство, човекът си остава елемент на своята семейна общност.” Това обеснява и тесните контакти, които момичето запазва със собственото си семейство след женитбата. Много често именно майката, а не свекървата, ѝ помага в отглеждането на децата. В повечето спомени отношенията със свекървите са негативно натоварени, а с майките – позитивно.

”Майка ми ме мислеше и много ми помагаше и в работата къщи и да отгледам децата. През час беше в къщи, или аз у тях. Носеше ми продукти за ядене. Когато отивах някъде, при нея оставях децата.” /Янка, 1932/

”Сама съм се грижела за всичките. Много я интересуваше оная (свекървата) как съм или как са децата. Едно марципанче не им е купила. Аз ги възпитавах. Не искаше да среща ни мене, ни децата. Само си се гледаше нея, нейното семейство. Мъжът ми... той траеше. С голи ръце съм ги отгледала. Всичките се изпожиха два пъти, а най-големият – три пъти. Те са добре. Господ и на тях да им помага.” /Иванка, р. 1928г., Самоков/

”Свекърва ми беше много лоша. Тя нито веднъж не ми помогна за децата.” /Елена, 1940/

”Свекърва ми не ме искаше, защото не бях от Лом и много ме тормозеше. Мъжът ми имаше по-малък брат и сестра и аз ги гледах, перях, па слугувах и на свекър и свекърва” /Величка, 1937/.

При ромите груповата и териториална ендогамия е запазена и досега и е главен фактор при избора на брачен партньор. До известна степен се допълва и от

социална ендогамия, т. е. бракове между хора със сходно социално - икономическо положение.

“И с вторият като се събрахме и той ми се падаше братовчед и си отимахме още две деца” /Веска, 1926/

В спомените много често се изтъква връзката между смъртта на някой от родителите и ранната женитба и повторните бракове.

“Умря, а аз за таксират, къорава ще се ожения. Ожених се на 13 години. Първият мъж ми беше от Симитли. Любов имахме с него. Докога, няма ни месец, ни с момите мома, ни с жените жена. Избяга той. /Пена, 1914/

“На 15 години, точно преди да почине баща ми се омъжих. Омъжих се поради няколко причини – започна войната, мъжът ми беше от хубаво и добро семейство, баща ми настояваше, думите му бяха: “Ожени се за да си прибрана, майката си е майка, а мащехата си е мащеха”. /Пенка, 1927/

Ранната женитба, която присъства във всички разкази е нормативно одобрена от групата и се насърчава от околните. Никъде в спомените не се споменава църковен ритуал, за сметка на постоянното тематизиране на девствеността като ценност. Девствеността на жената е условие за брак и тази тенденция се запазила и до днес.

“Навремето много държаха на морала, нито едно момиче или момче не решаваха да се женят сами. Задължително беше да се иска от родителите на момчето, от другите родители. Много се държеше на девствеността. Ако едно момиче не е честно, се взимаха всички дарове от нея, слагаха я да възседне магарето с гръб към лицето му и я изпрацаха да си отива, като я разкарват из цялата махала с тъпан. Така хората разбираха”. “Какво е това? Сега всеки прави каквото си иска, развалят се семейства. Никой не зачита другия, а едно време бяхме задружни. Мойта сватба беше официална (не е била откраната) – годеж и сватба” /Пенка, 1927/

Информаторите не свързват ранната женитба с негативни преживявания или емоции. Те я приемат като напълно редна, задължителна и необходима. Особено лошо е отношението към жена, която не може да има деца, като априори се приема, че жената е причината за безплодието на семейството.

“Свекърва ми беше много лоша. Аз когато не можех да имам деца две години тя говореше на мъжа ми. Вика: “Недей Кольо, остави тази жена, че тя няма да може да има деца, недей да оставаш без деца. Остави я да се ожени за друг. Много я обичаш, обаче недей да оставаш през живота без деца. Тя няма деца. Няма рожба.” Млада бях, на 17 години бях аз ... а също и чичо му не е имал деца и затова тя му вика: “Недей да ставаш като чичо си, недей да оставаш като чичо си без деца, да си имаш, майка, рожба, да си чуваш деца.” И той вика: “Каквото да стане, аз нея няма да я оставя”. След това ние се прибрахме, направихме две стаички, отимахме си 4 деца, а зад мене живее свекърва ми” /Елена, 1940/.

Насилието над жената в семейството много често присъства в спомените и може да се изведе по скоро като норма, отколкото като изключение. Изневяратата от страна на мъжа негласно се одобрява и приема, за разлика от тази на жените.

“Мислиш ли, че аз не съм била бита? Мъжът ми ходеше и по курвите, ама

той е мъж, а жената свива семейно гнездо. Когато се оженихме с мъжа ми, всички спяхме в една стая, на рогозки (сламени), беше голяма мизерия, но всеки си знаеше задълженията. /Величка, 1937/.

“Не мога да си изкривя устата и да кажа кой се е карал повече. Понеже и баща ми и майка ми се караха по равно, не са правили разлика. Баща ми повече държеше на майка ми и на нея се караше повече. Ако имаше нещо забележка я казваше на нея. Ако направехме нещо, сърди се на майка ми, на нея се караше и биеше, а нас – не.”/Донка, 1940/.

“Той /зета/ ходи по курви, а тя/дъщерята си стои в къщи и гледа децата. Къде да ходи. Той ще спре. Тази работа е до време”/Елка, 1930/.

В общността е прието майката да се грижи основно за децата до 7 години и това е норма по отношение на жените. Ако тя е починала, грижите се поемат от бащата, който обикновено се жени повторно, или от други роднини на жената. Повторните бракове са типични за хората от това поколение и са широко разпространени. Общността насърчава сключването на втори и трети бракове. Очевидно това правило се е наложило от факта, че женският и мъжкият труд са еднакво незаменими.

“Много ми беше трудно, що зор съм видял с тези три деца без майка. Осем години нямахме деца, моята жена се притесняваше, че техните не я искат, и все абортираше, без да го иска тя. А когато се спомина, ме обвиниха, че аз я уморих. Ожених се за втора. Деца да ми гледа що-годе, ама си не е като същата майчица. Все ми хокаше децата, позволяваше си даже да ги шамароса. А на мен много ми тежеше, но все си мълчах да не ѝ се скарам, че пак ще си избяга – после друга и тя, може би, щеше да е същата.”/Кочо, 1933/.

Най-важната грижа на майката е изхранването на децата. Майката отговаря и за всекидневното икономическо оцеляване на семейството /храна и дрехи/. Майката е тази, която учи момичето на домакински умения и най-вече да пере и чисти. Тя е натоварена и с неговото възпитание до сватбата.

“Майка ми беше домакиня. Къщата ни блестеше от чистота. Тя ни научи на ред, чистота и много готварски умения. /Дина, 1936/.

“Добре си живееха с майка ми. А майка ми много ни биеше зарад пусто учене.”/Петко, 1933/.

Бащата е защитник на семейството по отношение на всичко, което е извън групата.

В повечето разкази бащата е споменаван основно чрез дейностите, които върши, но също и като човек, който обича децата си и се грижи за тях. Както се вижда в спомените, той е много силен модел за идентификация, особено в разказите на жените.

“Никой не ми помагаше да ги гледам, самичка... Повече баща ми ми помагаше, той много ме обичаше.”/Елена, 1940/.

“Като поотраснах много обичах да карам каруцата на татко и вятърът да развява дългата ми коса. Татко обичаше да ми разказва за участието си в Първата световна война. При Доброполе го взели пленник и бил откаран в Марсилия. Там престоял две години. Научил френски език. Баща ми беше своего рода “полиглот”. Знаеше турски, цигански, френски и руски език. Бях единствен-

но дете и обичта на майка и татко беше огромна. Задоволяваха малките ми капризи и цялата рода ме глезеше и обичаше. От баща ми наследих любовта към учението. Мечтата му беше да ме изучи./Дина, 1936/.

В автобиографичните разкази и на жените и на мъжете, образът на бащата е много силен и ярък. Той е човек работлив, силен, обичлив и справедлив, когато се правят грешки. Като образ се персонифицира с власт и дисциплина.

“Не, не може да не се правят грешки, но децата са били възпитани без училище. Баща ми не беше лош, да ни е страх от него, майка ни ни беше много, тя беше по - лоша. Баща ми много добър беше, извънредно. Той не е бил нито едно дете, един шамар не е ударил през живота си, 9 деца бяхме.”/Петко, 1933/.

От спомените личи, че бащата не се грижи пряко за децата и тяхното възпитание /това е повече грижа на майката/, но в спомените на мъжете те са работили с него и под негово ръководство. Във възпитанието се е намесвал само тогава, когато са нарушени правилата и трябва да се санкционира нарушителя.

“Бях първородният син на моите родители. Като дете бях много палав, див, биех децата за щяло и нещяло. Където и да ида, каквото и да правя, каквото и да пипна, все беше бяла. Като поотраснах малко се поочовечих малко, но все правех щуротии, една от тези щуротии е, че все си правех жилка или както я казват вие по-младите разпиналка (прашка). Та все се целих по врабчетата, по керемидите, по прозорците на комшиите. А вечерта татко ме шамаросваше като му се оплачат комшиите.”/Кочо, 1933/.

Социализация на детето в традиционното ромско семейство

Позитивната нагласа към децата е от особено значение в ромската общност и не без основание всички изследователи - циганолози²⁹ я извеждат като водеща в ценностната им система. “Циганите винаги са били известни с голямата си любов към децата и с многодетните си семейства. Семейството и децата при тях са основна ценност”³⁰ “На трето място в йерархията на нашите ценности, след свободата и семейството са децата. В ромското семейство всяко дете има своето място в зависимост от пола, възрастта и приноса си в припечелването на средства за препитание.”³¹

“Добре, ама ние, циганите не искаме да имаме едно или две деца, а искаме да имат братя и сестри. Роди се третото, пак момче, минаха се осем години и си говорим с мъжа ми, че нема да оставаме самички и след осем години родих пак момче. Сега си имам три момчета, много добре си живеят, също и дъщеря ми добре си живее./Мария, 1940/.

Високата раждаемост многократно и с гордост се подчертава в спомените, независимо че тясно се преплита с разкази за мизерните условия на живот през детството. Сякаш в съзнанието на ромите двете неща не са свързани. И това е обяснимо, като се има предвид нагласата на ромите да се задоволяват с минималното, с най - важното от материалните неща. Децата за тях са в сферата на духовното, на традицията, която носят. Затова многото деца са обект на гордост и престиж в групата.

“Имам осем деца и всичките момчета. Не ме питай как сме живели у тая

малка къща у коридорчето сме спали."/Иванка, р. 1928/.

"Ние сме двама братя и пет сестри, едната почина – най-малката, сега сме двама братя и четири сестри."/Асан, 1940/.

Най - яркото доказателство за позитивното отношението на хората от това поколение към децата и високата раждаемост е отношението им към изоставените чужди деца. В спомените ясно проличава отговорното им отношение към тях. В три от разказите на жени става ясно, че те са отгледали освен своите и чужди деца, независимо от бедността в която са живели. Например, в ромската махала в Берковица са осиновени и се отглеждат 30 български деца /по сведения на информатори/. В махалата в Лом, когато пораснат собствените им деца и особено ако останат сами, много възрастни жени осиновяват и се грижат за по - бедни или изоставени деца, които приемат като свои.

"После ожених се тук за Джемал. Вече с него криво-ляво Бог ни прати пет деца, с Шана – станаха пет. Шана ми е взето дете, Стойчо, Анчето, Личката, Демката. От там се дигнахме и отидохме в Оцава да живеем. И пак бедно живяхме. Ама той пиеше, много си пиеше той". /Пена, р. 1914/.

И взетото чуждо дете е дар от Бога, наравно със собствените. Може би тази традиционна позитивна нагласа към децата /свои и чужди/, обяснява и отношението на хората към децата от различен пол. За равнопоставени се приемат и момчетата, и момичетата, независимо че изследваните групи са патрилинеарно структурирани и би могло да се очаква, че само синовете ще носят власт и престиж на родителите си, а дъщерите ще се възприемат като второ качество деца.

"Ние почти бяхме всички равни в къщата, също и баща ми не е правил разлика между братята и сестрите ми."/Донка, 1940/.

"При нас няма значение момиче ли е момче ли е, само да е живо и здраво. Е..., когато имаш само момчета иска ти се да и имаш и една момиченце и обратнo"/Елка, 1930/.

Груповото самосъзнание оказва силно и трайно въздействие върху нагласите и отношенията към децата. Децата – момичета и момчета, не се възприемат само като собственост на родителите, а като членове на групата. Всички - и възрастни, и деца са заедно не само в частното пространство на дома, но и в публичното пространство – улицата, площада, магазина. "Възпитанието на децата е колективно и се осигурява от цялото семейство. Детето живее с още три или четири поколения и неговата социализация се извършва в рамките на тази общност. Поколенията не са противопоставени едно на друго. Те представляват една обща цялост, в която не съществува разделяне на света на децата от света на възрастните: децата са в постоянен социален контакт с възрастните и заедно се предпазват от отрицателното влияние на външния свят, никога не се оставят сами и около тях винаги има хора"³² Малките деца спокойно и без контрол от родителите играят навън пред погледа на всички – съседи, роднини и всички по някакъв начин, без директно да ги контролират ги следят с поглед. Всеки, освен за собствените си деца, се грижи и за безопасността на всички деца.

"Как така ще си гледаш само твоите деца, ами другите те не са ли деца, не ги ли е раждала и тях майка. Това само при вас го има. Другият човек или дете да е зле, а на теб да не ти пука. Какво да ги контролирам децата като са

на улицата?! Нали там не са сами, има и други хора. Те ще им хвърлят по едно око.”/Елка, 1930/.

В спомените на почти всички информаторки - жени присъства и разказ за това как са се грижили за по - малките си братя и сестри.

“Всички деца, няма значение от какъв пол са, работят. Помагат на родителите си да берат липа, билки, желязо, чукат орехи, берат лук и картофи. Ако бащата има някакъв занаят, той учи на него синовете си и те му помагат. Ето, баща ми е обушар и двамата братя работеха при него. Момичетата пък вършат женската работа – чистят, метат, мият, готвят и перат от много малки. Аз си спомням, че едвам ходех и вече помагах на мама да бърше праха. Много беше чисто у нас, като в аптека, въпреки че бяхме седем деца. Но какво пък, по - големите гледаха по - малките и така сме си живели хубаво”/ Елка, 1930/.

Потопено в семейния живот, детето общува с много хора. От всички тях детето получава ласки, команди, упреци, а понякога и шамари. Още отрано то трябва да се научи да разпознава настроенята и желанията на отделните възрастни, за да може да се приспособи към тях, за да получи нещо за себе си. Това развива в него изключително добра наблюдателност и познаване езика на невербалната комуникация в човешкото общуване. Още много малко детето овладява социални умения и бързо се научава да бъде самостоятелно и инициативно. “Опитът, инициативността и отговорността се усвояват в рамките на гъвкави часови графици и без прекалени забрани. Свободата на инициативата не означава липса на контрол. Просто няма пряк и индивидуален контрол, нито изобилие от заповеди, имплициращи подчинение. Контролът е глобален – осъществява се от цялата група”³³

Към порасналите деца от това поколение отношението би могло да се определи и като “икономическото”, доколкото те наравно с възрастните участват в осигуряване на прехраната. За това поколение децата са икономически полезни помощници в живота и старостта. Затова групата нормативно утвърждава потребността от “деца”, а не от “дете”. Това би могло да се обясни с изключително трудните условия на живот – борба за физическо оцеляване на семейството, много деца, липса на достатъчно храна. Порасналите деца са поставени в ролята на родители за по - малките, когато родителите и близките отсъстват или когато са починали, а навън наравно с родителите работят за осигуряване на прехраната. Поставени отрано в позицията на възрастни, те проявяват инициативност и отговорност към близките си хора.

В спомените на хората от изследваното поколение сирачеството е първото значимо от детството им преживяване, което оставя дълбок отпечатък върху тях и основно променя съдбата им.

“Баща ми умрял, аз съм била малка. Не го помня. Ние оставаме с брат ми и майка ми самички. Аз бях малка, баща ми не го помня хубаво, ама майка ми, бог да я прости, тя вдовица – гледала тютюн. Мъкнала ме е по нивите. След това германците бяха тука. И след това изгледа ни майка ми. Така горе-долу, изгледа ни. Пораснахме. Брат ми замина войник. Майка ми се разболя, аз трябваше да я гледам.”/ Пена, 1914/.

“Какво да ти кажа, баба, моят живот въобще не е хубав. Останах сираче от майка на 2 години. Баща ми се ожени повторно. Имам две доведени сестри и едно природено братче. Бедно семейство в малка къща. Ходих на училище и завърших основно образование. Исках да продължа, но нямаше пари, трябваше да работя.”/Пенка, 1927/.

“Баща ми почина, когато бях на шест години и може би това беше причината майка ми да се омъжи за втори път, защото не можеше да издържа мен и батко ми. Но този брак не издържа повече от 2 години и майка ми се разведе.”/Петко, 1940/.

Много често в разказите се срещат и спомени за починали рано братя и сестри. За времето, за което разказват тези хора, няма данни за детската смъртност сред ромите, но има публикувани материали за детската смъртност в България. “Много от родените живи деца в България умират още преди да навършат една годинка. На година са по 30000 деца.”³⁴

“Чедо, па да ти кажа, бяхме четири деца, аз и още две сестри и един брат. Аз бях най-големата после брат ми, па после двете сестри. Те умряха, останах само аз.”/Иванка, 1928/.

Спомените им за детството са в тясна възка със спомените им за мизерните условия на живот в началото на Втората световна война. Идването на германците е своеобразен времеви маркер в автобиографичните разкази. В два от разказите се тематизира войната като нещо ужасно, свързано с глад и мизерия .

“При царския живот беше мизерия, въшки до гуша – при царя. Ето и сега го докарахме пак така. Живеехме в стари къщи. Това беше германците когато дойдоха. Когато дойдоха германците, бях първо отделение, нямаше с какво да ходим на училище. Баща ми ми купи дървени обувки - отдолу дърво, отгоре свинска кожа с кабарчета отстрани, ковани. Отивах зимно време на училище, ама краката само вода ми ставаха. Но както и да е. А глад имаше, разбираш ли, дрехи нямаше – облекло нямаше. Нямаше с какво да се облечем, да отидем на училище. /Петко, 1933/.

“Сиромашия. Ама като бях на осем години, той почина. Майка ми се грижеше за всичките. Сами живеехме у схлупена къща. Пък и войната съм заварила, беше ужасно. Това, дете, никога да не го изпиташ.”/Иванка, 1928/.

Детството в тези десетилетия е свързано със спомени за труд от най - ранна възраст и работа за оцеляване на семейството.

“Да ви кажа мойта мизерия е голяма. Аз от 11-12 години по калайдисване ходих по Трънските села, там към границата. Но както и да е. После, след една - две години ходих за четина, баща ми, тука нашата маала, българските цигани ходиха за четина, за свинска четина.”/Петко, р. 1933, Самоков/.

“Произлизам от бедно семейство. Детството ми мина много трудно, наложи ми се да започна работа, още на десет години, за да помагам на родителите ми. Ние сме седемчленно семейство, имам три сестри и един брат. Налагаше ми се да не отивам на училище, за да работя. Работех понякога по една седмица, почиствах домовете на по-заможните семейства: перях, чистех, готвех, гледах им децата. За отплата ми даваха пари, дрехи и храна.”/Дида, 1933/.

“Такова детство, в което децата се грижат за оцеляването на семейството от 6-7 - годишна възраст до началото на двадесети век, също се смята за “нормално” в цяла Европа. При това в България, въпреки задължителното начално образование, училището успява да обхване до войните едва около половината от децата”³⁵

В повечето детски спомени, отсъстват разкази за игри и детски преживявания. Те са изключително свързани с рано поетите към семейството трудови отговорности и описват повтарящи се действия от всекидневието.

“От четвърти клас до осми клас и нямаше условия и бях ваксаджия... ходих, лъсках обувките. И оттам вече видях приятелите, всеки направил сандъче и аз така почнах. Имаше тук склад за зърнени храни, там пазех и лъсках обувките. Донесат им там ядене – първо, второ, трето, те вървят, а ние им пеем и им лъскаме обувките. На другия ден сабале излизам, лъскам обувките, кой - цо дава 20 стотинки, 50 стотинки. За нашия дом добре стигаха за два хляба, донасяхме пари и така сме живели.” /Асан, р. 1940 г., Самоков/.

Разбира се има и по-различни спомени, когато родителите са били живи и бащата е имал някакъв занаят или работа.

“Девет деца сме, пет братя и четири сестри. Девет изучаха баща ми и майка ми. Баща ми е бил калайджия, калайдисва съдове. Майка ми беше комакиня, работила е малко на тютюневия склад. Баща ми имаше 4 тона жито винаги в къщи, понеже беше калайджия, калайдисва по селата. Хората дават съдовете, събира съдовете и пазари на килограм жито – 100 кила, 80 кила жито, 200 кила вземаше ечемик. Калайдисва им съдовете и ние за хляб не страдахме, въпреки че бяхме 9 деца. По 4-5 тона жито всяка есен докарвахме тук вкъщи, мелеше го баща ми в село. Драгушиново, там имаше хубава мелница – първокачествена... и за хляб не сме страдали, нито за манджа. Липсваха много пари.” /Петко, 1933/.

“Баща ми е бил работник като мене, работил у Керамичната фабрика. Отначало работи в лимонадената фабрика, разкарваше по града, по сладкарници и кръчми безалкохолно с каруцата, тогава се правеше лимонада, бира. Аз му помагах, стоварах каси, карах коня. Майка ми тютюнева работничка оттам взема пенсия... работи 30-ина години. Баща ми беше каруцар.” /Асан, 1940/.

“Произхождам от работническо семейство. Баща ми имаше кон и каруца и разкарваше въглища от гара Сердика по домовете на хората. Също така снабдяваше магазините с различни стоки. Спомням си като малка, че вкъщи имахме брашно с чували, тенекии сирене, качета със сланина.” /Диана, 1936/.

Много често интервюираните разказват за топли и емоционални отношения, които са имали с родителите си – гледаше, обичаше, радваха ни се...

“Баща ми много ни гледаше. Обичаше да се грижи за нас. Работеше много, защото бяхме бедно семейство. Работеше и по къщите, тука го викнат, там го викнат. За хляб барем сбереше някой лев.” /Иванка, 1928/.

“Най-щастливите мигове в семейството ми бяха на празниците, тогава цялото семейство работихме задружно, за да съберем пари за приготовленията на празниците. Въпреки че бяхме много, родителите ни обичаха и много ни се радваха”. /Дида, 1933/

“Ние сме на баща ми 9 деца. Баща ми беше джамбазин – търговец. Той ни изгледа добре, изгледал ни, изучувал ни много добре. Аз съм петата, ние сме девет деца. На баща ми, ние бяхме 9 деца, той беше много трудолюбив и много ни се радваше. Той ни изгледа много добре. /Донка, 1940/

Отделяме повече място на тези спомени, защото според съвременната представа детството е именно такъв защитен период в живота на индивида, свързан с уюта и сигурността на семейството.

Тези разкази до известна степен влизат в противоречие с тезата на Филип Ариес, който смята, че отношението на възрастните към децата се определя в голяма степен от изключително високата раждаемост и високата детска смъртност и по тази причина родителите не са могли да развиват силни чувства към своите деца

Разказите на една част от поколението хора родени 20-40-те години показват, че независимо от многото на брой деца, отношенията между тях и родителите им са били емоционално наситени, свързани със силни чувства на привързаност и обич. Като деца са били обградени с любов и грижи като в същото време, като участници в общия ритъм на живот, са се ползвали със значителна свобода. Родителите вероятно са толерирали инициативността и самостоятелността на децата, именно защото те са били потопени в свята на възрастните, като равноправни участници в него.

Раждане и кръщаване на децата

При ромите на бременната и бременността се гледа двузначно. От една страна, за хората от общността бременната жена е нечиста. В основата на това вярване стои табуто, свързано със страха от замърсяване.

От друга страна, според Ел Марушиакова и В. Попов³⁶ в ромските общности са популярни редица норми и забрани за бременната жена, чиято цел е да запазят здравето на родилката и детето.

1. Забрани за дейности, които могат да доведат до прекъсване на бременността или раждане на мъртво дете: жената не трябва: да излиза навън след залез слънце; да прескача въже или верига; да кръщава или да ходи на погребение; да си вади зъб; трябва да яде от всичко, което и се прияде.

2. Забрани за дейности с цел да се предотврати раждане на дете с физически или психически недъзи: бременната не трябва за яде заек, за да няма детето заешка уста; да не яде охлюви, за да не бъде детето сополиво; да не яде люто, за да не е пъпчиво; Не бива да гледа грозни неща, за да не бъде детето грозно; да се плаши и да седи на прага.

3. Норми и забрани, целящи осигуряване на нормално и безболезнено раждане: бременната не трябва да яде мазно и да преяжда, за да не бъде детето дебело; Трябва да ходи често за вода и да пие от длани; Не трябва да присъства при раждане на друга жена за да не преминат болките към нея

От посочените, одобрени от групата норми и забрани се вижда, че закрилата на детето започва още преди раждането му. Една от причините за това е, че общността отхвърля абортите. Затова бъдещата майка има особени права и трябва да спазва различни забрани. Ако се направи детайлен анализ на нормите и

забраните, може да се открие, че те имат до известна степен противоречив характер.

От една страна да яде всичко, което и се яде, а от друга забрана за определени храни. “Нормата носи смисъл в себе си, но тя никога не успява да установи строго и универсално кодифициране”.³⁷

От друга страна в нормите е закодиран моделът за дете, който групата одобрява – да е физически и психически здраво, да не е грозно, да не е пъпчиво, да не е сополиво, да няма заешка уста, да не е дебело. Както се вижда, повечето от забраните са свързани с консумация на определени храни от животни, като отделни страни на животното магически се пренасят и върху детето. Повечето от забраните целят запазване здравето на детето, докато останалите налагат ограничения на родилката и целят да я изолират от групата – да не ходи на погребения, да не кръщава, да не излиза навън след залез слънце.

Доколко обаче тези норми и забрани реално се спазват в групата?

“Свекърва ми не ме искаше, защото не бях от Лом и много ме тормозеше. Мъжът ми имаше по-малък брат и сестра и аз ги гледах, перях, па слугувах и на свекър и на свекърва. Веднъж, когато перях, на свекърва ми не ѝ хареса прането и свали всичките дрехи от телта и ме накара отново да ги пера, а аз бях вече бременна на четири месеца, но какво да правя, хем рева, хем пера. По цял ден шетах, па после ходех и да копая. Ама виждаш ли, родих 4 деца, отгледах ги, сватби им направих, па и къщи.” /Величка, 1937/.

В разказите на жените се вижда, че нито те, нито близките им гледат на бременността като на особено състояние. Масово в спомените бременната продължава да изпълнява всекидневните си задължения и не рядко е подлагана и на тормоз от близките си, най - често от свекървата.

Повечето жени от това поколение са раждали в къщи, като обикновено е помагала “баба”. “Предпочитало се е да бъде българка, тъй като родилката е нечиста и докосването до нея омърсява. При трудно раждане е имало редица магически действия – пиене на вода от обувка на съпруг; замаятане с престилка; слагане на билка във вода; метла и желязо до вратата, за да се прогонят злите сили.”³⁸

Всички тези практики показват, че не само бременната, но и самото раждане се смята за мръсно и свързано с нечисти сили, които трябва да се прогонват.

“Някога нямаше лекари, то имаше, ама много рядко. Да кажем родилката вече ще роди, няма лекар, викат комшийките, старите баби. Загреят вода, приготвят всичко и така. Първото дете не съм го леко родила, понеже ми се спуска мехура... три дена си измъчих в родилния. Родил се момче. Второто – лесно, с момичето по-лесно.” /Донка, 1940/.

Децата обикновено са се кръщавали на роднините и близките, като всяка махала си имала популярни имена, които най - често се избират. По сведения на информатори в Лом с официалното си име детето от мъжки пол получава и второ име, което се използва само в тесен кръг – роднините и махалата. Смята се, че това име го пази от злите сили. Така, почти всеки мъж от махала “Младеново” в Лом, има второ име. Смята се още, че има връзка между самото име и жизнения път и късмета на човека.

“А иначе всички деца са на родата, на чичовци, на лелите, на родата кръстени. Моето дете, когато се роди първото, бях като ученичка. Имаше

едно момче Огнян в моя клас и като бях млада ученичка и си турих на главата за това име, просто харесах това име. Не момчето, името ми хареса и си го кръстих Огнян. А пък в махалата го нямаше това име и затова. А второто дете го кръсти кумичката, тя каквото иска, Даниела... Със свекървата няма мешавина, аз каквото искам, това и мъжът ми също. Вика: "Каквото каже жена ми, така ще го кръстим". Третото дете съм го кръстила на кумовете. Най-малкият ми син, беше ми много гордост от баща ми и си го кръстих Георги, да си има имен ден за цял живот. Моите внуци са на мене, на дядо му, на леля му, просто пак с родата мешаме." /Донка, 1940/.

Според Марушиакова, Попов³⁹, кръщенето се прави при всички ромски групи, но при различните групи има нюанси. "При циганите християни, особено при кардарашите и рударите, кръщаването на всички деца е задължително и се прави в черква или с голяма процесия в манастир. В повечето случаи обаче кръщение се прави само в определени ситуации: само за първо дете; за първо момче след няколко момичето; след сън или при болест на детето. Кръщение със свещеник /в църква или манастир/ се прави сравнително рядко, главно при болни деца, а в повечето случаи неговата роля изпълнява кръстникът и кръстницата. Понякога на детето се дава и второ име, различно от "официалното". Като цяло самото кръщение е свързано винаги с големи празненства и богата трапеза".

Училището също присъства в автобиографичните истории за детството. В спомените на хората от това възрастно поколение, то заема твърде малко място. Споменава се само информативно. Независимо, че като причина за ранния отказ от училището интервюираните посочват бедността и мизерията между двете войни.

Затова по - голямата част от информаторите са без образование, като има някои, които са завършили четвърти клас, но те са по - скоро изключения.

"На мен не ми вървеше четенето (смее се). Брат ми минава с 4, учителят Пенчев взима от него една единица, слага я на мойта двойка – става 3, за да мина (смее се). И следващата година не ходих на училище – следващата ходих във второ отделение. Завърших го с 4 и за трето отделение учих само първия срок, три месеца и съм спрел. После помагах на баща ми, работих с баща ми, спряха ме от училище." /Петко, 1933/.

"Учил съм тука, в "Христо Максимов", до четвърти клас." /Асан, 1940/.

"Аз единствен от моите връстници, аркадаши завърших 4ти клас. Сега значи май е 8 клас." /Кочо, 1933/.

Училището не се свързва с бъдещата реализация на децата родени през 30-те. Най - важното за тях е да овладеят професията на бащата, ако са момчета и трудови домашни умения, ако са момичета, да се оженят и имат деца.

За разлика от спомените им за своето учение, които са изключително бедни и фрагментарни, информаторите мислят бъдещето на своите деца като свързано с учението.

"Щастлива майка и баба съм. Въпреки че сме роми, винаги съм се стремяла заедно със съпруга да възпитаваме своите деца в любов към учението, труда, да бъдат честни и достойни хора. Затова им е трудно в живота, особено днес, но се справят. Винаги съм им казвала: "Хляб и сол яжте, но спете спокойно." /Диана, 1936/.

“Сега ми харесва живота, че децата могат да учат и има много учени хора - цигани, хората карат хубави коли имат вече мобифони. А бе, децата се раждат направо образовани.” /Величка, 1937/.

“Животът е една непрестанна борба за оцеляване. Купих чеиз и за двете ми дъщери, но тогава имаше работа и аз много работех, за да не чувстват децата ми, че растат без баща и да не са лишени от нищо. Аз се лишавах от всичко, от моди, от развлечения, но моите деца не са били лишавани от нищо. Винаги са били чисти и спретнати и съм ги пращала всеки ден на училище. И децата ми изучиха, въпреки че бях сама. Не съм съгласна с днешните млади хора, с техните разбирания за живота. Не е важно дали си циганин или българин, или турчин, важното е да си човек с главно “Ч”. Във всяко стадо си има мърша, важното е човек да не се предава, а да се бори.” /Лидия, 1942/.

Разказите много често имат характер на обобщения в които се правят заключения за моралните ценности на живота и оценка на собствената си съдба.

В голяма част от спомените на хората от това поколение собственото им детство и ценности са предствени в контраст с ценностите и поведението на сегашното младо поколение. Това дава възможност през очите на възрастното поколение да се открият характеристиките на съвременното отношение към децата и детството в ромските общности.

“Преди години цялото семейство се обичаше... братя, сестри, майка, баща, но сега са лоши. Хората вътре не могат да си живеят в семейството. Много лошо, много лошо. Ето, две внучета тука имам, постоянно викам по тях да не се бият... постоянно викам и не съм само аз, из цялата махала тука се чува някой вика по някой и се кара.” /Петко, 1933/.

“Тогава такъв беше животът, а сегашните снахи не щат да ги командват, направо зарязват и мъже, и деца, хич не им пука за нищо.” /Величка, 1937/

“Сега поколението е друго, по-модерно Сега момчетата ходят с едни гащи, та чак в дупетата им влизали, а иначе момчетата били виновни, че ги изнасилвали. Те ходят почти голи, а по мое време държахме на девственост. Сега се чудят какво да правят от слободия. Тогава ние ядяхме намазани филии с маджун (нещо като свинска мас) и просеник, не сме ходели на училище. Бяхме неграмотни, ама нямаше тая курвария, тоз разврат, какъвто е сега.” /Величка, 1937/.

“А сега какво става? Раждат, а не могат да ги гледат, оставят ги на произвола на съдбата. Животът е станал много страшен - раждат млади, неомъжени момичета, дават си децата по домовете за сираци, проституират млади момичета, момчетата са наркомани, крадци, убийци. Но те не са виновни, виновни са техните родители, защото са безотговорни, а и не познават Бога. Даже и младите като видят по-стар човек до себе си, хич не се съобразяват с него, целуват се, прегръщат се и говорят какви ли не мръсни приказки. По мое време нямаше такъв разврат; като видехме стар човек го поздравявахме, па и ръка сме целували.” /Вяра, 1940/.

Доколко са прави тези хора в преценката си за младото поколение е въпрос на гледна точка и на анализ, който ще се опитам да направя в следващата част.

Детството в процеса на модернизация /Родени 60 – 80 те години/

Младите поколения ромски деца обикновено са отгледани в нуклеарни семейства, а там, където са гледани от баби, родителите са на гурбет. В автобиографичните спомени на родените през 60-те – 80-те години ясно се откроява промененият и наложен нов модел на малко семейство – с две и три деца.

“Аз съм обикновен млад мъж на 26 години. Произлизам от семейство на занаятчи, принадлежа към етническа група роми. Роден съм в гр. Кюстендил и израснах тук в обособената ромска махала. Моето семейство е четиричленно. Имам един брат по-голям от мен, който е безработен, неженен. Родителите ми също са безработни. Майка ми по професия е фризьор, а баща ми е наследил занаята на своя баща - произвеждане на печки за дърва и въглища, кюнци и др.” /Георги, 1976/.

“Родена съм на 23.07.1964г. в гр. София. Живея в кв. “Красна поляна”. Аз съм второто по ред дете, имам сестра, която е по-голяма от мен и брат, който е по-малък.” /Елка, 1964/

Носители на тази промяна са именно това поколение хора, които в много отношения са носители на нови ценности и ново отношение към себе си и другите. “Една от трансформациите изобщо, засягащи ромското семейство, е намаляване големината на семейните групи заради относителното увеличаване на усядането, което затруднява прегрупирането, политиката на настаняване в неподходящи жилища, както и в резултат смесените бракове, които често изолират така полученото “непълно” семейство.”⁴⁰

Разграничено е детството от живота на възрастните. Децата от това поколение се обособяват като отделна възрастова група – ходят на училище, родителите ги гледат, грижат се за тях, купуват им играчки и там, където има възможност, им обособяват отделни детски стаи. Като резултат от това, те са по-зависими и контролирани от възрастните. Редът, дисциплината, дори боят влиза в спомените.

“До 18 години не знаех какво е дискотека, бар, не знаех какво е да пиеш алкохол. Всичко това ми беше забранено от моите родители.” /Иван, 1980/.

“Майка ми и баща ми много държаха на семейството. Пропуших още в детската градина, исках да опитам какво е да пушиш, защото гледах, че другите също пушат. Още не бях свикнал да дърпам и въпреки това пуших по една кутия на ден. Мина много време и баща ми ме хвана. Бях с брат ми. Тогава прекалено много ни би. Тогава разбрах, че цигарите са вредни, че не са полезни за здравето, а и понеже съм малък ще ми пречат за възрастта.” /Стоян, 1983/.

От децата се изискват и се възпитават конкретни качества, контролира се поведението им. От всекидневието е изключен тежкият труд на децата и те не се грижат сами за храната си. В центъра на семейното възпитание, освен грижата за здравето и храната, обект на специална грижа става образованието и бъдещето им. Променя се и мястото и ролята на училището и образованието в живота на децата от това ново поколение. Различен е разказът им в който присъства училището от информативното му споменаване от родените 30 те. Вероятно причините за това са много:

- постоянна работа на родителите;

- наложеният нов модел на малкото семейство с две и три деца;
- създадените масови детски градини;
- кръгзорът на самите деца се разширява, чрез масовото навлизане на радиото и телевизията. Те издигат престижа на образованието и налагат нови модели на идентификация.

“Спомням си, когато тръгнах на училище, бях много щастлива, защото се запознах с много деца. В училището се чувствах свободна, защото се отървах с една дума от къщните задължения. В училището се чувствах просто дете, играех си, научавах все нови и непознати за мен неща, свързани с живота ми. Обаче много съжалявам, че не можах да завърша образованието си. Стигнах до 8 клас, но не го завърших, защото още в първия срок моят вече съпружък ме беше откраднал.” /Васка, 1968/

«Учех в детска градина в града. Бях възпитана много добре от родителите си. По някой път отговарях на мама, а татко ме наказваше. Той все повтаряше, че ако съм възпитана добре, няма да правя това. Възпитаваше ме много добре и ме научи да се обръщам към по-старите с уважение. В училище бях отличничка, не само по оценки, но и по дисциплина и култура. Всички учители се възхищаваха от мен и знанието и културата ми. /Жени, 1985/

“Народиха ни се три деца – две момчета и едно момиче които се опитвахме през тогавашната парична криза да възпитаваме и образоваме, защото аз работех, като бръснар подстригнах българи и техните деца и слушах за какво си говорят - че образованието се нарежда сред ценностите, които човек трябва особено да почита и към които трябва да насочва своя интерес. Затова исках моите деца също да бъдат образовани и възпитани. Аз нямах възможност като дете-сирак да бъда възпитан от своите родители, поради тяхната смърт (на родителите му). /Кирил, р. 1962/

“Родена съм 1968г. в гр. Монтана, в семейство на занаятчия. Баща ми, Кирил Арсов е от гр. Монтана и е от ромски произход. Майка ми се казва Гюля Сюлейманова Разсимова. Тя е от Видин, тюркоезична ромка е. Имала съм щастливо и нормално детство. Ученическите години, от първи до седми клас, завърших в 1во основно училище “Кирил и Методий” в родния ми град. /Силвия, 1968/

“Най-много ме караха да ходя на училище. После се харесахме с Валентин и се оженихме. На 13 години бях. После се роди Николина. А аз я оставих при нашите, при брат ми Анто и снаха ми Величка, защото избягах с друг мъж. Той е от решатарите. Те бяха овчари у Софийско. Избягах, защото бях млада и шашава.” /Даниела, 1974/

“Прекарах детството си при баба и дядо. Още от 3-годишна възраст те ме учиха на добро възпитание. На същата възраст родителите ми ме дадоха на детска ясла. Всички в квартала казваха, че съм още малка да остана в яслата. Баща ми казваше, че за възпитание и култура не съм малка. Научих се да говоря български още от малка и говорех само на български. В детската градина с мен имаше още едно момиче от квартала и понеже тя говореше цигански, всички и викаха “циганка”. /Жени, 1985/

Променено е и участието на децата в живота на семейството. Те вече не са

принудени от най - ранна възраст да се грижат за оцеляването на семейството. Бабата и дядото подпомагат младите при отглеждането и възпитанието на децата и в много от спомените те са се грижили и възпитавали децата. Бабата и дядото като образи често присъстват в разказите.

“Ходила съм на детска градина. Почти съм израсла сред българчета. Повече съм общувала с тях. От една годинка до 12-годишна съм учила сред българи. Баща ми и майка ми, когато се връщаха от работа, винаги преглеждаха бележника ми и ме питаха за домашните. Питаха ме дали имам затруднения с уроците. Най-много ми помагаша татко и дядо. Учеха ме да съм искрена и това много ме радваше. В училище много ми вървеше и се радвах на това, което учехме там.” /Розалия, р. 1983/

В семейството е създаден уют и нормални условия на учене на уроците. Близките се интересуват и стимулират не само посещаването на училището, но и високите постижения. В къщи по – големите деца участват основно в домашния труд, като се грижат за по – малките си братя и сестри, което оставя силен спомен у тях.

“Аз като малка изцяло се отдадох на по-малките ми брат и сестра. Родителите ни ходеха на работа, а аз поддържах дома ни чист и подреден./Васка, 1968/

“Казвам се Вики, на 21 години съм и имам трима братя и една сестра. Ние сме пет деца и сме от гр. Берковица. Искам да ви кажа за моето възпитание, как израстнах. Моите родители бяха по Съюза 15 години и ме отгледаха баба и дядо. Моята баба много искаше аз да бъда добра и много добре ме възпитаваше. Тя ме научи как да готвя, как да пера, как да бъда добра домакиня в къщата./Вики, 1978/

“За културата и дисциплината съм възпитавана от баща ми и съм му много благодарна. Майка ми ме учеше за семейното домакинство. Тя винаги ми е казвала да не оставям моята работа, да я върши някой друг. На нея също съм много благодарна. С една дума, израстнах в много добро и възпитано семейство.” /Жени, 1985/

Между родители и деца протича процес на емоционализиране на отношенията. Детето е защитено от несгоди, чрез грижите и любовта на майката, а по често бабата. Неговият живот, здраве, храна са обект на специални грижи. Под влияние на възрастните детето развива своята индивидуалност, чувства и способности.

“Баба ми (също Бог да я прости) беше много добра жена, тя обичаше всички внуци, но над мен най-много трепереше. От разказите на моята баба знам, че с моя дядо са преминали през много трудности, докато успеят да си построят къща в центъра на новия квартал, където по-късно израснаха и моите чичовци.”/Георги, р. 1976/

В разказите се появяват спомени за играчки и лакомства. Присъстват и общи забавления с родителите – екскурзии, кина, панаири, сладкарница и концерти. Едни от най – хубавите детски спомени са тези прекарани с близките и родителите.

“Моят баща задоволяваше всичките ни капризи, като ни купуваше дрехи, обувки, играчки и много лакомства. Моята майка, която готвеше много вкус-

но, ни обгръщаше с много внимание и любов, възпитаваха ни в прилежност и уважение към околните и това да не вредим, а да бъдем полезни с каквото можем и е по силите ни, за близките ни. *Имахме щастливо детство, изпъстрено с екскурзии и много радостни мигове*". /Елка, 1964/

"Имам една сестра – Силвия и един брат – Александър. От детството си спомням много интересни неща. Например, родителите ни често ни водеха на кино, на сладкарница, по концерти, на панаири в някои села."/Васка, 1968/

"Най-хубав спомен от моя живот са вечерите, които прекарах с моите родители, баба и дядо ми. Те имаха навика да се събират с техни приятели.. Пред нашата къща имаше огромна поляна, на която се кладеше огън, понякога се печеше нещо или пък вареше и под звездното небе старите хора разказваха случки от миналото си - някои действителни, други измислени, трети интересни и смешни. Това е един от най-прекрасните спомени от моя живот."/Силвия, 1968/

"Моята баба и дядо много ме обичат, моите родители също ме обичат, но те бяха от мен далече, много години бях разделена от тях."/Вики, р. 1981г., гр. Берковица. /Вики, 1981/

"Отгледана съм от баба и дядо, защото родителите ми са били на работа. Дядо ми и баба ми много ме глезеха, защото бях болна и като малка ми обръщаха много внимание. Но, въпреки всичко имаше ред и дисциплина. Учиha ме да не крада, да не се бия с приятелките си, да не лъжа и да не се надценявам над хората."/Розалия, 1983/

"Аз се казвам Ася Иванова Иванова и съм от гр. Берковица. Живея в кв. "Раковица" и съм на 19 години. Когато бях малка, бях много строго възпитавана, какво да правя и какво да не правя. Спомням си, че когато бях в 4ти клас, моите родители ми забраняваха да правя такива неща, каквито големите правят - да ходя на дискотека, да говоря с непознати, да крада, да вземам нещо, което не е мое. Израстнах в семейство от много хора. Ние сме в семейството общо 9 души. За мен културата е много важна в едно семейство."/Ася, р. 1983г., гр. Берковица/.

"Преди да вляза в казармата и аз се ожених и взех за жена Петра, която бе от нашата махала, а аз тогава бях на 16 или 17 години. А жена ми си стоеше вкъщи и се грижеше вече за три деца. Много се бях зарадвал, че имам дъщеря – Златка, но Бог ми я взе. Това е голямата трагедия на моя живот, която я помня като вчера. Дъщеря ми се чувстваше добре, смееше се, играеше, скачаше, крещеше и ние изобщо не усетихме, че е болна. Едва след една седмица започна да се влошава положението. Оставих я с майка и в болницата, но беше вече много късно. На следващия ден сутринта бях отишъл на свиждане, но лекаря ме спря в коридора и с голямо съжаление ми съобщи поразяващата новина, че дъщеря ми рано сутринта починала от жълтеница. Аз не можах да се сдържа и се нахвърлих на лекаря, обвинявайки него за смъртта на моята едногодишна дъщеря. След два дни с целия джинс (род) я погребяхме, но аз не съм я забравил, дори когато жена ми беше пак бременна след две години. Но този път тя ми роди пак син – Асен. И така останах с три сина, какво да правя така ни е било писано."/Петър, р. 1970/.

От спомените се вижда, че на децата се осигурява време за учене и развлечения – разходки, игри, гледане на телевизия.

“Още от малък моите родители ме държаха много строго. Режимът ми до седми клас беше следният: В 7 часа сутринта отивам на училище и се прибирам в 7 вечерта. След това до 12 часа учих уроците си, като от време на време ме побийваха. В училище имах само хубави оценки.” /Иван, 1980/

Условно разбира се можем да приемем, че новото поколение роми е изградило ново отношение към децата – натрапване и контрол, но същевременно и емпатия. Засилила се е и променила ролята на образователните институции. Тясно свързани с тях са лични планове за бъдещето и професията. Изградила се е една нова саморефлексия.

“Моите родители ме възпитаха така, че да разбирам от всичко и да мога да им помагам във всичко. Такова възпитание ми дадоха родителите ми, че да мога да се въздигна в живота си. Наказваха ме при всяка моя лъжа и провинение в училище. Където и да съм постъпвал на работа, хората винаги са ми имали доверие и съм бил уважаван от тях. /Иван, 1980/

“Моят дядо (Бог да го прости) беше много добър човек, работеше в консервна фабрика, но практикуваше и своята занаят, като основно произвеждаше печки за дърева и възлища, кюнци и други услуги за бита. Самият той произлиза от работническо семейство на козачи, което се състоеше от девет члена (пет братя и две сестри). През 1960 г. бе единственият ром, който имаше работилница в центъра на гр. Кюстендил. /Георги, 1976

Интересно е тук да се замислим и по един друг въпрос: Какво са загубили и спечелили ромските деца от закъснелите процеси на модернизирание на детството?

Нека се опитаме да погледнем ситуацията от гледна точка на Филип Ариес – големият изследовател на детството, който смята че разграничаването на детството от възрастните и оформянето на децата като отделна възрастова група, която е зависима от възрастните и на която се отреждат отделни качества е свързана с лишаване на децата от права. Децата се отделят пространствено от света на възрастните и от техните дейности, увеличава се времето, което се отделя специално за тях. С появата на детската стая се “гетоизира” детето и семейно се инфантилизира под постоянният надзор на възрастните, което намалява възможностите му да събира собствен опит и равноправно да участва в света на възрастните. Това е свързано с неговото цивилизиране – учене на маниери и подтискане на естествени реакции.

Нека се опитаме тази дискусия да я разгледаме по-подробно в следващата подглава.

1.2. Изследване моделите на социализация на ромските деца

Целта на тази част от труда е да постави началото на една публична дискусия за особеностите в процесите на социализация на ромските деца в семействата им и мерките, които би било желателно да се набележат за успешната им реализация в училището и живота.

Като теоретична рамка на анализа върху изложения в предишната подглава резултат от теренните антропологически изследвания на детството в ромските семейства, ще използвам социално-психологическата теория за социализацията на П. Бъргър и Т. Лукман⁴¹. Накратко ще изложа самата концепция, като маркирам само въпросите, които поставя открити по отношение първичната и вторична социализация на ромското дете. Надявам се, че всички повдигнати въпроси ще отворят пространство за задълбочен анализ на историческия и културен контекст, в които расте и живее ромското дете.

Понятието “социализация” е многозначно и съдържателната му интерпретация у различните автори е различна.⁴²

В широк смисъл се разглежда като различно влияние на културната среда върху индивида. В процеса на социализация последният се приобщава към социалния живот на групата, учи се да разбира културата на общността и да има определено поведение в нея, като утвърждава себе си и изпълнява различни социални роли.

П. Бъргър и Т. Лукман⁴³ изграждат цялостната си концепцията, като се опират на идеята за “разбиране на другия” на Вебер и Шютц и на Мийдовата теория за социализацията. Без съмнение, всички споменати автори разглеждат социализацията, като онтогенетичен процес, в който индивидът става член на обществото и групата. “Тя е всеобхватно и последователно въвеждане на индивида в обективния свят на дадено общество, или общност. Първичната социализация е първият етап на този процес, а вторичната е всеки следващ процес, който въвежда вече социализирания индивид в нови сектори на света”.⁴⁴ Според авторите началната точка на този процес е интернализацията, т.е. интерпретирането на дадено събитие, като изразяващо значение. Това е механизъм, по който то става субективно значимо за индивида. “Очевидно е, че първичната социализация е най-важна за индивида и че базисната структура на всяка вторична социализация трябва да наподобява структурата на първичната социализация.”⁴⁵

Всеки индивид се ражда в обективна социална структура, локализирана във времето и пространството. Именно в рамките на конкретната група, той се сблъсква със “значимите други”, отговорни за неговата социализация. “Значимите други” опосредстват за него социалния свят и го модифицират. Те подбират аспекти от него в съответствие със собствената си локализация в социалната структура и по силата на своите индивидуални особености. И в този план възникват и първите въпроси:

Кои са за ромското дете “значимите други”, след като то расте не в нуклеарно, а в разширено семейство /няколко поколения с много деца/, свързано с много близки роднински семейства в общността? Какви особености в социализацията на децата поражда този семеен колективен модел?

Първичната социализация включва нещо повече от познавателно научаване. Тя се разгръща при обстоятелства, които са силно емоционално натоварени. Смята се, че без подобна емоционална подкрепа от “значимите други”, процесът на научаване би бил труден. Детето се идентифицира със “значимите други” по множество различни емоционални начини, но при всички случаи интернализацията се осъществява само след като се извърши идентификацията.

С кого от многото близки на детето хора се идентифицира то, като се знае, че от най-ранна възраст е в тясното обкръжение не само на родителите си, но и на много други хора?

Детето поема ролите и нагласите на значимите други, т. е. интернализира ги и ги прави свои собствени и по този начин придобива субективно завършена и приемлива за другите идентичност. Но освен тези роли и нагласи детето поема и света, в който е формирана тази идентичност.

В какъв свят за ромското дете се формира неговата идентичност? С какво този и защо този културен свят е по-различен от света на другите деца от мнозинството?

Като най-важен, може да се отбележи факта, че ромското дете емоционално се идентифицира със значимите други в разширеното семейство и махалата. Колективната организация на неговото всекидневие неминуемо слага отпечатък в съзнанието му и определя смислово цялото му по –нататъшно поведение.

“Първичната социализация поражда в съзнанието на детето все по-нарастваща абстракция от ролите и нагласите на специфичните други към ролите и нагласите изобщо. Тази абстракция се нарича “генерализиран друг” и означава, че индивидът се идентифицира не само с конкретните други, но и с всеобщността на другите, т. е. с групата. Формирането на “генерализирания друг” в съзнанието на детето бележи решаваща фаза в социализацията. При първичната социализация не съществува проблем на идентификацията. Няма избор на значими други, т. е. родителите и най-близките роднини. Ако детето няма вариант при избора, идентификацията му с родителите е квазиавтоматична.”⁴⁶

Отнася ли се това за ромското дете, като се отчита колективистичният свят в който живее? Какво се случва, когато идентификацията му не е квазиавтоматична? Няма ли то много повече възможности за “значими други”, след като расте сред толкова много хора и доколко това влияе върху неговото поведение? Какво се случва, когато поради самата организация на всекидневието, детето от най-ранна възраст има много повече модели за идентификация? Не го ли прави това по-гъвкаво и динамично при избора на модел или при смяната му? Не проявява ли то по отношение на многото повече “значими други” по-разнообразни поведенчески стратегии с оглед различните очаквания, които другите предявяват към него?

Майката е само един от възможните модели, бащата също. В повечето разкази прави впечатление, че бащата е споменаван основно чрез дейностите, които върши, но също и като човек, който обича децата си и се грижи за тях. Както се вижда в спомените, той е много силен модел за идентификация, особено в разказите на жените.

Емоционално натоварени са също така спомените за братята, сестрите, роднините.

От една страна възрастните, които отглеждат детето и са “значимите други”, пренасят в общуването си с него своят опит, натрупан в процеса на първична и вторична социализация. В психологическата литература⁴⁷ популярност е получила и концепцията за влиянието на натрупания като дете опит в семейството върху упражнявания по-късно родителски модел на поведение и отношение към детето. Тази обусловеност е толкова силна, че Н. Песешкиан я нарича “втора природа на

личността” и “същност на аза-а”. Произходът или “коренът” е съществен фактор за изграждане идентичността на даден човек. Личният жизнен опит в общността и семейството излизат извън семейната конкретна ситуация и стига далеч в историята на минали поколения, тъй като всяко поколение носи предишен личен опит. Безспорно, опитът, който човек е натрупал в собственото си детство, оказва влияние върху атмосферата, в която отглежда децата си. Извличането на сегашния модел за семейство от този на родителите е нещо естествено и може да бъде неосъзнавано. В литературата се обръща внимание и на факта, че родителският модел на поведение е обусловен и от реда на раждане на детето в семейството. Това още повече се отнася и до ромските деца, които израстват в многолюдни семейства и нерядко по-големите деца не само се грижат за по-малките, но стават за тях и модел за идентификация.

Знае се, че при първичната социализация се конструира първия свят на индивида и особената му устойчивост може да се обясни с неизбежността на отношението на индивида към неговите най-първи значими други. Първоначалната реалност на детството е “домът”.

Но доколко този “дом” за ромското дете е слят с “рода”, в един по-широк всекидневен контакт с много повече хора?

Установено е, че усвоеният субективен свят при първичната социализация е по-здравно вкоренен в съзнанието на детето, отколкото света, интернализиран при вторичната му социализация, поради изброените вече причини.

Какви са положителните следствия от това, че ромските деца израстват в затворения свят на махалата и какви поведенчески качества и стратегии могат да се прогнозират, че те са усвоили:

- На първо време, според мен, това са деца, които не са научени да се състезават, а по-скоро да живеят съвместно и да си помагат. Изключително емпатийни са към другите в общността

- Научени са да спазват правила, които са договорени, а не наложени отвън, от възрастния.

- Изключително наблюдателни са и адекватни в поведението си към възрастните и другите деца, склонни да се съобразяват с тях с оглед непрекъснатото общуване в общите пространства на махалата.

- Тяхната инициативност и предприемчивост никога не е срещала пречки, поради по-спокойния, защитен и простичко организиран начин на живот в махалата.

- Движенията, музиката и танците са част от вменената им в процеса на социализация същност, те са част от живота им.

- Необходимостта от непрекъснато, сетивно и емоционално общуване го разглеждам също като част от тяхната същност.

Какви са обаче негативните следствия:

- Живеейки в затворения свят на махалата, децата нямат възможност да овладеят друг език, освен майчиния си.

- Това, че водят по-прост живот ги прави чужди на новите информационни технологии и ги изолира от връстниците им.

- Тъй като традицията е много силна и затворена, тя ги отчуждава от живота на връстниците им от мнозинството.

- Общностният живот в махалата и сигурността, която им дава не им създава нови перспективи и мотивация за по-високо образование.

Разбира се могат да се изброят и други, но според мен тези са съществени. Затова, според мен, училището е тази институция, която може и е желателно да запълни празнотата между махалата и „другия свят“, като им даде нови перспективи за избор. Къде е проблема?

За и против училището при ромите, като институт на вторичната им социализация.

При вторичната социализация индивидът обикновено усвоява институционалния контекст. Усвоява „подсветове“ като училището, казармата и т. н. „Вторичната социализация е придобиване на ролево-специфично знание. Този процес на интернализация включва субективна идентификация с ролята и със съответстващите ѝ норми. Относително лесно е да се избяга от реалностите на вторичната социализация, тъй като ролята при нея се характеризират с висока степен на анонимност /всеки може да е учител и да дава знания/ и тя не е натоварена с емоционално идентифициране на детето със значимите други. По-лесно е детето да се скрие от своя учител, отколкото от майка си.“⁴⁸

В сравнение с първичната социализация всички по-късни институционални реалности като училището и казармата са „изкуствени.“

Може ли тогава ромското дете да се чувства значимо в друга културна среда и как?

По отношение на ромското дете могат да се направят няколко предположения. Веднъж, че то среща трудности, както всяко дете когато започне процеса на вторичната социализация и втори път спецификата на особения културен контекст в който живее.

То расте на границата на два свята, в които действат различни правила и норми и неговият „близък свят“ е чужд за другия и обратно. Училището като институция е към „чуждия свят“ и по тази причина априори отношението към него от страна на родители от по-възрастното поколение е негативно натоварено.

Какво обуславя у ромите това негативно отношение към училището като институция?

Някои от негативните нагласи са изведени много добре от Ж. Лиежоа⁴⁹:

- Родителите понякога са нерешителни. Те се страхуват да не загубят децата си, защото училището представлява преминаване отвъд границата на собственото им възприемане... Детето не може едновременно да води две различни културни и социални съществування и да преминава от едното в другото всеки път, когато прекосява прага на класната стая... Училищната институция е чужда на начините на социализация на циганското дете в семейството.

- Понеже училището е институция, която представлява съставна част от обкръжаващия ги социум, то се възприема от ромите като принудително и най-често се преживява като едно задължение в повече, като едно от пипалата, протегнати към децата, за да бъдат асимилирани. Училището дълго време е било едно от средствата, използвани в процеса на принудителна асимилация и в тази перспектива то е оставало само една чужда институция, разпростряла се пред

циганина. Родителите ясно съзнават факта, че такова училище може да формира, но формирайки да конформира, реформира или деформира.

- Училището е ново и чуждо затворено пространство за ромите. Ромското дете по-малко е вписано в света на образованието, като в същото време е много по-активно в социално отношение. Самите роми възпитават у децата голям усет за реалността, разбиране на обкръжението, жизненост, способност за стремеж към другия, дух на независимост, на инициативност, способност за развитие на различни стратегии за оцеляване, усет за ритъм и движение.

Като се прибави и невладееенето на доминиращия език, картината особено се усложнява, още повече, че индивидът може да поддържа самоидентификацията си на значимост само в среда, която потвърждава позитивната му първична идентичност.

Това може би обеснява част от причините, поради които за родените 30-те, училището не е ценност, почти не присъства в спомените им и за тях то не е свързано с бъдещата им професионална реализация. Поради по простия начин на живот и препитание, най-важното за хората от това поколение е да овладеят занаята на бащата, ако са момчета, а ако са момичета - да се оженят, да имат деца и да им направят хубави сватби в махалата.

Именно затова заслужават размисления думите на Дани Пето-Мансо “Училището на едни не означава непременно училище за други. Вярата в истинността на противното твърдение е силно разпространена нагласа... В областта на училищната институция циганските и не-циганските очаквания се различават значително. Плановите и амбициите на циганите са различни от тези на гражданите не-цигани. За циганите между успеха в училище и социалния или икономически успех няма никаква реална връзка. Желанията и ценностите на циганските семейства и тези на училищната институция са съвсем различни и тяхната среща води до конфликти...”⁵⁰

От друга страна не бива да се подценява и факта, че училището, като институция е все още “длъжник” на ромските деца, а и не само на тях. Нека забравяме, че: “За да бъде успешна вторичната социализация трябва да се “одомашнят” преподаваните от учителя съдържания, като той ги направи живи /т. е. толкова живи, колкото “домашния свят на детето”, релевантни/, което ще рече да ги свързва с вече наличните в “домашния свят” структури/ и интересни / т. е. като провокира вниманието на детето да го откъсне от естествените за него обекти и да премине към “по-изкуствени предмети”.”⁵¹

Какво може тук да се каже за българското училище и учители? Училището може да е прекрасно, учителите може да са добри педагози, но ако те не познават спецификата на ромската култура, т. е. “домашния свят на детето”, как могат те да направят училището любимо място, а учебното съдържание - интересно и личностно значимо за децата? Какви техники е разработило българското училище, за да направи учебното съдържание “живо, релевантно и интересно”? Как организацията на образователното взаимодействие в училище се е променила за да насърчи усвоената от децата роми в контекста на общностната култура на махалата изключително ценни качества – комуникативност, инициативност, наблюдателност, емоционалност и умения за работа в група?

Тези деца не познават индивидуалната изява и съперничеството, тъй като са израснали в култура която провокира други качества. Как учителят може да се оприе на тези безценни социални качества, които имат ромските деца при тази отдавна остаряла, скучна и безмислена фронтална организация на учебния процес, която се опира на индивидуалната изява, съревнованието и стриктното спазване на правила, които идват отвън /изисквания на учителя/, а не като продукт при решаване на конкретни изследователски казуси?

Според мен, тези проблеми тепърва ще се дискутират в публичното пространство и ще им се търсят адекватни решения, но определено смятам, че именно образованието на ромите, е пътят по който те могат освен информация и нови социални умения да овладяват ценности и нагласи за успешна и активна адаптация към променящият се свят.

Понеже дотук говорих малко или повече за някакъв общ модел на ромско семейство и проследявах детството на децата донякъде в абстрактен план в следващата втора глава ще се опитам да защитя тезата си, че ромката култура, освен, че е специфична по отношение на другите етнокултурни общности е и регионално специфична и има своите особености по населени места и групи – в исторически, в съвременен и в социален план.

ВТОРА ГЛАВА

АВТОБИОГРАФИИ

Хайде, хайде да работиш, зимата няма да ядем дете, ще ядем житото, хляб ща ядем...

Сафие, р. 1930 г., Благоевградско

Две деца сме били, едничък брат и аз. На 10 години съм останала без майка, на 15 години – без баща. Живяла съм у баба и дядо, те са ме гледали, те са ме оженили, те ми правили сватба с тъпани, годеж, булка съм била Това беше много интересно. После където съм се оженила, там не беше много хубаво – първобитно, бедничко. На 17 години съм се оженила. Дойдоха да ме искат да се оженим. Харесало ме е момчето и техните; и моята баба и дядо – и те ги харесаха. Тогава не търсехме къщи да имат. Там вървахме, това го казваме нишан – завили са а в една кърпа, злато са сложили, жълтички, и вече дадоха нишана и търчат да кажат на момчето, че сме взели нишана. Сетне са дава време. Като съм сгодена, и свекъра каза така, че сега няма да вървя без фередже. Още годеница съм вървяла с фередже и забулена, аз така го направих, като жените. Закараха ни в съвета да са разпишем и аз и човека ми отидохме там. Той се гордее горкия, радва се, тогава бях хубава, сега съм грозна. Когато ме сгодиха, това забравих да ти кажа, сутринта вече дойдоха жени от страна на момчето, пременени с бонбони. И ние у баба им даваме кафенце да пийнат, бонбони по две – по три, седят, веселят се, пеем.

И са мина време, сега вече сватбата ще правим. И сега, вечерта, дойдоха от страна на момчето – играха и се веселиха. На сутринта – има такава жена, дойде, тури ми варак, нарязан с ножички, пулчета всякакви, червени и пембени пулчета, начервиха ме, избелиха ме, нагласиха ми всичко. Отидох на терасата, сватбарите отвънка чукат тъпани, хора идат за чеиза. Вечерта вече дойде момчето да ма закара и нашите хора се разплакаха и тогава баба казва: “Сине, стани, сине, да видиш, щерката ти е невяста, карат я!” – всички заплакаха.

Откараха ме у момчето и целунах ръка на неговата баща и отидох в стаята. И сега момчето го карат на джамия да иди да се кланя. И се върна – сега какво ще правим, ще ме люби. И сядаме да ядем и той ще ме захрани, дава ми от всичкото ядене по един път да хапна. На сутринта ще идат у момини, аз вече съм преспала у тях, за да кажат, че сватбата е хубава, всичко е станало както трябва, булката е честна. И почнаха тъпаните да удрят, много хубаво беше... красота.

Пет деца съм родила. Четирите деца съм родила без ток, без печка, без завивки, нямало ни юргани, нямало ни нищо. Завивали сме се с халище, от кози такива, отдолу постелили една черница, легнеш на това, студено ни е било, лежим всичките, студено, гладнички, голички сме били. Детенце съм родила, няма с какво да си го нахраня, нищо. Взела съм едно яйце и съм отишла с едно яйце да взема локумче, за да си нахраня детенцето. Децата съм родила – нямало е сапунче, тенджерка, кошарка. Раждала съм сам-саминка. Когато детето се роди, жени викам да вържат пъпчето. Сетни тази жена идва три дена да къпе детенцето и го

насолява със сол. Слага в една чинийка сол и малко водичка, с една марля топне и слага по цялото тяло. Прави се така, за да не са запарва детето, като порасне, и за да не мирише. Едно детенце съм родила на ток, на хубаво. Направихме къща нова, купих си хубави пеленки и хубави гащички.

Човекът ми беше хубав, много ме уважаваше. Садяхме ръж, пшеница, царевица, ходехме на нивата да жънем. Детето съм го повела на нивата и съм го задянала на гърба и така връзвам снопи, а снопите – на детето в очинките да иде. И сме спали там на нивата в колибка, там съм легнала и в колибата тъмно, няма нищо светило. На сутринта сме станали и гледаме една змия голяма до детето, как не го е удушила. Мизерно е било много, децата реват, реват от глад. Мизерно беше много. Отишли сме на далечна нива, два часа път, а с детенце на три месеца, цял ден реве, реве, а свекъра са е наежил, защото не мога да работя. Казвам на мъжа ми, ама той нищо не може да каже, тогава ги беше страх от майките и бащите. Мъжете не им отвърщаха, жените все мизерно караха, мълчахме си. Като женени, детето на гърба, вика свекъра: “Хайде, хайде да работиш, зимата няма да ядем дете, ще ядем жито, хляб ще ядем.” Аз като заревах, засрамах се. Мъжът ми казва: „Върви си, той не ти казва нещо”.

Един път едното го кърмех, а другото до мене, онова, голямото го бутнах, няма нищо заградено и падна в хамбара – на потона имаме хамбар. Докато се завъртя, и другото паднало. И двете паднаха в хамбара. Ние се разтърчахме със свекървата и изкарахме ги живи и здрави. Много мизерно живеехме. Нямаме с какво да се изперем, нямам с какво да къпя децата – няма менче, няма сапунче. Като съм родила голямото детенце, ми дадох една копанка. После тяхната снаха роди и си я взеха. После родих другото дете, няма с какво да го къпя и мъжа ми е отишъл да купи едно менче с дръжки, а не го е взел той да го носи, а го е дал на комшия – да не види майка му, че ще вика. Такова нещо няма да изтратят сегашните жени. Това беше, сега си е рахат. Яли сме на софра – седнем, турим на една маса една чинийка качамак, трахана или друго и кой завари, кой не завари, кой ял, кой не. Дрехи има сега много, ние носехме дрехи от вълна, тъкани. Бяхме с боси крачета, нямахме обувки. Как не сме изстивали, деца съм имала, не съм ги карала по болници. Сега съм сама, благодарая на пенсийката. Всичките ми деца са хубаво женени, добре са, някои са по-близо – в Кочан, а други по-далече – в Кюстендил, има и тук, в селото.

Циганинът трябва да живее с циганин, а белите – с бели
Есма, р. 1930 г., Благоевградско

Аз се казвам Есма Димитрова и съм родена и израснала в село Бистрица. Имах много добро семейство. Дядо ми се казваше Фери, баба ми – Мирка, татко – Богдан, а майка – Достена. Дали са ми името Есма, защото по това време било на мода. Баща ми не можеше да чете, обаче бил много добър музикант. Свирил първа цигулка, а можел да свири и на виола и на контрабас. В началото сме били десет деца, но три от тях са починали и сме останали само аз, двете ми сестри и тримата ми братя. Когато съм се родила, мама се изплашила, като видяла колко съм черна. Мислела, че това е мърсотия, взела луга и ми търкала бузите, докато почервенели до кръв. Опищяла съм селото. Дотичала баба ми, майката на татко.

– Какво правиш? – каза на майка ми, взела ме и ме отнесе при нея в малката стаичка.

– Ама това дете е много черно! – каза майка ми.

– А ти какво искаш? Нали е ромско чедо!

Майка ми била по-беличка. Тя останала сираче. Нейната майка умряла при раждането щ, а баща щ – две години по-късно. За нея се грижел чичо щ.

Татко имал много ценна цигулка. Баща ми срещнал майка на сватба на нейна приятелка, която поканила баща ми да свири на сватбата щ. Майка ми била шаферка на тази сватба. Щом я видял за първи път, татко си загубил ума по нея. Майка ми била много красива. Бяла, с дълги, гъсти коси, стройна снага, висока. Сватбата свършила и мама тръгнала да си ходи. Татко я преследвал отдалече и разбрал къде живее. На другия ден отишъл там и казал на хазяйката на мама, че ще я убие с цигулката, ако не го пусне в стаята на хубавата циганка. Хазяйката пунала баща ми вътре, скрила го под леглото, заключила след него и излязла. Тогава мама била на петнадесет години и била много набожна. Тя вярвала, че и леглото щ е дадено от небесата. Майка ми коленичила върху леглото и почнала да се моли. Като си прочела молитвата, татко излязъл изпод леглото и казал: “От този момент ти си моя вярна жена и аз съм твой верен мъж.” И после правил с нея каквото си искал. Мама се дърпала, плакала, но татко казал: “Никога вече не те изпускам от ръцете си.” Така и станало. Двамата заживели в любов и достигнали старини, а когато мама умряла, шест седмици по-късно умрял и баща ми, защото не можел да живее без нея. Баба и мама се уважаваха, но не се обичаха. Когато бях малка, имах една голяма мечта – да мога да пера и шия като мама. От всички най-много обичах дядо. Той беше много добър човек. Когато е бил на осемнадесет години, се оженил за баба. Освен това имал и оркестър и ходел да свири по сватби и селски забави.

Дядо много обичаше баба. Никога в живота си не я е ударил, нищо, че тя го заслужавала понякога. Баба пиеше, а дядо – не. Дядо беше много добър към мене: купуваше ми бонбони, винаги ми ги изсипваше в скута. А иначе вкъщи ядахме умерено, най-много два пъти на ден, обаче не изпитвахме глад. Само дядо ме глезеше и ми носеше лакомства. Моят дядо умря млад. Тогава бях на шест години. Когато умираше, ме извика да отида да го целуна. Целунах го по устата. И до днеска помня колко беше студен. На погребението ме караха да удрям с юмручета по ковчега и да викам: “Дядо стани! Дядо стани!” Аз вярвах, че ще стане от ковчега жив и затова удрях с юмруци и виках колко имах сили. На третия ден след погребението мама посипа пепел на земята в стаята за през нощта. Нямахме под, само прашна земя. “Да видим дали дядо ще се върне” – казваше мама. По стъпките в пепелта мъртвият може да се превръща в котка, куче, птица и изобщо в каквото си иска. Според това в какво се е превърнал, след себе си оставя котешки, кучешки, птичи, човешки или други следи. А може да се върне на земята и в своя си образ, само да не му се вижда лицето. И ето – мама казваше, че сутринта в пепелта имало две стъпки. И те били човешки! Дядо е дошъл да ни види в своя си образ. Това значи, че е бил добър и достоен човек. Баба много дълго време плака за него. Беше млада, когато дядо умря. Тя беше много красива. Имаше гъсти, дълги, черни коси. Когато сядаше, трябваше да

внимава да не ги наседне. Много мъже от шир и дълж я искаха, но тя не искаше да чуе за никой. До смъртта беше вярна на дядо.

В нашето семейство и изобщо и в другите ромски семейства не се говореше за любов, но се радвахме, че сме заедно и че се виждаме един друг. Бяхме щастливи деца. Непрекъснато играехме навънка и зиме, и лете. Родителите никога не ни биеха. Ромските родители не биеха децата си. Или поне тогава беше така. Трябваше да е станало нещо извънредно, за да набият някое дете. Разправя се един виц. Учителят казва на ромския баща: “Защо не набиеш момчето, като те ядосва”? А бащата му отговаря: “Защо да го бия, и така си знае, че съм по-силен от него.”

Мама никога не ме е била, обаче аз се страхувах от нея. Беше строга. Достатъчно беше само да ме погледне, и вече плачех. Каквото кажеше, това трябваше да стане. Имаше такъв характер, че всички я слушаха. Татко също. Той толкова я обичаше, живота за нея си даваше, обаче тя и с него се държеше строго. Иначе за прехраната ние бяхме най-добре от цяло село. Баща ми ходеше да свири, имаше си оркестър. Вечер отиваха, свиреха по кръчмите или по къщите и през нощта или сутринта си идваха. А и селските момци ги викаха да свирят на забави и сватби. Мама шиеше на селянките, плетеше на една, на две куки, освен това заемаше от нашите селянки парчета земя, на която садяхме картофи. За този наем трябваше да работи тридесет дни на полето за селянките. А аз се прибирах от училище, взимах мотиката и отивах да щ помагам. Майка ми казваше: “Защо не си на училище? Така нищо няма да научиш.” Обаче знам, че се радваше на помощта ми. Тогава не съм била на повече от десет години. Не помня като дете да съм виждала мама да спи. Лягаше си, когато ние, децата, отдавна спяхме, а сутрин, като се събудехме, мама отдавна вече плетеше. За малките деца през деня се грижеше сестра ни Айше. Аз трябваше да се грижа за тях като най-голяма дъщеря – такъв беше обичая в ромските семейства, но аз или помагах на мама на полето, или ходех на училище. Започнах да ходя в първо отделение, като не се учех въобще. Учителката слагаше нас, циганчетата, да седим на последния чин. Чинът беше за четири души, а на него седяхме седем. Учителката не ни обръщаше внимание и ние на нея не щ обръщахме внимание. Само си късахме хартийки. Във второ и трето отделение циганчетата започнаха да се отказват едно по едно и в четвърто отделение останах само аз. На училище ходех само зимата, защото лятото и есента работех на полето при селяните. От малка много обичах да чета. Докато Айшето учението не я влечеше. Момчетата не ходеха на полето, това си беше женска работа. Те от малки се учеха да свирят.

Не знаехме що е доктор. Нямахме пари, а и тогава нямаше толкова болести, колкото сега. Казваше се: “Пури Ромни федер сар докторис” (Старата циганка е по-добра от доктора). Или: “О Ром песке докторис коркоро” (Циганинът сам си е лекар). Като малка имах няколко пъти възпаления на дробовете. И то защото нашата майка ни обличаше много. Плетеше ни шалове, шапки, ръкавици. Нито едно циганче не слагаше шал или ръкавици. Само ние! Жените убеждаваха майка да не ни навлича така, обаче тя и дума не даваше да се издума. А на мене почти всяка година ми се възпаляваха дробовете. Лекуваха ме с течен тор. Изцеждаха пресни конски или кравешки изпражнения в млякото, варяха го и аз трябваше три

пъти на ден да го пия. Беше отвратително, обаче помагаше. А когато някой го болеше глава, му пускаха пиявици. Селяните също се лекуваха с пиявици. Като малка не си счупих никога нищо, защото ме беше страх какво ще стане след това. Другите деца се катереха по стените, по дърветата, по оградите, а аз си стоях мирно. Когато някое дете плачеше и не можеха да го успокоят, ромите мислеха, че е урочасано. Така мислят и до днеска. Урочасан може да е и възрастен, и дори и тестото. Затова домакините покриваха тестото с кърпи, да не би някой да го урочаса и на хората, които го ядат, да им стане лошо. Иначе циганите умираха най-много от туберкулоза. Всяко лекарство срещу нея беше слабо. Когато някой се разболееше, най-напред се търсеше “керибен” (магията), която е довела болестта. Циганите признаваха три причини за болест: наказание за лоши дела – “О Дел лес марда” (Бог го наказва), “аракла лес е вера” (достигнаха го клетвите) и “покерде лес” (омагьосаха го). Циганите вярваха, че някои жени могат да омагьосват. Намираха котор – парче от дрехите на този, който искаха да пратят на оня свят, зашиваха го на устата на някоя жаба, а нея я закопаваха в прага или замазваха с глина в печката. И така докато жабата изсъхваше, омагьосаният чезнеше и вехнеше. Когато някой се разболееше, цялото семейство започваше да копае около праговете или да дълбае около печката – те търсеха магията.

При нас да имаш лъжица не беше обичайно. Имаше много семейства в селото, които нямаха лъжици. Ако имаше сръчен момък, той издялваше лъжици от дърво. В другите семейства или не можеха да си ги правят сами, или бяха мързеливи. В края на зимата циганите най-трудно се прехранвахме. На полето не се работеше и дори и да помагахме на селяните да си цепят дървата и да почистват снега, имаше много малко работа. Хората си правеха сватбите през лятото и на музикантите също им беше трудно. В повечето семейства се разчиташе на запасите от картофи, които имаха. През зимата се возехме на шейни. През нощта, когато селяните спяха, нашите момчета взимаха назаем от тях шейни. Селяните не знаеха, защото на сутринта шейните им си бяха на мястото.

Една от най-важните задачи на семейството се състоеше да намери подходящ жених за дъщерите. Търсенето се свършваше, когато девойките станат снахи в някое семейство. Не беше важно дали си харесваш мъжа, или жената, щом вече са ви избрали за мъж и жена. Когато момиченцето (чайори) стане девойка, почваха майката, бащата, големите братя и сестри, лели, чичовци, шуреи, братовчеди да се чудят кой жених е най-подходящ за нея. А девойчетата мечтаеха за годеник и правеха всичко възможно да се влюбят в някое от момчетата, които ходеха по селата да си търсят жена. Ние вярвахме, че ще се омъжим за (пирано) момчето, като тайно си мислехме, че ще живеем щастливо до края на живота си. Обаче после се сгодявахме за тоя, който ни бяха определили родителите, и малко от нас се решаваха на “те денашел” (да избягат с пирано) против волята на родителите. Не си спомням някой в село да е напуснал жената и децата си, а майка да изостави децата си – това беше изключено.

При първата менструация от момичето ставаше девойка, “от чайори ставаше чай”. Жената в семейството, която първа е разбрала за това, трябваше да щудари силна плесница. Толкова силна, че бузата да щ е червена цял ден. Казваше се, че така девойката ще е хубава, млада, издръжлива и ще понася товара си

така, както понася плесницата, без да гъкне.

Ето че и аз станах девойка. Майка го откри. Влязох в кухнята, татко седеше на масата, а мама готвеше. Отскочи от печката и така ме зашлеви, че замалко да падна. Баща ми и викна: "Защо я биеш? Побърка ли се?" Мама само се смееше: "Тя си знае." Татко не разбра нищо, а майка не можеше да му каже, защото това беше срам.

Момичетата можеха да тичат из селището, когато искаха, обаче една чай не можеше да мръдне и крачка сама от къщата, трябваше някой от семейството да иде с нея. Цяло село гледаше да не би някоя девойка да си опетни честта. Когато се усмихнеше на някое момче, някой ходеше до дома щ да каже, че тя си има пирано.

Иначе девойките се контеха. Оцветявахме си бузите и устните с червена крепова хартия. Имахме панделки в косите. Много модерни бяха златните зъби. Свободно време имяхме само в неделя. През другите дни работехме при селяните от сутрин до вечер, от пролет до есен. В неделите се събирахме цяла сурия девойки. Държахме се за ръцете, прегръщахме се и ходехме до града на пазар, ако имяхме пари. Девойката трябваше да има обувки. Иначе за нея се пееха присмехулни песни: "нане лаца папуци, бо на керел ой бути" (няма си боти, защото не работи). Папуци са навуца, пълни със слама и привързани към краката с връзки. Само през зимата ги носехме, а другото време ходехме боси. Изключение бяха музикантите и девойките. Ако момата искаше по-добър жених, тя трябваше да има обувки. Най-харесваният жених беше музикант, а най-харесваната невеста – от семейство на музиканти. Когато беше и по-беличка, родителите можеха да щ избират жених. Белотата се ценеше повече от богатството. Харесваха се и девойките, които могат да пеят много хубаво. Иначе малко селски сватби минаваха без сбиване. И колкото беше по-голям побоя, толкова после се говореше за сватбата и девойката ставаше известна. Често музикантите си изяждаха боя.

Бяхме млади девойки и момчетата ни ухажваха. Най-харесваха сестра ми Айше, обаче и мене ме харесваха. Майка ни казваше от малки: "Циганинът трябва да живее с циганин, а белите – с бели." Тя ми казваше: "Няма да се жениш за бял, а за циганин".

Моят годеник Ферим беше циганин от съседното село – Голямо село. За циганите там се разправяше, че са побойници и скандалджии. Майка и татко се бояха, че ако му откажа да се омъжа за него, циганите от неговото село ще дойдат и ще ни набият. Когато се скарахме с него, майка ми казваше: "Остави го, моля ти се, че ще дойдат циганите от Големо село да ни набият."

Роднините на Ферим бяха много богати. Търгуваха с прасета. Те дойдоха на сватбата с автомобили. Цигани в леки коли! А по това време селяните нямаха автомобили! Имаше и товарни коли, в които бяха докарали прасета, които бяха чисти, и с панделки.

Аз се омъжих девствена и затова свещеникът накара да разстелят килимите в църквата. Майка му на Ферим обаче беше бедна. Тя овдовяла на двадесет години. Мъжът щ го убил брат му заради едно прасе! Свежърва ми живяла двадесет и две години сама и отгледала двама сина. Работела за селяните.

Когато някой си доведеше снаха от друго село, хората умираха от любопит-

ство каква е тя. Като пристигнах в Големо село, всички ме гледаха. Като всяка млада невеста и аз трябваше да издържа изпит. Мъжът си довеждаше жена и роднините му я подлагаха на изпит. Най-напред я пращаха за вода. Цялото семейство стоеше пред бараката и гледаше как ще се справи момичето. Трябваше да крачи пъргаво, обаче не да се кълчи. Когато се бавеше, правеха забележки: “Какво ти е докарало момчето във вас? Тая може да разнася тор по гробовете!” А като се кълчеше, новите щ шуреи и зълви казваха: “Тая трябва да я сложиш на мястото й! Довел си развалено момиче!”

После се гледаше дали си чиста, дали избърсваш ведрото, преди да го пузнеш в кладенеца, дали не оставяш боклука да падне във водата. Ако издържиш изпита, свекървата е доволна, обаче не казва на невестата, да не я разглези. Тя се хвали със снаха си пред другите, а пред нея е строга и твърда.

Снахата трябва да знае да готви “халуску.” Това е просто ядене, обаче е трудно за приготвяне. Ако не е майстор в готвенето, човек не може да го направи. Ако на роднините на мъжа щ не им хареса яденето, тежко му на момичето, свекървата и зълвите щ напомняха за това дълго време. С една дума, всяка снаха трябваше да прекара в дома на свекърва си 5-6 тежки години.

Като всяка циганка и аз избягах от Ферим. Като младата жена не може да издържи как се отнася с нея свекърва щ, тя отива при майка си. Свекървата, зълвите и мъжа щ разбират, че са прекалили. И след някой ден мъжът отива да си вземе жената пак и поне за малко роднините му я оставят на мира. Аз избягах на мъжа ми една година след като отидох в Големо село. Точно ни се беше родило първото дете – Андрей. Той беше на три седмици. Завих го и с него затичах през полето. А то беше един дъжд, вятър. А свекърва ми окопаваше картофите и вика: “Къде бягаш, стой си вкъщи, ще умориш детето.” Обаче сълзите ми пречеа да щ кажа нещо. И продължих да тичам и скоро бях в Бистрица. Избягах, защото Ферим ме беше бил. И то защо? След раждането едната ми сестра – Айше, дойде при мен в Големо село, да ми помага с детето. След някой ден искаше да си ходи, обаче по това време валеше много. Отидох да я изпратя малко извън селото и щ казах: “Ако имах пари, щях да ти дам за рейса, обаче нямам пукната пара.” Чу ни една циганка и ми рече: “Есма, ето ти пари, утре ще ми ги върнеш.” Аз щ благодарих и Айше си хвана рейса, да не ходи пеша в дъжда. Обаче забравих за тия пари и жената ме разнесе из хората. Шуреят ми казал на Ферим: “Каква жена си ни довел, така да ни срами пред хората.” И Ферим ме наби жестоко да покаже на хората, че може да се справи с жена си. А иначе от нашите деца от шест само четири останаха живи. Сега петнадесет години вече съм в пенсия. Децата се изпожиха и аз живея сама. Обаче не оставам често сама, все има кой да е при мене – я внучетата, я комшиите.

Ние нямахме подсигурено детство...

Мехмед, р. 1936 г., Благоевградско

Аз се казвам Мехмед Шейнов. Роден съм село Крупник през 1936 година в семейството на потомствени ковачи. Живял съм заедно с майка ми, баща ми, двамата ми братя и сестра ми. Нямахме къща, а малка колиба с две стаички,

едната от които беше пригодена за ковачница. Така в една стая живеехме цялото семейство, заедно с баба и дядо. Детството ми беше горе-долу хубаво. С децата от махалата си играехме на много и различни игри. Аз като най-голям трябваше да се грижа за сестра ми и двамата ми братя. С тях сме правели много бели и щуротии, но като разбереха, мама или баща ни ни наказваха много или той ни биеше здравата, за да запомним и друг път така да не правим. Единствено баба ни защитаваше. Тя се викаше: “Оставете ги да си играят, те са деца и сега им е времето”. Аз не съм като другите цигани, още от малък съм научен на работа и съм нямал много време да се шляя по улиците и да крада, както правеха повечето цигани. На времето нямаше както сега социални помощи и всеки беше длъжен сам да си изкарва прехраната. Който нямаше собствена работа, ходеше да “чиракува”. И така хората бяха принудени само за хляба да работят по цял месец, било то на полето или при някой говедар в Балкана. Аз не съм ходил да чиракувам, защото бях най-голям от братята и помагах на баща ни. Но братята ми и сестра ми ходеха и помагаша на различни хора да копат, да садят и други неща, каквото им кажат. Плащаха им в натура. Ние няхмахме под сигурено детство, трябваше да работим, за да има какво да ядем. Тогава не беше като сега, държавата да дава пари на здрави и прави хора, които не искат да работят. По онова време всичко беше ръчно изработвано в ковачницата, като започнем от конски и волски подкови, плугове, рала и всякакви такива земеделски пособия. Баща ми беше много добър и прочут ковач. Липсата на пари по това време принуждаваше хората да се издължават на ковача в натура. Всеки клиент на баща ми беше длъжен, като събере реколтата, да отдели една част от житото, боба, лещата, маслото, вълната и други продукти, нужни за едно семейство, на него. По онова време ковачът е бил на трето място след попа и кмета на селото. Всеки, който дойде при нас, за да му направим нещо, трябваше да си донесе дървени въглища, нужни за нагряването на железото. Ние предпочитаме въглищата от ясенови дърва, защото те дават най-добра температура за коване на железото. Като малък аз и още няколко деца от махалата пасяхме по една-две козички, които бяха нужни за изхранването на по-малките ми братя и сестра ми (аз съм най-голям). След като поотраснаха братята ми, те започнаха да пасат козичките. Майка ни беше много работлива жена. Тя винаги ни е учила на труд, на добро. Затова ние всички не сме като другите цигани – мързеливи и да гледаме да откраднем нещо. Ние винаги сме били работливи и хората са ни уважавали за това. След това аз започнах полека-лека да изучавам тънкостите на занаята на баща ми – ковачеството, и да му помагам в изхранването на семейството ни. Ходех заедно с него да събираме желязо, но тогава много трудно се намираше и бяхме принудени да ходим и да се молим на хората. Най-предпочитани от нас бяха траверсите на теснолинейката, която тогава беше прокарана през Кресненското дефиле и беше единственият превоз. По-късно със започване на строителството и механизацията по-лесно се намираше нужното ни желязо. Баща ми ме пращаше да събирам по улиците парчета от стари подкови, които са изпадали от конете или от воловете и с тях правехме други неща нужни за живота – панти, пирони, клинове и други. По онова време за добър ковач се сметаше тоя, който изработва най-хубавите инструменти и ги закалява най-добре. Това беше гаранция за качество. Така нареченото заварява-

не чрез пясък по онова време също се смяташе за голям майсторлък, тъй като тогава нямаше съвременните заваръчни машини и агрегати.

Аз работих заедно с баща ми и братята ми в нашата собствена ковачница по този начин до 1956 година, когато в Крупник стана масовизацията на земята. Взеха ни всички инструменти и ни принудиха да идем да работим в така нареченото ТКЗС. В самото начало на образуването на ТКЗС-то живота на ковача беше труден, но след време нещата се пооправиха. Не се налагаше сами да ходим да събираме желязо, а ни беше доставяно качествено и хубаво. Ние бяхме длъжни да ходим в гората и да добиваме въглища, нужни за ковачницата, които при докарване в склада на ТКЗС-то ни ги заплащаха. За това ни бяха дали коне от конюшната на ТКЗС-то, които имахме право да вземаме и връщаме, по което и време на денонощието.

При едно от излизанията в гората аз и един мои пръв братовчед от село Черниче (също работеше в ковачницата, като помощник-ковач), след като събрахме дърва, изкопахме дупка в земята с размери 1,5 м / 2 м и дълбочина около 2 м и я напълнихме с дърва. Но понеже бяхме набрали повече и не ни се оставяха за другия ден, за да не ни ги вземе някой друг, ги сложихме всичките в дупката и се получи голям куп. Запалихме ги. Не бяхме спали от забавата предишната вечер и решихме да полегнем на сянка и така сме заспали дълбоко. Когато се събудих, видях, че от дървата, които бяха в дупката, са се разнесли по сухата трева и шума и че гората се е запалила и вече е късно сами да изгасим пожара. Събудих брачеда и заедно потърсихме конете, които бяхме пуснали да пасат, а те от огъня се бяха уплашили и избягали. Намерихме ги и слезнахме в селото, но не се престашихме да кажем на никой, че ние сме виновни за пожара в гората. Някакви овчари казали за пожара и всички заедно изгасили пожара. Започна разследване за изясняване на причините за пожара и от дума на дума, от човек на човек се разбра, че ние сме виновни за пожара. И така аз и братовчед ми се оказахме в полицейския участък заедно с директора на горското стопанство за разпит. Оказахме се пред свършен факт и двамата си признахме, че сме предизвикали пожара и от страх от последствията не сигнализирахме навреме. След събраните доказателства имаше съдебен процес, на който ние двамата бяхме осъдени на по осемнайсет години затвор и по седемдесет и шест хиляди лева да платим обезщетение на горското за нанесените щети на гората. След чутата присъда не знаех на кой свят се намирам. Млад, туко-що изкарал казармата, с добра работа за онова време и семейство аз се бях отчаял от живота. Но както се казва, "циганин – жив гявол". Аз започнах усилено да търся защита от несправедливостта. Временно намерих утеха в обещанията на един мой колега от ТКЗС-то, който ми обеща да говори с директора на горското стопанство и при обжалването на присъдата дано нещо помогне. Така на обжалването пред съда защитник в наша полза се яви лично директорът на горското, който заяви, че след като е ходил лично на пожара и се е запознал с последствията за гората, те са били незначителни и само връшките на дърветата са обгорели и до напролет ще се е възстановила гората. Съдът ни оправда и двамата и ни глоби само с по една заплата в полза на горското. За благодарност аз и братовчедата купихме едно агне от ТКЗС-то и го откарахме заедно с няколко товара сухи дърва на човека, който ни помогна. Този случай ми

остана като обица на ухото за цял живот. Така аз, баща ми и братята ми изкарахме 6 години в ТКЗС-то. След това така се стекоха обстоятелствата и аз започнах работа в ковачницата на мина "Пирин" и там изкарах цели 34 години. Работех като ковач, обслужвахме цялата мина с инструменти. Имаше и хубави и лоши моменти, и трудни и лесни дни, но определено беше по-хубаво от сега. В ковачницата ме харесваха всички колеги, нали бях млад, здрав и работлив. А тогава връщаха ценните кадри на работа в ТКЗС. Искаха и мене да ме върнат, ама колегите всички се застъпиха и така останах при тях. Имах един колега, който свиреше на гайда. Тогавашният директор на мината при всяко посещение при нас караше майстора на гайдата и майстора на чука да му свирим, а той ни казваше, че така се разтоварва. Същият тоя гайдар се застъпи за мен пред директора и така бях спасен от връщане отново в ТКЗС-то.

По това време, докато работех в мината, се ожених за моята избранница на сърцето. Това нашето беше любов, беше чудо. Аз си я набелязах още първия път, като я видях. И така ми стана жена. Направихме много голяма циганска свадба, три дена яли, пили и се веселили. Родиха ни се две деца. Един син и една щерка. Отглеждахме ги с много любов и те много ни радваха. Заедно с нея успяхме да си направим нова, голяма къща, в която да отгледаме децата си. Тук живеем и до днеска. Синът ми и снахата и те живеят с нас. Те ни дариха с много внуци, даже имам и пет правнука, да са ни живи и здрави. Но останах разочарован от всички, никой не наследи занаята ми, не можах на нищо да науча никой, така както мене баща ми ме е научил. А хората са казали: "Занаят овци не пасе".

Друг момент от моя живот, който помогна да ми побелее косата, е един непремислен добре флирт. Синът ми се забърка в една каша с една жена, с която спеше, и това вгорчи живота ми, а също и на цялото ми семейство. Номерът беше предварително замислен и добре планиран. Знаели са, че имам доста спечелени пари по това време, но от работа, и искаха да изкарат някой лев без труд. Една вечер късно извикаха сина ми да закара въпросната жена до Благоевград спешно и той се съгласява. По пътя оная му предлага своите услуги и той не може да устои на изкушението. На следващия ден го задържаха в полицията и се водеше следствие за изнасилване. След няколко дена ми се обадиха и искаха солиден откуп за онова време в размер на 20 000 хиляди лева, за да прекратат следствието срещу сина ми. Започват неволите за цялото семейство. Започнах да търся начин да се свържа със сводниците на тая жена, но при всяко уговорено място и час те променяха своите искания. И постепенно почнаха да намалят исканата сума за откупа. При всеки опит в полицията да ги убедя, че това е инсценирано действие, никой не ми вярваше и всички бяха категорични, че доказателствата са неоспорими и го грози затвор от 5 до 15 години и до 50 000 лева глоба. След некой и друг ден разиграване се срещнах с един от така наречените сутеньори. След дълго преговаряне склоних да дам 3 000 лева и да свалят обвинението срещу сина ми. И така завърши още един от лошите моменти в моя живот с щастлив край.

Друг лош момент е, когато щерка ми се разведе и се сгоди за момче на годините на сина щ. След много ядове и тухкания ние не приехме новия зет. Най-накрая се примирихме с нейния избор. Не го одобрявахме, защото е брат на

жената на сина ми, но те не отстъпиха и ние се примирихме. При меткането на пиратки навръх Нова година една не гръмнала, зет ми след няколко време я взима да види защо не е гръмнала и тя му грамнала в ръцете и му наранява едното око много сериозно. Докторите не дават много надежди за зет ми.

Така годините си минаваха и след тридесет и четири години трудов стаж в мината се пенсионирах и вече тринайсет години съм пенсионер. Сега си имам собствена ковачница. Сега съм си сам началник, когато искам – работя, когато не искам – не работя. Докато работя в нея, все ще изскарам някой лев за хляба.

И така, това е накратко моя цигански живот.

Минал ми е живота и детските години в труд...

Ибрахим, р. 1939 г., Благоевградско

Казвам се Ибрахим Османов Митов. Това ми е циганското име. Роден съм в град Кресна. Някога се казваше Крива ливада, след това стана Гара Пирин и сега – град Кресна. Кръстиха го на Кресненското въстание тогава (1978 г.) и стана вече град Кресна.

Роден съм през 1939 година в Кресна. Като малък, от осемгодишен почнах училище. Тогава не се наричаха класове, а отдаления. Учих до седмо отделение. Като ученик, не да се хваля, бях добър ученик, така си беше. Сега има някои от тия, съучениците навремето, които бяха с мене, и те могат да кажат, че бях много добър ученик аз. Почти от първи клас до седми клас бях отличник. По всичко отличник. Обаче след завършване на седми клас вече нямаха нашите възможност да ме учат. Беше беднотия. И от петнадесетгодишен вече започнах да работя където намеря – ходих по строителството, с майсторите. Работех обща работа. Каквото ми кажат, това вършех по къщите. Строяха се нови къщи. И аз работех общ работник. След това вече постепенно, постепенно помагах и след няколко години станах майстор. Почнах да работя и като майстор. Помагах и на баща ми. Баща ми се занимаваше с ковачо-железарство, беше ковачо-железар. Майка ми ... се занимаваше със земеделие.

Но ние като малки ходихме и на полето да работим, да помагаме на майка ми. Не само аз, а и всичките ми братя. Помагах и на баща ми в ковачницата. И така, докато станах на 19-20 години. Работех и при баща ми, и където намеря на друго място.

След завръщането от казармата, 21-годишен (21-22 сигурно) се ожених. Създадохме четири деца – две момичета и две момчета. Целта ни беше да можем да възпитаем децата. Да ги изучим ... и да станат възпитани деца. Така, да са полезни и на себе си, и на обществото. Да. Трите ми деца завършиха тука. А едното ми дете завърши висше образование в София. Внуците ми ... те сега са семейни ... Децата ми всички семейни, женени са, имат си свои деца. И децата също учат. Имам две от внучетата, от които едното завърши също висше образование – учителство. А другото внуче, и то е трета година сега студент в Благоевград. Учи също за учител. А останалите ми внуци - 33 имам осем внучета и две правнучета, тия, по-големите, завършиха, всичките завършиха средно образование. А тия, правнучетата, са малки още. Още не са почнали да ходят на училище. Но досега, слава Богу, децата ми израснаха възпитани. Мога да кажа, че са кул-

турни хора, не се срамувам аз като техен родител и майка им не се срамува като техен родител. Доволни сме от децата си засега.

В общи линии, така ми протече живота – в работа, в труд и във възпитание на децата, отглеждане на децата: да може да ги отгледаме, да ги възпитаем, да са полезни за тях, и за обществото. Но моя живот като дете протече в беднотия. Но бяхме възпитани от нашите родители да не крадем, да не лъжем, да работим с честен труд и така стана. До ден-днешен ние работим и с честен труд си изкарваме прехраната. И ние, и децата. Нямаме никакви проблеми с комшии. А и те ни уважават много. Живеехме в квартал, циганска махала, защото имаме десетина къщи, в които сме по три-четири накуп, но живеем общо взето в махала, смесена с българи. Живеем в голямо разбирателство и с уважение един към друг – и те нас ни уважават, и ние тях ги уважаваме. Така че не можем да се оплачем, че ни имат те нас за цигани, а ние ги имаме за нещо по-друга нация. Така ни тече живота – съвместно, заедно. Понеже аз съм израснал повече между българи, имам много приятели, които са мои приятели от детството и до ден-днешен са ми приятели. Те са българи, които също така се изучиха. Някои от тях станаха големи хора, но ние си останахме приятели. Уважаваме се до ден-днешен.

Като дете съм доволен от нашите, че са ни опазили живи и здрави, че не ни са позволили да се отклоним от правия път като другите деца от малцинствата. При нас, специално в моето семейство, такова нещо не се споменава – такива хайдушки работи. Живеем спокоен живот – бедно, но спокоен живот.

И аз съм вече пенсионер и си почивам. Жената също е пенсионерка. И двамата си почиваме сега. Радваме се на внуците си и правнуците. Имаме осем внучета, нека са живи и здрави, и две правнучета, и те нека са живи и здрави. Радваме се на тях и на техните семейства, нека им помага Господ и на тях сега така, да се изучат, да станат добри граждани на България. Да не стават лоши хора. Да са добри. Това пожелавам на моите внуци.

Не мога да кажа, че сме си играли като деца с моите братя и сестри, защото такъв беше живота, че още от малък, от осемгодишен тръгнах в първо отделение на училище. Първо отделение, второ отделение, та чак до седмо отделение. Така се наричаха тогава. От седмо отделение нагоре се наричаха класове – от осми до единадесети клас. Така беше. Тия от единадесети клас бяха учители. То нямаше тогава висше образование. Много рядко имаше хора с висше образование тогава. Не съм имал възможност тогава да чувствам в детските си години радост или нещо друго. Минал ми е живота и детските години в труд, в смисъл такъв, че помагахме на нашите – на майка ми и на баща ми. Майка ми работеше тогава земеделие. Отглеждаше по едно време ... гледали сме и памук... тютюн, царевица... И през другото време, когато можехме, помагахме и на баща ми в работилницата. Но съм доволен, че са ни възпитали на труд. Не сме посмели да се разхищаваме като сегашните деца как се разхищават – да ходят нагоре-надолу, пушат цигари, пият. В днешно време повечето станаха наркомани, цигарджии, пиячи. При нас – нямаше такова нещо, нямаше дете, което да не слуша, което да не е стабилно в училище. Дисциплината беше строга. Ходехме горе-долу, така, прилично на училище – с униформи, с вратовръзка. Като чавдарчетата се ходеше със синя вратовръзка. А в пето отделение, тогава вече ни дадоха червени вратов-

ръзки. Станахме тогава вече септемврийчета. И така...

Не мога нито да се похваля с детските години, нито да се оплача от детски-те години. Аз съм доволен от това, че така ни възпитаха нашите, така възпитахме и ние децата си, така и те възпитават техните си деца. Това мога да кажа за моя живот – и като дете, и като юноша, и като младеж, и като възрастен вече човек.

Като деца не правехме никави бели. Беля ако направиш, веднага в училището викат родителите ти – баща ти или майка ти трябва да дойдат. И ако си направил нещо – горко ти! Дисциплината беше голяма едно време. Не беше като сега свободно. Като ги гледам сега децата какво се разхищават по училищата – то това не може да бъде училище, не може да бъдат възпитани децата. Не казвам за всичките. Има умни деца много. Едно време да пушиш цигари беше абсурд. Много е важно другарството на децата – с какви деца се събира. Трябва повече да се наблегне на възпитанието на децата и да се научат на труд. Така се възпитава, чрез труд, а не като му угаждаш за всичко.

Некога младежта беше съвсем друго, по наше време беше съвсем друг живота. Разликата е огромна – от нашия живот до живота на днешните деца.

Сутрин ставахме в четири часа. Три и половина, четири часа и отивахме на нивата с майка ми да копаем, да работим на полето. Оттам се връщахме и си капнал от умора и легнеш да подремнеш малко. И след това ставаш пак да работиш. Такова беше времето. Много малко време ми е оставало да си играя с другите деца. Повечето време ми е минало в труд. Такъв беше животът тогава.

Ние циганите сме си цигани

Лазо, р. 1948 г., Белица

Аз съм раждан в Белица през 1948 г. Майка ми и баща ми са се женили там. Аз съм от рода на калайджиите в Белица. В Благоевград съм от 10 години. Синът ми и внука ми са по Испания. Заминаха да изкарат пари, та с жената сега сме тука, къщата да им пазим. С жената дойдохме тука, защото ни взеха къщата в Бараково, където живеехме към 20 години – беше на излизане, по пътя за Стоп. Дадаха ни я от ТКЗС–то, че пасехме овце по манастира нагоре, по Бела Рила, с децата. Жената тогава работеше в завода като чистачка. Като върнаха земите на хората, ние нали си нямахме, там, където бяхме, дойдоха внуците на собствениците и ни прогониха.

Приятели с българите сме били винаги. Викаха ни за тютюн, пастири да помагаме, аргати да сме открай време. А ние открай време сме добри и не крадем като някои цигани. Били сме на много места, чак не помня. Баща ми и майка ми преди това не са имали къде да спат. Те в кошарата на чорбаджийте са живеели. Бащата и майка ми са им пасли животните, та са им давали по някоя пара и ядене. Все си бяхме християни, та на празници се събирахме и още си ги тачим. Там, къде сме работили, и те добро са ни направили. Ама и ние им помагаме. На събор като ме е викал някой да му заколя стоката, все месо са ми давали. Па на други и ние куче сме давали от годините. Мецана – много хубаво куче, пазач, още е при бабалъците. А аз имам брат и две сестри, ама останаха по Белица.

Мойте деца с бой съм ги учил. Да ме уважават, да си гледат учението. Осми клас имат всички. Ама и моят баща ме тупаше, та да не крада, а да си

взема хляба у ръцете. А аз и жената открай време си работехме у ТКЗС-то. Ама сега гледам тука прасенце, кокошки, а тя плете елечи, чорапе, продава по махалата.

То едно време имаше всичко, скромно, ама като седнехме всички на софрата, екстра беше. Сега пък внуци имаме. Ние с жената имаме 3 деца – едно мъжко и две женски, и те се изучиха като хората.

Сега хората са зли, вярата няма. Ей сега на внука ми детето оня ден идва и реве, откраднали му телефона от баща му, нали е в Испания, та ни праща това-онова за дома и по някой лев, че на тия пенсии не може.

Ние ромите сме си цигани. Открай време сме по-разични от другите – едни крадат, други помагат. Към мен и семейството ми са се отнасяли добре, защото и ние сме добри, на всеки помагаме с каквото можем. Пък като дойде Георговден, на сватба ли – ние сме канили и те са ни канили. Сега младите не са като едно време – те са делят, хептен. Сега е лошо, няма работа. Внуците са ми по Испания, пари печелят, пък и не искат да се връщат. А иначе къща имаме, двор, ама работа няма, няма работа. А мен не са ме обиждали. Аз съм добър човек, на никой лошо няма да направя. Сега младите, те са по-люти, те се карат, няма го онова приятелство. Викат им: те са цигани, не ги вземай на работа, та децата ходят по чужбина. Ама лоши сме си, Бог не слушаеме, и циганите, и българите. Викат: просили сме, крали сме ги, ама и те крадат. А нашите комшии са свикнали с нас, познаваме си се, те не ни гледат така, ама пък не знаеш какво си мислят.

Ех, труден живот мина, пък и по-труден става, ама каквото за другите, това и за нас.

Ковач съм...

Михаил, р. 1949 г., Благоевград

Роден съм в Благоевград. Навърших 59 години. Ковач съм. Завършил съм основно образование в Първо основно училище. Ожених се през 1971 г. и тогава бях на 22 години. Съпругата ми Анче беше на 20 години. Тя е от Железница и също е от род на ковачи. Имам две деца – Емил и Калин. Емил си взе жена от Железница – Жулиета. Те имат едно дете – Александър. А жената на Калин – Ели, е от Сандански. Тя не е от ковачки род, а от земеделски. Те също имат едно дете – Желязко, така че имам двама внука. И двамата ми сина бяха монтьори, а сега са гладачи в шивашка фирма в ЗМК.

Майка ми се казва Камелия и е от Македония, с. Църник, Беровска околия. Баща ми се казваше Михаил, а преди да бъде прекръстен, името му беше Мехмед. Той също беше ковач и е роден в Благоевград. Ние сме три деца. Аз съм най-големия. Умират две деца след мен и за да не умират повече, майка ми е оставила следващото дете на пътя в кошница, кой пръв го види, да му стане кръстник. Ние гледахме през прозореца. Излезе съседката и го взе. Тя е българка и го кръсти в черквата Найдено, нищо че ние му бяхме дали друго име – Йосиф. На третия ми брат – Георги, кумата е същата.

Дядо ми, най-стария ковач, се казваше Араслан. Той е усвоил занаята от баща си Емо. Дошъл е от Бистрица и първата му работилница е била близо до халите, при Манярското. Около наводнението през 1954 година, след като забраняват занаятите, той продава своя имот и купува този на ул. „Полковник Дрангов“

61. В този район единственият ковач тогава е бил дядо ми и е имал много работа. При него идваха хора от града, от Еленово, Марулево и други села. За него даже писаха в една книга – „Добър ден, Благоевград“, ама ние не можахме да си я намерим. Баща ми работеше в ДИП „Димо Хаджидимов“ като механик, шлосер, стругар, заварчик. Беше ударник в ДИП-а. След работа помагаше на дядо в ковачницата. Аз също съм усвоил занаята от моя баща. Ковачи са и племенниците ми Кемал и Али. Те са зетьове от Падеж и Крупник и също имат ковачница. Сега вече няма много работа за ковачи, но ако някога внуците пожелаят, ще ги науча.

Всички ковачи от рода правим земеделски инструменти – копачи, кирки, лопати и мотики, части за каруци, подковаване на волове, коне, правили сме плугове за оране, метални огради, врати и други неща. Общуваме с българи и говорим български език. Ние не знаехме ромски език. Аз го научих от приятели в казармата. Само дядо говореше цигански и знаеше нещо от арабски. Той беше мюсюлманин, а ние сега ходим в черква и палим свещи. Децата ги кръщаваме в манастира. Даваме им християнски имена.

Дядо ми свиреше с тамбура. Често сме се събирали и веселили заедно.

До днес днешен ние живеем живота си по кротък начин, нормален...

Асан, р. 1950 г., Благоевградско

Казвам се Асан Рашидов Ахмедов. Съм родом от едно пиринско подбалканско село – Джигурово, Санданска околия. Детството си прекаравах в селото, след което отидох да уча в Кърджали техникум – Минен техникум. След завършването постъпих в казарма за две години. В Благоевград служих към Строителни войски – тогава бяха Трудова повинност. И тези две години минаха, след което се запознах с моята съпруга, и тя е от малцинството, и решихме да се оженим. Тя завърши Техникум по металообработване. Оженихме се с нея седемдесета година, седемдесет и втора ни се роди първата дъщерия, която нарекохме Сашка.

Същевременно работех вече и в ЗМК като елзаварчик, а и доста време преди това работех като заварчик. От седемдесета до 2005 година бях все в ЗМК – елзаварчик. И за времето, което бях там, ме изпратиха на работа в емирството Кувейт. Отидох, поработих, върнах се малко позамогнал се с финансови средства. Решихме, че трябва да си купим апартамент, наш дом да си имаме със съпругата. Така през 1985 г. вече си бяхме постъпили в новия дом, вече си живеехме тука, в Благоевград. През 1972 г. ми се роди другата дъщеря, която се казва Сениха. Децата ми поотраснаха, завършиха икономика – четиригодишен техникум, и се омъжиха.

До ден-днешен ние живеем живота си по кротък начин, нормален. И сега вече, през демокрацията, не работим никъде. Седим си в къщи, съкратени от работа и двамата, без пенсия. Отиваш да търсиш работа, казват ти: „Стар си“; отиваш за пенсия, казват ти: „Млад си“. Въпреки че имаме трудов стаж, не ни стигат точките – откъде са ги измислили: по една, по две точки не ни достигат. А не ни дават и да си купим, защото ние сме били привилегирани – първа и втора категория – не дават купуване на точки.

И така до днес, в апартамента със съпругата продължаваме да живееме.

А за детинството, какво да кажа за младите години, когато съм бил дете? Наистина произлизам от село, бедни, бедни бяхме. След което по комунистическо време позамогнахме се, защото за всички имаше работа на полето и в заводите... И тютюн сме гледали със съпругата.

В момента никъде не работим – казах го и преди. Дъщерите също не работат, и двете ми дъщери не работат, въпреки че са завършили икономика. Щом сме от малцинствата, нямаме толкова голямо и дълбоко уважение, дето се казва, да те приемат като човек, да работиш. Но, слава на Бога, по някъкъв начин се препитаваме. Съпругата ми започна работа в една частна фирма – гръцка, нещо шият. И така, препитание вече в нашия окръг, Благоевградския, няма. Освен да отидеш в чужбина, а ние не сме вече и за чужбина. Възрастта ни е доста, не сме много напреднали, но сме на възраст. Така че не ни приемат като добри и млади специалисти за извън граница.

Засега имам пет внучета, в момента учат и петимата. Голямата внучка е осми клас, внука е седми, другите три са втори и първи клас. В училището няма разлика, няма нещо, което да кажем, че не може и не бива. Те приемат това нещо нормално нашите внучета. Засега ние сме доволни като дядо и баба, доволни сме от внучетата ни за училището и, дай Бог, да учат така редовно и да могат да завършат. Дано нещо завършат, защото да си дойдем на проблема за стария призив: “Учи, сине, да не работиш”. И сега така им казвам: да учат, за да не работят, т. е. обратно трябва да бъде, но засега е така.

По-съвременното, по-същественото е това, че не можеме да се оплачим, а и няма какво да се плачим. Работата не е само до нас, за да може да се каже, че ние не работим, а някои работят.

Демокрацията изисква млади хора – млади кадри, с по-съвременни разбирания, съвсем нови професии, по-големи резултати да дават, по-добро качество. Докато ние сме малко на стария принцип – един елзаварчик наистина много неща може да направи, защото съм заварчик на цветни метали – мед, бронз, от тоя род. Но така е... на възраст си, повече работа за нас няма, така е.

Тука, в блока, където живея, с моите комшии проблеми нямам, чувствам се много добре. Няма разлика между малцинство и болшинство, да кажем българи или цигани или мюсюлмани няма, разбираме се добре, уважаваме си се във входа.

В момента работя в моя си гараж с електрожен, нещичко заварвам, за да може да крепиме ден за ден.

И ние си знаем, никой никога не е правил инат...

Янка, р. 1951 г., Разложко

Викам се Янка Йорданова Илинова и съм родена в село Баня на 10.01.1951 година. Вече съм на 57 години. Ние сме 6 деца – имам трима братя и две сестри. Най-големия ми брат е на 65 години. Втората ми сестра почина. Най-малкият ми брат е на 53 години. Ние сме живели много мизерно. Само баща ми работеше, а с майка ми съдяхме тютюн. Тогава баща ми ходеше надалеко – по Кърджали и по други места да чука камъни, за да изкарва прехраната.

И като понарастохме по-големи, вече и заучих. От 8 години съм заучила и ни беше другарката Магда Чилева от Разлог, тя ни беше учителка. И сме идвали с

мерак, защото много беше добра тази другарка. И до днеска тази другарка не ме е подминала, защото с мерак сме дохождали при нея. Като пораснах вече и след четвърти клас не ни учи тя. И оттам заучих пети клас и мизерно сме живели много. Нямаше какво да се яде – и тогава намажех една филия мас и дохождах на училище. Майка ми беше ушила една рокля от кафяв плат и една торба, в която сме сложили учебниците и ходех на училище. Тръгнем и все някой идваше да ни изпраща, защото дерето беше голямо – все някой от бащите дождаше да ни пренесе, за да не се удавим в дерето. И така на обед беше същото – дождаха да не прибират.

И после, като завърших тука вече, като не можех да уча повече – учих до шести клас, и майка почна да сади тютюн. И садихме го много, защото с това се прехранваме. Садихме на “Аранджела” и на “Рудината”. Майка ни ставаше в 2 часа през нощта и ни забере и идехме да берем. На всичките, и на четворицата, е приготвила по 2 кошера и ги сложим на гръба и идехме да берем тютюн.

В 10 часа седнем да закусим. Няма какво да закусим и направехме блага вода със захар и сложехме оцет – тава се викаше “циула”. Ядохме това – закуската, и станеме. Идем, напъниме кошовете и дойдеше дядо Тодор Стипцовия и други. Имаше каруцари с коне от текезето и ни качваха и караха в махалата.

После ходехме да налеем вода некъде, защото нямаше вода в махалата. И забираше моята баба, на моя баща майка му, забираше баби, майките ни и други и ги караше да изметат дерето – Асанковото дере, от горе до долу, до края. Събираше тия жени с метлите, викаха им дворски метли, и събереше и да го изметат това дере, и да е чистичко, и си наливахме вода оттам. Всичко живо – цялата махала, тя не беше голяма, сега е нараснала голяма, си наливаше оттам.

Ходехме да си наливаме вода и на “Гробето”, и до леля Вера Терзиева, и до Сандревите нанакор в горната махала ходехме да си наливаме вода.

Хайде пък утрото мама пак ни дигне, забереме се и хайде. И ние си знаеме, никой никога не е правил инат. Аз не знам да са ни били майките. Не можеха да ни накарат насила, ние си знаеме всичките. Шест деца сме били, но сме много послушни били. Нито на майка сме отвръщали, нито на татко сме отвръщали и много ни са уважавали, защото ги много слушахме.

Тогава вече почнахме, като пораснахме големи, да търсим работа. Кака Лоска Драговчева е търсила детегледачка. И тогава ме е показал другаря Данев – учителя. Той ме е показал мене, че съм много послушно момче, да ме хванат мене да съм детегледачка на кака Лоска Драговчевата.

И така, отидох да ги гледам децата на жената. Казвах се Сашко и Тони. Тя беше детска учителка, а бай Гошо беше директор в Горското стопанство в Елешница. Сутрин ходех да щ гледам децата и когато щ да идех, те са сложили да закусват. Аз се притеснявам, не мога да ям.

Първо хората не можеха да ми се доверят, но после видяха ме каква съм, че нито крада, нито лъжа, че съм скромно момиче, и ме туриха да гледам децата на кака Лоска. И кога като идех, тия са сложили и: “Хайде сега, Янче, да ядеш”. А аз не смея. И дядо Сандре ми рече: “Янче, не се срамувай, оставяме ти яденето тука да ядеш”. Аз си турих на ъкъла: “Не може аз така, да сложа да ям самичка.” И аз вземах като ида вече сутринта, притеснение – непритеснение, седна да ям с

тях заедно. Закусим, сетне тия отиваха на работа. Аз задена ту детето, ту момичето. Излезя навънка. Седна, нахраня ги. Някога пък им съм сготвила, като дойдат тия, да има готово ядене. И почна така Лоска: “Янче, няма да се притесняваш, ще ходиш в избата, всичко е отворено, ще взимеш да ядеш, няма да гладуваш. Искам да си винаги наяла се, да си силна гледачка, да се грижиш за децата”.

И гледах ги, колко гледах, и тогава се отказах, отидох и рекох: “Како Лоско, дотука ще е гледането. Да си търсите кулая, аз ще ида да работя на Асфалтовата база”.

И тогава тия се малко ядосаха, защото не мога да им гледам до края децата, но отидох на Асфалтовата база да работя. И тогава ходехме по Предел. Боядисвали сме с вар дръвчетата, мели сме пътя, за да се асфалтира. Оттам отидохме и пътя за Елешница сме мели, за да се асфалтира. После отидохме от болницата в Разлог до село Годлево пак да метем. Тогава не се асфалтиреше с машини, а иначе. Камиионите докарваха асфалта и тогава почваха да го разхвърлят. Има мъже от Благоевград и те го разхвърляха, а след това идваше валяка, за да го валира.

Работих, събра ми се година и нещо. И като поизрастнах повече, почнах да разсъждавам и си викам: “Аз защо не ида да работя на релетата?” И ме помогна бай Кольо, викаха му Чорбиловия. И отидох да работя в “покритие”. И точно почнах да работя, сутринта вървя на работа и той ми рече: “Янче, ще извиняваш, ама заповедта не е била за тебе, заповедта е на Заприна”. И аз се магнах от работа, от релетата.

Майка ми и татко ми взеха да се притесняват.

И вече на 18-19 години взех на консервената да работя. Там всичко беше по избор. Началникът си избираше на кой да даде хубава работа и пари. И хубавата работа си даваше на вътрешни, на българи, а за нас нямаше работа хубава.

И оттам напуснах вече и тогава се ожених – на 20 години. И като се ожених, пак почнах да работя в консервената, защото нямаше къде да ида да работя, и там беше пак същото. Тогава ми се заноси момичето и взех от консервената майчинството. Нямаше майчинство, както сега, и ми плащаха до четири месеца.

До две години и половина си седях и се заноси момчето. И сега, няма къде да отида да работя и викам: “Аз сега ще ида да работя в “Релетата”.

По-големата ми сестра ме нагласи на работа в “Релетата”. Отидох да работя в цеха, където правят контакти. И другаря Захов ме сложи на контактите и оттам взех майчинство. Седях си въкъщи 3 години – до 1 година ми даваха майчинство и след тава 2 години неплатена.

Две години и десет месеца ми навръши детето и почнах да работя. Етръвата Лиляна ме нагласи на работа в училището. Баба Ленка Спахиева се пенсионира и аз на нейното място. Тава беше на 25.05.1978 година. И благодаря на господ, тогава децата идваха на училище.

Много мизерно сме живели, защото съпруга ми тогава отиде да учи курсове за шофьор и отиде в ДАП-а да работи. И много малко заплата му даваха – по 60 лева. Видя ме бай Джоре Чобанов и ми рече: “Ти защо, Янче, не идеш да думаш на този Тъпанков да увеличи заплата на Христо? Защо с толкова малко заплата, как ще живеете вие със 60 лева?”

“Бай Джоре аз не мога да ида да говоря. На нас не ни се обръща внимание. Никъде не ни се обръща внимание.”

И взех да работя тука в училището на 80 лева, и съм садила тютюн, нищо че съм била с малки деца. С малки деца съм била и съм садила по 1 декар тютюн, повече не сам садила. И на работа сам ходила, и тютюн съм садила. И боб и картофи съм садила, всичко съм си имала, нищо че са били малки децата.

Като пораснаха децата, и двамата завършиха средно. Дъщеря ми завърши “Горското”, сина ми завърши в Разлог “Тракторното”.

И татко им вече отиде в тухларната да работи и там му даваха повечко пари. И аз станах на 120 заплата в училището и вече 29 години съм в училището.

От тухларната съпругът ми се премести в Асфалтовата база. И той взимаше 120 оттам, и аз, и сме карали. Мизерно, мизерно, ама е бил по-хубав живота отсега. Нямахме го това напрежение, и няма да се нагрубяваме, няма да е този егоизъм да има към хората. Ние сме си били самостоятелно. Взема децата и ида на нивите. Сами си ида, а сега ни е страх да идем наванка. От какво? Ами има всякакъв народ. И сега се карам на децата да внимават, като излизат навънка.

Дъщеря ми се ожени в Гоце Делчев. И те мизерничко живеят. Толкова време и мъжа щ сега се е хванал на работа, не може да си намери работа.

Сина работи в “Релетата”, и той е на 250 лева.

Мънички са си заплатите, а и децата чакат да им подадем. Ама с тия мънички заплати можем ли да живеем? Който си е богат – богат си е, който си е сиромаш – си е сиромаш.

Благодаря му на Господа, че съм дочакала да имам внученца и да дочакам и правнученца да ми търчат по къщи.

Всичките сме женени...

Надя, р. 1958 г., Благоевградско

Петдесет и осма година съм родена. На петдесет години съм. Майка ми работеше с мен в текстила. Там бях предача – на дараците.

Млада беше майка. От Самоков идваше с рейсовете на фабриката. Баща ми беше каруцар. Седем деца сме: пет сестри и двама братя. Всичките сме женени.

На училище си ходех в Самоков. Личката [мъжът ѝ] дойде с братовчед си, така се запознахме. Като се оженихме, родих шест деца: пет щерки и шестото – син. Сега вече всичките са женени. Само Светла не може да случи на мъж, много я тормозеше и си дойде при нас с едното дете.

Трудно ми беше като дойдех в Черниче. Стойчо и Ана [братът и снахата на мъжа ѝ] бяха женени. Личката работеше в мината. Сега е безработен. Сега си е у дома. А преди, докато работеше, децата съм си ги гледала чисто сама. На майка ми и на баща ми им беше много мъчно, когато се ожених – бях много млада. Абе пет сестри сме, аз съм третата и пак им беше мъчно, като се ожених. Майка ми идваше тука да ми помага, когато може. Децата като се разболееха, ги карах на доктор. Болнични си взимах. Сега вече съм по-спокойна, всичките се ожениха, внучета си имам. Две от щерките ми се ожениха в Сандански, една е в Петрич, а най-маленката е в Сливница. Светла и сина ми Ильо са си при нас. Помагат децата.

За свежървата Наза много хубаво няма що да кажа (сmee се). С децата хич

не ми е помагала, хич не ги е гледала. Аз съм си ги изгледала сама. Свекъра по ми ги гледаше. Пък от него не мога да се оплача. Аз когато ходех на работа, той ми ги вардеше. Пък като пораснаха – сами си се гледаха. От Текстила като ме съкратиха, дълго време бях безработна, живеехме с помощите от съвета. После почнах работа тука в кметството – по временната заетост – чистих улиците. И сега работя там. Ама пък е работа, аз не се срамувам да работя каквото има. Само пари да се изкарват.

Първата щерка като се ожени, аз много ревах, много тежко ми беше. Сватби не сме правили на ни една щерка. Парите не стигаха – откъде за сватби. Само на Ильо направихме, нали снаха докара, па и си ни е един.

Светла – сестра ми, се ожени в Станкетото. Баща ми сам си живее там, в къщичката в Самоков. Братята ми са си отделно.

Хубаво си ми е дома. И секция съм си купила, и пералня, и хубави пътеки съм си постлала. Откак се ожени сина, се обзаведохме още. Той работи и си изкарва детето.

Що си изкара, за него са си – гледа си жената и детето. Вкъщи се греем на дърва зимата. Сега Ильо си взе и климатик, много ток харчи, ама нек, а щом си може да си плаща, нека да има. И мене Личката си ме гледа добре. Слуша ме... ще слуша, къде ще иде.

От къщата всичко е поравно делено. Мазе нямам, ама втория етаж и тавана са си на нас. Ако решим да си оставим етажа на Ильо, можем да си направим една стая на тавана и там да си живеем с Личката или долу на двора. Ако им пречим на децата, ще ги оставим сами на етажа, да правят що искат. Ние не се мешае в техните работи.

И Ана, и Катето, и Веска учиха до четвърти клас. Светла и Ильо до осми са учили. А маленката – Шана, я откраднаха. На петнадесет години беше, що е – дете си беше. Нищо не е разбрало. Иначе там слуша. Кротки са ми децата. Идват тука на гости. Дойдат, поседят малко с внучетата, па после си идат кой откъде е.

Син, та син си искаше Личката. Не ме остави. Пет щерки, па най-последното – син. От ми викаше: „От майчин дом ще си взема, ако не ми родиш ти” (смее се).

Ильо много е работлив. Все се труди, все работи, що вземе, що изкара – все ще купи нещо: хляб, хладилника ще зареди – за ядене не сме гладни.

Щерките никъде не са работили. Един месец голямата работи у съвета за баща щ. От беше болен – от инфаркт. Трябваше много да се пази, много е опасно. Лежа и в болница. Дадоха му трета група пенсия по болест.

Като се ожениха щерките, много тежко го преживя. Ама тая най-маленката, Шана, като се ожени, два-три дена хляб не яде. Нервираше се много. Тя маленка се ожени, на 15 години – нали я откраднаха. Вика Личката: „Бе нямаше да ме е яд, да станеше като другите, всичките щ сестри на години си станаха за женитба, а тя много млада – дете направо. Такъв щ е късмета, що да се прави. И да се ядосвам и да не се ядосвам, такава е”.

Много ми беше трудно, когато се родиха първите деца. И трите щерки през година: едната е 1977, втората 1978, а другата 1979 година. Трудно ми беше, додето ги изгледах. С първите двете съм била в болница. Трудно ми беше много, ама като поотраснаха, гледаха по-маленките. От кметството взимахме детските.

Що да правим, не стигаха парите. Ама сме ги изгледали някак си и шестте деца. Сега са големи, сами се справят с живота. Ние с Личката си гледаме нас си, а те – семействата и децата.

Абе караме я някак си, само да сме живи и здрави всичките.

Кога е смех, кога е мъка...

Калина, р. 1965 г., Благоевградско

Казвам се Калина Милева и съм на 42 години. Имам 4 деца и седем внука. Омъжена съм. Мъжът ми се кава Недялко, но всички му викат Недето.

Животът ми мина в махалата, там сам родена и в нея ме ожениха майка ми и баща ми, които са живи още. Искаш ли да знаеш как ме взе мъжа ми? Видя ме как на една сватба помагах на булката да щ къносат ръцете и дойде при мене и ми каза “кухавлес”. Сега ще ти кажа какво означава... означава, че ще ме излъжел. Тогава бях на 14 години, а той – на 19. Беше много хубав, а пък аз бях малка. Мама като разбра, навсякъде ходеше с мен, защото я беше страх да не ме открадат или да избягаме. За циганите много важно е да е честно момичето, иначе в никое семейство няма да я вземат. Тогава той се реши и дойде с техните до нас да ме искат за булка. Аз бях малка и нашите не ме даваха. Тогава аз казах, че ще се троя, ама те не ми обърнаха внимание. Много време страдах за Недето, но нашите – не, та не. Нямахме какво да се прави и един ден решихме с него да бягаме. Вечерта се оправих и се бяхме разбрали на сутринта да дойде да ме викне под прозореца и да офейкаме. Разказах на кака, защото исках да си вземеме сбогом, пък тя ме подучи да кажа, че ме е насиллил и нашите сами щели да ме дадат. И то така си стана, изпокараха се техните, кле ги майка, кле, пък се помири и ме дадох. Послето разбрах, че не са ме давали не защото съм малка, а защото не били хубави хора техните – баща му кавалджия по сватбите свиреше, но много пиеше и като се прибереше, ни гонеше да ни коли. Що нерви брахме покрай тоя човечец.

И така ... ожених се, родиха ми се децата, трима сина и една щерка, но едното ми умря още бебенце, не ни обясниха докторите защо – те, учени хора, не искат да говорят с цигани...

За циганите много трудно е да си намерим работа, се ни викат, че крадем, че сме черни, ама аз съм свикнала, не се обиждам вече както преди. Иначе съм работила, гъби съм брала по полето, картофи съм садила и съм вадила. Но парите малко, а работата тежка и децата водех с мене да помагат, от малки още.

Най-тежко е през зимата. Тогава няма работа и от общината понякога ни пращат да чупим леда по улиците, ама какъв е студ, целите премръзваме с колежките.

Какво друго да ти кажа – цигански живот. Кога е смех, кога е мъка. Най-весело е кога някой ще се жени от нашите... Тогава музиката свири три дена и три ноци. Всички се събират и играят... То и вие го играете кючека.

Много обичам нашата си музика, а най-любимата ми е “Василица”. В тая песен се пее за живота на циганите. Ама няма сега да ти разказвам за мъките ни, защото ние сме с големи сърца.

Чедо, ама те гледам как пишеш и много ти се радвам, защото аз ни знам да

чета, ни пък да пиша, то не ми е и трябвало де, ама хубаво е, защото ако знаех, барем по-хубава работа щех да си намеря. Нямаше цял живот като магаре да мъкна.

Аз моята щерка много я биех да учи, ама и тя рано се ожени, не ме послуша мене, пак и като се замисля – не щ е било до учене кога е била гладна и на студено. Добро момче е взела, добре ги гледа с внуците, три момченца имат.

За големия син да ти разкажа. Той по лош път е тръгнал – на дядо си, кавалджията. Добре му плащат, ама знаеш ги циганите: като се напият, ножове вадят, колко пъти съм му брала гайлетата. Един път две седмици го чакахме, а той по пазарджишките села се свирил, по сватби. Ама аз съм си майка, като не се обади – мисля го. Па и момата му не е добра – богати са, ама ги говорят по махалата, че майка щ по Гърция се снабдявала с чужди мъже и оттам са им парите. Пък знае ли се, може там да му е късмета. Аз като знам какво ми беше на мене, не смях да му продумам като се женеше. Засега уж добре живеят – две моми имат, едната на мене я кръстиха – Калинка.

Малкият е друго нещо – той ни е учен. Завърши си училище и сега работи в една дърводелска работилница – чирак. Много е доволен от него чорбаджията, хвали го на приятели. И от други места го търсят да помага, като е свободен. Преди три години го оженихме за щерката на една приятелка. Много ми е хубаво момичето и работливо. Той Спас – сина, си направи мебелите сам и е много хубаво в тяхната стая, а тя като изчисти, и става много хубаво, ама им е малко тесничко. Искат да се местят, ама ще видим как ще го измислим. Ние с Недето не можем да им помогнем, трябва те сами. Нея я бяха взели да чисти в едно училище и беше много доволна, ама сега гледа най-малкия внук и не им достигат парите. Като направи годинка, викат да ми го оставят на мене, да го гледам заедно с другите внучета, пък снахата да се върне на работа.

Сега това ми е на мене работата, да си гледам внуците. Недялко поработва като го викнат, ама това не стига... добре че помагат децата.

Иска ми се децата да учат повече...

Любомир, р.1970 г., Благоевград

Роден съм в Благоевград през 1970 година и съм на 37 години. Ние сме четирима братя и четири сестри: Огнян, Олга, Даниела, после съм аз - Любомир, Живко, Галина, Розана и най-малък е Манчо. Всичките са родени и живеят тук, в Благоевград. Баща ми също е роден в Благоевград през 1943 година. Той почина. Майка ми е на 62 години и живее у нас. Дядо ми преди да дойде в града е живял в Драгодан, близо до Мурсалево.

Учил съм в Първо основно училище до пети клас. Жена ми не е завършила и първи клас. Иска ми се децата да учат повече.

Ожених се, след като се уволних – на 20 години, а жена ми – на 13 години. Тя беше приятелка със сестра ми. Казах на сестра ми да ми я урежда. Закараха я към зоопарка, там щ предложих и тя се съгласи. Баща щ не я даваше, но чичо щ настояваше. Служих с него и той ми познаваше характера. Заведох си я у дома, сватба не сме правили, не сме и подписвали. От 24 май 1990 година сме заедно, нищо не е донесла къщи. Заведох я в апартамента в „Еленово“. Най-

голямото дете – Живко, се роди там. Имаме 9 деца – едно момче и осем момичета: Живко, Силвия, Даниела, Фиданка, Надка, Славка, Розана, Атанаска и Румяна. Нямаме починало дете. Живко е единственият ми син. Кръстен е на брат ми. Той ще остане, другите ще се пръснат.

Като се роди дете, след родилното се събираме вкъщи, каним чужди хора, празнуваме, веселим се. Който обича, дава на детето нещо, подаръци, а не пари. Жената избира името, все тя ги е кръстила. Повечето са кръстени на сестри и братя. На моите, а не на жена ми. Само Атанаска е на нейна братовчедка. Не правим кръщение, а чествуваме рожден ден и имен ден. Празнуваме най-много Гюрювица и Нова година.

Ние живеехме в началото на баира, в „Предел“ махала, но ни дадоха апартамент в „Еленово“. Гарсоньерата беше на майка ми и баща ми, но не ни устройваше, защото сме многочленно семейство. Баща ми реши да я продаде и да ни купи по нещо. Купихме стари къщи на „Младост“ 22. Бутнахме ги и построихме нови. Всеки сам си е построил отделна стая. Само братята сме построили там. Сестрите ми са си при мъжете. Майка ми е до мен и си има отделна стая. Сам съм си строил и за сина ще направя една стая, като се ожени.

Работя всичко в строителството. Научих се, когато бях в Строителни войски. В поделението станах майстор арматурист. Имаше съкращения, бях на борсата през 1990 година и оттогава работя по няколко месеца, където ме пратят.

Когато съм свободен, изкарвам количката, събирам желязо, чистя мазета. Аз съм по центъра, там ме познават и ме викат. Предавам отпадъците на вторични в махалата, там, срещу нас. Синът ми Живко се срамува да ходи с мен. Понякога жената ми помага. Тя не е работила, а се грижи за децата. С нея много добре се разбираме, не се караме, нито я бия, нито пия. За пушене – пуша по две кутии „Виктори“ на ден. Парите си ги изкарвам, сега не взимаме помощи, а само майчинство.

Повече у нас си говорим по нашенски – на ромски език. Определяме се като роми, но не знам защо ми е обидно да ми казват циганин. Живея в България и се чувствам българин, затова ми е обидна тая дума „циганин“.

Аз съм циганче, гордея се с това!

Иван, р. 1976 г., Благоевград

Казвам се Иван Димитров Иванов. На 30 години съм в една хубава възраст от живота ми съм. Какво да разкажа за себе си, може би трябва да започна от детството си.

Бях едно жизнерадостно дете, обичах игрите с приятелите си, да правя бели... Още от малък белите ми повишаваха адреналина в кръвта. Първия ми спомен от детството бе и първата ми голяма радост – баща ми ми купи колело! Толкова му се радвах и си мислех: „Аз имам най-добрия баща на света.“ На улицата, където живеехме, а тя бе стръмна и се спусках по нея с колелото с бясна скорост, целия се охлузвах и бях с контузии... Прибирах се разплакан и чувах майка ми как се караше с баща ми за това, че ми купи „играчка-плачка“.

Имам по-малки братя и сестра, част от живота ми е свързан с тях. Като най-голям от тях бях, разбира се, и най-голям егоист, исках всичко за себе си.

Изведнъж се случи нещо преломно в живота ми – преместихме се да живеем в апартамент, чисто нов. Това означаваше ново място, нови приятели, нова среда, всичко ново и непонятно. Тогава бях на 3 години и половина. Странно, но още от малък съм бил много умно дете, наследил съм го може би от своите родители.

Аз съм циганче, гордея се с това! Няма нищо по-хубаво да си циганин в днешно време – весел народ, какво да ти кажа.

Аз обичах много футбола, бях много добър в тази игра и оттогава започнах да мечтая, исках да стана футболист. Бях нещо като голмайстора на квартала. Един от братята ми, който е с една година по-малък от мене, също бе добър футболист и с него се конкурирахме. И двамата бяхме много добри, много бързи – абе чисти професионалисти като деца! Това си бе дар от Бога. Случваше се на ден по някой път да играем по десет мача. Само футболист може да разбере, какво означава това, ние бяхме физически издръжливи. И ето че от времето на играта не усетихме кога станяхме първи клас.

Тръгнахме на училище и започнахме да се развиваме умствено, физически, интелектуално. Хубави времена бяха. С брат ми бяхме в един клас. Там се запознахме с нови приятели и естествено, бяхме най-добрите в спорта – футбола, и печелехме всички състезания между училищата. Оттогава разбрах, че животът ми ще протече неминуемо заедно с брат ми Ники. Помагах му в училище, от двама ни аз бях по-умният. Да не ви звучи похвално, но бях отличникът на класа. Открих още един талант, дарба у себе си. Училището ми провървя, имах стабилни преподаватели, които държаха на мен въпреки че бях циганче.

Стъпка след стъпка, клас след клас, времето минаваше и станях осми клас. Завършвах основното си образование, а успехът ми бе 5,85 – почти отличен, имах една петица само по математика.

Ето че дойде моментът, в който станяхме тийнейджъри, появи се и първата ми любов в училище. Казваше се Илиана. Баща ѝ бе тракторист. Това го разбрах, когато отидохме в нейното село, недалеч от града.

Трябваше да се запиша да уча средното си образование в някое елитно училище и избрах най-бързия и кратък път до него – Икономическия техникум.

Случиха се много неща тогава, които оставиха белег и последици до днешен. През този период имаше положителни и отрицателни неща в живота ми. Лошото бе, че нашите останаха без работа, съкратиха ги. Това се отрази веднага върху нас, децата. Не им беше лесно сами да отгледат четири деца, и то всички ученици.

Спомням си, имаше един период, в който имаше дефицит на стоките, купонна система, трудно го преживявахме нашите, много трудно, но те ни обичаха и мислеха най-доброто за нас.

И тогава се случи най-лошото. Докато ми оставаха две години да завърша средното си образование, се случи така, че нашите – баща ми и майка ми, решиха да продадат апартамента и да отидем да живеем в друг град. Не знам как се чувстваха те? Не знам как се чувстваха братята ми и сестра ми? Но аз се чувствах много зле. Трябваше пак да сменям средата, приятели, училище... Много труден период от живота ми бе тогава, чудех се дали да продължа да уча, или да

прекъсна обучението си. Намерих сили вътре в себе си и реших да продължа да уча, колкото и трудно да бе.

Преместихме се да живеем в гр. Дупница. Нашите купиха къща там с една част от парите от продажбата на апартамента. Бях на 17 години и това според мен не бе най-доброто решение на родителите ми, но какво да се прави, бях малолетен. Мина се време, аз завърших средното си образование с големи трудности, но с оценка 5,30 и осъзнах, че животът ме подготвя за важни неща. Трябваше да поема по пътя, да разбера какво ми е отредила съдбата.

Осъзнах, че започва най-голямата борба в живота ми. Какво да правя? – си задавах въпроса, имах желание да продължа да уча, или пък да работя?... Стана така, че влязох в казармата, там се оформих като мъж със здраво мислене, принципи и идеали. Уволних се и започнах да се занимавам със собствен бизнес, навлязох в сферата на търговията, открих си фирма, наех си работници и за период от време достигнах един връх. Но за беда и зла участ, поради душевна болка и разочарование от жена, поради несподелена любов – този връх се превърна в едно голямо падение за мен. Съдбата се обърна с всичките си негативи срещу мен. Бях нещастен, съкрушен – безнадежден случай.

Ами да, доста напрежение се създаде от живота в България и това се отрази върху здравословното състояние на майка ми, в момента тя е инвалид. Разбира се, имаше и хубави неща, мигове, моменти. Например когато се роди племенникът ми - първото дете на брат ми Ники.

Но нека ви разкажа повече за родословното си дърво. Връщам ви назад нарочно, защото разбрах от родителите си, че баба ми с прякор Софиянката е била първата жена в България, която получила златен медал от Тодор Живков за това, че е родила 13 деца – 6 момичета и 7 момчета, значи представете си каква голяма фамилия сме. А дядо ми е бил голем войвода за времето си. Това са роднините от страна на майка ми.

А баща ми, който е много печен човек, един шамар не съм изял от него през целия си живот, и те са много деца – общо 9, от които 4 сестри и 5 братя. Много хора казват “откъде е жената, оттам е родата”. Затова ще ви разкажа за роднините от страна на майка ми.

По време на войната – Втората световна война, и след нея братята и сестрите на майка ми се разпръсват из цяла България. Затова и много от роднините не ги познавам, даже не съм ги виждал. Колко много братовчеди и братовчедки имам, само един Господ знае. Контактвам с тези, които са в близост с мене, и ще ви разкажа какви хора са. Общо-взето най-интересното в родата е, че имаме близнаци. То и от страна на баща ми има близнаци в родата, какво съвпадение, аз съм зодия близнаци и мечтая един ден и аз да имам близнаци.

Така стана, че някои от роднините ми са в чужбина. Имам две лели – едната е в Гърция, другата е в Сирия. Между другото ще ви разкажа за леля ми в Сирия, тя се казва Таня. Завършила е медицина и е акушер-гинеколог. В момента тя има частна клиника, нейна собственост в Сирия. Бе идвала веднъж в България и то се случи тогава, когато се бяхме преместили да живеем в Дупница – не се беше прибирала в България близо 15 години. Дойде с мъжа си, някакъв сириец. Не знам откъде е разбрала, как е научила, дойде ни на гости в Дупница още с прис-

тигането си. От всички сестри и братя най-много се уважаваха с майка ми. Донесе и подаръци с идването вкъщи. А пък нейна най-голяма радост бе това, че ние с брат ми Ники завършвахме средното си образование. Важно бе в родата да има учени хора и тя много настояваше да ни помогне, след като завършим, да продължим да следваме. Тя има прякор, в родата всички я наричат с име Таня Лудата”, на цигански това звучи по благозвучно “и Дилини Таня”. Един ден запитах майка ми защо я наричат така и тя ми разказа. Още като са били деца, баба ми ги е карала всички братя и сестри да ходят да нижат тютюн. Само една-единствена Таня наблягала на уроците и над книгите. Всички я мислели за откачена, че ще полудее от много учене. Питали са леля ми в училище кои са щ родители, има ли? Тя е казала, че е сираче, че родителите щ са умрели, че е българка и нема нищо общо с циганите. След като учителката я чува, отива да говори с баба ми и пита защо Таня говори така? Баба ми щ казала: ”Я ела ти тука, какво си говорила на учителката?...” Пребила я е от бой с чехлата по главата. И тя оттогава се отрекла от всички – братя, сестри, майка. Избягала е от къщи, завършила в Пловдив ли, Пазарджик ли и оттам заминала за чужбина. Това е един емоционален момент от историята на родата ми, в който, като се съберат и заговорят за Таня, се смеят.

Когато беше дошла в България леля ми Таня, за да продаде един имот, който щ бе останал от наследство от първия щ съпруг, както дойде, така си и отиде. Като се замисля: не е ли трудно така да живееш далече от роднините си, в друга държава, с друг език, различна култура и т.н. След време разбрахме, че тя е една от жените в харема на този сириец.

Да, аз съм циганин и както казах – гордея се с това! По принцип циганите са много весели хора, хора на живота. Обичат да пеят, да танцуват, да се веселят, живеят ден за ден повечето от тях.

Имаме много хубави празници и обичаи. Най-големият от тях е т. нар. Хер-деlesi – Гергьовден. Спомням си като дете, че всяка година по това време се колежа много агнета. Имаше много ядене и пиене, а аз от малък съм си чревоугодник – обичам да ям и пия. Като малък съм получил даже и прякора Иво Пържолата.

Баща ми работеше като докер на гарата в Благоевград и вземаше купони за храна, пълнеше канчетата с пържоли, кюфтета, кебапчета. Носеше вкъщи, а по това време аз съм бил бебе на няколко месеца. Колегите на баща ми го питали за кой носи толкова много храна, къде я носи? А той отговорил: “Иво яде пържоли”... И тогава ми лепнаха прякора Иво Пържолата, така и до днес си обичам месото. Ако ме питат: “Кое е едно от чудесата на света?” – аз бих отговорил: това е вкусно печено пиле...

Като говорим за празници и обичаи на ромите, също така има още един, който се нарича Банго Васили, в превод – Куция Васил. Това е новогодишен празник, един вид Нова година на циганите. На този празник трапезата на всеки циганин е много богата, това е адет при циганите. Историята не знам, защо празника е получил това име. Носят се различни версии, но една от тях е, че един ден по време на турското робство един от революционерите българи, който се казвал Васил, се криел от турците, немало место къде да се скрие и намерил убежище при циганите. По принцип ние ромите сме много гостоприемен народ, обичаме

хора да ни идват на гости. За нас да имаш гост в дома си е дар от Бога. След като утихнало гонението от турците се оказало, че този Васил е много голяма клечка в тогавашното българско правителство и от благодарност за това, че циганите го спасили, той наредил този ден всички цигани да ядат и да пият три дена за негово здраве. Така и празника получил своето име.

Ами както при българите има шопи, македонци и т.н., така и при нас циганите има различни видове. Едни са калдараша, т. нар. сръбски цигани, калайджии, катунари, кошничари, турски цигани, ковачи, аерлии, бургуджии, чергари, джамбази, дасиканевци и т.н. Аз съм от дасиканевците, т. нар. български цигани. Характерното за тях е, че живеят в по-голяма близост до българското съсловие, т. е. в един квартал, едно училище, едни и същи заведения посещаваме, няма расизъм между нас, приемат ни, интелектуално не се различаваме от българите. Почти не говорим матерния си език – ромския, в по-голямата част от ежедневието си говорим на български език. То това е характерно и за останалата част от ромското население, но има известни разлики по отношение на грамотността, иначе нямаме кой знае какви различия. Разбира се, стремежът ни е да се интегрираме с българското население повече отсега и се надявам това да стане. Да има повече образовани роми – вишисти, да работим заедно в различните институции. И наистина има доста от нас, циганите, способни хора – без разлика от вида ни, които са една добра конкуренция. Когато застанат една част от нас, циганите, да разговарят с българи, няма разлика в произношението, даже не може да се различи дали този, с когото разговаряш, е циганин. Пак казвам, гордея се, че съм циганин и всеки човек би трябвало да е така; никой не трябва да се срамува от произхода си, независимо колко черни овци има в неговото стадо.

Аз съм християнин, вярващ човек съм, не съм атеист. По-голямата част от нас, циганите, са вярващи хора – едно 90%. Аз вярвам в Исус Христос като свой Бог и Създател, не вярвам на някаква си там измислена еволюция. Вярвам наистина от цялото си сърце и имам надеждата, която само наистина Бог може да даде, винаги разчитам на Бог за всичко, защото чрез него съм това, което съм. По принцип ние, хората, всички – независимо от национална, етническа, расова принадлежност – всички сме еднакви по това, че всички сме грешници, всички живеем заедно на една планета – Земя, и Богът, в когото аз вярвам, е умрял за всички на кръста. Знаем, че сте наясно относно това, което ви говоря, защото всички българи празнуват Рождество Христово или Великден – Възкресението.

Ами то това е общо взето за мен, за моя живот. Разказах ви отчасти своята скромна история и вярвам, че ви е харесала.

Всеки ден е ново начало, нова надежда, нов поглед към сивия живот...

Румен, р. 1987 г., Благоевградско

Казвам се Росен Асенов Петров. Роден съм в град Гоце Делчев в бедно семейство. Баща ми Асен се занимава със строителство, а майка ми Надя, независимо от годините, отдавна е пенсионирана, защото е сляпа. Имам брат и сестра. Брат ми Борис е на 23 години, женен от 5 години с 2 деца – безработен, а сестра ми Роза е на 18 г., също е женена с едно дете. Брат ми има само начално

образование, защото нямаше желание за учене, а сестра ми има средно, независимо че се омъжи доста малка – 16-годишна.

Но това не трябва да ви учудва. Ние ромите се женим доста малки, по-точно момичетата.

Вкъщи баба Роза е оженила почти всички, само аз и още двама братовчеди все още не сме. Като глава на семейството тя избира човека и урежда сватбата, а ние нямаме право да откажем. Съгласяваме се, без значение дали ни харесва.

Началното си образование завърших във Второ основно училище „Гоце Делчев“, а средното си образование – в Селскостопанския техникум „Пенчо Славейков“. Аз не съм като останалите роми. Независимо от това, че съм израснал в бедно семейство, аз завърших средно образование. Сега, когато съм 20-годишен, имам желание и за висше, но финансите не ни го позволяват. В момента работя при баща ми, трудно можеш да си намериш работа, щом разберат, че си ром.

Израснал съм във веселия и празници, в пълна къща с хора. В нея живеем около 25 човека и независимо, че ни е малко тясно – сме щастливи.

Главата на семейството е най-старият в къщата. Не е като при другите нации – мъжът. При нас това е баба ни Роза. Тя определя всичко, дори и когато става въпрос за женитба.

И ние като всички останали имаме определени традиции, които спазваме. Аз съм български ром. Празнувам Коледа, Нова Година, именни и рождени дни, Великден и всички останали български празници.

Ние ромите живеем много весело. Всеки ден е ново начало, нова надежда, нов поглед към сивия живот.

От малък съм свикнал на всякакви неволи...

Георги, р. 1988 г., Благоевград

Казвам се Георги Петров Иванов. На 19 години съм от Благоевград. От ромски произход съм, това не е тайна. Женен съм от година и половина. Жена ми се казва Ирина, тя е на 16. Имаме дете, което на близо годинка, казва се Георги, на баща ми. Името на майка ми е Людмила.

Имам четирима братя и една сестра. Най-малкото ми братче Андрей е на 2 годинки. Живеем в Предел махала в Благоевград. Къщата, в която живеем, ако може, разбира се, да се нарече къща, тя си е барака – има две стаи, като в тези две стаи живеем 12 човека: баба ми и дядо ми, майка ми, баща ми, братята ми, сестра ми, жена ми, детето ми и аз, разбира се.

От нашето семейство работи само майка ми като чистачка към БКС – Благоевград. Нали знаете каква е тяхната работа – метат улиците. Баща ми в момента не работи, но когато изпадне някаква работа, каквато и да е тя, но най-често в строителството, работи. Това става най-често лятото, в разгара на сезона, когато строителството е най-усилено. Да ви кажа честно, има и дискриминация спрямо него, а причината е ясна дори и за слепия, та и за глухия. Той е циганин, та затова и получава много по-малко от вас българите.

Аз съм завършил само четвърти клас в Първо основно училище. След това нямаше нито финансовата възможност, нито пак имах възможност да избирам

дали да уча, или не. Просто няхмахме никакви възможности. Та ние няхмахме пари за дрехи, за храна и за най-елементарните нужди, та камо ли за училище. А аз имах желанието да уча, бях добър ученик, въпреки че много рядко ходех на училище.

Какво да кажа, животът ми преминава в мизерия и гладуване. Дори се налага, за да докарваме някакви доходи, да караме по-малките братчета и сестра ми да просят на улицата. Знаем, че не е правилно, но се налага. С тази мизерна заплата, която взима майка ми, пенсията на дядо ми и помощите, които ни дават от общината, не се живее. Та ние сме 12 човека, закъде да стигнат по-напред, не стигат почти за нищо.

С жена ми дори не сме сключили брак, за да може тя като самотна майка да взима по-големи помощи от държавата.

Та дори играя от време на време и комар, с надеждата да изкарам нещо за семейството. Знаем, че не е правилно, но си пробвам късмета, а и понякога ми връзва и изкарам по нещо.

От малък съм свикнал на всякакви неволи. Примирил съм се вече с начина ни на живот. Нашият девиз нали знаете какъв е: „Живей за мига!“ Всеки знае, че ние циганите сме си такъв народ – когато имаме пари, живеем по царски, а когато нямаме, се оправяме както можем. Не мислим за утрешния ден, важно е сега, на момента, на мига да ни е хубаво, абе с две думи – купон да става, живей си живота, любуй се на всичко, защото не знаеш какво те чака на утрешния ден. Един път изкарах на комар на машините 300 лева и знаете ли за колко време отидоха? Точно за 3 дни. Както се казва, „Всяко чудо за три дни“. Ядохме, пихме и се веселихме – циганска работа, а и купихме и на децата по една дрешка.

По някой път и аз се хвана да работя някъде като общ работник в някоя строителна фирма, но не мога да се задържа никъде повече от месец. Изкарам някой лев и прекратявам. А пък съм и много млад, та само на 19 съм, не трябва да работя толкова много, целият живот е пред мене.

Не мога да отрека и нещо друго. Когато няма накъде и няма никакви пари, се налага и да крада, не се случва толкова често, но от време на време става. С братовчедите от махалата обикаляме и събираме желязо – е, не само желязо де, повече гледаме да откраднем мед и алуминий, защото тях ни ги плащат на много по-висока цена в пунктовете за изкупуване на желязо. Наистина това, което го правим, не е много хубаво, но като няма какво да ядат децата, трябва да живеем от нещо. Понякога дори си и изядем боя някъде, ако ни хванат я полицаите, я някой ядосан българин.

Затова може би сме толкова мразени от българите, защото крадем. Те казват: „Ами работете! Ние си изкарваме парите със пот, а вас ви мързи.“ Но не е толкова просто, ние сме последната дупка на кавала в тази държава. Не казвам, че сме идеални, но все пак. Лошото е, че не ни дават да се докажем като нация, защото ако имаме прилична работа с добро заплащане, няма да е така, няма да се налага да крадем нашите братя българи и няма да сме толкова мразени. Но в тази държава, а ужким европейска държава била, животът за нас циганите не се променя, напротив, струва ми се, че става все и все по-лошо.

Но ние се надяваме и дано не си останем само с надеждата за по-добър

живот, подобен на вас, на българите. Дано има светлинка в тунела за нас циганите в нашата родина България!

2.2. Автобиографии на роми от Кюстендилско

Имах кратко детство...

Севда, р. 1924 г., Самоков

Родена съм на 10 февруари 1924 година в град Самоков. На 37 години останах вдовица. Майка съм на шест деца – пет момичета и едно момче.

Баща ми работеше във воденицата, а майка ми – в завода. Имам две сестри и трима братя, които са по-малки от мен. Когато ходеха на работа моите родители, аз се грижех за моите по-малки братя и сестри. Обикновено сутрините ставах много рано, за да ги нахраня и преоблека. След това приготвях обяд за родителите ми – омесвах хляба и го занасях у комшиите, за да го изпекат. След което носех обяда на моите родители в работата.

Живеехме в съседство с българи, с които се разбирахме много добре. В оставащото ми малко време играехме с другите деца на жмушка, на семейства по каруците на нашите родители.

Поради грижите за по-малките аз няхах възможност да посещавам училище и останах неграмотна. Но те всички след това ходеха на училище.

Имах кратко детство. По нашите традиции по волята на баща ми бях омъжена на 18 години. Съпругът ми беше по-възрастен от мен и преди това семеен с пет деца. Сватбата ни по традиция продължи три поредни дни: единия ден с файтони из града, на другия боядисване на косата с къна и на третия ден – тържеството с булчинска рокля в огромна палатка. Мъжът ми беше един от най-добрите занаятчийски ковачи в града. Аз също работех с него в работилницата ни, която се намиреше в къщата ни. Едновременно с това аз изпълнявах домакинските си задължения и отглеждах всичките деца – както своите, така и заварените. Живеехме в голяма фамилна къща, която се намира на центъра на град Самоков. Съседите ни бяха българи, с които винаги сме били в добри отношения и сме си помагали взаимно. При мъжа ми идваха хора от Благоевград, Сандански, Пловдив. Той също пътуваше с кон и каруца дни наред, за да продава стоката си. Освен пари в замяна са му давали картофи, месо и други продукти. Отговорността за материалната обезпеченост на голямото ни семейство бе негова. Когато се разболя, както и по време на дългото си боледуване той не преставаше да пътува и до сетния си дъх се грижеше за нас. Това е и доказателство за най-висшата ценност за нас ромите – семейството.

Когато останах вдовица, най-малката ми дъщеря беше на 5 години. Най-голямата ми дъщеря и синът ми помагаша, като работеха в работилницата, а аз започнах работа в текстилното предприятие „Рилски лен“ в града. Положението ни беше много тежко, тъй като децата ми ходеха на училище и нуждите ни постоянно се увеличаваха. Но въпреки това аз успях да ги изуча – всички завършиха средно образование и след това успяха да си намерят работа в тогавашните предпри-

ятия в града. Моите шест деца се задомиха на възраст 20–23 години по свое желание и по свой избор.

Сега съм на 83 години, имам 14 внуци и 18 правнуци, като не всичките ми внуци са семейни. Като всеки възрастен човек съм болна, но моите деца се грижат много за мен и аз се чувствам удовлетворена от живота си и че съм го изживяла пълноценно.

Какво щяха да ни правят в кметството – какви ли имена щяха да ни сложат?

Пемба, р. 1926, Сапарева баня

Казвам се Пемба Рамова Камберова. Родена съм на 08.08.1926 г. тук в село Сапарева баня, сега е град. От много бедно семейство съм. Живяхме в къща с две стаи 9 човека. Майка, татко, баба, дядо и ние пет деца. Три сестри сме и двама братя. Аз бях най – голямата и почти изгледах братята и сестрите си. Бях им като майка. Хранех ги , обличах ги и всичко което беше нужно. Баба и дядо гледаха много животни – крави , овце и кози, а майка и татко работиха на полето от сутрин до вечер. Бедни бяхме много. Не съм ходила никога на училище. Моите родители са нямали възможности да ме дават. Гледах си братята и сестрите . Много мизерия сме видели. Като станях на 13 години татко и майка направиха уговорка за женитба с едни съселяни. Нито го бях видяла мъжа ми , нито бях чувала за него. Аз от въщи не съм излизала. Родителите ми не ми бяха казали нищо. Аз разбрах от баба ми. Тя всичко ми разказа. И те бяха дошли на сговор у дома. Това беше една седмица преди Гергьов ден. През цялото време мен ме затвориха в едната стая и там бях, докато те не си тръгнаха. Много тежко ми беше. Много сълзи пролях. Но думата на татко се слушаше в семейството - каквото кажеше той – това ставаше. Бяха се разбрали точно да е на Гергьов ден. Майка и татко нямаха пари, но взеха заеми от близки приятели и роднини. Всички помогнаха. Купиха ми рокля, обувки и една братовчедка ми даде един гердан. Всички роднини се събраха отвсякъде – ние имаме много роднини. Нямахме къде да спят и мъжете всички спяха на вълн, а жените вътре – една до една. Всички спяха – а аз не. Само плача и не знам какво ще стане утре. Какъв ще бъде жениха? Дали ще го харесам или не. Развиделя се. Станаха мъжете и заколиха три големи кочове. Започнаха да правят навеса и другите работи покрай сватбата. Сватбата трае три дни. Първият ден се събират само жените от страната на момичето. Ако всичко е на ред и момичето е девствено, намазват ѝ ръцете и краката с кана. Рисуват ѝ разни украшения и престоява няколко часа. Момичето и момчето ги затварят в стая и чакат - “хубавата вест” , че момичето е девствено. Ако не е девствено - нищо не правят изпитват срам и угризение. Но при нас всичко беше наред. Дойде жениха – мъжа ми. Затвориха ни в една малка стая и започнахме да се опознаваме. Аз си бях момиче! От нищо не се страхувах! Да си кажа право - беше хубаво. Всичко си мина по реда. Беше ми притеснено. Нали ще сме мъж и жена! Като мина всичко свежървата взе чаршафа, където имаше следи от девствеността ми и излезе гордо навънка, където бяха всички гости. Засвири музиката и тя поведе хорото, като носеше чаршафа на поднос. Беше голяма гордост за тях – да им дойде такова момиче. И започна сватбата.

Започна с влизането на свекървата – тя ме премени в сватбена рокля , и много накити и всички бяха много весели и щастливи, че не съм посрамила семейството. Започна и самата сватба. Всичко беше много весело. Но това си остана там. После живота ни грабна страшно! В къщата на мъжа ми бяхме много хора - майка му , баща му всички братя и сестри. Живеехме в една стая на земята спяхме. Аз мъжа ми и сестрите му – който бяха деца тогава. Но стана чудо – че аз бях бременна. Роди се първия ми син. Осман започна работа в ТКЗС. В къщата стана много тясно, аз мъжа ми беше работливи. Той правеше и продаваше кошници, цигански печки, правеше подкови за коне и какво ли още не. Свекървата беше проклетата жена. Много ме тормозеше. Аз бях само на 13-14 години. Но като започна да изкарва пари Осман нещата взеха да се оправят. Решихме да идем в кметството – ако ми отпуснат някакъв заем за жилище, много хора бяхме в тази къща. Една сутрин аз и Осман отидохме в кметството на Сапарева баня. Сякаш някой с нож ми отреза краката , като Осман отвори вратата на някой си чиновник - може да е бил кмета. Осман му приказваше открито – за нашия живот. Всичко му каза , колко братя и сестри сме в една къща и на заедно с родителите си. Много мисли този чиновник и каза: „Ще ви дам една къща да си приберете семейството - децата да има къде да живеят, но условието е да не напускате ТКЗС –то. Ако решите – къщата ще я отстъпите.”

Живяхме си добре: Децата си растяха – ние с мъжа ми си работихме и така стана страшното през 1959-1960 година. Дойде председателя на ТКЗС -то - казваше се Коста Петров. Той каза: „Ако искаме да работим и да живеем както до сега – трябва да си сменим имената.”

Всички не знаехме къде да вървим. Беше много страшно. Но ние нямахме избор – правеха – каквото искат с нас. Ако се противопоставяме, щяха да ни вземат и жилището, къщата .

Дойде и 29.V.19.1959 година. Винаги ще я помним. Тогава нас ромите ни сразиха. Правеха с нас, каквото си поискат. Принуждаваха ни да напуснем работа - ако не си сменим имената , казаха че ще ни изгонят от работа, ако не си сменим имената. Гонеха ни децата от училище – а с триста зора сме се справили да ги дадем там. Беше страшно и много трагично!

Както всяка сутрин аз Пемба станах в 4 часа да отида на работа и отивах в двора на ТКЗС –то – качих се на рейса с четирите ми деца и отивахме на нивата, където работихме от сутрин до вечер. И малкото ми дете го – завързвах в една люлка и там стоеше милото, окачено на една слива. Един ден го беше полазила змия, но нищо не му беше направила – беше се свила пад него. Беше страшно, като видях хвърлих и мотиката и всичко - само си хванах децата: Едно в пазвите, а другите за ръце. Прибрах се у дома пребита – не от работата а от случката , която се бе случила. Прибрах се и Осман веднага ме пита: „Защо си такава – защо си изплашила така децата?” Аз му казвам , беше страшно - много страшно! Милите ми дечица, без тях щях да си остана , само за един миг! Една змия щеше да им види сметката и вместо утре да ходим при кмета, за смяна на имената - ние щяхме да ходим на гробището. Всичко се поуспокои децата заспаха.

Цяла нощ не спяхме с Осман не мигнахме, какво щяха да ни правят в

кметството – какви ли имена щяха да ни сложат? Всичко го премисляхме хиляди пъти – но кой пита ромитне? Отидохме в кметството и на Осман му предложиха едно име от което не беше много доволен на мен също. А пък за децата да не питаме. Но всички ни заставиха, че ако не приемаме новите имена от утре няма вече да сме на работа и децата ни ще се връщат вече от училище. Всичко направихме, каквото искат – само и само да ходим на работа и децата ни да учат.

Много трудно и пагубно беше цялата история с смяната на имената – всички бяхме бедни, но весели – но всичко тогава помръкна. Всичко беше много трудно и страшно. Никой на никой не питаше – не знаеше как е неговото име! Все пак всички приехме имената – каквото и да струваше – нашата гордост! Аз от Пемба - станях Пенка, мъжът ме от Осман стана Иван и така ни се смениха имената, ако искаме да работим. И така нататък си вървяха поколенията.

Направих на децата сватби...

Катя, р. 1929 г., Кюстендил

Родена съм на 13 август 1929 г. Работих по фабриките, по заводите и изкарах пенсия. И децата са работливи. Ами сега взимат помощи. Едни отиват по София да работят. Взимат по 100 лв., ама с тях дали манджа, дали хляб да вземат. Не стигат. По 5 деца имат. Щерките им учат.

На другото децата са пораснали, имат и те деца. И те работят в завода – и жена му, и децата му, всички работят.

Живеехме хубаво, сега вече не може да се живее като преди. Много малко ни е пенсията.

Направих на децата сватби. Имам два брака. Родителите ми са работили във фабрики, заводи. Имам и сестра, която е инвалид.

Почина майка ми и остана брат ми на една година. Гледах го. Големи мъки. Другите отиват на училище, а аз не мога. Моите другари ме викат, ама аз как да го оставя!? И така останах неграмотна. Гледах го, а сега пие и иска да ме бие по пътя.

Двамата с мъжа ми работихме за по 90 лв. Нямам си градинка. Оттука имаме барака, оттам – пак барака. Нищо си нямам.

Децата ми сега работят. Тука си работят или отиват по София. Едни помагат с каквото могат, другите мажат, строят. Работят в строителството. Докарват си по 120-130 лв.

Младостта ми беше много хубава. Когато ме взе мъжът ми, бях – леле, леле, много хубава. Свекърва ми, свекър ми ме обичаха.

Замина младостта, отиде си. Изглеждах седем деца. Хем работя във фабриките, хем в дома. Свекърва ми гледа децата. Много ми помагаше. Мъжа ми работеше. Беше много добър. Сега няма кой да ми помага.

Сега животът не е лош. Децата трябва да учат. Ако искат да успеят, трябва да учат. Внуците всички са учили, ама до осми клас. Ама сега всичко знаят.

Сега съм неграмотна, да кажем, като кьоравя съм...

Камелия, р. 1930 г., Кюстендил

Казвам се Камелия. Родена съм 1930 година. Произхождам от работническо семейство. Майка ми и баща ми имаха 6 деца. Те си ни изучиха. Всички живях-

ме заедно. Спали сме у една стая на земята. Аз имах по-малка сестра и се грижех за нея. Помагах на майка ми, а братята ми бяха около баща ми.

Едно време нямаше такова училище като сега. На училище се ходеше в една стара къща, на един Илия. Мен също ме пратиха на училище, ама учих някъде 1-2 месеца. Майка ми ме биеше и не ми даваше да ходя. Лоши били децата и щели да ми правят лоши работи. Не ме пуска да идем, а аз исках много да се уча. Ревнуваше ме много. Беше лоша, а и проста жена. Сега съм неграмотна, да кажем, като кърава съм.

Пораснах, много се трудих, не съм се заигравала с деца. Дойде време да се ожения. С мъжа ми се запознахме в квартала. Заобичахме се. Родителите ни бяха съгласни и се оженихме. Направихме сватба – джомбуш – свекър ми, свекърва ми, родителите, братя, сестри. Много хубаво си изкарахме. Навремето беше простотия, ама бях с бяла рокля. Нямаше тогава коли, а файтони. У дома се събирахме по 50 души, все близки роднини. Колехме агне и варяхме боб.

Минаха една-две години и почнаха децата да се раждат. Живеехме при свекър ми, а после си направихме къщичка със стареца. Имам седем деца – 4 дъщери и 3 сина. Оставих ги малки, защото трябваше да работя. И тогава беше беднотия, нямаше много работа. Мъжете ходеха на към ГУМ, там се събираха хамалите. Оставих щерките да гледат синовете. Почнах работа в Копиловци. Все съм работила там. Поработих и в „Тютюневия монопол“. Тогава, за да почнеш работа там, също се даваха рушвети. Исках да работя, защото трябва да се изкарват пари, а щерките ми, въпреки че не са големи, гледат братята си и тях си.

Училището беше близо до нас и ходеха и на училище. Всички са били ученици. Не съм ги оставила да не учат. Аз им викам, че моята майка не ме е пустила да уча и сега съм като кърава, затова трябва да ходят да учат. Аз съм неграмотна, а те да бъдат като баща си. Той беше грамотен, отворен, културен. И аз не съм лоша, ама като не съм учила, нямам очи да гледам. Беше дюканджия – ковач. Имаше работилница на Стамбол капия. Изкарваше добри пари. Това беше точно когато са дошли германците. Тогава построихме и къщата. Не съм разбрала как съм изгледала децата. И всичко благодарение най-много на него. Работеше много, а и аз работех. Пари върху пари имаше. Минат ли 15 дена – вземаш аванс, минат още 15 – заплата.

Оженихме всички деца. Направихме седем хубави сватби. На всичките щерки съм дала подаръци.

Сега няма пари, не стигат доникъде. У магазина си пишем на вересия. Взимам 30 лева пенсия. Като ги взема, се чудя: за тока ли да са, за водата ли, или за ядене? Сега съм сама, защото старецът ми почина преди четири години и ми е тежко. Всички деца живеят в квартала. Взимат си пенсии. Внуците също се ожениха, имат си къщи. Децата си изучиха. Едната внучка учи за лекарка, а не като преди, да е проста. И за техните сватби пари трябваха. Дадох по 20-30 лева. Помагам все пак с нещо малко, защото съм родител. Не може да не им дадеш. Трудно е. Искам да помагам, ама ми е трудно.

Въпреки всичко и сега е хубав живота, да не се плачем. Има всичко. Добре е, защото преди нямаше хляб, ядене, дрехи. Всичко беше с купони – бяхме гладни. Вярно, хубав е сега живота, ама да ни дадат малко по-големи пенсии. Стара

съм, ама и на мене ми се носи нова, хубава дрешка. Чудя се на тия, дето имат по 5-6 деца, как се оправят, как живеят.

Сега младите май му мислят повече. Не искат много деца. По-малко – по-добре. Искат да ги изучат, дом да им дадат. Да са живи и здрави и всичко да си постигнат. Трябва работа, ама и да учат трябва. Сега разбират всичко. Едно дете го питаш, знае повече от нас – старите. Радвам се, като ги гледам на сватбите, вечер като излязат. Богати сватби правят, всички се разбират. Не правят лоши работи. Облечени, нагласени, не личат, че са цигани. Младостта си е младост.

Рипа ми и на мен душата. Като гледам джумбуш, хубав народ, и аз се хванем на хорото, ама бързо се уморявам.

Вярвам в Господ. Ходя на църква и се моля Бог да ни пази от лошото, да ни помага. На кой друг да се моля? Що да се прави. Няма на кого да се плача. На него се моля.

Аз бях първия човек, който построи в новата част къща...

Петко, р. 1932 г., Кюстендил

Казвам се Петко Иванов Иванов от град Кюстендил, кв. „Изток“. Роден съм 1932 г., февруари.

Поради нямане на училище в квартала животът беше тежък. Започнах на 10 години първия клас поради това, че трябваше да ходя в града на училище. Бяхме социално слаби и не можехме да си позволим това. След 9.IX.1944 г. се създаде обстановка в квартала за изграждане на училище. Имаше училище, макар немного добро, и аз започнах от десетгодишна възраст първи клас. Четирите години, които съм учил, бях възнаграден за силния си успех като отличник в класа. Наградите, които получавах, винаги ги давах на по-изостанали мои другарчета, където идваха голи и боси (около 60-70 лева). След завършването на училище до четвърти клас поради финансови затруднения и многолюдното семейство не ми се отдаде възможност да продължа образованието си. Молех се много на татко да продължи да уча, но той ми отговаряше: „Сине, нямаме възможност, а ние с тебе ще работим в ковашката работилница, за да изхранваме по-малките ти братчета“. И така аз продължих да работя.

В младежките си години му се помолих да запиша шофьорските курсове, за да изкарам по-добре казармата, това беше някъде около 1951-1952 година. Каза ми: „Синко, нямаме пари, нали виждаш колко ни е трудно“. Въпреки всичко успях да го убедя. На 2-3 пъти внасяхме вноската и аз завърших 1952 г. любителските курсове за шофьори в град Кюстендил. След успешно завършване бях изпратен в Министерството на отбраната. Возел съм офицери, генерали. Цялата служба тогава беше около три години и два месеца.

След завръщането от службата първото ми нещо беше да се оженя, да създам семейство. И това наистина стана така. Запознах се с една жена, която беше първата и последната ми съпруга. Обикнахме се и след уволнението още в първите дни се оженихме.

След женитбата в началото беше трудно за работа. Нямаше автомобили и се принудих да почна работа в мината, докато се открият места за шофьори. Тогава нямаше ДАП и много автомобили. В мината работих около една година и

спестих пари и сам си направих сватбата. Този така многозначителен, емоционален знак – да си направиш тържеството, ми остана за спомен.

Но след това започна вече битката, както за семейството, така и като ръководител на кв. „Изток”. Започвам много усилено да работя за семейството си, да построя къща, да създам дом за децата си. Аз бях първия човек, който построи в новата част къща и дадох повод и други да ме последват. Успоредно с това се захванах много сериозно да работя и като ръководител на кв. „Изток”.

Аз се завърнах с много добри политически знания от казармата. Това ми даде условия да застана на челното място в квартала и да поема младежката организация и да работя някъде около 7-8 години. След завършване на кариерата ми като младежки секретар започнах работа като председател на кварталния комитет на ОФ в квартала. Малко по-късно поемам и партийната организация. Многократно бях избиран като групов съветник, заместник-председател на читалищното ръководство и в училищното настоятелство. Всичко това ме накара да отделям непрекъснато време за семейството, да изграждам децата, да ги обучавам, да настоявам да се изучат. Големи грижи полагах и за квартала, където дойдох с опит от казармата и исках да се развие културата и образованието сред ромите в кв. „Изток”. Всичко това ме накара непрекъснато, денонощно да мисля за постигане на моите цели. А те бяха: да изуча децата си във висше образование, да последват примера ми, да бъдат за образец след мене и да поемат ангажиментите ми в квартала. Другата ми цел бе да дам всичко от мене, за да помогна на хората от квартала да се благоустрои и хигиенизира кварталът.

Малко по-късно започнах много сериозно да мисля за образованието на децата си. С помощта и съдействието на институциите в града едната ми дъщеря започна да учи за учител. Успешно завърши като учител и започна работа като заместник-директор в училището. Продължи висшето си образование в Холандия – Амстердамския университет, по линия на „Отворено общество”. След това завърши две години университета в Делхи – Индия. И всичко това мен много ме радваше, защото дъщеричката ми стигна един много добър етап в своето образование, където има три завършени висши образования. И в момента работи около седем години в Министерството на образованието като главен експерт по етническите и демографските проблеми на населението.

Другите ми синове: единият, за който полагах много сили, завърши Механотехникум в Дупница. Едновременно оттам излиза и като шофьор. Другите ми деца също са много добре. Те поеха работата в квартала, тъй като не им вървеше много добре образованието и не завършиха висше образование.

Но общо като цяло аз постигнах един много задоволителен успех в образованието на децата, с което се гордея.

Много ми беше мечта да оженя децата, да им създам добри условия, да се развиват и те като семейство. И това го постигнах наистина. При двете ми момчета лично аз се намесих и те ми приеха бащинските съвети. Открих аз гнездата, където трябваше да се задомят и да заживеят добре. Това наистина така стана. Двете ми момчета попадат при такива роднини – добри, възпитани и възпитали децата си, защото изградиха сплотени семейства, както и аз.

Освен това имам и дъщеря, която също много добре се задоми. Съпругът

щ е шофьор. Тя е магазинер в зеленчуков магазин в квартала.

От всичко това до този момент не остава нищо за мен като родител, освен да се гордея с челядта си благодарение на упорития труд, който полагах.

Преди казармата спортувах в квартала много активно. След завръщането ми оттам създадох условия за развитие на спорта в квартала. Организирахме два-три отбора. Освен това като заместник-председател на читалището съм сформирал три самодейни състава. Целта ми беше чрез тия младежи и чрез физическата култура и спорта ние да обхванем младежите, да ги превъзпитаме и да ги махнем от лошите негативни неща. Това също е един много добър успех, за който знае целият квартал.

Друго, което искам да кажа за работата си, че бях също за показ като шофьор и възнаграден за моя труд. Бях награден между сто души шофьори от Министерството с „Паспорт на победата“ за усърдния ми труд. Друга награда, която получих, е указ от Народното събрание през 1980 година. Това беше за моята активно обществено-политическа работа като ръководител на квартала. Гордея се, защото това е рядкост сред ромската общност, човек да бъде награден с указ.

Независимо, че годините са ми много – 78, все още се чувствам със запазена памет и зрение. Това ми е дадено от природата и много се радвам. Все още съм търсен в квартала за съвети и за ръководител. В момента съм съветник към квартала и член на ромския съвет.

След като се ожених, започнах да живея отделно със съпругата си от бащата, за да покажа, че мога да си изкарам прехраната сам. Работех и спестявах пари за строеж. По това време отделях време и да построя къщата. След построяването започнахме да си купуваме едно по едно някоя мебел. А в началото, когато се ожених, съм спал на рогозка на пода. Но след като започнах от нулата, в момента разполагам с една нормална двуетажна къща, която в общи линии е подредена. Мога да посрещам и гости. Синовете ми също живеят в отделни къщи. Имам и леки коли.

В целокупния си живот в семейството не остава нищо друго за един родител, който е започнал от нулата и е достигнал до това положение да се радва на постигнатото от тях.

Много съм доволен от грижите, които положиха за мен майка ми и баща ми. Той беше ковач. Майка ми се въртеше около него. Не работеше друго. Грижеше са за нас. Грижите щ са ми все още в акъла. Като истинска майка, тя не умееше да се кара.

Имах четири братя и две сестри. Братята имаха бащинската професия – на ковач, но работеха и като шофьори. Сестрите ми работеха в различни предприятия, сега са без работа.

Но общо като цяло семейството ни се състоеше от 5 момчета и 2 момичета. Баща ми ни изгледа благодарение на занаята си като ковач. Доволни сме от техните грижи и нищо, че са покойни, ние се прекланяме пред тях за това, което сториха за нас. Ние засега сме много добре, мога да кажа изключително, поради добрата тяхна помощ и все още живеем, ръководейки се от бащинския някогашен съвет.

В момента имам десет внучета. Имам и правнуци. Внуците работят, имат

коли и частни заведения, където работят. Не само синовете, но и внуците поддържат това, което аз съм изживял. Следват ни за пример във всички показатели. Затова не мога да се нарадвам на цялото си семейство.

Много ми е радостно, когато в нашия дом се съберат всички. Когато дойдат внуците и се въртят около бабата и дядото.

Нека всички да са живи и здрави.

Едно време бях чорбаджия, а сега съм на една пенсия...

Гочо, р. 1933 г., гр. Стрелча

Роден съм 1933 г. в гр. Стрелча, на 4 февруари. Бях първородният син на моите родители. Като дете бях много палав, див, биех децата за щяло и нещяло. Където и да ида, каквото и да правя, каквото и да пипна, все беше бяла. Като поотраснах малко, се поочовечих малко, но все правех шуроти; една от тези шуроти е, че все си правех жилка или както я казвате вие, по-младите – прашка. Та все се целех по врабчетата, по керемидите, по прозорците на комшиите. А вечерта татко ме шамаросваше, като му се оплачат комшиите. Но за сметка на буйния ми характер бях добър ученик. Аз единствен от моите връстници аркадаши завърших четвърти клас. Сега значи май е осми клас. Като станах ерген, не че съм бил много голям – на 14–15 години, се заглеждах по момите. Насред бял ден ги щипех по къшетата, а майките на момичетата все се караха с нашите заради мен. Като изляза на пътя, момичетата хем ме харесваха, хем бягаха от мен. Викаха ми “лудия щипач”, абе, хубаво е това да си млад. Влязох в казармата и махалата си почина от мен, но аз карах много тежка казарма. Бях граничар в Елхово. Три години служих и за три години – четири отпуски. Бях на граничната линия, на пост, чух шум, това се случи през нощта. Бяха диверсанти, аз стрелях във въздуха, а те побягнаха, но един от тях се обърна и стреля в тъмното напосоки. Сигурно видяха откъде стрелях аз и по някаква случайност ме уцелиха в десния край на брадата ми. Имам и белег. Откараха ме в казармената болница и ми сложиха няколко скоби. На нашите нищо не казаха, като оздравях, ме пуснаха в отпуска.

След като ме уволниха, нашите ми намериха булка да ме оженят. Аз халхабер си няхах за нея. Беше хубавица, но аз нали съм си бунтар, не я пожелах. Нашите ми даваха зор да взема за жена това момиче. Но пък аз отидох и откраднах друго момиче, с която ходих и ми беше изгората. Та и там имах големи проблеми. Момичето беше туркиня, а аз – циганин. Тогава е било престъпление да си смениш вярата. Заведох я у моята леля в с. Ферезлии, сегашно с. Овчеполци. Напук на всичко ние се оженихме, а нашите не ни искаха въщи да я доведе. Пък родителите на момичето, демек дядо и баба, дойдоха там и хвърлиха един бой на вече жена ми, аз се намесих, набиha и мене. Тогава избягахме у дядо и баба, демек на майка ми бащата и майката. След два дни дойдоха нашите и ни прибраха въщи. Вдигнаха ми голяма сватба, но родителите на жена ми не дойдоха на сватбата. Нашите бяха богати хора по онова време. Баща ми беше джамбазин, чорбаджия беше човекът, Бог да го прости. А баба и дядо бяха инати хора, не се съгласиха да живея с дъщеря им.

Но ние все пак заживяхме дружно и щастливо, построихме си къща голяма, народиха ни се три деца – две момчета и едно момиче. Аз бях бригадир, а

жена ми – кооператорка. Водих на работа по 40 човека бригада, абе, кърска работата работихме. Това: жътва, биехме онези големи буци с мотиките, копаехме царевича и т. н. Пари бол, но нямаше какво да си купиш както сега, телевизия, радио, мебели и т. н. Имахме три легла с табли, но с пружини, това беше много голямо богатство. По-нататък си купих радио с плочи и един магнетофон – ролков. Цялата махала идваше у нас да слуша музика. Изкарвах го вънка, на стълбите, и по цяла нощ младо, старо играеше. Брей, че весело ни беше, безгрижни, щастливи. Но минаха се 20 години от нашия брак и жена ми се спомина, остави ме с три малки деца. Ха сега с кого, накъде? Много ми беше трудно, що зор съм видял с тези три деца без майка. Големият син беше на 12 години, малкият на 8 години, а щерка ми – на 6 години. Осем години няхахме деца, моята жена се притесняваше, че техните не я искат, и все абортираше, без да го иска тя. А когато се спомина, ме обвиниха, че аз я уморих. Ожених се за втора жена да ми гледа що-годе децата, ама не си е като същата майчица. Все ми хокаше децата, позволяваше си даже да ги шамароса. А на мен много ми тежеше, но все си мълчах да не щ се скарам, че ще си избяга: после, друга, и тя може би щеше да е същата. Но тази поне нямаше нейни деца и все си виках: “Тя ще се оправи, ще отгледа моите деца като нейни”, понеже тя си нямаше. Веднъж не издържах, напердаши средния ми син и като избухнах, и аз я напердаших. На другия ден си вдигна чукалата и си избяга, а аз отидох и щ се извиних, помолих я да си дойде. Тя си дойде, но и до ден-днешен ми прави номера, абе, не случих на жена. Децата ми пораснаха, къде с хубаво, къде с лошо, живи и здрави са, но и досега си казва дъщеря ми, че щ липсва майчина ласка. Абе, първото си е първо; и досега като пийна малко, все си пея песента “Първом, първом либе”. Сега съм стар, вече няма накъде. Имам си осем внуци, да ми са живи и здрави. Хората казват, ако живееш добре на младини, ще теглиш на старини. Едно време бях чорбаджия, а сега на една пенсия, доникъде не стигат, жив съм за оплакване – с 53 лв. как да карам?! Криволяво карам, докато мога. Аз си изпях песента, ами Господ да е на помощ на младите, че и те са зле. Такива са ни времената.

Послушаха ме, учиха и са си добре сега...

Теменужка, р. 1935 г., Кюстендилско

Казвам се Теменужка. Родена съм 1935 година, на 12 декември. Имам две дъщери и двама синове.

Баща ми и майка ми имаха седем деца. Всички живеехме заедно и бяхме зле. Нямаха възможност да ни купуват дрехи, обувки и нямаше с какво да отида на училище.

Баща ми не работеше никъде. Беше музикант. Майка ми работеше в тютюневия склад и с нейните пари ни издържаше. Баща ми, като донесеше пари от свиренето, ги изпиваше у кафенето и играеше на карти. Затова майка ми сама ни издържаше и не можа да ме изучи – нито мене, нито другите ми братя и сестри. Всичките сме полуграмотни. Нямаме средно, основно. Другите изкараха поне основно, но аз не. Искам да подчертая, че тогава бяхме зле. С много деца и купонна система. По четвърт хляб ни се падаше на ден. Всичко беше на купон – и захарта, и дрехите. Преживявахме трудно. Помня, че животът преди беше много труден.

Нямаше време за игри.

Майка ми се разболя и за нейната болест нямаше тогава лекуване, както сега, и почина. Останахме сираци.

Искам да пожелая на младите да са живи и здрави. Да си пазят здравето. След като почина майка ми, баща ми ходеше да свири и така се препитавахме. Това беше абсолютно недостатъчно. Един хляб го разделяхме на четири. Цял ден четиримата трябваше да ядем тоя хляб – закуска, обяд и вечеря. Помня, че ни вареше много боб. Освен хляба ядахме и манджица, но тя не стигаше.

Една от сестрите ме беше по-малка от мен и аз я гледах. Беше ми много трудно, защото нямаше с какво да я храня. Най-важното, нямаше ги тия условия, които сега има за едно бебе. Сега се чудиш с какво да го нахраниш, защото има разнообразие, а тогава нямаше какво да му дадем. Хранила съм го с манджичка, попара. То мъничко, ама оцеля.

Ожених се на 15 години. Но женитбата ми беше далече от нашите. Откраднаха ме, както преди се крадяха циганите. Откраднаха ме в с. Цръква – Пернишко. Сдобих се с едно момче, но мъжът ми тръгна с приятеля си по лош път. Не че пиеха, а тръгнаха по жени. Почна той да ме тормози, да ме бие. Аз си взех чеиза и си отидох при баща ми. Предпочетох беднотията, но не и да търпя тормоза. С помощта на баща ми, братята и сестрите ми си изгледах сина. Стана мъж за чудо. Благодарна съм им за това, че ми подадоха ръка, когато ми беше най-трудно. Пратихме го да учи, па и той с лоши приятели, другари се пропиля. Аз го знам на училище, а той по ливадите, градинките си играе на карти. Днеска игра на карти, утре игра на карти – и си изгуби училището. Едва взе основно образование. Но нека сега тези деца, които имат възможност да ходят на училище, да учат. Защо то без образование е трудно.

Сестра ми беше женена в квартала в Кюстендил. Извикаха ме при нея и ме запознаха с втория ми мъж Вальо, който почина. Работеше с мъжа на сестра ми и по-късно ме ожениха с него. От този мъж съм много доволна. Живяхме си хубаво, много се разбирахме. От любовта ми с него се роди дъщеря ми Василка. Всичко, което искахме, постигнахме с много труд. Той беше много работлив. Свирише и ходеше на работа. Събота и неделя свири по сватби, а в другите дни работи държавна работа. Работеше в Стройрайона. И затова постигнахме толкова.

Аз пък се наемах самоука да шия на циганките рокли. Купих си една шевна машина. Почнах да шия самоука, но стигнах до булчински рокли да шия. Хем ходех на работа, хем и шиех.

Печелехме добри пари с мъжа ми и така си построихме къщата. Тази къща ни е третата. Събирахме си пари и си купувахме готови къщи, но свекър ми ги продаваше. Парите не ни даваше, а си ги взимаше. Ние започнахме отново да събираме. Внесохме си за апартамент. Ама що направиха свекър ми и свекърва ми, не знам, но разкандърдисаха мъжа ми да не ходим в града да живеем в апартамент. Исаха да си стоим тука, в махалата. Добре било да си вземем парцел. Изтеглих си парите, които 5 години ми стояха за апартамента, и си купихме със зълва ми парцел. А същата година ми излезе и апартамента горе на “Свети Мина” – тия блокове, тухлените, хубавите. Не даде свекър ми и свекърва ми да идем там. Не, една глава да го заболи, нямало кой да му влезне. Затова тука, у

махалата, трябва да си стоим. И що да правим, изтеглихме парите и почнахме да строим. Зълва ми нямаше пари и щ дигнах етаж с моите пари. По план беше даден на нас втория етаж. По неволя дигнах нейния етаж, за да дигнем и моя. Построихме, оправихме и се настанихме.

Васето се изучи. Излезе много умна. Искаше да учи, а и аз не я спирах. Ожени се на 15 години, а след няколко години брак се раздели с мъжа си. Имаше си момиченце и аз щ помагах да си го отгледа. Издържах и двете. Васето продължи да учи. Винаги съм щ казвала, че трябва да продължи с учението, да стане студентка. Работа иначе ще си намери, ама ще се мъчи. Послуша ме детето, а и то искаше да учи. Яви се на изпити. Три години поред се явява на изпити, обаче не отстъпи. Накрая на третата година успя. Следва момичето ми, изучи се за медицинска сестра и сега работи като такава в квартала. Внучката – Ането, и тя завърши гимназия. Има си сега и професия – козметичка е. Нека да са живи и здрави. Послушаха ме, учиха и са си добре сега.

А мъжкото – Вальо, отиде да учи 2-3 месеца. Тури се с такива приятели и се отказа. Остана си със средно образование. Не можа да изкара нищо по-нагоре, но пък стана акордеонист. После го пратих в школата в Перник. Изкара си шофьорска книжка за професионалист. Та за това ме послуша – изкара. Взе си книжката благополучно и сега си е шофьор. Кара камиони, коли. Има право и тир да кара. Работи много правилно с колите. Издържа си и семейството с кормилото. Има две дъщери и син. Сега вече се надяваме да засвири и да се облекне и на шофьорството. Тия деца, дето има, растат искат да се обличат, да ядат.

Внучката със семейството живеят при мен и дъщерята и ни крепят. Дала съм пенсията си на тях. Казала съм им да си помагат с нея колкото може. Днеска животът е такъв труден, че няма да им стигнат само техните пари. Има много харчове. И трите сме регистрирани в банките. Теглихме пари за операциите на зетя. За тях трябваша пари, после за аптеката, лекари, таксите. Много е трудно. Но дано всичко се оправи. Да си се разбират, да си помагат, да се уважават.

Засега всички се грижат много за мен. Не мога да се оплача от нищо. Само щом кажа, че ми е лошо, веднага ми настояват с храна, лекарства. Болна съм и аз. Имам хроничен бронхит от рождение, а съм зле и с белия дроб. Но аз не искам да досаждам на децата и внуците. Едно кажа някой път, че ми е лошо, две скрия.

Боли ме за беднотията и неграмотността на по-голяма част от нас. Благодарна съм, че децата ми са добре, че имат работа. Най-много благодаря на Бог, че са живи и здрави.

Много исках да имам син, но явно господ не бе решил така...

Милан, р. 1938 г., с. Драгодан, Кюстендилско

Роден съм на 12 май 1938 г. в село Драгодан, не е много далеч от Благоевград, но вече не съществува. Казвам се Милан. Още с раждането ми, може да се каже, съм късметлия. Родил съм се с някаква гнойна торба на гушата. Всички са мислили, че няма да живея дълго. Дори майка ми изгубила надежда. Един ден, докато ме гледала как си отивам, на вратата се почукало. Била някаква циганка, която търсела храна, майка ми щ казала, че сега не е моментът, че детето щ умира и не може да се занимава с нея. Циганката поискала да ме види, майка ми

решила, че няма какво да губи и ме дала в ръцете ѝ. Когато ме видяла, циганката поискала едно шише. Майка ми ѝ дала. Тя го счупила и с едно стъкло разрязала гнойната торбичка и ме върнала на майка ми. Тръгнала си, без да попита повече за храна. Сега дори белег нямам. Не знам коя е жената. Не знам дали да ѝ благодаря, или да я мразя.

Да, спасила ми е живота, но живота ми никак не е бил розов, за да се радвам, че ме е спасила. Живял съм в бедно семейство с още четирима братя и три сестри. Майка ми и баща ми почиват млади и от малък съм сирак, даже почти не си ги спомням. Те и двамата си бяха цигани. За мен са се грижели, ако това могат да се нарекат грижи, братята и сестрите ми. Аз съм най-малкият. Имахме животни: няколко крави, прасе и кокошки. От малък ходя да паса кравите, за да има какво да ядем. Нямахме нищо друго. Имах и една леко скъсана черга, на нея спях. Постилах я и спях при кравите, там беше по-топло. Пръстите са ми криви, защото веднъж като малък съм заспал при прасетата и едно от тях ми е захапало ръката, но за щастие нищо сериозно.

Когато поотраснах, започнах да обикалям из селото и да събирам кожата от животните. Имах си и каруца даже. Братята ми я бяха дали. Обикалях с каруцата и моята кобила, казваше се Звезда. Беше много красива кобила. Когато минавах из селото, всички деца много ми се радваха и тичаха след каруцата ми. След това се качвах и обикалях заедно с мен. Имаше едно дете, което никога няма да забравя – нарекох го Голчо. И то бе от бедно семейство и почти винаги полуголо, но винаги усмихнато. Много обичам децата и бях много щастлив, когато обикалях заедно с тези деца. Бях на 20, когато срещнах Роза, моята първа любов. Оженихме се не след дълго, но се оказа, че тя не беше тази, за която се представяше. Не искаше деца, не искаше да е домакиня и всичко между нас свърши така бързо, както и беше започнало. Бях отчаян. Мислех, че красивото в живота не съществува. Започнах да се уча да пиша и да чета. Да смятам можех вече, братята ми ме бяха научили, преди да ме пратят из селото да обикалям за кожи. Винаги съм искал да ходя на училище, но не съм имал тази възможност, защото е трябвало да работя, за да се изхранваме. Сестрите ми и братята ми се ожениха също рано и вече трябваше всеки сам да се грижа за себе си.

Около 2 години след раздялата ми с Роза на събора в селото срещнах Мария – красиво момиче, в което се влюбих и надеждите ми за красивото се възвърнаха. Оженихме се и до ден-днешен живеем щастливо. Тя ме дари с две прекрасни дъщери, голямата кръстихме Даниела, а малката – Ивет. Много исках да имам син, но явно господ не бе решил така. Но и дъщерите си обичам много. Трябваше да си намеря по-добра работа, вече трябваше да мисля за още трима души. Преместихме се в съседното село. Започнах работа в селското стопанство като кравар, така горе-долу свързвахме двата края. Дъщерите пораснаха и те се задомиха. Голямата ме дари с две внучки, а малката – с така очакваното от мен момче в рода ни. Кръсти го на мен. До ден-днешен не знам как да ѝ благодаря за това и да ѝ кажа колко много значи това за мен. Обичам го като мой син, та дори и повече. Може би защото го чаках толкова дълго, не знам. Дано живота му е по лек от моя и той скоро да ме дари с правнуци. И дано ако него някой ден го попитат за живота му, и аз да присъствам в неговия разказ с добро.

Селото ни е известно с киселото мляко...

Ани, р. 1940 г., с. Студен извор

Казвам се баба Ани и съм на 67 години. Родена съм в село Студен извор Кюстендилско. Отраснала съм в бедно селско семейство. Родителите ми се занимаваха със селска работа. Баща ми беше занаятчия, дърводелец, но едновременно се занимаваше със селски труд. Майка ми беше домакиня, ходеше и на полето. Обработвахме нивите, понеже бяхме частници. Ние бяхме пет деца – четири сестри и един брат. Аз съм най-малката и не съм много работила селски труд, защото учех в град Трън, там завърших гимназия. Сестрите ми и брат ми много се занимаваха повече със селска работа. Гледали сме крави, овце, имали сме кон. Сестрите и братът ходеха по полето, те пасяха и овците. Всички сме свикнали с труд да се занимаваме. Живеехме бедно, радвали сме се на едно кино – ръчно, “Геребеджа”. Докарваха ни го от Трън и като дойде, ние се радваме, че кино е докарано в селото. Да гледаме филм, това е малко, ама за нас беше радост голяма.

Къщите на село са ни стари, с плет, тъй като едно време нямаше тухли, правени са с плет, но са ни били хубави, обитаеми. В къщите ни има огнище, където печехме хляба и връшник. Много беше сладък хляба. Сами сме си правили хляба от картофи, защото нямаше брашно, беше много слабо брашното. Сварим картофите и ги смелем и после ги слагаме у тестото. Правеха се царевични погачи, защото няма какво да се яде. И сега даже поддържахме къщата и огнището и като отидем, ни стане мило като видим какво нещо е било. Тия къщи си останаха старинни, въпреки че вече са необитаеми, просто ни напомнят какъв е бил живота на времето.

Имаме спомен от някогашните си носии – на трънски се казват литаци. Те са с разните пулчета и на ръка са шити. Ризите са с мъниста, с дълги ръкави и носията е идеална. Даже когато отведа моите внучета на село и ги облека, им се радвам, радвам, че има такива хубави носии, и те си направиха снимки с трънска носия. Даже ги водих из селото и те им се радват, че хубаво им приличат носиите.

Но иначе селото ни беше голямо. Имаше хора, имаше деца, оживено беше, сбирахме се, вечеринки си правехме, обличали сме носии. Имаше събор зимно време на Василевден. Такъв хубав събор ставаше с музика, много хубава музика. И от всички села се сбирахме и едновременно в училището правехме като театър, тогава така се казваше вечеринката. Селата се сбираха, та да гледат вечеринката. Парите отиваха за женско дружество, за Отечествен фронт, просто си ги разпределяха парите. Но се сбираха и ставаше много хубаво. Вярно, беше бедно, но беше весело, приятно, задружно. Седенки правехме – кой плете, кой преде до някое време, пеехме песни. Като ходехме по седенките, носехме игли, уж да плетем, ама не плетяхме, а се срещяхме с момчета. Вярно, тогавашният живот беше беден, но беше задружен, весел, имаше усмивки, имаше приятелство. Едно време се запознавахме на чешмата, като ходим за вода, в дворовете нямаше вода. По полето сме пели песни, ечи полето от песни. Помагахме си, когато лятно време жънем, помагахме си всички, тръгнахме и помагаме на определени хора. После на другия ден пак. Вършеехме с коне, беше всичко ръчно, но вярно, беше повече работа, но не ни беше трудно, защото бяхме заедно, умора

нямаше. Като ходим по кравите, пеем, играем игри, а сега не се прави такова нещо.

Селото ни е известно с киселото мляко, даже е известно и у чужбина. И сега, поради това нещо направиха музей в селото. Направиха откриването, имаше от София от парламента, от Народното събрание депутати, журналисти заснемаха и стана много известно селото с това кисело млеко. Селото се реставрира, мегдана се реставрира. В музея вече има много посетители, просто става оживено, въпреки че селото позападна, защото всички бягат по градовете и жителите са много малко, но лятно време пак се събират хората. Сега, откакто е музеят, става вече по-богата работа.

Когато завърших гимназия 1959 година, набързо се ожених, намерих си другар. Той работеше шофьор в нашето стопанство. Вече бяхме станали стопани – ТКЗС – селски стопани. Омъжих се в съседно село, село Мрамор, пак Трънско. Пак се задомих в селско семейство. И те бяха трудови хора. Свекър ми беше миньор в Перник, после се пенсионира и си отиде на село. И те се занимаваха със стока, гледаха овце, крави. Моят мъж ме открадна от пътя, качи ме в камиона, с който работеше към стопанството, и хайде у село Мрамор. Не иска разрешение от татко. Татко работи в магазина, а те дошли мраморчани с тъпани, музика, хора да ме взимат. Брат ми и една от сестрите ми отишли долу у едни комшии, у леля Мица, на вечеринка. Музиката там са отишли, а аз не знам как да кажа на татко, ако види от магазина, няма да разреши, няма да ме даде. Навремето трябваше да искаш разрешение. С мен татко обаче не иска да говори, прави здрасти със Стохи, а с мене не иска, сърди се. На мене не ми дава ръка, три месеца не ми даде ръка. Тогава беше много строго. Уговорката направихме със Стохи на чешмата, като ходих за вода.

Там, на село, стоях година и половина, там ми се роди първата дъщеря – Валентина. След това мъжа ми се премести на работа в Перник и взе и мене. Там ни се роди втората дъщеря Жанета. Разликата им е три годинки. Валентина е родена на 24 декември '61 година, а Жанета – на 24 декември '64 година – на една и съща дата, в един месец.

Не съм работила отначало, защото си гледах децата да поотраснат. После почнах работа като домакин. Известно време работих като домакин. А преди да почна работа в Перник, работех на село учителка, замествах моя колежка. Бях учителка в съседно село Кожинци на малки деца – второ и трето отделение. Децата ми пораснаха. Валентина и Жанета се омъжиха и си имат деца: на Валентина е Александра, а на Жанета – Йоана и Рени. Хубави деца, радвам им се.

Скъпотия е... но животът си върви...

Гуца, р. 1941 г., Кюстендил

Родена съм на 5 ноември 1941 г. Родителите ми бяха бедни – бедна работническа класа. Майка ми работеше в Тютюневия склад, а баща ми – като каруцар. Бяхме четири деца. Като пораснахме и ние започнахме да работим.

Отначало животът ни беше труден. Да отгледат родителите ми четири деца в беднотия, не е лесно.

Като съм се родила, се събрали на третата вечер, сварили една тенджерка

боб родителите ми и ми дали името. Кръстили ме на майката на баща ми. Тя беше много добра жена. Разказваше ни приказки, пееше ни песни.

Пораснахме и стигнахме вече до женитба. Оженихме се поред, как са родени децата – по възраст. Едно време не беше както сега е модерно, в ресторант. Правеше се у дома сватбата с по-малко хора. Вареше се един казан боб и се събираше родата – не като сега. Женитбата беше другояче. Първо трябва да се допитват до старите, до родителите дали ще разрешат да се омъжи за това момче. Правеше се годеж. Родителите на момчето отиваха да купуват нещо на булката, като армаган.

Ходех на училище от първи до четвърти клас. Бях добра ученичка. Учихме тука до четвърто отделение (постарому така се казваше). Ходехме на училище, обаче бяхме боси. Нямаше гуменки, всичко беше с купони. Тези, които работят, взимаха купони. Които не работят, нямат право на тях.

Идваха да ни записват за училище от града, но родителите ми нямаха възможност и средства да ме пращат да уча и си останах с четвърто отделение. Същото се отнася и за братята ми. Но пораснахме, стигнахме до женитба.

Ожених се на 15 години. Така стана, че мен ме краднаха. Имаше веселие и от хорото ме откраднаха. Ни го познавам момчето, ни го знам момчето. Неговите родители ме посочиха, мене харесаха и се оженихме. Създадохме и ние семейство. Имам четири деца. Започнахме нов живот. Децата пораснаха. Кръщенета ... на училище ходеха.

Работех в Тютюневия монопол, мъжа ми – каруцар в “Каляшки”. Изкарвахме за прехраната, а отделяхме и за децата. Учиха до осми клас в квартала. Три от тях се изучиха до XI клас в града. Вече и те са семейни. Имат деца, а и внуци. Обаче направиха и по-големи къщи: по-свободно живеят. Сега е съвременен живот. Не е като преди. Всичко се промени. Работят сега. Вярно, на моменти пак нямат работа, но натам, насам, пак намерят. Сега съм пенсионерка. Не се оплаквам много. Скъпотия е... но животът си върви.

Аз съм най-голям и детството ми премина трудно...

Илия, р. 1950 г., гр. Перник

Роден съм през 1950 г. в град Перник. Произхождам от бедно и многобройно семейство. Баща ми е необразован и е работил на много места, за да изхранва всички ни. Майка ми е учила до трети клас и през повечето години е била без работа, защото се е грижила за петте си деца. Когато поотраснахме, започна работа в „Комуналстрой“ като хигиенистка. По-късно се разболя и я трудоустроиша без право на работа. Имам три сестри и един брат. Аз съм най-голям и детството ми премина трудно. Успях да уча до VII клас, но не ходех редовно на училище поради липса на пари и дрехи. На 14-15 години вече ходех, където намерех работа, за да изкарам пари и да помогна на родителите ми. Товарех в „Топливо“ тухли, вар, цимент, желяза, помагах в мебелни магазини да товарят мебели, печки. Най-трудно ми беше през есента и зимата, защото ходех да копяя въглища на „Куциан“ и да събирам дърва, за да се топлим. При нас живееше баба ми и дядо ми и се грижехме и за тях. Те обичаха да си налагат волята и ако не ставаше тяхното, ни гонеха от къщи, защото къщата беше тяхна. Често спяхме по комшии, близки

и роднини, докато се оправят взаимоотношенията.

Когато отидох в казармата в Радомир, се запознах с моята съпруга. Набързо се оженихме и по-късно ни се роди първата дъщеря. Уволних се и започнах работа в „Стомана“ като общ работник. Няколко години прекарах там заедно с брат ми. Условията бяха определено лоши. С него стана инцидент и загина на работното си място. Напуснах работа, защото се уплаших и се преместих в „Домостроителен комбинат“ – град Перник. Работата ми беше тежка, но вече чакахме трето дете и трябваше да работя. В комбината стоварвах и пълнех цимент, носех тежките чували на гръб, защото нямаше техника. Разболях се от астма вследствие на прахта и напуснах. Отидох след това в „Комуналстрой“. Миех улиците и извозвахме битовите отпадъци. Работата ми беше по-лека, но взимах по-малко пари. След две-три години отидох в мина „Бела вода“ като копач. Чакахме четвъртото дете. С баща ми имахме непрекъснато конфликти. Искаше ми заплатата и все ни гонеше от дома. През 1984-1985 г. се скарахме, защото имахме различие в мнението около промяната в имената. Той не искаше да си променя името и не разрешаваше и на нас. Преместихме се да живеем в град Радомир. Смених си и работата, започнах в БДЖ. Дадох ми и квартира. Като порасна най-малкото ми дете, съпругата ми започна работа като шивачка. Наложих се на няколко пъти да се преместя, но и сега работи в гръцка фирма като шивачка, кройачка, гладачка... чистачка.

Четирите ми деца са вече големи. Всичките учиха до VIII клас. Имам 6 внучета. Петте са ученици в осми, шести, четвърти, втори и първи клас, а най-малкото е на една година. Всичките ми деца работят. Трудолюбиви са и са добри. Най-малката ми дъщеря отиде да работи в Испания и с каквото може ни помага. Години наред имах проблеми със зет ми, на втората ми дъщеря съпруга. Общувахме с лоши приятели и го осъдиха на 10 г. затвор. Чакаме го да си дойде след една година, но през това време срещнахме трудности от всякакъв характер.

Животът ми досега протече трудно, но се радвам, че все пак имам дом и семейство. Със съпругата ми живеем бедно и мизерно, но не ни се е налагало да ни спират тока, водата. Никога не сме се унижавали да просим и да търсим помощи. Взимали сме заеми от близки, но сме ги връщали. Само който го мързи, не може да оцелее. Това съм го предал и на децата ми, и на внучетата ми.

Много уважавах учителите си...

Асан, р. 1957 г., гр. Кюстендил

Роден съм на 18 юли 1957 г. в гр. Кюстендил. Произхождам от работническо семейство. Завърших основното си образование в гр. Кюстендил, а в трети клас ми се случи нещо много лошо, от което изпаднах в лека депресия.

Бях един от най-добрите ученици, много уважавах учителите си. За мен те бяха неземни хора. Стараех се да уча и да взимам участие във всички мероприятия на училището. Един ден дойде лошият час, реших да не ходя на училище, докато татко и мама не ми купят платненки, защото ми трябваша за физическото възпитание. Класната ми ръководителка много ме обичаше и веднага ме потърси в къщи. Посрещнах я на дворната врата, където останахме да си бъбрим във връзка с моето отсъствие. Дядо си почиваше на сянка под огромната черница в

двора, която вече не съществува. Когато вече се бяхме разбрали с моята любима учителка, че на следващия ден ще бъда непременно на училище, тя посегна да ме погали по главичката, но без да иска бръкна в окото ми и аз ревах. Тя ме взе в прегръдките си и отново започна да ме гали и утешава, но всичко беше много късно. Дядо пристъпи към нас и без да пита никого удари шамар на моята любима учителка. Аз млъкнах, вцепених се и си рекох: “Край, това е краят”. Не можех да си представя, че моят дядо, най-добрият дядо, удари шамар на моята любима учителка, другарката Ирина Блажева. На другия ден, дойде и депресията от това, че трябваше да се местя в друга паралелка или друго училище, но аз казах: не, твърдо не – нито друго училище, нито друга паралелка. В противен случай, прекъсвам училище завинаги. Само доброто сърце и любовта на г-жа Ирина Блажева към мен спаси детството ми, стреса и ученето, като ме остави в същата паралелка и училище. Разбира се, дядо се извини многократно на госпожата, с която и сега се виждаме много често. След осми клас кандидатствах в София, бях приет и започнах да уча в СПТУ по ВИС “Никола Парапунов”. Не бях много силен ученик, тъй като отделях повече време за тренировки по вдигане на тежести. Завърших това училище със среден успех, но съм много благодарен, защото придобих там специалности ми помогнаха да се реализирам в страната и в чужбина.

След като завърших средното си образование се ожених и веднага започнах работа в Обувен завод “Ильо Войвода” в гр. Кюстендил, откъдето започва и трудовата ми дейност. На 14.08.1975 г. се случи с мен нещастен случай – трудова злополука, отрязах четирите пръста на лявата си ръка, след което бях пенсиониран, а по-късно върнат на работа като шлосер по поддръжка като трудоустроен, но не изкарах много дълго. След четири години и шест месеца напуснах работа, бях създал две деца, а парите никога не ми стигаха, и затова реших да търся късмета си в чужбина – за повече пари и професионална реализация. Със съпругата ми сме женени от 24.04.1974 г. Тя е с основно образование и се разбираме отлично. Тя е пенсионер по болест.

През 1978 г. заминах на работа в ЧССР, като шлосер инструменталчик. За времето от 1978 до 1982 г. бях награждаван два пъти с парични и един път с предметни награди. От 1982 до 1989 г. работих в областта на тежкото машиностроене, в СКТМ гр. Радомир, като шлосер инструменталчик. В края на 1984 г. придобих собствен качествен щемпел (С.К.Щ). Също бях награждаван няколко пъти с парично предметни награди. Придобих втора специалност, като елзаварчик. През месец юли 1989 г. заминах на работа в Либия като монтажник в строителството. Работих там до 12.04.1992 г., след което си дадох сериозна почивка.

На 15.12.1994 г. заминах на работа в Израел, също като монтажник в строителството, вече като специалист и отговорник на обекта, с договор за осемнадесет месеца – акордна работа. Приключихме с четири месеца предсрочно. Там също бях награждаван за огромен принос за предсрочно завършване на обекта, който беше голям търговски център в гр. Явне.

Имам двама синове. Първият ми син е завършил основното си образование в шесто основно училище гр. Кюстендил. Той е женен и е безработен. Вторият ми син е завършил петгодишна паралелка в Селскостопанския техникум – гр. Кюстендил. Той е женен, има син на шест години и също е безработен.

Ромската култура датира от древни времена, слушал съм баба ми да разказва за нейния дядо и баща, че са били търговци и заможни хора, в резултат на което са отгледали осем деца, включително и бабата; слушал съм, че са израсли не в охолство, а в нормално, многолюдно семейство, т. е. хора, които са били и са със стара култура, обичаи, нрави, уважават и обичат всички празници и стриктно спазват и предават традициите.

В днешно време традициите и обичаите се променят с темпото на промените. В живота на ромите промените стават видимо по-тромаво. Ромите също се променят, изпращат децата си на училище и все повече гледат позитивно на училищата.

Основният проблем сред ромското население е слабата грамотност, но всички заедно се надяваме, че тази бариера с помощта на правителствените програми ще бъде преодоляна.

Въпреки, че сме упреквани и отхвърляни, ние също сме хора и имаме добри души...

Юлия, р. 1962 г., гр. Самоков

Казвам се Юлия Петрова Иванова. Родена съм на 17 юни 1962 година. Сега съм на 42 години. Живея в град Самоков. Аз съм от ромски произход. Родена съм в обикновено и немного бедно семейство. Имам четири сестри и двама братя. Аз съм най-малката от всички. Две от сестрите ми се омъжиха в Ихтиман. Другите са в Самоков, в махалата. Единият ми брат е в затвора в Бобов дол от пет години. Другият е женен за българка – казва се Мария, и имат две момчета. Баща ми почина преди две години, а майка ми живее при най-голямата ми сестра Севда. Като малки сме живели спокоен живот. Не е бил охолен, но винаги е имало нещо на масата. Общували сме с много българи и те ни даваха дрехи и каквото могат, защото сме много деца. Учила съм до осми клас.

Омъжих се на 14 години по нашите обичаи. Мъжът ми ме хареса, казал е на родителите си и дойдоха да ме искат. Свекървата ми много ме хареса още тогава. Най-важното при нас е преди да се омъжиш да си девствена. Иначе казват на цялата махала. Около два месеца, след като се взехме, вече бях бременна. На 15 години родих сина си Трайчо. След него и две момичета, които са породени – Наза и Здравка. В момента правя възглавници, дюшеци и юргани. Преди това бях в „Слатина” тъкачка. Мъжът ми работи като строител в Банско. Синът ми Трайчо е на 27 години, женен е и има 3 момчета – Стилян, Пижо и Методи. Той прави покриви и олуци.

По-голямата дъщеря е на 25 години, тя също е омъжена и има само едно момиче, което се казва Емилия. Имаше много тежко раждане и не може да има повече деца. Тя в момента работи в цех за сладки работи. Най-малката дъщеря е на 24 години, завърши учителския колеж в Дупница и сега работи в начално училище „Петър Перон”, което е само за ромски деца.

Ще разкажа нещо и за нашите обичаи. При нас годежите и сватбите се правят по 2–3 дни. Има оркестър и жива музика. Сватбите се правят в центъра на махалата. Всички пият, ядат и се веселят много. Най-важното е момичето да е честно. Ромите са населили целия свят. Не всички роми са еднакви, те имат раз-

лични диалекти, различен начин на живот, култура. При нас в България те са много по-различни от другите страни. Характерно за някои от тях е, че повечето са работни, но има и такива, които чакат наготово – обичат охолния живот, мразят ученето и училището.

Ние ромите сме много задружен народ. Държим на традициите и семейството. Въпреки че сме упреквани и отхвърляни, ние също сме хора и имаме добри души.

Тука никои циганин не краде...

Димитър, р. 1963 г., Кочеве

Моите имена са Димитър Петров, но всички ми викат “църен патладжан”. Роден съм в село Кочеве и живея в малка къща с жената и семейството на брата, в една къща от две стаи. Бащата, преди да умре, много алкохол пиеше. Аз като бях малък, спасявах майка от пияния татко няколко пъти.

През комунизма беше много по-хубаво. Аз отидох на работа на дванайсет години и работих като хамалин на гарата в Асеновград шест години, а после отидох в казармата в София. Като бях хамалин, товарех, разтоварех много въглища, а сега един тон въглища нямам въщи. Беше трудно тогава, ама имаше пари да ядем салам. Сега само солена сланина ядем.

В казармата, и там имаше много работа – копахме канали, слагаме траверси да минава влака, ама вечерта бяхме на топли фургони и на манджа без пари. Там даже ни даваха заплата, ама мен ме лъжеха и ми даваха по-малко. Ама аз съм прост – не мога да пиша и да чета, защото мама нямаше пари, татко всичко изпиваше. Заради това с братята и сестрите не ходихме на училище. Аз имам две сестри, едната се ожени в Гърция, ама избяга от нас да не я търсим за пари, а другата се ожени тука – в село Болярци.

Като излязох от казармата, жената беше родила сина, ама тя от първия си мъж има дъщеря, тя има дете и аз съм дядо: “дядо Митко – църния патладжан”.

За да храня децата, отидох да работя пак на гарата. Работих три години. Научих се да карам камион. Аз и сега мога да карам камион, кола и трактор, ама нямам книжка. Ако имах, можех да работим на камион.

Аз не съм като всичките цигани – мога да гледам едно дете и с жената не искаме да ражда още, за да не ходят боси, защото няма пари. Сега то има обувки и яке, ходи на училище и мене ме учи да смятам – аз не съм толкова прост и парите вече ги смятам. Ние с брата и сестрите ходихме боси и със скъсани дрехи.

Той, брата, има едно дете, ама на жена му, като го раждала, нещо щ станало. Проблем имало и вече казали лекарите, че тя не може да ражда. Той, брата, прави, прави, ама не става.

Сестрата тука в Болярци има четири деца. На нея трите са женски, едното е момче. На сестрата момчето сега на лято са ожени. Ходихме на сватба. Един мой вуйчо свиреше на кларнет. Той и на мен идва да свири през лятото, защото правех кръщавка на сина. Той е голям вече, ама не беше кръстен. Тука ние сме такива цигани – дето вярват. Брата го кръщават на него си – Стефан. Имаше много хубава музика, много кючеци, кебапчета и бира.

Като дойде демокрацията, за нас циганите стана много трудно да изкарва-

ме пари. Вие българите разправяте, че само крадем, ама тука в нашето село сме честни. Тука никой циганин не краде.

Много сме работливи, да ти казвам честно. Лятото на къра има много работа за нас и аз и жената отиваме на къра да работим. Много сме пъргави, ама зимата много лошо. Няма работа, няма пари, няма хляб да купуваме. Тока ще откачат.

Ама и аз с каруцата отивам на мръсния канал да събирам желязо и бакър. То вече няма много, ама преди три години намерих хвърлен много бакър вътре в канала и аз, да не ме вижда някой да каже на МВР-то, че съм го откраднал, всеки ден по малко взимах. В студената вода влизях бос да вадя бакъра. Много пара взех тогава. Едно лято събирах билки и пак много пара взех и с тях купих въглища, дърва за зимата да имам. Аз дървата си събирах преди, ама ми откраднаха кобилата някои от другите циганите, сигурно от другото село. И аз така преди време намерих един кон до моята кобила, ама си го върнах на човека. Даже и една мисирка намерих, и нея върнах. Жената искаше да я готви, ама аз не давах – чуждо да ядеш, горчиво става.

Аз и на морето съм ходил, ама не да се пека. И на плажа ходих, ама по принцип бях на работа. Там един от нашето село бизнес правеше с дърва. Аз камионите товарех. Там на квартира спяхме, той ни го плащаше. И на всеки обяд по ядене даваше. И брата дойде, ама го мързи много и никаква пара не взе, ама аз много направих. Там на морето е много скъпо. Едно кафе да пия – два лева давам. На зимата детето го хвана грипа и аз са прибрах да го гледам, че на жената щ беше счупен крака. Паднала на снега – да си счупи за малко главата. За зимата пари имаше от морето. Оная година лесно беше!

После на работа в Пловдив отидох. Там в “газираното” работих. Товарих от склада на камиона газирано и бира, като отивахме на кафетата и барчетата разтоварвах газираното и бирата – разносна търговия бях. Бая време работих, ама трудно стана. На автобуса билет да купувам в двете посоки половин надница давах, а за къщата какво да остава? Ама бира и газирано много изпих, като го изпиеш, счувам бутилката и на шефа казвам, че счупено било!

После в чужбината исках да ходя – в Кипър – портокали да събирам. На една фирма за молбата петдесет лева дадох. После за печата на паспорта и визата още сто и петдесет лева искаха, ама аз щото нямах, назаем взех. Два месеца чаках, ама нищо не дадох. После фирмата затвори и загуби се парата. Да връщам борча, каруцата продадох. Скъпо я купих – евтино я дадох, ама не може така! Аз като взема, трябва да си върна! Аз тука от един комшия искам. Той човека дава, само да има. Затова бързам да връщам, та пак да дава.

От три години на нашето село има пункт за ягоди. Аз там работих, пак хамалин бях. Разтоварвах на хората колите. Много ягоди имаше! На палети ги нареждах и с това... как му беше името... найлон ги завивах. И там на студено се слага в хладилник. Като са събере много, на камиона се товари и за Европа заминава. Работа за много хора има, ама шефката беше много лошо човек. Всичките работници избягаха! Ама аз, защото нямам пари, стоя на тази работа. Тя пара да дава, пък да вика! Само едно има лошо – на топлото разтоварвах, на студено влизаш и после много боледуваш. Фирмата иначе богата – завод строи, а на нас нищо не дава!

Но пункта го затвориха през лятото и аз в завода отидох. Там работата е при същата шефка. На студено по цял ден работя, ама шуба не ни дават! Тука повече пара вземам. То и жената почна в завода да работи. Тя на лентата работи. Там по-топло е. Стои права и работи цял ден, ама по-добре е. Оправя ягодите и малините и ги подрежда в касети за Европа да ги карат.

Вътре в завода всичко е супер. Всичко е модерна работа! Всичко е теракота, фаянс на пода. Сапунът на стената на копче стои – натискаш и тече – да си миеш ръцете. На машината пускаш на ръцете топло да става, да изсъхнат – и тя на стената стои, ама никъде не включваш! Само трябва да си сложиш ръцете отдолу и тръгва.

Тука на входа баня има. Да се къпем, чисти да работим. Ние с жената само тука са къпем – душа е чисто нов. У нас няма баня. На леген се къпем. От фирмата не дават детето да идва, да го къпем и него тука, ама ние на легена вкъщи го къпем да не мирише и болест да няма – нали на училище ходи. Добре сме сега с жената – две заплати има през всичкото това време. Аз и на брата казвам да дойде – ама той го мързи да работи. Ама нека гладен стои – бързо ще дойде в завода.

Ние ромите ще носим ориста си...

Георги, р. 1976 г., Кюстендил

Аз съм обикновен млад мъж на 26 години. Произлизам от семейство на занаятчий, принадлежа към етническа група роми. Роден съм в гр. Кюстендил и израснах тук в обособената ромска махала. Моето семейство е четиричленно. Имам един по-голям от мен брат, който е безработен, неженен. Родителите ми също са безработни. Майка ми по професия е фризьор, а баща ми е наследил занаята на своя баща – произвеждане на печки за дърва и въглища, кюнци и др. След като завърших средното си образование в Техникума по обществено хранене, постъпих в редовете на българската армия. След уволнението си започнах работа, като практикувах професията си. Не след дълго време се ожених, така и аз създадох семейство и се сдобих с един прекрасен син. След една година бях съкратен.

От моето детство са ми останали незабравими спомени, като конните надбягвания, празниците 6 май – Гергьовден. Никога няма да забравя радостта в очите на всички деца, които пасяха агнетата, които по стара традиция се купуват за празника, радостта на всички възрастни, които се събираха фамилно за да празнуват на 14 януари – Василица. Спомням си в навечерието на 13-и срещу 14-и всяка година моята баба (която беше много ценна за мен, лека щ пръст) събираше всички синове, снахи и внуци. За този празник тя приготвяше сарми, гъска, ошав, баница и др. В ранната сутрин на 14-и се събирахме група деца, ходехме на сурва, а в квартала идваха кукери от други градове – Петрич, Благоевград, Сандански, като обикаляха от къща на къща, за да прогонят злите духове.

Моят дядо (Бог да го прости), беше много добър човек, работеше в консервна фабрика, но практикуваше и своя занаят, като основно произвеждаше печки за дърва и въглища, кюнци и други услуги за бита. Самият той произлиза от работническо семейство на ковачи, което се състоеше от девет членове (пет братя и

две сестри). През 1960 г. бе единственият ром, който имаше работилница в центъра на гр. Кюстендил.

Баба ми (също Бог да я прости) беше много добра жена, тя обичаше всички внуци, но над мен най-много трепереше. Работеше в складова тютюнева база, спомням си как ми разказваше, че беше награждавана няколко пъти като най-добра работничка – ударник. От разказите на моята баба знам, че с моя дядо са преминали през много трудности, докато успеят да си построят къща в центъра на новия квартал, където по-късно израснаха и моите чичовци. Баба ми и дядо ми имат четирима синове, от които имат и шест внуци.

От четири години насам аз и моята съпруга сме безработни. Знам, че безработицата е проблем на всички граждани в цяла България, но не знам защо е тази дискриминация спрямо ромите. Та нали и ние ромите сме с българско гражданство, нали уж имаме еднакви права?!

Ще ти разкажа един от моите случаи. Един ден чух по местната кабелна телевизия, че фирма търси да назначи бодигард. На другия ден се отзовах на посочения адрес. След разговор с шефа на фирмата той ме одобри каза, че отговарям на критериите за бодигард, след което ме изпрати при секретарката да оправим документите за назначаването ми. След като отидох при секретарката, дойде момента да дам адресната си регистрация. Написах адреса си и като видях кв. “Изток” (циганската махала), секретарката скочи от стола. Никога не съм криел, че съм циганин, и никога няма да го крия – напротив, гордея се с това, че съм циганин – ром.

– Шефът ми забрани да назначавам цигани – отговори тя, отвори вратата и ми пожела лек ден.

След което отидох пак при шефа, обясних му как стоят нещата, но и неговият отговор беше категоричен:

– Съжалявам, но цигани не приемаме.

Единственото нещо, за което съжалявам в момента, е, че не можах да продължа образованието си в някой вуз. Въпреки че имах желание, нямах финансовата възможност. Но пък кой знае, може да излезе скоро и моят късмет. За разлика отпреди сега има много фондации, сдружения, които подпомагат роми студенти.

Това беше моята история накратко. Но в крайна сметка е така, ние ромите ще носим ориста си.

Трябва да има и добро, и лошо, за да ти е по-интересен живота...

Десислава, р. 1985 г., Перник

Казвам се Десислава и съм на 22 години. Родена съм и живея в гр. Перник. Баща ми е музикант и в миналото се е занимавал само с музика – свирел е по сватби, събори и други семейни празници. Всички в града го познават и му се възхищават на таланта. Майка ми работи в различни фирми и работи, откакто съм родена. Имам съзнателни спомени как се занимава с домакинската работа вкъщи. Аз съм най-малка, а имам сестра, която е с две години по-голяма от мен. Тя е омъжена и има дете на 4 години. Всъщност тя е моя полусестра, дете на баща ми от първия му брак. Имам и брат, който е дете на майка ми от първия ѝ брак и

когото не познавам и не съм виждала никога, защото той живее при баща си.

Имам основно и средно образование. В училище се чувствах добре. Моите съученици никога не са ме карали да се чувствам неприятно от факта, че съм циганка, а точно обратното, държаха се много добре с мен и дори моите най-добри приятелки са българки и с тях споделям всичко, свързано с живота ми. След абитуриентския ми бал, който чаках с трепет да дойде, бяха три незабравими дни, започнах работа в една шивалня в гр. София и все още работя там. Две години след завършването си се омъжих и десет месеца след това се разведох. Мъжът ми държеше повече на майка му и брат му, отколкото на мен, а бях бременна във втория месец. Пълно безразличие към мен и нероденото му дете. Разбрах, че нямам бъдеще с този човек, и реших да се разделим, а бременността ми беше рискова при всичките тези нерви и направих аборт. След всичко това продължих да ходя на работа, след работа се виждах с моята приятелка и това малко по малко ми помогна да изляза от депресията, в която бях след аборта и развода.

Сега съм щастлива, може би открих любовта на живота си. Заедно сме от един месец, той държи много на мен и ме обича и аз го обичам. Виждаме се през уикенда, защото той от гр. Сапарева баня, но идва в Перник и аз ходя там – обичаме се и аз съм най-щастлива. Все пак е вярна поговорката: „Много лошо не е на лошо и много хубаво не е на хубаво”. Трябва да има и добро, и лошо, за да ти е по-интересен живота, иначе ще ти е скучно.

2.3. Автобиографии на роми от Монтанско

Ние в църквата се молим на Бог да осигури работа за циганите...

Васил, р. 1936 г., Лом

На 74 години съм. Останах сирак на осем години в първо отделение. Трудно помня баща си. Бяхме четири братя, всички са починали на средна възраст и повече, а сестра ми на 70 години. Всички разчитахме предимно на собствените си ръце, не разчитахме на чужд труд. Майка ми остана вдовица на 37 години, но не се е омъжила. С мъка, голяма мъка, ни е отгледала и всички имаме средно образование. А аз и брат ми сме с по две професии. Аз със средно специално по захародобив, а основната ми професия е електротехник. Завършил съм задочно благодарение на майка ми и сестра ми, те ме подкрепяха. По-находчив съм в много отношения от братята си, но независимо от това те много ми помагаша и съм им много благодарен. В захарния завод работих като манипулант 27 години и оттам се пенсионирах. Хората ме ценяха заради труда, а не заради външния ми вид. Тогава циганите ги виждаха като последни в обществото, а мен ме ценяха заради амбицията ми за работа и желанието ми да я свърша добре. Смяната ми е била на първо място, въпреки че процесът в завода е непрекъсваем и предприятието е голямо, бяхме 1 200 човека в начало. На всеки сектор от машините по 3-4 човека, защото бяхме неуки, ползвахме маджунa за захарна продукция. През 1957 година проработи завода. Първо завърших „Захародобив” в град Долна Оряховица, а след това вечерното училище (средно).

Беше интересна работа и я усвоявахме бързо. Имало е всякакви хора, с всякакво образование. Не сме имали много специалисти, само имахме няколко човека от Горна Оряховица и Камено (Бургаско). Бързо се научихме и обикнахме работата си. Искахме да вмъкнем и семействата си на работа там. Работех 31 дни за 31 лева, но животът беше по-сносен, например 1 кг хляб беше 16 ст., а другите, типовите, бяха по-евтини - по 15. Тогава си могъл с малко пари да живееш, а сега и с много пари не можеш да живееш. Благодарение на Георги Димитров и неговата свита. Те гледаха за народа. С обществени коли те търсеха хора за работа, за да има производство. Бил съм агитатор, но не член на партията. Бях възпитаник на Бога. След 1944 г. поповете бяха гонени, вероизповеданието махнато. Благодарение на баба ми – любителка на Божието слово, не ядяхме, без да се молим, не си лягахме без да се молим, като Бог ни помага и ние с молбите ще помагаме на хората да бъдем честни. В момента съм проповедник в една от църквите – баптистка християнска, но понеже съм пенсионер, не ми плащат, преди го правеха. Нямаме в църквата икони, няма свещи, не се кръстим, защото Бог е нашата свещ. Много трудно е построена първата циганска църква, в която проповядвам. Утре е Петдесетница, тогава започнала служба първата църква. Баптериум е дупка в земята с около 5-6 тона вода и ги кръщаваме, но ако е топло, отиваме на реката.

Тръгнал съм с две голи ръце и Бог ми е дал една трудолюбива жена. Аз не бях богат тогава и не щ разрешавах техните да се жени за мен. Имах къща с две стаи, кирпичена. Тази къща, в която живеем, е деветата къща, която съм построил. С моята жена нямахме голяма дружба, но веднъж бяхме заедно на панаира в Лом. Знаете ли кое ми хареса в нея – това, че е пестелива. Бяхме седнали в една сладкарница, взех на моята съпруга тулумбичка и боза и щ казах да пийне една боза, а тя ми отговори: „Аз ще пия, но ти ще я допиеш!“ Тогава аз си казах: „Това ще е моята другарка в живота“. И така е и до момента. Сега тя е болна от диабет и от сърце. Никога не е имало остри спорове помежду ни.

Даваха ни купони за кино. Тогава беше много хубаво за нашето общество, имаше песни, игри пред читалището, без побои и обиди. Бях първият сладоледчия в Ломска околия, ходехме на увеселения, панаири, сборове. С 31 лв. нищо не можеш да направя и благодарение на моята професия работех и продавах. С 31 лв. не можеш да направя нито къща, нито да си купя нещо, стигаха само за прехраната. Моята съпруга работеше във вакуумната фабрика и там тя си изгуби здравето. Първа смена беше във Вакуумната, а втора смена при мене, в Захарния, или обратно и така направихме къщата.

Аз се задоволявах с това, което имах, а тя не, и стигнахме до скандали, препирни и купихме мястото в Младеново от зам.-кмета. Направихме къщата със собствен труд, и нейните родители щ помогнаха с труд.

Много е труден живота на другите роми в Лом, има безработица. Сега в един цигански дом има по двама пенсионери и млади, които няма къде да работят. Ние в църквата се молиме на Бог да осигури работа за циганите. Мен ме пенсионираха на 560 лв. и благодарение на инфлацията пенсията ми стана 92 лв., а жена ми получава висока пенсия – 130 лв. Защо щ е, като я дава за лекарства. Благодарение на внука ми ние оцеляхме.

Аз съм благодарен, че децата ми са добре, че имат работа...***Кольо, р. 1936 г., Лом***

Роден съм в работническо семейство на 28 февруари 1936 година в град Лом. Баща ми е бил много строг и работлив човек, майка ми е била много красива и отлична домакиня. Сама е отгледала четири сина. Единият от тях, най-големият, съм аз. След като се върнах от казармата, почнах да работя в пристанището при баща ми като докер. По-късно почнах и другите ми трима братя – Филип, Младен и Ангел, те бяха също много добри и верни на родителите ни. Единственият със средно образование е брат ми Младен.

На 23 години се ожених и на 24 години се отделих от родителите си в къщата на дядо ми, която беше прехвърлена на мен. Имам двама синове – Васил и Кирил. Васил е роден през 1960 година. Кирил е роден през 1964 година. Жена ми е работила с мен в пристанището като чистачка. Тя е от Оряхово.

През тоталитарното време изтеглих пари от държавата и си направих къща на два етажа с дюшеме, с хубави нови мебели, с вътрешна и външна тоалетна. Изплатих заема, направих балове, новобрански и сватби на двамата си синове. Сега съм пенсионер и получавам 160 лева пенсия, а съпругата ми също е пенсионерка, получава 80 лева пенсия.

Имам пет внуци и един правнук на един месец. Големият ми син има три деца и живее с мене. Голямата му дъщеря е женена и има бебе. Внучката ми има собствена пицария. Тя си печели пари с много труд, заедно с мъжа си в чужбина. Била е две години в Гърция заедно с мъжа си. Зетят на сина ми е от български произход, но много добре се разбира с внучка ми и нас. Жена ми помага да отгледат и правнучето ни. За съжаление имам голяма болка и рана за снаха ми, която почина преди три месеца. Синът ми и децата, другите две, са при мен и те много страдат. Внучката със зетя живеят в апартамент в града.

Вторият ми син Кирил е семеен и той, но живее в другия ромски квартал – “Младеново”. Той има двама синове, единият е завършил средно образование, а другият тази година е абитуриент. Баща им работи като пресъор, а снаха ми е в чужбина, в Италия. Те много работят, искат да си купят къщи на децата.

Аз съм благодарен, че децата ми са добре, че имат работа. Най-много благодаря на Бога, че са живи и здрави.

Аз съм вярваща и редовно посещавам протестантска църква...***Надка, р. 1942 г., с. Крива бара, Монтанско***

Родена съм на 25 декември 1942 г. в с. Крива бара, обл. Монтана, в работническо ромско семейство. Родителите ми ме отглеждаха сами, бях една на родителите ми. Майка ми е имала пет деца от първия си брак. Съпругът ѝ е починал и тя остана много млада вдовица. Децата ѝ бяха по-големи от мен, баща ми ги отглежда и тях. Те се отделиха от къщата и живееха в други къщи, защото бяха женени. Баща ми е бил файтонджия и взеше по-богатите хора с файтон. Майка ми беше голяма домакиня, отглеждаха и много животни, имаха и селскостопанска земя.

Аз съм завършила осми клас в селото, след това карах курсове за шев и

кройка. Работих като пощальонка в селото. Омъжих се в града, в Лом през 1965 г. Мъжът ми беше със средно образование, много красив и добър човек. След като ни направиха сватбата, се отделихме да живеем отделно от родителите му. Направиха ни къща – от родителите му, но ние сме си я измазали.

През 1967 г. ни се роди дъщеря, по-голямата – Анжела Младенова Кирилова. След две години се роди и другата ни дъщеря – Нели Младенова Кирилова. С помощта на моите родители си отгледахме двете дъщери. Аз работих в “Ломска комуна” като шивачка, по-късно работех в Хлебозавода в Лом, като майстор мекичар, а съпругът ми в Завода за електрокари.

Дъщерите ми завършиха средно образование и едната, по-голямата, кандидатства за начална учителка в Кърджали, но аз бях причината и не щ разреших да учи в Кърджали. Омъжиха се и двете и имат деца, имам три внучета. От голямата имам едно внуче, момченце – Божидар. От малката ми дъщеря имам две внучета, момче и момиче. На малката ми дъщеря синът щ е на 17 години. И двете ми дъщери са разведени. Живеят при мен. На голямата дъщеря синът щ е при нея. На малката дъщеря децата са при съпруга щ.

Съпругът ми е починал през 1999 година. Аз останах с дъщерите си, да се грижа за тях. Без съпруга ми живота е тежък. Дъщерите ми са безработни, получават социална помощ. Аз се грижа за тях, помагам им с това, което произвеждам в градината.

Получавам пенсия, която не стига. През свободното си време се занимавам с шивашки услуги, шия спално бельо и продавам по селата и града. В момента шивашките услуги намаляха поради безработицата. Хората в нашия край са повечето безработни и не пазаруват спално бельо. Аз благодаря на Бога, че не сме останали гладни, свързваме някак си двата края.

Аз съм вярваща и редовно посещавам протестантска църква, Баптистка, в град Лом. Вярвам в Исус Христос, че е Божий син и даде в жертва себе си заради човечеството. Голямата ми дъщеря също е вярваща, тя също посещава църква редовно със сина щ. Благодарение на вярата на малкия ми внук и дъщеря ми, Бог ме изцери и направи така, че и аз повярвах в живия Бог. Слава да бъде на него.

Само война да няма...

Румяна, р. 1945 г., гр. Монтана

Родена съм на 25 януари 1945 г. в село Крива бара. Произхождам от бедно селско семейство. Родителите ми от село са дошли в града в долната циганска махала – сега там е Завода за подова керамика. Бяхме бедни, баща ми е тръгнал да работи лозята на българите, на по-богатите. Били сме три сестри и един брат и аз съм помагала каквото мога на лозето. Имахме биволица. После на седем години започнах да уча, до четвърти клас – повече не, защото трябваше да ходя до града, а майка ми каза, че няма облекло, обувки. Имах учител – Славейков, много възпитан човек, много ни уважаваше циганите. И така завърших четвърти клас. Баща ми работеше в кооперацията – мрежи плетеше и аз помагах на баща ми там. Родителите ми бяха строги. Не ни позволяваха волности. Учеха ни на добро. Не сме крали. Не сме ги посрамили. Баща ми и майка ми бяха добри хора, не са

ни биели, тормозели, баща ми не бе пияница, справедливи бяха и двамата. Живеехме спокойно.

После на 16 години се омъжих. Мъжът ми бе сирак от горната циганска махала (сега "Огоста") и с помощта на Бог си построихме къща. Моята история с жененето беше много интересна. Бяхме гаджета три години. Не беше сигурна сватбата, защото друго момче ме искаше. Моят приятел изпрати негови другари да ме извикат да изляза и да идем до една приятелка. А то било всичко нагласено – готово за сватба. Така и ме откраднаха, после се срамувах от майка си. Справедливо беше семейството ми, а аз така направих. Сега имам три деца. С моето нямане съм ги изучила до средно образование. Тогава ми се виждаше добре, сега е нищо! Добри бяха децата ми – дъщерята отличничка, другите добри също. Имам шест внучета – 2 на семейство, и една правнучка. Доволна съм от живота си. Благодаря на Бога! Моите три деца Роза, Найден и Веси ги давах за пример в училище на другите деца. Доволна съм от децата и внуците! Не са правили лоши неща – кражби, престъпления, не са се напивали, не се бият. Нататък – не знам! Внучката Татяна се е оженила, има момиче и момче. Разведена е. Сама ги гледа. Когато можем, щ помага ме. Средният ми внук завърши магистратура. Другата ми внучка и тя е изучила, работи – не иска да се жени. Доволна съм от живота! Едната от внучките сега завърши средното и я карахме всичките да учи в Благоевград, но се ожени и сега мъжът щ сигурно няма да щ позволи. Казвам и на двамата с момчето: „Млади сте, Враца е близо – ходете да учите”.

Всичките ми внуци са завършили средно образование. Марияна и Росина се ожениха, но поне са със средно. Въпреки че не ни е било лесно, всичките си деца изучихме до средно. Дъщеря ни искаше да учи висше, но ние се страхувахме да я пуснем. Но тя не се отказа и на стари години с децата си тази година завърши висше образование. Аз исках и синовете ми да завършат висше – за инженери, но те заработиха.

Преди живеехме в долната махала с мъжа ми и децата. И децата ми там са учили, но през 1973 година ни преместиха (когато е построен Заводът за подова керамика). За една година цялата махала се премести. А мъжът ми е роден в горната – най-старата махала, но после се е преместил. Ние сме построили сами къщата. Тук никой не ни е помагал. Мъжът ми много работи и досега гледа животни. Имахме и вила – голяма, на два етажа, но я продадохме. Тогава построиха и училището в махалата (кв. "Кошарник") за една година. Къщата ни е на два етажа, за всеки от синовете по един. С помощта на Бог си построихме къща, с кухничка отзад, да не пречим на децата. Засега още мога да помагам, но нататък не се знае.

А ние с мъжа ми се оженихме сами. Моите деца също не сме ги оженили. Те се ожениха сами. Сами направиха своя избор. Моят мъж е ковач, взел на дядо си занаята, но сега за него няма работа. Настанаха тежки времена за всички. Сега няма работа и да учиш или не, така че не знам. Само война да няма, че невинни ще си отидат. Работили сме в заводите, ама циганите работеха в производството, но взимахме пари.

Винаги ми е било добре, когато ходех при баба ми и дядо ми на село. Там имаха всичко – пълно, а сега и там няма. Болни са братовчедите ми, лекарства

няма, пари няма. Имах брат, но той почина.

Като деца плетяхме мрежи. Огъвахме ги на ръка. После имаше едни машинки за огъване и беше по-лесно, не можеше да се направи много за един ден. Сега вече няма. Никой не плете мрежи. Малките производители се загубиха. Големите риби изядоха малките. Внучката Татяна е завършила религия, а сега учи психология. Росен е завършил политология. Хубаво е да учат децата, че сега за работа е много лошо и управниците не мислят за народа. Дано Бог да ги промени. Да пази Бог децата! Само война да няма!

И преди имаше крадци, но бяха малко, а сега са много. Неспойно е, крадат, защото нямат. Ние вземаме заеми от банката, но си ги връщаме всеки месец на датата и ми пращат после благодарствени писма.

Бог да ни пази!

Има две деца и къща...

Вероника, р. 1948 г., Монтана

Бяхме много деца, шест: трима братя и три сестри. Мизерия! Лятно време правихме тухли, а зимно време си почивахме въщи всички – родители, братя и сестри. Работила съм в Горското стопанство – копали сме, садили сме борчета, била съм на 15 години. Навремето там имаше много работа. Пари нямаше, а въшки, колко щеш!

Баща ми и майка ми бяха добри хора. Караха ни се, ама за наше добро. Не са ни били, но не сме учили много поради липса на средства. Не са били на държавна работа, заплата, аванс – няма. Трудно, много трудно!

Ожених се 19 години. Бяхме на квартира преди в долната махала. Тук си построихме къща на един етаж, родиха ни се две деца – син и дъщеря. Дъщеря ми учи до X клас – ни учено, ни просто. Бързала да се жени, не бях баш съгласна да отива там, но тя сама си избра момчето. Има две деца и къща. Децата щ, две момчета – единият учил до IX клас, а малкият ще почне да учи VI клас. Лятото големият работи с баща си.

Синът ми не е тука в махалата, той не е учил, защото не чуваше. Той и жена му не са тука. Децата му са тук при мене – женени, имат по едно дете: малкият – син, големият – дъщеря. Аз умирам за тях – като кукли са! Правнуци са ми. Единият учи до IX-X клас, а другият – до X клас и сега работят.

Аз работих в Акумулаторния завод 15 години, в обувния бях 6 години. Осакалях, болна съм, много болна – удар получих, косата ми опада от химикалите в Обувния завод. Сега внучетата ме гледат, помагат ми. Децата са ми добри, но снахите са лоши – особено снахата от Враца. Устатници са и недоволници. Живеят в моя дом, дошла, събула се, а ца ме командва – недоволни. Мъжът ми почина, а ако беше жив, нямаше да е така! Добре сме живели с него, някой път сме се карали, но не ме е бил! Общо взето съм доволна от живота.

Синът ми ме уважава много. Преди беше женен и слушаше жена си, но сега се разведе и ме уважава.

Докато работих, живота ми беше лек. Всичко имахме. Сега се мъчим. Пенсията не стига, мъчим се. Болна съм, не стигат пари за лекарства. Мъжът ми изкара 28 години в Акумулаторния завод. Много цигани работиха в завода, не са

учили, отровно е производството, ама имаше пари, построихме къщи на един етаж, обзаведени – всичко имаше!

Били сме винаги чисти, спретнати и сме се изучили...

Пенка, р. 1949 г., Лом

Родена съм на 8 юни 1949 г. в занаятчийско работническо семейство от гр. Лом. Баща ми е бил занаятчия бакърджия – майстор котлар. Майка ми е била домакиня, родила е 8 деца: 6 момичета и 2 момчета. Дядо ми (на майка ми баща) е бил бръснар (белбер). Той се е казвал Георги Стефанов и е бил пастор проповедник в циганската баптистка църква в кв. “Младеново” в гр. Лом. Когато е бил на четиридесет години, е заминал за Германия и е завел и майка ми. Тя тогава е била на 14 години и ми е разказвала, че е пяла пред Хитлер, защото е учила в девически колеж (за монахини). Спомням си, че когато сме гледали някой филм на немски, тя ни превеждаше, даже сме я наричали “мути”, което значи – мама. Въпреки че сме били осем деца, моите родители ни отгледаха и възпитаха. Били сме винаги чисти, спретнати и сме се изучили. Моите три сестри носят имена на германки – Фрида, Грета и Лидия, а брат ми Емил е кръстен на една сестра Ема, която е била мисионерка и е идвала в махалата в кв. “Младеново”, в нашата църква. Брат ми Емил, въпреки че е циганин, е един от най-големите търговци в гр. Лом и е уважаван от всички хора в града, а другият ми брат Манчо е голям занаятчия – шлосер, стругар-заварчик. Моят баща Златко е наследил занаята от тъст си (моя дядо) и също така е станал и той пастор. Той винаги ни е повтарял, че трябва да учим, за да успеем в живота, и много да работим, защото работата краси живота, а мързелът го мори.

Слагат ни коматите просеник, понякога качамак в торбичките и всяка сутрин сме ходели на училище. Родителите ми са били бедни, но много възпитани, християни хорица, за което съм им много благодарна. А сега какво става? Раждат, а не могат да ги гледат, оставят ги на произвола на съдбата. Животът е станал много страшен: раждат млади, неомъжени момичета, дават си децата по домовете за сираци, проституират млади момичета; момчетата са наркомани, крадци, убийци. Но те не са виновни, виновни са техните родители, защото са безотговорни, а и не познават Бога. Аз съм християнка, повярвах в Бога и Бог ме благослови, въпреки трудностите в моят живот. Много е хубаво да познаваш Бога, да не лъжеш, да не крадеш, да си смирен и добър човек. В днешния живот уж е демокрация, ама хората го обърнаха на слободия, те не знаят и не разбират какво е демокрация и демократично общество, всеки прави това, което е добро за него, и никога не се съобразява за другия до него, да не го обиди, да не го нарани. Даже и младите, като видят по-стар човек до себе си, хич не се съобразяват с него, целуват се, прегръщат се и говорят всякакви мръсни приказки. По мое време нямаше такъв разврат, като видехме стар човек, го поздравявахме, па и ръка сме целували.

Аз съм завършила техникума в гр. Лом (стругаро-фрезист) и имам 27 години трудов стаж. Родила съм три деца: две момичета и едно момче – Албена, Алберто и Златка. И трите ми деца съм ги изучила и възпитала, винаги са били чисти и спретнати, все едно, че не са били циганчета. Бракът ми не е бил сполучлив. Мъжът ми пиеше и играеше на комар и се разведохме, но въпреки труднос-

тите в моя живот, аз се борех упорито и успех. Животът е една непрестанна борба за оцеляване. Направих сама три сватби, два абитуриентски бала и новобранска, купих чеиз и за двете ми дъщери, но тогава имаше и работа, и аз много работех, за да не чувстват децата ми, че растат без баща и да не са лишени от нищо. Аз се лишавах от всичко, от моди, от развлечения, но моите деца не са били лишавани от нищо. Винаги са били чисти и спретнати и съм ги пращала всеки ден на училище. И децата ми изучиха, въпреки че бях сама.

Не съм съгласна с днешните млади хора, с техните разбираня за живота. Не е важно дали си циганин или българин, или турчин, важното е да си човек с главно "Ч". Във всяко стадо си има мърша, важното е човек да не се предава, а да се бори. Най-големият професор е д-р Чирков, той също е от гр. Лом, от бедно семейство и е циганин, но е борбен и не е мързелив. И я го виж сега, професор! Това е то животът, борба против злото и упование в Бога, аз също съм щастлива, че имам Бог за мой спасител и се уповавам на него. Повярвай и ти, за да се спасиш и да не погинеш, но да имаш вечен живот!!!

Ние растяхме в едно мирно и весело семейство...

Ася, р. 1952 г., с. Доктор Йосифово

Родена съм в с. Д-р Йосифово, област Монтана. Родила съм се в един хубав, топъл ден през месец август (според думите на майка) през 1952 г. Аз съм седмото дете на родителите ми. Преди мен са се родили моите двама братя и четири сестри. Бяхме многочленно семейство и тежко за изхранване. Баща ми и майка ми бяха бедни и неуки хора, но имаха добри занаяти, с които изкарваха колкото за хляба. Баща ми беше много добър човек (Бог да го прости, почина преди 10 години). Ходеше навсякъде из селото, където го викаха определено само българи, строеше им фурни за печене на хляб, на агнета и т.н. Тези хора, които го търсеха за работа, много го почитаха, защото той беше честен и отзивчив, а беше и добър майстор. Когато приключеше работа, хората оставаха доволни от свършеното и за благодарност му пълнеха цяла торба с брашно, даваха му по някое парче сирене или сланина, за да нахрани нас – многолюдната си челяд. Той се прибираше вечер къщи грохнал и с пълна чанта, която щом оставяше, и ние децата веднага скачахме и почвахме да ровим, за да видим какво ни носи нашият татко този път.

Въпреки сиромашията и глада, на които бяхме подложени, ние растяхме в едно мирно и весело семейство. Баща ми, колкото и да беше изморен, винаги намираще време да си поиграе с всяко едно от нас. Най-много си играеше с мен – най-малката, клякаше на пода в стаята и аз се качвах на гърба му като на кон, след това се търкаляше като "мечките на Бабинден", а някой път сядаше на кревата и аз го решех и му връзвах опашки. Наистина имах "златен" баща. Майка ми беше слаба и красива жена с дълги до кръста черни коси, с тънки и фини пръсти, а беше и добра майка и перфектна шивачка. Тя шиеше дрехите на много български семейства и то на ръка, но така добре го правеше, че изглеждаше като ушито на шевна машина.

Майка ми беше дете от смесен брак – нейният баща (моят дядо) през войната се запознал и се влюбил в едно момиче на име Рада, което било по-скоро

дете – едва на 14 години. Тя нямала никого, родителите щ били убити във войната и тя останала кръгло сираче. Това момиче било от български произход, но въпреки всичко приела да се ожени за моя дядо. Така те създали три деца, от които едното било майка ми, а другите – нейните двама братя. Годиците се низеха една след друга и аз не усетих как израснах, но все още си спомням деня, в който тръгнах на училище. Бях много уплашена, няхах представа какво е това училище и какво се прави в него. Бях просто дете. Продължих да ходя на училище и ми беше интересно още от първия ден, въпреки че в началото се страхувах. Така стигнах до осми клас, но когато трябваше да го завърша, не успях. Училището ми вървеше много, учителките ме обичаха, защото бях бедно и кротко дете и все ме викаха след часовете, за да ми дадат по някоя стара дрешка, останала от техните деца. Много се радвах на тези подаръци и се прибирах вкъщи със сълзи на очи от щастие, че тези хора са ме забелязали и че занаят ще имам какво да облека. Та когато трябваше да завърша осми клас, аз не можах, защото тогава на майка ми щ трябваше моята помощ – беше се оперирала от язва на дванадесетопръстника и понеже всичките ми сестри бяха вече омъжени, аз бях единственото момиче в семейството. Спрях да посещавам училище и останах вкъщи да гледам майка си. Отначало моите приятелки ми носеха уроците вкъщи всеки ден и аз денем гледах и прислужвах на майка ми, готвех, перях, чистех, хранех майка ми като малко дете, а вечер отварях книгите и до късно четях уроците си. Това продължи около две седмици, но преуморена от всичко не издържах и един ден захвърлих всички книги и се отдадох изцяло на грижите за по-бързото възстановяване на моята майка. Постъпих правилно, но платих висока цена, защото останах без образование.

Е, това е моят живот, моето детство, но сега съм доволна, защото имам с какво да се гордея. Омъжих се на 21 години, взех си съпруг, който беше разведен и имаше две деца, които аз приех като мои, такава ми била съдбата. Не съжалявам, защото той се оказа добър съпруг, със завидно положение в ромското общество. Стана и грижовен и мил баща, защото след една година от брака ми с него аз родих едно прекрасно дете – момиченце, което кръстих на майка ми. Обичах дъщеря си много и исках тя да има всичко, от което аз бях лишена. Отдадох и посветих всичко на нея, отгледах я възможно най-добре, изучих я, задомих я. С мъжа ми бяхме много щастливи, че сме постигнали това, към което се стремяхме. Искахме да ни дари с внуче, на което да се радваме и да отдадем старините си. Отгледахме дъщеря ни в охолство, задоволена от всичко. Завърши средното си образование с висок успех – 5,49, омъжи се, но тук не сполучи. Човекът, който беше наш зет, я напусна без причина и то два месеца след раждането на нашия внук. Въпреки всичко тя прие съдбата си с твърда воля, остана да живее при нас не искаше да има друг мъж в живота си и се отдаде изцяло на сина си. Сега нашият внук е вече на четири години. Дъщеря ни превъзможна стреса от раздялата и продължи учението си. Записа задочно полувисше и незнайно защо тя избра мъжка професия – Висше военно училище, от което излезе лейтенант по чин. Не започна работа като военна, а си остана вкъщи при нас и при сина си. Съжалявам, че не можах да завърша моето образование, но се радвам и съм благодарна на Бог, че беше милостив и благосклонен към мен и ме дари с такава

прекрасна дъщеря, с която да се гордея. Имам прекрасен съпруг, който през всичките тези години ми беше опора, имах едно мъжко, силно рамо, което да ме подкрепя. И най-голямото щастие в моя живот е моят превъзходен внук, когото много обичам и за когото ще гледат очите ми и ще тупти сърцето ми, докато не си отида от този свят. Това е, което мога да ти разкажа, не се сещам друго.

През 1979 година повярвах в Бог...

Иван, р. 1956 р., Лом

Роден съм на 20 август 1956 година в село Кресна, до Благоевград. Само съм роден там, иначе съм израснал и живях в град Лом. Родителите ми са тухлари, правят тухли. Имам двама братя и три сестри – Иван, Гошо, Йорданка, Айша, Зоза и аз, като Зоза е починала. Всички са женени и живеят в Лом. Не работят, издържат се от социалните. Всичките ми братя и сестри имат деца, а някои имат и внуци. Аз съм учил в училище “Христо Ботев” и жена ми там, в квартал “Младеново”. Хубаво беше там, имали сме интернат по онова време, сега вече го няма. Там жена ми беше като манекенка, най-хубавата. Всичките ми братя и сестри, и те са учили в това училище “Христо Ботев”.

Имам четири деца и десет внуци. Децата ми са Георги, Йоло, Мартин, Тодор. Всичките живеят при мен и всички са завършили основно образование. Много ми е тежко, болно ми е, че децата ми не искаха да учат още, аз им казвах да учат, че ще ги издържам, ама те не искаха и затова сега нито едно от тях не работи. Живеехме всички заедно, без възрастни хора, ама 36 лева от социалните не стигат. Търсили сме и работа, но няма, няма работа тук, в Лом, а и като сме черни, навсякъде, където ни видят, казват: “О-о-о, не, не, цигани не искаме!” Работил съм осем години като леяр в Лом, после в Трансстрой – в София, имаше обект в Лом. Работил съм там като строител, вземал съм тогава пари и то добри пари, ама живота вече не е същия, вече няма работа, а и хората сега искат образование и затова ми е много тежко, че и децата ми не искаха да учат, та сега да има къде поне те да работят и да си гледат дечурлята. Всичко вече е пари, затова и живот няма, затова и хората са неспокойни, злобни – нали ги виждам, всеки ден са ми пред очите в църквата. Сега искам да се развия и чак повярвах в Бог, за мен това е много важно, от това много ми се промени живота.

През 1979 година повярвах в Бог. Как стана това? Имах рак, според лекарите, страдах много и тогава повярвах в Бог. Оттогава всичко много се промени, целия ми живот, имах лоша компания, лоши приятели. Оттогава се промених много, живота ми стана за пример в квартала, всички се интересуват какво правя. До 1990 година се събирахме по домовете, бях преследван много от властите, бил съм бит, затварян, гонен (имам свидетелство за това). През 1990 година църквата беше 40 човека, но когато дойде демокрацията, ние излязохме вън, в един клуб се събирахме, не беше църква. Това не трая дълго време, щото искахме да имаме църква при ромите в квартала. Как стана всичко това, като нямахме пари? Ами пари няма, дарения няма. Събрахме се един ден целият квартал и решихме да правим тухли, да ги продаваме и с парите да купуваме материали за построяването на църква, наша си, за целия квартал. В нашия квартал тухларството е занаят още от нашите родители. Единствената църква е тази, която е построена от

хората, от вярващите, а не от дарения и властта. Така строихме, построихме лека-полека църквата и тя доби голям авторитет: всички проблеми сега се решават в църквата – болести, проблеми, сватби, кръщенета. Църквата се напълни с младежи, които се отказаха от лошите си навици. Отначало беше много трудно, докато дойдат младите хора, щото в училището им говореха, че това е шега, но сега има 80 младежи, които си промениха коренно живота. Идват силно вярващи хора. Квартала по традиция е силно вярващ. На 24 вечерта започва от 9.00 часа, има интересни ритуали тогава. Цялото ми семейство е много набожно. В църквата даже се организираме и по-заможните хора донасят всякакви неща за ядене и храним бедните деца, които са 28, защото като правиш добро и помагаш на другите, и Господ ще ти помогне.

Обичам и мисля за ромската култура, тя е в душата ми...

Горица, р. 1958 г., Лом

Родена съм в град Лом през 1958 година. Произхождам от работническо семейство. Баща ми Вилиян Асенов Русинов е бил дългогодишен пристанищен работник (докер), а впоследствие работник в Металснаб – град Лом. Починал от сърдечно заболяване 1996 година. Майка ми Ганче Каменова Русинова е била работничка в тухлена фабрика и във Вакуумна фабрика, понастоящем пенсионерка – инвалид първа група, на легло. Имам брат Асен Вилиянов Русинов, завършил е ТХВП в град Лом и електротехника в Монтана, понастоящем безработен, семеен, на четиридесет и четири години.

Родена съм в ромската махала в град Лом, която е близо до Стадиона. Отраснала съм и до 28 години съм живяла в махалата. През 1976 година съм завършила средното си образование в гимназия за преподаване на руски и английски език в град Лом с отличен успех. През 1977 година бях приета в медицинско училище в град Враца, а през 1979 година се дипломирах като медицинска сестра, детски профил. Същата година започнах работа като медицинска сестра в хирургично отделение в болницата в град Лом. От 1979 година до 1986 година съм работила в хирургично отделение в град Лом. Участвала съм активно в културно-просветния живот в махалата, дори бях избрана за общински съветник.

През 1986 година, когато събрах достатъчно средства, за да следвам, кандидатствах в Медицинския университет в град Плевен. Бях приета медицина и през 1992 година, на 7 декември, се дипломирах като лекар. През същата година се омъжих и две години бях по майчинство. От 1995 година работя като лекар в град Лом. Пет години работех на онкологичен кабинет и във вътрешно отделение на болницата в град Лом, а от 2000 година съм общопрактикуващ лекар. Съпругът ми е лекар – д-р Филипков, който също работи като общопрактикуващ лекар в град Лом. Имам едно дете – Димитър, на 11 години, учи в гимназия за чужди езици, паралелка за мениджмънт и култура в град Лом.

Обичам и мисля за ромската култура, тя е в душата ми. Боли ме за голямата беднотия и неграмотност на по-голямата част от ромското общество. Вярвам в Бог, ходя редовно на църква и съветвам всички хора да вярват в Него. Бог е жив и ще помогне на вярващите!

Аз поддържах дома ни чист и подреден...**Бонка, р. 1958 г., гр. Монтана**

Родена съм на 29 юли 1958 г. в гр. Монтана. Майка ми се казва Елена, а баща ми – Валентин. Имам една сестра – Силвия, и един брат – Александър. От детството си спомням много интересни неща. Например родителите ни често ни водеха на кино, на сладкарница, по концерти, на панаири в някои села. Аз като малка изцяло се отдадох на по-малките ми брат и сестра. Родителите ни ходеха на работа, а аз поддържах дома ни чист и подреден. Спомням си, когато тръгнах на училище, бях много щастлива, защото се запознах с много деца. В училището се чувствах свободна, защото се отървах с една дума от къщните задължения. В училището се чувствах просто дете, играех си, научавах все нови и непознати за мен неща, свързани с живота. Обаче много съжалявам, че не можах да завърша образованието си.

Стигнах до осми клас, но не го завърших, защото още в първия срок моят вече съпруг ме беше откраднал. С него бяхме във Видин една седмица при негови роднини. Там прекарахме нещо като меден месец, но преди сватбата. Родителите ми ме търсеха къде ли не, вече разбрали, че съм се омъжила. Сестрата на мъжа ми вече от тревога, че нашите много се притеснявали за мен, им казала къде се намираме. Дойдоха с полиция да ме изкарат от къщата на роднините на мъжа ми, понеже съм била малолетна, защото те не знаеха, че аз ходех с това момче и че го обичах. Мислеха, че съм там против волята ми, но аз здраво се застъпих за мъжа ми. Казвах им, че ако ме разделят с него, аз ще се самоубия и всякакви там глупости. Полицията видя, че няма разрешение и си отиде.

После всички се прибрахме у дома. Сватовете вече се уговориха за годежа ни. След 6 месеца ни направиха и сватбата. Сватбата ми ще ми остане най-хубавият момент от живота. Спомням си с удоволствие какво оживление беше. Сутринта започнах с фризьор, след това от дома на майка ми идват младежите да ме купуват от фризьорката, след това майка ми ме дарява с подаръци, които занесоха до дома на съпруга ми. След като младежите ме купиха от фризьорката, ме водят у дома на мъжа ми и ме продават на него (не в истинския смисъл на думата, а просто това се прави на нашите сватби). След това има обичай преди да влезеш през вратата на къщата, да намажеш четирите краища на вратата с мед – за плодородие. После младоженика взима булката на ръце, върти я и после, като я остави на земята, единият от двамата настъпва другия по крака – да се види кой ще командва в къщата. И после вече, след тези ритуали, които имаме, отидохме в ресторанта да продължим празника.

След една година се роди първият ми син. След още две години се роди и вторият ми син. Сега вече и двамата са студенти в Софийския университет. Имам едно внуче от големия ми син, който се казва Стилиан.

Моят комшия ми даде хляба в ръцете...**Методи, р. 1962 г., гр. Вълчедръм, област Монтана**

Казвам се Методи Тодоров Илиев и съм роден на 5 ноември 1962 г. в област Монтана, село Вълчедръм. Може би поновому се казва град, но по мое време беше село. Израснал съм в беднотия и нищета. На единнасет години оставам

сирак без баща, защото моя баща имаше друго виждане за живота, което пречеше на тогавашната власт и той биваше преследван. В един момент беше жестоко пребит от властта и едни циганки се опитаха да му възстановят раните с агнешки кожи, но за жалост това не му помогна и той почина. Не след дълго почина и моята майка и аз останах чисто сам на този свят. Не съм учил, но тогава беше и времето такова, че и да не учиш, и да не си образован, също може да си намериш работа. И така чисто сам продължих напред. Тогава времето в България беше много тежко – нямаше какво да се яде, а пък да си циганин сирак, означаваше ходене по мъките и жестока борба за оцеляване.

По това време живях при едни комшии, а главата на семейството беше бръснар и се опитваше да свърже двата края. Но заради тежкото и нечовешкото положение, в което живеехме, се наложи на 13-години да слугувам в един заможен род в моето село, известната фамилия Дангулси. Тези хора ме приеха и ми дадоха любов, от която се нуждае едно 13-годишно дете, защото самите те имаха син, който се казваше Кирил и беше мой връстник. И така, живях няколко години като слуга, но бях благодарен за това, че имах топло ядене всеки ден и легло, където да спя. След известно време се върнах при моите комшии, където чиракувах като бръснар, и се научих на занаят. Моят комшия ми даде хляба в ръцете.

Залюбих се с едно момиче, която беше дъщеря на музикант. Той свиреше на туба и така другарувахме с нея без знанието на нейния баща. След като разбра баща щ, че дъщеря му се е влюбила в един сирак – без покрив и без бъдеще, той щ забрани да се среща с мен. Въпреки всичко ние продължавахме да се виждаме тайно. Животът ми беше много тежък. Отвсякъде съдбата ме удряше с големи шамари, които ми оставяха непоносими белези и ме изгарят, когато се връщам назад. Слушай, дете, много бе тежко по онова време, но аз не се отказах от любовта си, защото това бе единственото, което беше мое и не исках да го изгубя. Затова в един момент се оженихме. Народиха ни се три деца – две момчета и едно момиче, които се опитвахме през тогавашната парична криза да възпитаваме и образоваме, защото аз работех като бръснар, подстригнах българи и техните деца и слушах за какво си говорят: че образованието се нарежда сред ценностите, които човек трябва особено да почита и към които трябва да насочва своя интерес. Образованието е важен фактор в човешкия живот. Всеки един човек, уважаващ себе си, трябва да положи труд и внимание и желание да приеме знанията, за да бъде образован, интелигентен и трудоспособен. Аз виждах техните деца с какво голямо желание искаха да продължат образованието си. Затова исках моите деца също да бъдат образовани и възпитани. Съществената причина бе, че аз няхах възможността, като дете сирак да бъда възпитан и образован. Аз не желяех те да бъдат като мен, защото кой баща не би искал най-доброто за своето дете - да е умен, образован, интелигентен циганин.

След това започнах работа като склададжия в държавните складове на жито, ечемик, царевица. По времето, през което работех като склададжия, аз тайно давах ключа на мои приятели цигани, които няхаха с какво да изхранват своите деца. И така влизаха през нощта и си вземаха това, което трябва на човек, за да не бъде гладен. На другия ден един от тези мои приятели за благодарност ме предаде на властта, за което бях затворен три години в затвора “Белене”. Там

имах възможност да преосмисля целия си живот, затворен между две стени и престъпници. Дадох си сметка какъв е всъщност живота на циганина.

Раждаме се в една страна – България, където си мислим, че сме равноправни граждани, че имаме права и задължения, закони, които трябва да спазваме. Но това е записано само на бял лист хартия, където стои някъде в държавната бюрокрация. Но всъщност циганите винаги ги смятат хора втора ръка или напаст, която винаги им пречи, недостойни хора от самото им раждане. Те биват винаги презирани, изолирани и отхвърляни от обществото или си носим етикета: “Хубава работа ама циганска.”

Престоя в затвора провали живота и на моето семейство, защото децата ми бяха нагрубявани и тормозени заради мен, че баща им едва ли не е най-големия престъпник. А голямото ми престъпление е, че не можех да гледам семействата на моите приятели гладни и им помогнах, но по грешен път, в който закопах себе си. Три години лишен от съпругеска нежност и три деца, лишени от бащинска любов. След като се върнах от затвора, започнах пак да работя като бръснар, защото паричната криза на онова общество бе голяма и обхванала цялата страна. Моите деца бяха пораснали и ходеха на училище. Те учеха в трето отделение. Аз тогава тежко се разболях и те прекратиха своето учение и започнаха да работят от петнадесетгодишна възраст тежък физически труд, за да могат да издържат своето братче и да купуват лекарства на болния си баща. С нищо не можах да променя живота на моите деца, защото те минаха по същите мъки, през които мина баща им.

След като се излекувах, аз и моето семейство се преместихме в едно друго село. Там имаше българи, които имаха много декари земя и цигани работеха на тези българи за късче хляб, за да нахранят своите деца. По-голямата част от циганите в моята махала са жертва на своята съдба, която не би могла да осигури бъдеще за тях и техните деца. Циганина гол и бос ще влиза в Европейския съюз. Докъде ще стигне този тежък живот на циганина, който слугува пак на българина – своя авер, с който навремето живееха и ядяха, пиеха заедно, деляха хляб. Аз се надявам, че през следващите няколко години животът ще стане по-друг, такъв, какъвто беше по времето на комунизма, когато всеки циганин се чувстваше човек: имаше къде да работи, без да е учил за това. Защото неговият проблем тръгва отгук – от неграмотността, невежеството и нежеланието за неговото развитие като човек. Но аз все пак съм благодарен към живота, защото ме е дарил с върна съпруга и добри деца, които се грижат за стария си баща.

Всички сме завършили средно образование...

Жана, р. 1965 г., Лом

Родена съм в гр. Лом 1965 г. Семейството ми се състои от пет члена. Майка ми, баща ми и двамата ми братя и сестра. Баща ми е работил на пристанището, в Електрокарния, шофьор на линейка, а майка ми – в електрокарния и готвачка в ученически стол. Живели сме на улица “Искър” в Лом, при майка ми и баща ми. Всички сме завършили средно образование и не сме учили повече, защото се омъжихме рано. Завършила съм ХВП, а другите СПТУ. Омъжила съм се 1985 г. и имам две деца, родени 1985 и 1989 г. Големият е завършил гимназията, сега е

студент в момента в Благоевград. Учи философия и връзки с обществеността – две специалности. Не работи, защото няма време, много учи, няма време за нищо, от едната лекция на другата и така. Много му е трудно, няма време за нищо и получава стипендия за това. Малкият е ученик в същата гимназия.

Вярваща съм. Ходя в евангелска баптистка църква два пъти седмично. Родителите, братята и децата – също, всички. Почитаме всички християнски празници – Рождество Христово и Възкресение Христово.

Живея отделно от родителите ми в ромския квартал. Живея в центъра на гр. Лом, самостоятелно с децата си. Разведена съм и за мъжа ми не искам да говоря. Специално аз не празнувам ромските празници, но когато съм поканена, празнувам в дома на родителите ми, както са си ромските обичаи. То така е... това е стара традиция. По-младите поради липса на финанси не го празнуват. Сега работя във фондация "Рома – Лом" като домашен помощник.

За живота на ромите мисля, че не ги взимат на работа, пренебрегнати са, отхвърлени са, кандидатстват и не ги взимат. Има расова дискриминация. Аз съм безработна от 1990 г. Не съм могла да си намеря работа дори и по специалността, машинист-апаратчик в пивоварството. На ромите им дават най-черната, най-трудната, най-отвратителната работа, която българите не работят. Някъде има разлика за това, че сме роми в заплащането. Ако съм ромка, ще вземам по-малко пари, нищо че и аз, и българката работим една и съща работа. Живота за ромите сега много се е променил. По-лошо е. Преди е имало 20 предприятия. Имало е работа за всички, спазвали са всички обичаи, купували са къщи, обзавеждали са ги, не са се мъчели, не е имало разлика в къщата на българина и циганина. Когато бях безработна, бях на социални помощи под минимума – 36.00 лв., и не стигаха да издържам двама ученици.

Искам и моя син да се радва, също като мен...

Анжела, р. 1967 г., Лом

Родена съм в работническо семейство. Баща ми Младен Кирилов Георгиев е от Лом, а майка ми е Надя Николова Георгиева от село Крива бара. Баща ми е завършил ПГ "Найден Геров" – гимназия в Лом, през 1958 г. Има трима братя. Той е единственият от братята си със средно образование. След като е завършил средно образование, баща ми е работил заедно с баща си (дядо ми) и братята му към "Пристанищен комплекс" – град Лом. Те бяха едни от докерския род, които дълги години са работили на пристанището, има заснет филм за дядо ми и синовете му като дългогодишни докери. По-късно баща ми се премести да работи заедно с майка ми в сладкарница в града. Майка ми е с основно образование, завършила е в родното си село. Тя е имала още три сестри и двама братя от една майка и от друг баща. Била е най-малката от тях и е от втория брак на баба ми. Всъщност тя е била най-разглезената и малка дъщеря на дядо ми.

Аз съм родена в Лом, но израснах на село до четири години, при баба ми и дядо ми, при родителите на майка ми. На седем години почнах първи клас в град Лом във Второ ОУ "Христо Смирненски". След като почнах училище, баща ми напусна пристанището и почна работа на друго място, за повече пари, в завод за електрокари, като галванотехник. Сестра ми Нели, с две години по-малка от мен,

почна и тя училище. Баща ми, само той работеше и се грижеше за всичко. Майка ми се разболя, когато аз бях трети клас и беше оперирана от гуша, беше махната част от щитовидната жлеза. Баща ми ходеше на работа. Той е бил с авторитет в квартала и в завода, където е работил. Бил е приет и за член на БКП. Работел е и е купувал мебели за къщата ни, за обзавеждане, всичко по тогавашното време. Обзавел ни е домът и е успял да ни изучи – и двете сестри. Завършили сме средно образование и двете в родния ни град. Баща ми е бил моралист. Той се гордееше и с двете ни.

Аз след като завърших средното образование през 1985 година, баща ми е бил много горд, че исках да продължа да уча. След като си взех дипломата с много добър, кандидатствах за начална учителка в Кърджали за плановите места в Хасковска област. Заедно с баща ми си подадох документите, той беше непрекъснато с мен. Бях приета, баща ми беше най-щастливия човек. Майка ми беше против, защото ще бъда далеч искаше да се преместя в град Плевен. Аз не желяех да се преместя и бях се отказала, защото майка ми и баща ми много се караха. Майка ми искаше да се откаже от мен. Аз я послушах и направих най-голямата си грешка.

На 18 години започнах работа в завод за електрокари, в склад като материално отговорно лице. Баща ми ме посъветва да започна работа и той ми помогна да се науча да работя, и да се науча на труд. Работех от 1985 година до 1993 година в склада. Бях задоволена с всичко, с дрехи, обувки и пари, дори имах и спестовна книжка. Баща ми се гордееше с мен за това, че когато в дома ни имаше нужда от някакъв ремонт, аз го правех, независимо дали е мъжка, или женска работа.

На най-големия ромски празник – Ромската Нова година или Васильовден, в новия дом бе най-големият празник. По традиция в нашия квартал “Стадиона” дори и най-бедният ром го празнува. Спомням си на 13 януари вечерта посрещаме Васильовден. Главата на семейството – баща ми, купуваше пуйка, гъска и кокошка и така се грижеше да ги заколи, а майка ми ги приготви пълнеж за пуйката, гъската и кокошката, в която слагаше стотинка, правеше сладки, баклава и баница с печени кори. Всички ястия, които се приготвяха, се слагаха на масата и главата на семейството – баща ми, разчупваше хляба заедно с майка ми и веднага благодаряха на Свети Василий за храната и за здравето, което Бог е дал на цялото семейство, пожелаваха винаги мирна и плодovitа година. След като благодареше баща ми на масата, което беше сервирано, се хапва. Вечерта минават млади хора с песни във всяка една къща, сурвакат, домашните ги почерпват и им дават пари. На следващият ден, на 14 януари, си спомням, че всички колеги на баща ми идваха на гости. Аз и сестра ми ходехме от 14 часа в центъра на махалата на хоро. Там всички млади хора се събираха, облечени с нови хубави дрехи. Когато бяхме по-малки със сестра ми, ходехме по къщите да сурвакаме. Това е най-великият ми празник. Докато баща ми беше жив нашето семейство го празнуваше. След като аз повярвах в Бог, аз празнувам само Рождество Христово и Великден.

През 1996 година месец януари се омъжих на 28 години за образовано момче с Висше духовно образование от моя град, от ромски произход, от друг

квартал, от решетарите. Той произлиза от много бедно семейство. Подписах с него граждански и църковен брак. Вярвах му много, защото е християнин и се занимаваше само с Библията. Аз обичах много семейния уют, така бях възпитана от родителите ми. През месец ноември станах майка, роди ми се син, когото кръстих Божидар. Тогава моят съпруг бе обиден, защото не съм писала името на детето на неговите родители. Оттогава почнаха дразги и не се разбирахме, стигнахме дори до развод. Той подаде развод. Разведохме се. Баща ми го преживя много тежко и почина. Аз останах със сина ми и майка ми, която след смъртта на баща ми получи диабет.

След като родих детето, бях по майчинство. След майчинството бях социално слаба. Благодарение на Бог отгледах сина си. Когато синът ми почна първи клас в руска гимназия, с Божия помощ почнах работа в община Лом. Там работех две години. Работя с роми, предимно в социалната сфера на ромите, деца в риск, които не посещават училище. Работех с инвалиди от трите квартала – “Стадиона”, “Младеново” и “Хумата”.

Аз живея в квартал “Стадиона”, калайджийския квартал, където има по-малко трудности. В този квартал хората са със средно образование, но проблема е безработицата, безпаричието.

Квартал “Хумата” е най-бедния квартал, който не е в регулация. Много от децата не посещават училище, с ниска култура са. В този квартал хората са се занимавали с тухларство. В този квартал хората сам Бог ги пази, живеят с вяра в живия Бог. Ромското население в този квартал – тук всички са безработни и пенсионери.

В квартал “Младеново” хората са по-единни, там са по-богати, занимават се с търговия, със стрелбища, ходят по сборове и панаири, пътуват по чужбина. В квартал “Младеново” празнуват жените на 21 януари – Бабинден или Ден на родилната помощ. На този ден всяка жена, която е родила, го празнува. Обличат се млади и стари с най-хубави премени, по последна мода, и се събират по групи, почерпват се и танцуват. Посещават един от най-добрите гинеколози, подаряват му подаръци и му благодарят за помощта при израждане.

Един също известен празник на ромите в Лом е Гергьовден – 6 май. Той почва още от 4 май. Млади хора, момичета и момчета, събират гергьовска трева и плетат венци на агнетата; преди да се заколи агне, във всеки дом домакинята слага венец и свещ на главата на агнето, застава се срещу слънцето и тогава се заколва на 5 май. На 6 май се пече и преди да ядат хората (гостите), се разнася първо от домакинята на няколко къщи малко от агнешкото и козунаци.

Сега младото поколение не празнуват, защото повечето от тях са безработни и отчаяни от всичко. Аз по-специално, че сега съм безработна, не празнувам тези ромски празници. Когато беше в дома ни по-възрастен човек, който по разбира от всичко, е по-весело. Искам и моят син да се радва, също като мен, да изпитва същото чувство, което изпитвам и аз.

Имах щастливо и нормално детство...

Мария, р. 1968 г., Монтана

Родена съм 1968 г. в град Монтана в семейство на занаятчия. Баща ми

Петър Георгиев Арсов е от град Монтана и е от ромски произход. Майка ми се казва Нурие Сюлейманова Расимова. Тя е от Видин, тюркоезична ромка е.

Имах щастливо и нормално детство. Ученическите години от първи до седми клас завърших в Първо основно училище “Кирил и Методий” в родния ми град. Седми клас завърших 1982/1983г. в природо-математическата гимназия, след което се записах в икономическия техникум, който не завърших, понеже се омъжих. Омъжена съм по стар цигански обичай – с позволението на роднини, родители, близки. От този брак имам две прекрасни деца – първото е Петър и е родено на 15 май 1985 г. Завърши основно образование в Шесто ОУ, а сега учи в спортния техникум. По-малкият ми син Ставри е роден на 5 юни 1987 г., също завърши в Шесто ОУ и учи в спортния техникум. Съпругът ми е със завършено висше образование. Завършил е “Климент Охридски” в София. Работил е като учител, уредник в музея, а сега в момента е в областната управа в Монтана. В момента се записах да завърша средното си образование вечерно, понеже усещам необходимостта от някакво образование. Работила съм дейности, в които не ми е трябвало да имам образование. Това не ме е задоволявало емоционално и затова искам сега да се възползвам от интегрирането на ромите в обществото. Децата са пораснали, имам възможност и искам да се образовам.

Най-хубав спомен от моя живот са вечерите, които прекарах с моите родители, баба и дядо ми. Те имали навика възрастни да се събират с техни приятели, които за мен бяха също дядовци и баби. Пред нашата къща имало огромна поляна, на която се е кладял огън. Понякога се е печело нещо или пък се варяло под звездното небе. Старите хора са разказвали случки и спомени от миналото си, някои действителни, други измислени, трети интересни и смешни. Малко примитивни, но наистина много интересни неща. Това е един от най-прекрасните спомени от моя живот. Жалко, че сега не може да се върнем към тези дни, но трябва да се живее в сферата на цивилизацията. Но нашето минало е и нашето бъдеще, не трябва да го забравяме, нашите корени са нашето настояще. Това е интересното от моя 30-годишен живот.

Както вече казах, работила съм дейности, за които не ми е било необходимо образование. В разцвета на куфарната търговия съм пътувала доста често по Сърбия, пътувала съм в автобуси с българи, които са ме приемали нормално, дори бих казала, много внимателно. Но въпреки всичко от тях не съм крила, че съм циганка. Не ме обижда определението “циганка”. Обижда ме, когато влагат лош смисъл в тази дума. Дори сега новото, което използваме – “ромка”, ми е по-обидно, отколкото циганка, защото ми звучи някак си по-неприятно, по-обидно и по-изкуствено, фалшиво.

Отгледана съм от баба и дядо...

Елка, р. 1972, Лом

На 39 години съм. Завършила съм средно образование – гимназия с преподаване на руски език през 1986 г. Майка ми е починала, когато съм била на 10 години. Имам брат и сестра в София. Сестра ми и зет ми имат средно образование, но винаги са работили по ресторантите. Баща ми е бил шлосер в завод за металорежещи машини в София и след това от самото предприятие е изпратен за

висше и има висше – машинен инженер. Майка ми има средно образование и е работила в завод за преработка на пластмаса „Република“ – оператор на машини. Майка ми е циганка, а баща ми е българин.

Работила съм и като помощник-учител, и като готвач, в момента работя готвач. Преди две години съм учила по програма на Министерство на здравеопазването като „здравен медиатор“. Обучението беше от проф. Търнев, невролог от Медицинска академия – курс в помощ на лекаря и на пациента.

Животът винаги е бил труден. Отгледана съм от баба и дядо. Баща ми, брат ми и сестра ми са в София, а аз в Лом и не съжалявам, че съм останала тук. Било ми е трудно, но предпочитам малкия град. Разведена съм официално и в момента живея на семейни начала с друг мъж. И двамата са цигани.

Безработицата в Лом е еднаква за всички. Преди е имало дискриминация и гладни хора, има и сега, но е по-тиха. Хората са озлобени от немотията. Напоследък малко са децата, които не завършват средно, така че имат равни шансове. Затова децата напускат града на групи. Който има образование, остава в малкия град, а който няма, отива в големия град, за да не тежи на родителите си. На всички е еднакво трудно. Преди години в Лом докато имаше заводи, работеха много хора и от околията. Няма различия между българи и цигани. Чувствата между българи и цигани са взаимни – не може българи да настройват децата си срещу цигани и обратната реакция да бъде: „Благодаря, че ни прегазихте“. Каквото повикало, такова се обадило. Мисля, че циганите са пренебрегнати заради цвета на кожата, мизерния вид и миризмата. И аз лично мразя мръсни и миризливи хора, независимо дали са българи или цигани.

Циганските деца са билингви, раждат се с два езика. Много са факторите децата да не ходят на училище, като главният е недостигът на пари при – не можеш зимата да пратиш детето си на училище със сандали и да искаш то да учи. Има и богати деца, които нямат желание да учат. Не може да се каже какви са причините циганите да не ходят на училище, при всеки е различно. Големият ми син сега му правихме бал – завърши средно образование, а малкият е осми клас. И двамата искат да имат висше образование. За големия съм сигурна, за малкия – не знам. И аз го искам. Големият казва, че ако не го приемат, ще иде във Варна на работа с цялата група от неговия клас. Подготовката в училище не мисля, че е различна към циганите и към българите.

Ранните сватби при циганите мисля, че зависят от темперамента. Това е мое собствено мнение. Това е традиция за циганите – да се женят млади и беззателно момичето да е девствено. Мисля, че това е главната причина за ранните бракове при циганите, защото когато младите момичета узреят и искат да разберат какво е това „секс“, те не могат да разберат, защото ако правят секс, след това няма да са девствени и никой няма да ги вземе. Това е много лоша традиция при циганите, въпреки че сега вече не всички държат на девствеността. Повечето – да, а по наше време е било табу.

На децата си бих разрешила да се оженят за българки, за каквито искат, за мен те ще бъдат снахи, но лично аз не бих се оженила за българин, прекалено черна съм, а и темперамента е друг. В повечето случаи, когато се случи такава връзка, се чува: „Майка ти д’е...а, циганска“, а аз няма да го преживея – да е в

дома ми, да го му готвя, да го пера и да ми го каже.

За високата раждаемост мога да дам един достатъчен пример от практиката ми на здравен медиатор, дори да ви прозвучи циничен. Една жена със седем деца иска да роди осмо, а ние щ казваме, че няма да може да се грижи за тях, да ги гледа, няма да могат да учат и ще ровят по боклуците, а тя каза: „Вие ли ще ми бъдете господари на пу...а?“. Тя е проста, какво можеш да щ кажеш? С простотията не можеш да се бориш. И въпреки това не мисля, че циганката ражда заради социалните помощи, просто не искат аборт, религията не го позволява.

Без значение е за мен в кой квартал ще живея: дали са само цигани, или само българи, или е смесен – важното за мен е да е спретнат. Големият ми син знае цигански от приятели, но малкият знае съвсем малко. Децата ми са учили в българско училище и имат много приятели българи, както и аз.

Лом е толерантен град, няма работа за циганите, но те търсят, не са мързеливи

Веска, р. 1973 г., Лом

Родена съм на 11 октомври 1973 г. в Лом. Имам една сестра – женена, по-малка, има 3 деца и е по майчинство в София. Майка ми и баща ми са разведени. Живея с майка ми в къща в центъра на Лом. Тя има начално образование, а аз средно – гимназията. Омъжена съм, имам едно дете – Естир, на 3 г. и 5 месеца. Мъжът ми е от Василевци, сега е фризьор в София. Аз също съм фризьорка. Работя това 16 години, но от 1994 г. работя за мен, а преди работех за друг.

От десет години ходя на християнска църква всяка седмица. Вярваща съм и мисля, че ако се помолиш на Бог, ще ти помогне. Той помага на който вярва.

Празнувам всички празници. Само Гергьовден и Васильовден, на които се пренася жертва, не ги празнувам.

В Лом лично аз не чувствам дискриминация. Лом е толерантен град, няма работа за циганите, но те търсят, не са мързеливи. Няма работа за тях, защото нямат образование, защото нямат пари. Аз исках да уча и кандидатствах във Враца за начален учител. Приеха ме в I курс, но няха пари да си платя семействена и затова не можах да уча, иначе много исках да имам висше. И преди е имало работа, и сега има – който търси, работа намира.

Вкъщи говорим на ромски език, но с детето на български език. Бих го записала в българско училище. Ромският може и вкъщи да го научи. Мисля, че в Лом няма дискриминация, за разлика от другите държави, както чувам от клиентите. Там ги дискриминират повече, защото циганите крадат. Това е порок и аз не го приемам, каквато и да е причината.

Да бъдем добри хора, честни, никога да не отверъщаме на лошото с лошо...

Виолета, р. 1973 г., с. Черни връх, Монтанско

Казвам се Виолета Петрова Илиева. Родена съм в едно малко село, казва се Черни връх. То е близо до град Лом, на 20 км. В нашето село не е имало болница и съм родена на 26 май 1973 г. Сега съм благодарна на Господ за това, че благоволи да се родя на този ден. Защото наистина имам много добри неща в

живота си. Доволна съм от това, което досега съм получила. В нашето село не сме имали училище и по принцип от предучилищна възраст до завършването ми до единадесети клас сме учили в съседния град Вълчедръм. Ние сме 3 деца. Имам с две години по-голяма сестра и брат, който е 3 години по-малък от мене. Сестра ми се казва Албена, а брат ми – Георги. Моите родители: баща ми се казва Методи, а майка ми Петра. Майка ми е от гр. Трън. Баща ми е бил там войник. Към уволнението му са се запознали, били са приятели. Решили са да се оженият и завел майка ми по нейно съгласие към нашия край. Тя дори се страхувала, защото нямала представа къде отива. Оженили са се единствено и само по любов. Не е имало други неща. Живели са в къщата на дядо ми и баба ми. Баща ми са четири братя и една сестра. Баща ми е най-голям от тях. Били са добро семейство. Въпреки бедните години тогава били са задоволени с всичко. Учили са. Баща ми е учил до осми клас. Той е и музикант. Свири на тромпет и е помагал с тоя занаят на семейството. Неговите братя също са били музиканти. Оркестърът, в който свиреше баща ми, имаше и българи, и цигани. Събота и неделя свиреха из цяла Северозападна България. Дълги години баща ми работеше като тракторист в едно предприятие като основна работа.

Майка ми е много добър човек. От нея съм получила първите насоки за живота. Тя винаги ни е учила да бъдем добри хора, честни, никога да не отвърщаме на лошото с лошо. Доброто винаги дава резултати. Който прави добро, рано или късно доброто ще му се върне. Благодаря за тези насоки, защото в по-късен етап от живота си, когато и аз създадох семейство, прилагам наученото от мама и наистина видях резултатите от това възпитание и при мен, и при децата ми.

Майка ми и баща ми направиха къща на гола поляна заедно с баба ми и дядо ми, които също работеха. Дядо ми е работел в тухларна фабрика в съседен град, а баба ми – земеделска работа. Дядо ми имаше 30 години трудов стаж и беше много уважаван човек. Нито пушеше, нито пиеше, нито правеше някакви скандали вкъщи.

След като в селото се откри шивашки цех, майка ми оттогава до закриването му работеше там без прекъсване – 25 години. Заплатите и на двамата ми родители бяха ниски. Имахме голям двор, отделно се гледаше лозе и бостани. На всяко семейство се даваше по 300 кв. м. Ние със сестра ми винаги бяхме с майка ми. Тя от малки ни научи много да щ помагаме. Благодарна съм щ, защото така се калява волята и характера, и възпитанието в трудолюбие е много важно.

Циганите се разделяме на много групи. Майка ми е от друга група. Когато се оженила за баща ми, забелязала, че те говорят на друг цигански диалект. И тя не може да говори. Когато сестра ми се родила, тя започнала да говори цигански като другите хора. Майка ми започнала с нея да говори на български. Мама ни е разказвала, че цигански е научила от сестра ми. Станало е някакво такова преливане – майка ми е учила сестра ми на български, а майка ми пък е учила цигански от нея. Израснали сме с двата езика – с циганския и с българския едновременно. Хубавото беше, че когато започнахме да ходим на училище, започна да преобладава повече българския.

Мисля, че хубаво е в началото да се говори само български, за да може да няма този акцент, който е характерен за повечето цигани. И за да свикват с думи-

те, защото някой път циганите не могат да се изразяват правилно поради това, че те не знаят как на български се превежда дадената дума. Всичко е въпрос на мислене. Не толкова манталитета при циганите, колкото всеки лично определя правилата в семействата си и в живота си. Аз съм решила че ще възпитавам децата ми да бъдат истински хора, в смисъл – да живеят честно и справедливо. Да вършат винаги правилните неща, защото всеки знае какво е хубаво и кое е лошо, кое е правилно и неправилно. И човек сам избира кое как да го направи.

В махалата идваха да ни записват учители по години. Те знаеха кое дете коя година е. По принцип ние тримата сме завършили средно образование – сестра ми, брат ми и аз. Първи клас започнахме в училище “Васил Левски” в съседния град Вълчидръм. То е само основно училище, от първи до седми клас. От малка моите учители бяха впечатлени от мен, защото изглежда много рядко се срещат цигани, които учат, но аз наистина бях отлична ученичка от първи клас до завършването ми. Моите учители били доволни от мен и аз естествено бях радостна и горда, когато ме хвалеха. При нас за учителите нямаше разлика между цигани и българи, когато учехме заедно. Никога не е имало дискриминация в нашия край. Училищата са смесени. Никога не е имало разлика. За всичките години, в които съм учила, аз не съм срещала лошо отношение от учителите заради това, че сме цигани. А между децата винаги го е имало. Аз имах съученичка, която се дразнеше от това, че аз винаги бях най-добрата ученичка и най-добрата във всичко и дори веднъж ми каза в очите, че ме мрази, защото съм циганка. Винаги обичах да гледам учителя в очите. Най-добрата ми приятелка беше българка от моето село, заедно седяхме на един чин, разговаряхме, споделяхме, учехме. Фамилията на баща ми, ние като че ли бяхме много по-различни от другите, защото и децата на моите чичовци, братовчедите ми и те учеха. Бяхме задоволени като храна, като обличане, всеки имаше отделен дом. Всички работеха. Знаем, че майка ми винаги правеше сметка за всяко нещо. Аз не помня да е отделяла време за себе си – да се развлича по някакъв начин или да си купува красиви модерни дрехи. Тя винаги гледаше за нас. Когато бяхме по-малки, тя ни кроеше и шиеше облеклата. Имахме еднакви дрехи със сестра ми. Много се радвахме, когато ни купуваше нещо. Много хубави празници имахме. Празниците ни бяха както на българите с изключение на Василевден – циганската Нова година.

Когато бях в пети клас, бях избрана от цялото училище за пионерската школа в Ястребино. Моите родители бяха много горди от това. Един месец живях там. То е един център, направен специално за обучение на децата, защото аз в по-късен етап съм била пионерски ръководител. След това бях заместник комсомолски секретар на училището. Имах уважението на всички учители и съученици. Може би беше интересно, че циганка може да бъде отличничка. Сега така виждам нещата. Тогава не се впечатлявах, приемах всичко нормално.

В по-късен етап, когато учителите, които учеха мене, учеха брат ми, те дори бяха снизходителни към него в училище заради мен. И той се измъкваше за много неща с моето име.

Сестра ми като най-голяма беше много отговорна за нас двамата. Майка ми ходеше на работа, баща ми също. Ние оставахме сами, при което сестра ми се грижеше да ни приготвя закуска, обяд. Дори майка ми я беше научила да дои

козата, да ни вари млякото и да ни прави попара. Това ни беше закуската. Майка ни учеше на домакинска работа, на чистота и на ред. Дори ни беше направила една тетрадка и всяка, каквото свършеше през деня като домакинска работа, го записваше. Освен домакинска работа вършехме и много земеделска работа.

И досега, когато се събираме заедно за празници в бащиния дом – това е едно от най-хубавото време, трите семейства, вече задомени, си спомняме за тези неща и много ни е весело.

С нашето възпитание повече се занимаваше майка ми. Майката е винаги по-близо до децата. Мъжете по нямаат подход как да разговарят, как да постъпват, как да възпитават деца. Сестра ми след осми клас отиде да учи в Мездра руска гимназия. Тя е завършила дванадесети клас с профил електроника. Най-добрите приятелки на сестра ми бяха българки. В една стая живееха в общежитието. Никога не е имало разлика. Ходили сме на сватба на едната щ приятелка и досега са приятелки.

Много хора, които са общували с нас, не могат да повярват и да приемат, че ние сме цигани. Защото не виждат нищо. Аз имам приятелка, която не може да повярва, че съм циганка. Аз се радвам, че тя може да опознае цигани, които са нормални, разговарят за хиляди неща, учили са и се трудят.

Баща ми много не се занимаваше с нас. И съм чувала, че казваше на мама, че отговорността за децата и за възпитанието особено на нас момичетата е нейна. Имаше такива, които се женеха по-рано, които се крадяха. Той винаги я предупреждаваше тя да ни говори, тя да ни съветва, тя да ни учи как трябва да постъпваме. Аз мисля, че от нашето поколение започна нов етап в развитието на циганите. Манталитета, който е бил преди – да не учат, да са прости, да се женят малки, мисля че това отпадна в нашето поколение.

Ние се оженихме – аз и сестра ми, като завършихме. Аз се ожених, след като завърших единадесети клас същата година. Спомням си една случка: бяхме отишли със сестра ми на дискотека за първи път в селото. Баща ми беше на музика същата вечер. И ние излязохме, като имахме уговорка с мама да се приберем към 10 часа, но през това време дойде наш братовчед, който беше отпуска от казармата. Не бяхме го виждали и като дойде, каза, че се е виждал с баща ни и той разрешил да останем малко по-дълго. Той ще ни пази и той ще ни прибере. При което ние спокойно останахме. Вече ставаше дванадесет часа и сестра ми пожела да се приберем и тръгнахме. И ни среща баща ни, качил се на колелото и тръгнал да ни търси ядосан. Прибрахме се къщи, при което за първи и за последен бяхме бити от него. Но такъв бой просто не сме очаквали от негова страна. Той си свали колана и ни наби и двете. Сестра ми плачеше и мълчеше, а аз бях ужасена и крещях. Той се стресна и наистина спря. Майка ми плачеше. Сестра ми беше страшно обидена от това. Нейните приятелки разбраха, защото имаше белези по краката и по ръцете от колана. И може би няколко месеца тя не разговаряше с баща ми. По-късно разбрах, че и на баща ми му е било много обидно. Но мисля, че това беше необходим урок. Децата понякога трябва да се възпитават по-строго – не по този начин разбира се, но по строго. Аз не бих приложила и не одобрявам този начин, но за онези времена това беше неговото разбиране. Той се страхуваше за нас.

Моите родители много държаха да учим и да завършим средно образование. Те видяха, че образованието е много важно, защото там, където работеха, те можеха да достигнат и по-високи места, ако имаха образование и естествено да взимат по-добри пари.

В нашето село хората се уважаваха и почитаха такива, каквито са. Не е имало разлика. Всичко беше въпрос на разбиране на мислене на човека. Циганите вече почнаха да гледат един от друг и да строят къщи, да се обзавеждат и да работят, да се стремят към по-хубави и по-добри неща.

От осми до единнадесети клас съм учила в гимназия “Мирон Тодоров” в град Вълчедръм. Там попаднах на много добри учители, на много добри професионалисти, които уважаваха всички деца. Аз не си спомням никакъв случай, при който да е имало разлика. Моята класна се оказа, че е била класна и на моя съпруг. Когато бях в единнадесети клас, се запознах с него. Той вече беше завършил и бяхме приятели през цялата година. Когато тя разбра, много се радваше. Знаеше, че и той е тих и скромнен човек.

Преди да се оженим, баща ми винаги ни е казвал, че не иска да се женим без негово разрешение. Моите родители бяха против това да бягаме и да се женим, както се крадат циганите.

Когато завърших училище, моят съпруг вече искаше да се оженим и каза на родителите си. Дойдоха ни на гости, за да се уговорят. И така те ме поискаха. Нашата женитба беше първо с годеж. Дойдоха и ме взеха с музика и с гости. Отидохме в къщата на съпруга ми и там продължи тържеството. И след два месеца беше нашата сватба. Интересното е, че след две седмици беше и сватбата на сестра ми. На нашия годеж се запознах сестра ми и зет ми. Не мога да си представя как нашите родители ще направят две сватби в един месец. Цялата подготовка и всичко беше еднакво – и като подаръци, като средства и като посрещане на гости. Моята сватба беше един ден. Бях с бяла рокля, която беше най-хубавата за тогава. Свекърът и свекървата ми купиха роклята и направиха цялата сватба. Моите родители просто бяха като на гости. При циганите момчето, когато се жени, то си поема всички разходи за сватбата. Сега вече и при тях са изменени нещата. Двете страни си помагат при тържествата. Но тогава беше така. Сватбата беше в ресторанта на Вълчидръм. Беше хубаво тържество с около 400 човека от двете страни. Подписахме и граждански брак. Църковен не сме.

Оттогава и досега ние сме заедно и имаме шестнадесет години брак. Оценявам и виждам, че наистина Бог събира определени хора, които трябва да бъдат заедно, но и семейния живот не може без компромиси.

Селото ни беше малко, никога не сме имали поп. Аз бях дете, когато за пръв път видях поп да идва за кръщението на едни дечица циганчета.

Сега на този етап мога да кажа, че съм с пълното съзнание християнка. От две години посещавам църква – Божията църква във Владая. Очаквах да видя само цигани, но имаше и българи. По принцип моята религия беше православна. Имаше превратен момент, в който много въпроси си задавах. Започнах да чета Библията, Новия завет. Срещах противоречия. Много се радвам и много съм щастлива от това нещо, че опознавам Бог с всеки изминат ден. Адвентисти, баптисти, петдесетници – нямам представа за тях, но моята представа е, че един христия-

нин наистина с живота си трябва да повтаря живота на Исус. Исус много неща ни прощава, защото знае, че ние сме слаби. Библията ни показва много ясно как трябва да живее един християнин. В Божията църква нямаме свещеник. Има братя, които водят събранията. Аз по принцип ходя в средите, когато я посещават само жени, а в неделите – и мъже и жени. В сряда се събираме само жени, молим се, пеем песни. Има сестри, които са на по-висок етап в религията. По принцип при нас няма по-нисшестоящи. Всички се считаме за равни. Всяка една споделя това, което преживява.

По принцип уважавала съм и уважаван вярванията на всеки един човек, защото един Бог е създал земята и небето, и човека. Според мене в училищата трябва да се изучава Библията, защото в нея са посочени принципите на живота, тя е началото на възпитанието на всеки един човек. И най-грешния може да се поучи. Бог дава шанс на всеки да открие пътя си. Вярата и словото са неделими неща. Бог е създал човека със свободна воля. Бог не насилва никого, всеки има свобода на мислене и сам може да определи вярата си. Всеки знае, че в света борбата е между доброто и лошото. Всеки пред себе си има два пътя – или да върви с Бога, или да бъде против него. Аз от малка съм чувала за Бог и съм вярвала, че има такава сила. Той ръководи нещата в живота. Преди съм го наричала съдба. От Рилския манастир майка ми, като е ходила на екскурзия, е купила гипсово кръстче и икона на св. Дева Мария. Те бяха поставени в стаята ми и съм заставала и съм се молила, и съм чувствала, и съм имала помощта на Господ. Нито роднините ми, нито близките ми са знаели нещо за него. Просто знаех, че има някакъв Бог и заставах и се молах. Трябва да общуваме с Господ като с един приятел. Дори и сега има хора, които ходят на църква, мислят че се покланят на Бог, но си излизат и си вършат своите си неща и живеят така, както искат. А Бог иска да се вършат обикновени неща, като например да не се отвърща на злото със зло, а с добро.

По принцип ние хората се обръщаме към Бог, когато имаме нужда, някакви страдания, тогава сме най-искрени към него, най-смирени. Тогава сърцето ни може да се обръща към него без лицемерие и без егоизъм.

Като се омъжих, мъжът ми работеше. Той беше много уважаван. Ние сме от по-различни цигани. Мъжът ми е от групата на цуцуманите, а ние сме калайджийи, но това не беше пречка за нас. Моят съпруг беше футболист в местния отбор и работеше на стадиона като общ работник. Имаха му доверие, защото никога нищо не е изчезвало и не е имало проблеми. Неговото семейство са добри хора, имат три деца. Родителите му дълги години са работили в местния военен завод. При свекър и свекърва сме живели три години. Решихме да дойдем към София да търсим работа. Синът ми е роден в Лом. Гордостта на всеки баща е първо да има дете момче. Бяхме благословени от това нещо първо да имаме момче. Ние сме си кръстили нашия син Цветомир, защото свекър ми много държеше като момче той да носи неговото име. Свекърът ми каза пред хората, че ако е момче и не го кръстим на него, той няма да има грижата за нищо. За да има мир в семейството, кръстихме го на него. Името няма значение, има значение човека. Моите родители нямаха претенции, защото знаеха, че ние като жени трябва да слушаме волята на семействата, в които отиваме. Важно е момичето в семейството, в което

отиде, да уважава родителите на момчето. И в дома на свекъра сме разговаряли само на български. Интересното беше, че моят съпруг и досега не може да говори цигански, разбира, може да каже някоя дума, но не може да провежда разговори. Свекърът и свекървата помежду си разговарят на цигански, но с децата са разговаряли само на български.

Моето желание беше моите деца първо да научат български език, защото аз видях, че е много важно да имат необходимото самочувствие в училище най-вече. Децата се объркват, ако първо изучават циганския. Аз искам децата ми да знаят цигански, смятам го за необходимост, защото те ще бъдат в контакт с цигани и е много лошо, когато си циганин да не можеш да разговаряш на цигански. Някои цигани могат да сметнат, че като не говориш цигански, имаш прекалено самочувствие и горделивост, а това е грях и може да им навреди. А като придобивка, съвсем не е лошо.

Цветомир, понеже една година го е гледала майка ми, може да говори цигански, но не иска да говори. Не знам, прекалено много са си свикнали с българския. Дори веднъж се изрази така: “Не искам да говоря, за да не си развалям българския”. Езикът е едно богатство. Няма значение дали е български, или турски, цигански и какъвто и да е.

Периодът, който изживях на село – година и осем месеца, беше за мен много труден. Бях сама без съпруга ми и без подкрепа и ми беше много трудно да гледам две деца. Опитвах се да се справям с всичко сама. При това преживяхме най-трудния период на инфлацията, когато цените скочиха ужасно много. За храна не сме останали, лишени от храна не сме били. Свекърът ми и свекървата ми се грижеха за това. Полина е кръстена на моята майка. Никой не е взимал отношение към името. На моя съпруг му беше и на него много трудно в София. Намери квартира и когато Поли беше на една година и осем месеца, той дойде и ни прибра цялото семейство в София. Това беше моето най-голямо желание. Каквото и да преживяваме, просто семейството ни да се събере.

Тука, в София, в момента живеем вече девета година в този дом под наем. Този дом, въпреки че не е наш, аз го имам като мой дом. Грижим се за него. Ние сме пример за живеене и разбирателство между различни групи, защото в този двор живеем под един покрив българи, турци и цигани. Никога за нищо не сме се карали. Винаги сме си помагали кой с каквото може. Турското и циганското семейство сме на квартира, а българите са си собственици. Моето семейство има много добри приятели – и турци, и българи. От нашата улица започва циганската махала. Общуваме и с цигани.

Моите деца учат в 123-о СОУ. Благодарна съм на Господа, че им определи добра учителка и на двамата. За записването не съм имала проблеми. Но забелязах, че когато Цвети го записах, имаше много малко циганчета в класа. Докато когато записах дъщеря ми Поли в същото училище, имаше повече циганчета. Никога не съм мислила да ги записвам в 75-о – циганското училище, защото аз искам моите деца да бъдат сред българи, за да не чувстват малоценни. Те никога не са го чувствали това нещо. Дори доскоро Поли не приемаше, че е циганка.

Една вечер беше се разстроила много, разплака се и каза: “Аз не съм циганка!”. Аз щ обяснявам, че ние сме цигани и трябва да приеме това и да не се

срамува. Че ние сме от циганите, които са по-различни. От детската градина децата ми се приобщиха към ред, дисциплина и послушание към учителите. И досега уважават учителите си, изпълняват това, което им заръчат... винаги са били добри деца. Това от госпожите им съм го чувала.

В началото на първи клас много се притеснявах за Цветомир. Винаги съм го учела да бъде добър, да не се бие с никой. Това беше важно за мен. Той беше тих и чувствителен. Когато му правеха забележка в детската градина, той се сви-ваше и плачеше.

Аз никога не обиждах децата ми и никога не ги биех. Ние не се караме пред децата ми.

За Цвети се притеснявах в първи клас, че може да има деца, които да го тормозят. Молях се Бог да му дава мъдрост, за да се справя с всички ситуации. Аз се радвам, че моето дете се справяше добре и си извоюва своето място в класа. Нямахше случаи, при които да е бил подиграван, че е циганин.

При Поли имахме проблеми. За нея цигани означаваха тези, които бъркаха в контейнерите за боклук. С течение на времето, като разговаряхме за тези неща, постигнахме успех. Тя вече спокойно казваше пред децата от класа, че е циганка и не се срамуваше от това.

И двете ми деца са отлични ученици с уважение сред своите съученици и учители. Не мога да се оплача да е имало някаква разлика между моите деца и българските деца. Благодарна съм, че съм попаднала на добри учители, професионалисти, които са приемали децата на едно равнище. Децата ми си имат много приятелчета българчета.

Брат ми, който дойде да живее в София, започна бизнес с негови колеги на Илиянци. Когато неговия бизнес се разви, той ни помогна и на нас. Открих си фирма на мое име. Подготвихме всички документи. Досега, каквото изисква закона, го правим по всички правила. Бизнесът ни е семеен. Продаваме дребни домакински неща. Вече шеста година семейния ни бизнес се развива добре. Поддържа-ме всички разходи. Децата ми са задоволени с всичко необходимо. Радвам се, че успяваме в цялата лудница на този живот, в цялото напрежение, да се запазим като хора. Въпреки че мога да задоволявам всички капризи на децата си, аз не го правя. Не искам да ги уча да имат всичко наготово.

За моите деца искам наистина да учат и да работят това, в което ще бъдат най-добри. Винаги съм им говорила, че каквото възниква пред тях, да го свършат както трябва. Аз мечтая те да обиколят света, да се запознаят с живота на други народи и да видят много красиви неща – забележителности. Това е било моя мечта да обиколя някои места в света. Като всеки родител непостигнатите мечти ги предаваме на децата. Говоря им колко е важно да учат английски език, чужди езици, защото един ден ще им бъдат полезни. Моите деца не вършат нищо, без да са се допитат до нас. За циганите това е важно постижение. Много цигани имат подобрен живот, материално. Може би трябва да работят повече за духовното израстване. Аз обръщам внимание на духовния живот на моите деца. Обръщам внимание и искам те да бъдат честни, справедливи, да помагат на хората, да прощават. Ние ще продължаваме да грешим в дадени ситуации, но от всички грешки ще си извличаме поука, както аз, така и моите деца. Това, което зависи от

мен, аз ще го дам да моите деца – да се уважават, да се обичат, да си помагат един друг, да запазват сплотеността си, на това ги уча. Много хора мислят, че циганите живеят ден за ден. Не е така!

По-добре да имаме едно дете и да задоволим всичките му нужди...

Георги, р. 1980 г., Лом

На 30 години съм с едно дете. Имам средно специално образование, СПТУ. Безработен съм. Мога да си намеря работа по специалността, но не искам, защото парите са незадоволителни. Детето ми е на 12 години и учи в ОУ “Христо Ботев” в кв. “Младеново”, точно там, защото се боря за промени в “Младеново”. Моето дете е достойно за “Младеново”, защото учителите и материалната база са подобри. Имах възможност да го запиша в друго училище, познавах директорите на всички училища, но не исках.

Съпругата ми няма образование, работи като шивачка, защото тази работа щ се отдава, заплатата щ е 320-330 лв., но това не стига дори и за 15 дни. Имаме лизинг към банка, живеем самостоятелно. В кв. “Хумата” няма нито един българин. Не сме искали повече деца, защото в периода 2000–2004 г. бяхме в затруднено положение и преценихме, че е по-добре да имаме едно дете и да задоволим всичките му нужди, отколкото няколко и да бъдат лишени, незадоволени. Нямаме възможност за повече деца, защото на едно дете месечно му трябват 300 лв., моето сега има компютър, а ако имахме повече, то нямаше да има компютър. Мисля, че при българите се е увеличила раждаемостта повече, отколкото при ромите, защото миналата седмица в родилното отделение, нашето в Лом, една българка роди трето дете, а една циганка роди първо.

Живота за ромите в Лом е притеснен, не са усмихнати, около 250 жени са в чужбина, изкарват прехраната на децата си, но не остават да живеят в чужбина, защото искат да си гледат децата. За жени в момента има работа само като бармани, сервитьорки, продавачки и шивачки, друго не, а за мъжете няма работа. Преди седем месеца предлагаша работа в една нова фирма за климатици и в леярната.

От фондацията изготвихме проект за мотивиране на млади момчета за кандидатстване за полицайки. От 7 кандидатствали само 2 са приети, иначе всички са издържали изпитите, изисква се средно образование и след това школата в Симеоново.

В момента началникът на полицията Иво Иванов е най-добронамерен към ромите. Той е единственият, които дава възможност на ромите да работят в полицията. Лично за мен той е много добър човек, спазва законите. Ако роми са на работа в полицията, те не злоупотребяват с положението си, защото знаят, че няма нищо скрито и искат да се докажат. Само в митницата и пожарната от държавния сектор няма роми.

В чужбина, най-вече в Австрия и Германия, гледат добронамерено на ромите, но преди да влезем в ЕС. Те знаят, че циганите в България са дискриминирани и това е причината да ги приемат в бежанските лагери в Австрия и Германия. Подсигуряват им нуждите, дават им възможност да работят, за да ги преценят. В Германия едно ромско семейство получава 450–500 евро на месец. От 75% кан-

дидати за получаване на лагерно пребиваване там само 15% получават и това се дължи на раждане на едно дете в тяхната държава, но след това в България става много трудно за придобиване на български гражданство, много документи трябва.

Специално живота за ромите сега е по-труден, но по-хубав е за ромите в гр. Лом. Имам чичо, които има висше образование и преди е срещал много трудности. Преди, за да продължи след средното си образование, правителството е искало да се дадат препоръки от “доносниците” от квартала, в който живееш – що за човек си, за да може да продължиш висше...

Аз бях отличен ученик...

Краси, р. 1985 г., Лом

На 24 години съм, семеен. Имам едно дете – момченце, на година и половина. Съпругата ми е на 22 години, циганка е и има основно образование. Имам сестра, която е по-голяма от мен с две години. Тя успя да завърши един срок в техникума и след това се омъжи. Тя има две деца.

Родителите ми работят в чужбина от осем години. Заминаха, когато бях на 16-годишна възраст. Родителите ми не са в България, въпреки че и аз, и сестра ми сме семейни вече. В чужбина те успяха да намерят начин за изкарване на добри пари. Имаше една година, в която си дойдоха лятото и опитаха нещо ново, но впоследствие само успяха да похарчат сериозна сума за инвестиции, но не и за печалба. За това предпочетоха да си работят в чужбина. В най-важните за мен години – тийнейджърските, аз бях с дядо ми и баба ми. Тук идва мястото да кажа, че през най-динамичните ми години нямаше родител, който да ме контролира, да ме съветва какво да правя. Тази роля се изпълняваше от баба ми и дядо ми, за което винаги ще съм им благодарен.

Бях отличен ученик и до единадесети клас няхах оценки, различни от отличен. Успях да завърша средно образование през 2002 г. като първи във випуска по успех. След това продължих образованието си и през месец март, на втори, преди националния празник, се дипломирах със специалност икономика и бизнес администрация в Нов български университет. Избрах Нов български, защото той е най-динамично развиващият се университет в страната. Не съм кандидатствал на друго място, просто исках да се подготвя за ТОП-Тест по общообразователна подготовка, включващ 10 предмета с по 10 въпроса. Избрах „Икономика“ като специалност поради факта, че всичко около нас е свързано с икономиката. От друга страна, диплома на икономист ти дава право да работиш на много места, институции, банки и т. н. Ако не ме бяха приели, щях да опитам следващия възможен път. Имам колеги, които са кандидатствали по 8-9 пъти, за да влязат. Аз успях от първия.

Работя от четири години във фондация „Рома – Лом“, в направление „Трудова заетост“. Организацията като цяло работи за еманципация на ромите. Целева група на организацията не са само роми. По програмите са назначени и много българи, хора от селата и крайните квартали на града. Моята работа най-обобщено се състои в посредничество за намиране на работа, организиране на курсове с дирекция „Бюро по труда“ в гр. Лом, а последният проект, който съм писал и

впоследствие получи финансиране от Министерството на труда и социалната политика, е за изграждане на център в подкрепа на занаятите. В различните ромски квартали на града има различни занаяти, които се практикуват. Квартал „Момин брод“ се характеризира с развито селско стопанство, растениевъдство и животновъдство. Жителите на квартал „Младеново“ са предимно амбулантни търговци. Първите цигани, които са се занимавали с амбулантна търговия, са именно младеновските и омурташките цигани. Квартал „Хумата“ се характеризира с развито тухларство. За представителите от кв. „Стадиона“ мога да кажа, че те нямат особено занаят. При тях по-образованите са работили наравно с българите в града.

Нашият край – северозападният, е зле икономически. Процентът на безработицата е най-висок за цялата страна. По данни от „Бюро по труда“ за месец март 2007 година безработицата е малко над 19%, което говори за малките възможности за реализация, които трудовият пазар в региона предлага, като над 10% от тях са роми. Разбира се, трябва да се отбележи, че голяма част от хората работят без трудови и граждански договори, като същевременно получават социални плащания. Сивата икономика е голям проблем, за който повечето не мислят.

Най-трудно преживяват ромите, които наброяват половината от населението в общината. В Община Лом живеят 36 260 жители (27 800 са в града, а останалите – в седем околни села). През последните години се наблюдава остра демографска криза, характерна като цяло за областите Монтана и Видин. Конкретно за град Лом от 35 800 жители през 1997 г. през 2001 г. населението е спаднало на 27 800, а демографският прираст е отрицателен. Обезлюдяването се дължи, според мен, на слабата икономическа картина на нашия край, вследствие на която малките пазарни ниши са накарали хората да потърсят реализация на друго място в България. В резултат от обезлюдяването се промени и етническата структура на населението на града – през 2001 г. ромите в Лом вече са над 50%, при 35% през 1992 година, а турците тогава наброяваха 30%. В момента представители на тази етническа група са едва около 6%.

Ромите живеят предимно в четири квартала, разположени в покрайнините на града: кв. „Стадиона“ (4 500 души), кв. „Младеново“ (5 000), кв. „Хумата“ (3 500) и кв. „Момин брод“ (700).

Най-зле живеят хората от кв. „Хумата“. Там от поколения няма трудови навици.

Най-богати са ромите от кв. „Младеново“. Те са представители на няколко поколения амбулантни търговци. Много от ромите имат магазини в самия център на града, а друга част от квартала работи в чужбина и като цяло най-голям поток на средства постъпва в „Младеново“.

Най-образовани са ромите от кв. „Момин брод“.

Безработицата при ромите е около 80%, като в повечето случаи продължава повече от година. В тези квартали вече има поколения без какъвто и да е трудов стаж. Мисля че, това се дължи на максимата: „Децата не слушат родителите, а правят като тях“. Оцеляването на повечето семейства зависи от социалното подпомагане. Много често достъпът до социални помощи и услуги е ограничен поради различни причини. Ниска е гражданската грамотност на ромите относно техните права и съществуващите разпоредения. Инфраструктурата в кварталите се влошава с много бързи темпове. Канализационната система не функциони-

ра. Къщите често се наводняват и разрушават. Повечето квартали излизат извън регулативните планове на общината (кв. “Хумата”), което ограничава възможностите за насочване на бюджетни средства за поддръжка и обновяване. Ограничението не зависи от етническата принадлежност на живущите в този квартал.

Аз мисля, че основата на всеки успех в живота на човек, независимо от раса или етническа принадлежност, е образованието. То е основата, без която реализацията е неосъществима. Моите наблюдения показват, че качеството на образование постоянно спада като цяло за населението на гр. Лом. Този проблем идва от нивото, на което се намират преподавателите, от техните плащания, защото когато няма достатъчно мотивация за работа, работата не е свършена качествено. Оттук идва въпросът: какво прави държавата, за да стимулира работещите в образователната система? Как да искаме качествено образование за всички деца, като заплатата, която получават учителите, е нищожна? Именно поради този факт нивото на образование постоянно се занижава. Според мен това не е правилно, защото независимо от работата, която работиш, ако я правиш без желание, крайният резултат няма да е качествен. Независимо от размера на заплатата на учителите в края на учебната година трябва да се стигне до необходимото ниво. Бъдещото развитие на децата не бива да става жертва на недостатъчното заплащане на учителите.

А ако говорим за ромската общност, нали точно тя е най-ощетената в това отношение, защото ромските деца слабо говорят български език и имат нужда от повече подготовка в образователния процес, за да са с равни възможности с българчетата от класа. В повечето случаи, ако не се обърне внимание на този проблем навреме, резултатът винаги е един и същ, а именно – отпадане от образователната система.

От своя страна ниското образование влияе върху възможностите за работа и кръгът се затваря в зависимостта от социални плащания на повечето ромски семейства. За да се промени тази ситуация, се изискват много усилия от всички заинтересовани страни. Това са, на първо място, родителите, учениците, учителите. Не бива да се подминава и темата за родителския контрол в процеса на образованието на децата. Родителят е този, който трябва да мотивира детето, да го насочи, да му помага и да дава себе си за пример (положителен или отрицателен) до момента, в който детето е осъзнало, че знанията, които придобива в училище, ще му трябват на самия него, а не на родителя или учителя. Детето трябва да учи заради самия себе си, не за да изкарва добри оценки на родителя, не за да не е наказан от учителя, а заради собственото си развитие. Но за да се стигне до това самоосъзнаване, родителите трябва да следят детето си постоянно. В повечето случаи родителите не го правят, затова положението на ромите в страната е на това ниво.

От друга страна, къде е мястото на държавата в цялата картина? Държавата казва, че си е свършила работата. Има приети 43 документа на национално и международно ниво за подобряване положението на ромите, обхващащи най-важните области – образованието и трудовата заетост. Но как тези документни се прилагат всъщност? Знаят ли представителите на местната власт за тяхното съществуване? Всички от местната власт казват: за ромите има програми, те не са

ни проблем. Аз мисля, че не е точно така. На местно ниво никой не знае за приетите норми, да не говорим за тяхното прилагане на практика. Аз съм сигурен, че едва ли има служител на Община Лом, който знае Копенхагенските критерии. Стартира Декада на ромското включване. Декадата е просто съглашение между страни, които признават, че имат проблеми с ромската общност. В Декадата се посочват приоритетните области, за които страните с подписването трябва да отделят средства от бюджета си и за това проблемите на ромите трябва да се решават в по-горните етажи на властта, там, където се взимат решения, а след това тези решения да се свеждат до общността, до квартала, до хората. А именно проблемът за разрешаване е ниското образование на ромската общност, което се дължи на липсата на средства за поддържане на ученик, тъй като семейството зависи от социални плащания, които за четиричленно семейство са в размер на около 150 лв. Достатъчни ли са тези пари за преживяването на четирима души, от които двама ученици?

Моето мнение е, че трябва да се направят сериозни промени в живота на ромите, но за целта е нужно всички заинтересовани страни да седнат на една маса и да си подадат ръка, защото само с обединени усилия може да се получи промяната.

Радвам се за хората, които учат, защото аз я нямам тази възможност...

Катя, р. 1987 г., Берковица

Казвам се Катя Кирилова Маринова. Родена съм на 21 август 1987 г. в гр. Берковица. Имам брат на име Ивайло, на 20 години, завършил средното си образование в град Монтана в спортното училище. В момента дори бе извикан от отбора "Левски" да играе за тях, но понеже има бебенце, не може да го остави и да се премести сам в София, а и там животът ще е много натоварен.

Завърших средното си образование в град Тетевен, специалност елмонтър. Майка ми се казва Надежда и е завършила средното си образование в град Пловдив.

Баща ми се казва Митко и има завършено само основно образование.

Детските ми години преминаха в родното ми място. Никога няма да забравя как като малка ходехме на село Бойчиновци – откъдето е майка ми, и се къпехме голи в реката с моите приятелки.

Трудовия си стаж започнах във фондация „Нангле“, което в превод означава „Напред“. Там работих една година и шест месеца. Много ми харесваше работата с децата. Имах проблеми с работодателя и затова напуснах работа.

В момента работя в Българската телевизия в гр. Берковица като ромски медиатор. Много ми харесва работата и се надявам да успея да мотивирам нашите роми да работят повече.

Преди два месеца от БНТ бях избрана в интервю за ромските медиатори и то ще се излъчва тази седмица. Бях много развълнувана и можете да ме гледате по телевизията.

Отчаяна съм от това, което става в живота. Много е скъп. Бих искала да продължа обучението си, но лошото е, че всичко опира до пари, до финанси...

Бих искала да изучавам някоя интересна специалност и след това да си намеря работа по нея, но кризата, в която изпадаме, не мисля, че ще доведе до нещо добро и че ще успея да завърша и дори да започна висшето си образование.

В махалата все по-малко стават образованите деца. Много родители не позволяват на децата си да продължат по-нататъшното си обучение. Момичетата се омъжват, когато са IX или X клас и не им остава време за учене. След това раждат и са погълнати от грижите около децата. Има много умни деца от махалата. Познавам всички деца от махалата и знам кои ще завършат средното си образование и кои не. Има едно много красиво и умно момиченце, което дори стана Мис Гимназия преди три години, но съм сигурна, че родителите ѝ няма да ѝ позволят да следва висше. А тя наистина е много умна и амбициозна и знам, че ако го направи, ще успее много в живота, но при нас е така.

Много е лошо положението в махалата – все още няма канализация. Училището, в което децата учат, е в махалата. Директорката се грижи много за тях и много ги защитава, води ги на различни мероприятия, сбирки. Преди три години, когато издавах вестниче, си спомням, че с ученици от гимназията ги води в гр. Лом на сбирка за обмяна на опит. Там те получили повече информация за вестничето, което се издава от ученици в една тяхна гимназия, която била много красиво подредена и много добре поддържана. Те останали възхитени и много щастливи, защото са могли да идат там. И всичко това благодарение на добри и съвестни учители, които съумяват много добре да си свършат работата. Хубаво е, когато децата могат да разчитат на някого и получават помощ. Обичам много града си и страната си. Не съм излизала зад граница досега и много ми се иска да разгледам някоя страна. Харесва ми Гърция, искам да я разгледам, харесвам гръцката култура и морето. Обичам да се къпя във вода.

Когато бях малка, много обичах някой да ми реши косата. Тя беше много дълга и много гъста, но преди две години, когато бях при фризьорката ми, я отрязвах и сега ме е яд до някаква степен. Но както казват другите – коса расте, акъл не расте, затова не се притеснявам, с времето пак ще стане същата.

Помня как преди много време с брат ми много обичахме да тичаме и да се гоним по близките ливади. Бяхме много щастливи, но животът стана много труден и не така безгрижен, както едно време. Днес на децата и на родителите им е много трудно, а и сега кризата, в която изпадаме, ще направи дните ни още по-трудни. Преди около една година се случи трагедия – един наш комшия се обеси, имаше много полиция, разследващи, беше ужасно, но ни е много трудно.

Затова е хубаво децата да са обединени и да си помагат. Затова и аз съм на тази длъжност в момента. Искам да помагам на който мога и с каквото мога. Не се знае някой ден какво ще стане, а сега виждам, че имам на кого да разчитам и да помагам. Много се надявам да преодолеем тази криза и да се оправим поне малко. Много бих искала да уча, но като всичко опира до пари ... Радвам се за хората, които могат да учат и го правят, защото аз я нямам тази възможност.

Харесвам специалности като педагогиката. Колко хубаво би било да мога да бъда учителка на децата от махалата и да ги уча на добро и как да помагат на своите родители, защото това е много важно. Най-важното е всички да са живи и здрави и след това да имат подкрепата на семейството си, защото иначе са за

никъде. Нямам към кого да се обърнат, нямам на кого да разчитат, нямам си кой.

Щастлива съм, че родителите ми са до мен и ме подкрепят във важни за мен моменти. Същото се отнася за брат ми, за жена му и за детенцето му, което е толкова хубаво и невинно и което им носи толкова много щастие и ни кара всички да се усмихваме и да се гордеем с него.

Странно е, как едно такова малко създание може да ни накара дори в най-лошите за нас дни да се усмихваме и да си мислим положителни неща.

Надявам се да дойдат по-добри дни и ние хората да станем поне малко по-човечни един към друг!

Искам да отида в Америка... но не знам английски...

Боби, р. 1988 г., Лом

Семеен съм от пет месеца, нямам деца все още. Жена ми е на 17 години от Лом. Завършил съм СПТУ – Лом, специалност пристанищна механизация. Имам една сестра. Бил съм студент, начална училищна педагогика с ромски език във Велико Търново. Прекъснал съм поради лични причини, но тази година ще запиша и ще продължа. В момента работя като помощник-учител в училище “Христо Ботев” в “Младеново”. Родителите ми са в Сърбия от 5-6 години, идват си на една-две седмици. Сестра ми учи в девети клас. Ако не си намеря работа, бих започнал собствен бизнес, защото в Лом са ограничени възможностите за работа. Искам да отида в Америка, да работя и да уча, но не знам английски. Искам да кандидатствам публична администрация, право, богословие, но няма да ме приемат. Трябва много да си чел. Във Велико Търново живея на общешитие с роми и българи, но като завърша, не бих останал във Велико Търново. В София – да.

Животът за ромите в Лом не е много добър, те са на по-високо ниво отпреди. Сега 40 роми са студенти, увеличава се процентът. Ломчани виждат живота си в други градове, не тука. Най-много нямам живот младите в Лом. Безработицата тука се дължи на образованието. Имат желание да учат, но нямам възможности. Ако съм на ръба, бих работил каквото и да е, дори и най-тежката и срамната работа. Аз мисля, че не сме дискриминирани в Лом. Просто взимат българи на работа, а не цигани, защото българите са по-добри в работата си и имат по-високо образование, по са учили. На ромите в Лом им липсват пари и работни места. Тука, в “Младеново”, процентът е 50 на 50, но въпреки това не искам да живея отделно от българите. Не искам да съм в гето. Имам приятели българи. В България няма справедливост. Не сме оценявани от държавата.

Празнувам всички празници, то тука, ако имаш пари, всеки ден е празник. Но иначе основните са Великден и Василевден. Той е баш наш празник. Тук, в “Младеново”, има и карнавален празник – 21 срещу 22 март. Всички се подготвят. Купуват си хубави, скъпи дрехи и на края на вечерта има награди за Мис и Мистър Пролет. Прави се в заведения, дискотеки, с жива музика, възможно най-добрата. Българските роми празнуват празниците като всички българи, нищо по-специално, веселба е като на празник. Нова година е строго семеен празник. На 1 и 2 януари не се излиза от къщата, за да не се изнесе късметът от къщата. Християнин съм, ходя на църква два-три пъти в годината. Вярващ съм, ходя на евангелска църква, разчитам на господ, моля се в трудни моменти и той ми помага.

В момента завършвам българска филология в Софийския университет...

Тони, р. 1988 г., Берковица

Казвам се Тони Георгиева. Родена съм в Берковица, но живея и работя във Враца. Мога да кажа, че съм първата ромска журналистка във Врачанската кабелна телевизия. Много често, когато хората разберат за моя етнически произход, правят асоциации с Виолета Драганова, която е първата ромска водеща в Българската национална телевизия. Аз съм на 26 години, неомъжена и неразведена. Имам двама братя и една сестра. Единствено сестра ми е по-голяма от мен и вече е щастливо омъжена, с две деца. Имам прекрасни племенници. Много обичам да им чета от любимите ми приказки на братя Грим, а често си измислям приказки за рицари, сражения и битки с чудни дракони и други фантастични същества.

Неизменно в живота съм се сблъсквала с проблемите на ромската жена. Наскоро разбрах за Рамковата програма за равноправно интегриране на ромите в българското общество. Там в отделен раздел са обособени проблемите на ромската жена. За съжаление аз лично съм се убедила, че ромската жена е двойно дискриминирана. Един път заради етническия си произход и втори път заради това, че в самата ромска общност тя също е дискриминирана, защото е жена. Мисля, че това са причините проблемите на ромската жена да бъдат специално разгледани и да се търсят начини за тяхното решаване. Ако говорим за чисто женската страна на въпроса, то проблемите могат да се разглеждат в контекста на ромските традиции, наследени от вековете. Можем да говорим за един модел на консервативна патриархалност, според който жената трябва да бъде домакиня, да се грижи за дома, за мъжа и за децата, а мъжът се грижи за прехраната и има неограничена свобода. Според мен проблемите се коренят точно в този „твърд“ модел. Ранните ромски бракове са резултат от описания от мен модел-канон. Но ако оставим настрана традицията и погледнем логично: какво би могло да прави едно момиче на 16 години без образование, освен да се посвети на семеен живот? Ако на тази възраст тя има необходимото образование и някакви стремежи за лична реализация, като например да продължи да учи в университет, то едва ли ще бъде майка на 16 години. Необразованите момичета от малки си знаят, че единствената им цел в живота е да имат семейства и деца. За да се промени това, е необходимо да се работи върху това тези момичета да учат, да се изграждат у тях други ценности – като образование, личен просперитет и т. н. Трябва да се работи и с родителите. На тях постепенно и упорито трябва да им се обяснява и да бъдат убедени, че е престъпление да накараш детето си да се ожени на 16 години, да роди три деца, да бъде неграмотно и да обрече на същото и своите деца.

Мога с удоволствие да разкажа за сватбените обичаи при ромите. Щом родителите се убедят, че синът им е „годен“, тръгват да търсят снаха. Открит ли подходящо момиче, започват да се пазарят. Щом се споразумеят, веднага определят деня на сватбата и всички подробности, свързани с нея. След спазаряването се прави годеж, а след него сватба, която се прави от свекъра. Булчинските рокли на ромската булка са няколко и в различни цветове: синя рокля – облича се рано сутринта в сватбения ден, това е цветът на зората; розова или бананов цвят

– на обяд; лилава рокля – привечер, но вечерта, когато ще бъде с младоженеца, задължително облича бяла рокля. В събота или неделя отиват с музика при годеницата и щ носят пълното обличане. В деня на сватбата булката се облича от жена, която е имала само един мъж, за да бъде и булката вярна на своя съпруг. Облечена и нагласена, тя отива в дома на свекъра. Там слагат пари в обувките щ, за да е богата. Закичват нея и младоженеца с изкуствено бяло лале. Кумовете купуват халките на младоженците и даряват някакво златно украшение на булката. Сватбарите даряват невестата със значителна сума пари, която често надхвърля сумата, платена от свекъра при пазаренето за нея. Вечерта булката облича бялата рокля и остава насаме с младоженеца. Ако булката не е девствена, момчето има право да се откаже от брака, а момичето носи тежко наказание в семейството си. Случва се и да щ се прости, но при такъв сложен проблем се събира мешарето (циганският съд) и решава какво да стане. При ромите сватбата продължава три дни. На втория ден отиват на ресторант. На третия ден роднините на младоженеца завеждат булката в бащината къща да си измие косата. Докато гостуват, се приготвя ядене и пиене и се веселят до късно. Според правило при ромите, младото семейство трябва да живее поне една година заедно с родителите на младоженеца, като се учи от опита на възрастните във всичко и най-вече, за да може булката да възприеме обноските на семейството, в което е дошла.

Аз съм расла изцяло в българска среда и винаги съм била единственото ромче в класа. Поради този факт съм изпитвала другия аспект на дискриминацията – тази заради етническия ми произход. Чувствала съм я в детската градина и в училище. Точно в тази възраст децата са най-безпощадни и естествено, те са повлияни от родителите си, защото човек не се ражда с предразсъдъци, той ги придобива след това. За съжаление, мога да споделя, че и досега се сблъсквам с прояви на дискриминация към мен само заради ромския ми произход. Хората трябва да разберат, че ако насаждаш комплекси на някого или ако го обиждаш, това не помага нито на него, нито на теб и на обществото като цяло. Защото има хиляди роми, които имат сериозен потенциал за различен тип работа и ако на тях им се даде шанс да реализират своя потенциал, техният успех ще донесе полза на всички.

Като започнах да говоря за професии, образът на журналистка не беше мечтата ми когато бях малка. Имала съм толкова мечти като дете, непрекъснато прескачах от мечта на мечта. Но не мога да кажа, че журналистиката беше сред тях. Въпреки че сега, обръщайки се назад във времето, си спомням, че едно от нещата, заради които най-често ме наказваха като дете, беше, че когато майка ми и баща ми сядаха да гледат телевизия, аз заставах пред телевизора и се вторачвах в него и нямаше сила, която да ме мръдне оттам. После, като пораснах малко и гледах говорителките, не можех да проумея как тези жени са научили наизуст толкова много неща. Така че може би съм имала някакви подсъзнателни аспирации към журналистиката, но не мога да кажа, че това е била мечтаната професия. Иначе си мечтаех да стана лекарка, хореографка, певица, писателка, учителка. До сегашната си професия стигнах, когато бях на гости при роднини във Враца. На улицата ме спряха за една анкета от местната телевизия и ми казаха, че намират нещо в мен и „стоя“ добре на екрана. Имаше интервю, с което се справих, и

ме поканиха за работа. След това последваха три ефирни предавания и така се започна.

В момента завършвам българска филология в Софийския университет. Научих се да чета, когато бях четиригодишна в детската градина. Много обичах да чета. И в часовете по литература, когато имахме да пишем разни съчинения, винаги ми е доставяло страхотно удоволствие, дори си измислях собствени приказки. И впоследствие, когато се чудех какво да кандидатствам – филология или журналистика, моя приятелка ме посъветва, че филологията е наука, а журналистиката е занаят. И така избрах да уча българска филология.

В личен план след десет години се виждам омъжена и с деца. Искам да имам хубав, уютен дом и много любов в семейството. Професионално – успяла, да реализирам част от мечтите си и преследвайки нови.

Искам да завърша училище, да кандидатствам в университет...

Бисерка, р. 1990 г., Лом

Казвам се Бисерка Теменужкова Георгиева. Родена съм на 25 май 1990 година в град Лом. Майка ми се казва Теменужка, а баща ми е неизвестен. Имам трима братя: Ники – пети клас, бил е в дома при мен, но сега е осиновен в Испания; Виктор – втори клас, също е бил в дома и сега е осиновен във Франция; и Лозан – на 22 години в София, но не го познавам. Имам и две сестри – Зоя и Гроздана, женени са на село. Майка ми живее на село, работи обща работа и идва от време на време да ме вижда, а и аз си ходя от време на време през ваканциите на село да я виждам, но иначе не искам да остана да живея при нея, защото никога не ми е била приятна и не се разбираме, защото ме е изоставила. Тук, в дома, съм от 5-6-годишна. Ученичка съм в девети клас (I курс) в СПТУ. Любимият предмет ми е физическо, а математиката не я обичам. Хобито ми е да слушам музика и да се разхождам навън с приятели. Имам си приятел, учи в друго училище и е от Габровница. Запознах се с него в неговия пансион. И той е циганин.

Тук в дома има 8 възпитателки – и мъже, и жени. Отнасят се с нас добре, пускат ни свободно да излизаме. Тук сме до 18 и половина години, а след това не знам дали ще ни осигурят тук да живеем. Повечето от децата не ги търсят, има и с по двама родители, но на повечето един от родителите е пенсионер по болест. Получаваме всеки месец по три лева на малките и по шест – на големите. Спалните ни са на групи, а при някои са объркани. Яденето е сутрин, обяд, следобедна закуска и вечеря. Всяка неделя има месо, а през седмицата рядко. Предполагам, че нашият дом има много спонсори, защото когато бяхме на лагер, те правеха ремонт. Всяка година децата, които не ги вземат родителите им и остават в дома, ни водят на лагер юни месец. Тази година ще ни водят на Кранево, а миналата година бяхме на “Св. св. Константин и Елена” за 10 дни.

През свободното си време излизам със съученички, а в свободните часове слизаме да пием кафе. Пия алкохол само ако има повод. За всеки празник тук има тържества. Всички деца са в различни училища във Второ ОУ, в Трето ОУ, а по-бавните са в Помощното училище. Повечето сме в СПТУ и в ХВП. Най-много ми харесва руския и английския език. Имам право на стипендия, но тази година

не получавам по успех. Някои получават и по право при починал родител. Никога не съм имала най-добра приятелка, само съм се заблуждавала, защото такава не съществува. Сега най-добрият ми приятел е моят приятел от Габровница. Ходя му на гости в Габровница, но не много често, защото неговите приятели са на моменти, сигурно не ме харесват.

Искам да завърша училище, да кандидатствам в университет, а ако не ме приемат, искам да отида с него в чужбина и да си имаме едно момиченце.

2.4. Автобиографии от Софийско

Най-щастливите мигове в семейството ми бяха на празниците... Гергана, р. 1933 г., София

Произлизам от бедно семейство. Детството ми мина много трудно, наложи ми се да започна работа още на десет години, за да помагам на родителите ми. Ние сме седемчленно семейство – имам три сестри и един брат. Налагаше ми се да не отивам на училище, за да работя, но въпреки всичко къщи седях през свободното време и четях библията. Работех понякога по една седмица, почиствах домовете на по-заможните семейства: перях, чистех, готвех, гледах децата им. За отплата ми даваха пари, дрехи и храна. Най-щастливите мигове в семейството ми бяха на празниците, тогава цялото семейство работехме задружно, за да съберем пари за приготовленията на празниците.

Когато навърших двайсет години, в навечерието на Нова година, дойдоха годещари при майка ми и баща ми да поискат ръката ми. Все още си спомням думите на свекърва ми и на свекъра ми: “Искаме вашата дъщеря за снаха, защото синът ми я обича, а пък и ние си я харесахме за снаха”. Аз, като чух тези думи, се зарадвах много, защото и аз го харесвах тайно. Но ме беше много срам, защото сме бедни, а понякога ми се налагаше да чистя у тях. Родителите ми се зарадваха много, защото знаеха, че хората са добри, въпреки че са богати. Още същата вечер си отидох с тях. И още първата вечер ми се промени животът. Разбрахме се много, не правеха никаква разлика от мене, никога не са ми споменавали, че съм била бедна.

Родих две деца, две слънчица. Мъжът ми по професия е бил (бог да го прости) бизнесмен. Грижеше се за нас, угаждаше на децата, но въпреки всичко ги възпитахме да вървят по правия път. Много съм благодарна на Бог, че се смили над мен и семейството ми, защото свекърва ми и свекър ми помогнаха на родителите ми. Навремето баща ми и свекър ми бяха много добри приятели, баща ми му помогна в най-трудният момент в живота му – получи призовка да се яви в съда, че уж е изнасилвил едно петнайсетгодишно момиче; баща ми се яви като свидетел, че са били заедно в същата вечер у тях с други приятели, че са празнували рождения му ден. Та затова свекървата и свекъра ми помогнаха на семейството ми, като им намериха добре заплатена работа.

Сега съм на седемдесет години и за нищо не съжалявам, дори и за бед-

ността в детството ми. Само за едно съжالياвам, че мъжът ми почина на петдесет години и ме остави. Но не затова, че ме остави, а за това, че той не си даваше почивка, само работеше, за да има и за внуците. Минаха двайсет години, откакто почина, но все още ми е тежко за него. Не успя да се нарадва на третото внуче от дъщеря ни Силвия.

Какво да ти кажа, чедо, още за мене, освен че искам вече да отида при мъжа ми, за да не мъча децата си. Синът ми и снаха ми се грижат за мене, а дъщеря ми е женена и тя в София, но в друга махала и ми е много трудно, че не е до мен, но нищо, нали се разбира с мъжа си. Аз съм болна от мозъчен инсулт и само мъча децата си. Искам да умра вече, тъгувам и за мъжа си. Чедо, нямам повече какво да ти кажа.

Хляб и сол яжте, но спете спокойно...

Траянка, р. 1936 г., София

Родена съм на 14.01.1936 г. в гр. София. Произхождам от работническо семейство. Баща ми имаше кон и каруца и разкарваше въглища от гара Сердика по домовете на хората. Също така снабдяваше магазините с различни стоки. Спомням си като малка, че въщи имахме брашно с чували, тенекии сирене, качета със сланина. Като поотраснах, много обичах да карам каруцата на татко и вятърът да развява дългата ми коса. Татко обичаше да ми разказва за участието си в Първата световна война. При Добро поле го взели пленник и бил откаран в Марсилия. Там престоял две години. Научил френски език. Баща ми беше своего рода "полиглот". Знаеше турски, цигански, френски и руски език.

Бях единствено дете и обичта на майка и татко беше огромна. Задоволявах малките ми капризи и цялата рода ме глезеше и обичаше. От баща ми наследих любовта към учението. Мечтата му беше да ме изучи. Майка ми беше домакиня. Къщата ни блестеше от чистота. Тя ни научи на ред, чистота и много готварски умения. Завърших седми клас в 28-ма гимназия. Кандидатствах в училище за детски учителки "Надежда Крупская". По онова време (50-те години на миналия век) имаше средни училища за учителки. Аз бях една от първите циганки, които учеха в такова училище. Завърших през 1957 г. с отличен успех. Участвах активно в комсомолската дейност в училище и след това. През 1957 г. бях назначена в полудневна детска градина. На следващата година се омъжих. Съпругът ми Николай Манов тогава беше студент първа година в МЕИ – София. Но като се оженихме и ни се роди първият син – Найден, аз го накарах да прекъсне, за което след това съжالياвах. Може би от ревност, от младежко лекомислие или от не знам какво друго чувство, не го пусках да завърши висше образование. Спомням си, не без гордост, че преди да се омъжа за него, бях ухажвана от много момчета. Имах много каидати за женитба, предимно заможни, но аз предпочетох него.

Двайсет и пет години работих обществена работа. Била съм два мандата районен съветник, доброволен сътрудник към Националния съвет на Отечествения фронт, доброволен сътрудник към "Социални грижи" на бившия Димитровски район в София, дописник на ромския вестник по онова време "Нов път" и каква ли още не. В професионално отношение бях директор на ЦДГ № 123, район "Красна поляна". Имам двама синове. По-големият – Найден, завърши Юридическия фа-

култет на СУ "Климент Охридски". Вече 10 години е адвокат. Той е женен с две големи деца. Внукът ми Николай е на 21 години и е студент също по право в Нов български университет. Радвам се, че той тръгва по пътя на баща си. Внучката ми Емилия е на 17 години, ученичка в десети клас в английска гимназия. По-малкият ми син – Емил, който е кръстен на Емил Димитров, е таксиметров шофьор. Женен, с две момчетата. Двете ми снахи наследиха моята професия. И двете са учителки в 75-о основно у-ще в кв. "Факултета" – София.

Щастлива майка и баба съм. Въпреки че сме роми, винаги съм се стремяла заедно със съпруга да възпитаваме своите деца в любов към учението, към труда, да бъдат честни и достойни хора. Затова им е трудно в живота, особено днес, но се справят. Винаги съм им казвала: "Хляб и сол яжте, но спете спокойно".

И уважавай религията на другия! Уважавай другия човек!

С. И., София

Целият ми живот премина под един такъв знаменател: защо, защо, защо? Непрекъснато защо! Израснах едно щастливо дете, обичано дете, глезено, бих казала, наистина глезено дете в семейство на роми занаятчии (гребенари) по майчина линия. Имах една прекрасна баба, за която чистотата беше фикс идея и ми го предаде. Успя!

По-късно аз установих, че това е една от причините – небрежността и безотговорността към хигиената, е една голяма пречка за хората, които често се сблъскват с дискриминация.

Защото едно дете се ражда и няма никаква вина каква религия ще избере и не може. То просто наследява това, което наследява семейството му. Семейството му натяква и казва: „Това е нашата религия, това ще искаш, така ще искаш”.

Има случаи, когато майки и бащи учеха децата си, казваха им: „Ето тези хора са без държава, без култура. Хора, които нямат нищо – мръсни”. Тогава аз като дете се чудех защо няма един човек, който да им каже, че донякъде самата причина са те, нали, тези хора да бъдат така. Защото всяка монета има две страни. Ако ромите са се обособили да живеят в гета от страх да не бъдат линчувани или нещо такова, защо на това се погледна с лошо око? Аз мисля, че в това няма нищо лошо. И в Америка кварталите са обособени на китайски, индийски, на всякакви. Това не е причина. Когато квартал „Факултета” се обособи като ромски, тъй наречен ромски – цигански, думата роми беше непозната, неизвестна като име на този народ, но последствие се изясни, че това е името. Защо точно тези територии, където има роми, стават чужди (машехи) на хора политици, които раздават бюджетните пера, които трябва да финансират и да радаят. Примерно да вземем само „Факултета”. Той е квартал в столицата София. Но ако погледне човек наистина квартала, изобщо няма да го свърже със столица. В смисъл такъв, че без да отричам вината на ромите като хора, които наистина по едно време небрежно се носеха с облеклото си и възпитанието си, което днес коренно се промени и е много положително. Аз много упреквам хората, които изведнъж се отчуждават от този квартал и сякаш това вече не е нашата държава, не е нашата територия. Една незаинтересованост, което за мен е безотговорност, абсолютна вина. Вина, защото един човек, ако няма условия... то Маркс го е казал, че битът определя съзна-

нието. Един човек, който няма топла вода, няма течаша вода, няма база за най-необходимото, за да въведе някакъв ред в живота си, то с годините се натрупва. Примерно две нови кърпи, ако ги перем – едната само в чиста вода, другата все в мръсна вода. Аз тогава се чудех защо нямахме някой човек да знае български и хубаво да изясни тези проблеми.

За радост аз имах една баба по майчина линия, баба ми Баша, която не беше завършила като мене средно образование и не беше се изявила като писателка и поетеса, доста успешно се справяше с много проблеми в квартала. Наред с други хора, не само тя, построиха първото училище в квартала. То беше радост голяма! Училището до днес е като храм божи за нас! Ние нямаме нищо друго в този квартал. И това училище даде първите си, как да кажа, „цветя“ да ги нарека – Павел Иванов (бог да го прости, той почина) завърши в Русия българска филология (тогава СССР) в Москва. Върна се и стана директор на това училище. Видя се, че тези хора могат не само да пеят и да свирят, което никак не е лошо. И аз мисля, че това е висшата форма на поезията – песента и музиката. Но тогава се видя, че тези хора могат да учат и да завършват. Училището даде първите си учители като Катя Стоянова. Започнаха децата, които завършваха това училище, да отиват да учат в града. Това са първите ученици. Аз съм в един от тези класове, които първи ни хвана осми клас. Беше до седми основното и след това стана до осми и аз и моите дружки сме този първи осми клас на 75-о ОУ. Толкова обичахме учителките си! Толкова обичаха те нас! Аз просто се чудя защо децата сега така се отчуждиха. Не е същото. Не че не обичат учителките си, пак си ги обичат. Ами някак си така, по не го изявяват. Ние горките какво правехме! Тичахме в поляните. Факултета беше една огромна красива поляна с девствени цветя. Късахме цветя и тичахме с цветята. Надали това на учителките им доставяше радост и впечатление, ама ние беряхме синчец, маргаритки, тревички разни да носим на учителките си. Особено 24 май така хубаво го празнувахме! Аз просто си свързах съдбата с Кирил и Методий по простата причина, че съм родена три дни преди Кирил и Методий, месец май.

И точно на Кирил и Методий баба ми, чистницата, по майчина линия, реши да ми прави кръщенето, погачата. Ние казваме „бабина“. И ето връзката с българския език. Значи баба е съвсем на български и „бабина“ е нещо като майчинство и кръщение. Тогава ме кръстиха на моята леля Салия, която е сестра на моя дядо. Такава обич е имало в рода, за да кръстиш не на бабата, не на другата баба, не на най-близкия човек, както върви традицията. А ме кръстиха, демек моята баба ме кръсти на зълва си. Такава любов, такава обич – точно този род Асанови, както ги наричаха Кривинските, дай боже всеки му! Аз получих много от тези хора! Леля ми Сали наистина беше много засмяна жена. За нея хуморът и сатирата бяха... Ако беше човек, на който да му се предложи сцена, мисля, че тя щеше да бъде велика и България може би е загубила. Щяхме да имаме още една Татяна Лолова!

Моят род по бащина линия непрекъснато се е занимавал с обществена дейност. Баба ми Баша, която при прекръстването направила сензация, като се прекръстила на Блага Димитрова (поетесата). Имаше много такива моменти при прекръстването. Един си избра име Юрий Гагарин, друг – Валентина Терешкова.

БКП, от Русия е дошъл, предполагам, декрет такъв някакъв и заповед: да

има покръстване на мюсюлманското население в България и всички турски и арабски имена да бъдат сменени с български. Всеки да запази, ако иска първата си буква, но повечето хора го удариха на хумор, сатира и забава. И един се кръстил Сталин, друг Ленин. Така доста мечти се осъществиха. Аз пък бях малка и четох „Снежанка и седемте джуджета”. И казах: аз си избирам Снежана! Пък братовчедките ми със същото име Салия се кръстиха на Славка. Тежко, тежко се преживя това от възрастните в семейството! Аз като дете казах на дядо ми: „Я не се торМОЗИ, викам, толкова роми има по света, че ние в България изобщо не играем никаква роля. По-добре да сме с български имена”. Даже една братовчедка викаше: „Дай да ги измамим българите расисти, като сме хубави, чисти, облечени. Няма да ни правят расизъм и дискриминация”. Всеки се изказваше по някакъв начин, но този не мога да го забравя! Аз, за да успокоя моя дядо, който беше красив, чувствителен, умееше да разказва, да обича, да обича, да обича! Аз няма да срещна такъв човек! За да го успокоим, всеки му казва по нещо.

Живеехме много голямо семейство – неговият брат със семейството си и нашето семейство. Бяхме една великолепа фамилия и много се събирахме. Много хумор, сатира, много смях, много радост! Много обичаха децата! Особено мен, защото бях една такава кльощава, злаяда, не ядях всичко, въобще отричах храната от бебе. Майка ми ме е кърмила до тригодишна. Баба ми и дядо ми си ме взеха. Баща ми тогава 3 години – служба. Като се върна, аз не го познавам и не го искам. Ама в това число не искам и майка ми. Искам само баба ми и дядо ми. Не че не обичах майка ми и баща ми, ама то човек свиква. Вече се родиха братята ми и сестрите ми. Имаше два-три бойни опита да се върна в семейството ми. През нощта в 1-2 часа зимно време майка ми на гръб караше татко ми да ме връща посред нощите. Виждах как баба ми и дядо ми хем се радваха, хем се чувстваха виновни. Викат: „Ми сега какво да правим”. Те: „Ми обича ви, не може без вас”. Спряхме с опитите повече да се върна в семейството на майка ми. Останах си в семейството на дядо ми.

Имах един вуйчо. Той много ме учеше на всичко. На 5-6 годинки дядо ми купи едни кубчета с букви. Значи много е важно домашното възпитание! Много! Просто може човек след това да завърши много университети или каквото и да е, но първото училище си е къщи. Тези игри с кубчета, цялото внимание към мен. На 5-6 години аз четях, смятах. Хем да им доставя удоволствие, сега си признавам. Защото много ги обичах, много! Просто исках да им доставя това удоволствие, те да се радват и постепенно се радваше улицата, после училището. И това вече растеше, защото, не че бях такава – „вижте ме коя съм, да се наслаждавам”, но имах някаква дарба и памет да помня. Рецитирах „Хаджи Димитър” наизуст на 7 години. Дядо ми ме качваше на масата. Събираха се ромите, които се занимаваха с политика и обществена дейност. Но той – не. Не знам защо не искаше.

Баба ми Баша непрекъснато се занимаваше. Така улиците се асфалтираха. Вода се прекара до къщите. Хората почнаха да си правят огради, градинки, да си вкарват вода в кухните. Газехме огромна кал. Трудно беше човек да се пази чист. Повечето ходехме с някакви парцалчета до спирката. Чистехме си обувките. Който иска, който държеше да е чист и така се возехме в рейса, който винаги ни е далече. И досега е далече.

Кварталът просто днес е хубав като приказка, защото човек може би където се ражда и расте, си му е най-хубавичко. Аз си го обичам „квартала“ и мисля, че може да стане един от модерните на София. Близките 10 години може би ще стане. Постепенно кварталът се обособи като ромски, защото хората искат да живеят и да си гледат децата. Това разрастване беше, защото “Коньовица” и “Индже войвода” (най-старата ромска махала) омаля. Нямаше вече младите семейства къде да живеят и си закупиха местенца и започнаха да строят малки нормални къщички. Хората бяха скромни. Имаха пари – занаятчии. Не бяха в крак с промените и това сега е така и винаги ще е така. Нямаха тази – алчност ли да я нарека или предвидливост, да има за децата, за внуците си, да си купят по-големи места, да имат нотариални актове. Навремето, когато майка ми и баща ми трябваше да строят, вече бутаха. Строежите бяха абсолютно забранени в България и хората просто се чудеха в какви миши дупки да се заврат, стена до стена да лепят. И така се получи гето. Бутаха хубави, прекрасни къщи, строени от хората. Аз като дете минах и видях, че събарят такива къщи, дето хората просто си оставиха душите.

Това, което обичам в България, е, че хората си правят много хубави къщи. Българинът е човек земен, прави много хубави неща – стопанство, двор.

Аз самата цял живот се боря с живота сам-сама. Направиха ми една прекрасна сватба с три цветни рокли – бяла, синя, розова. Тогава сватбите се правеха с духови оркестри. Но баща ми познаваше един гръцки и за първи път се направи в квартала сватба с оркестър. Оттогава се възприе тази мода. Нашите хора нещо като им хареса, веднага става мода. По-това време се създаде първият оркестър „Швепс”. Той става много популярен. Много хубави хора, хубава музика правят. Показаха, че могат да работят в екип.

Нашето училище – 75-о, като монета с две лица: имаше си хубави страни, но и лоши. Лошите бяха, че едно дете, което завършваше осми клас, много му беше трудно да продължи в града в българско училище. Не само умствените способности на детето, не. Трудностите бяха по транспорта. Имаше и други причини, с каквато аз се сблъсках в средното училище – дискриминацията на учениците.

Аз си подадох документите в механотехникум „Сталин” и исках да завърша операторство – заради киното и Чарли Чаплин. Всяко дете си има някакви герои. Аз изчетох всички имена, точно такава като моето – никъде няма! Не са ме приели!

За първи път дядо ми отиде (имахме ромски представител) в Министерството на образованието. И оня му писал с химически молив: „Детето да бъде записано”. И тогава връзка, привилегии. Аз взех бележката, скъсах я на парченца. Толкова бях обидена и казах, че няма да уча! В такава държава не искам да живея! Защото четат, че идвам от 75-о, от ромското! И вече не ме искат! Взех си документите и отидох в градостроителното – най-тъпото и просто училище. Казвах си: „На мен ми трябва средно”. Всички се чудеха как може такава нежно прекрасно момиче да учи за арматурист. Учителите: „Защо с отлична диплома записва това училище?” Толкова бяха мили с мен! Ама вече ме видяха и ме чуха и ме приеха такава, каквато съм.

Да се ходи на училище не беше модерно. Бях си взела две приятелки от квартала, но те се отказаха първия срок. Не можеха да помнят, не им вървеше.

Докато при мене учението беше песен! Толкова интересно ми беше да уча! Но без да искам, без да се замислям, без да го правя умишлено, всичко сравнявах с моя майчин език! Всичко минаваше през него! Това е нещо като компютърна памет. Може би човек се ражда и това си върви с него. То си е природно. И всички тия въпроси: защо да се пренебрегва езикът, защо никой не се интересува от него, защо всеки му се подиграва, защо?

Защото тръгнах да уча машинопис, да уча еди-какво си, еди-що си, стигнах до развод. Бащата на моите две деца беше възпитаник на своите си дядо и баба, но той не беше модерен. Как да кажа, беше много старомодно възпитан и не знаеше какво иска – мен ли иска, някаква друга жена ли, която да легне в един ковчег, да се заключи и ако трябва и да не диша. Просто той да е спокоен. После се оказа, че имал някакви психични разстройства по фамилна линия. Помолех го да отидем на доктор. Той не пожела. Разсърди се, обиди се. Вече беше просто непоносимо! Всяка тетрадка, всяко листче той хвърляше в печката!

Хубаво му е на едно българско дете! Ражда се и казва: „Ах, тия цигани мръсни!“. Хубаво. После той става политик и продължава да мисли по тоя начин. Ако искаш да имаш добри граждани, да имаш хубава държава, да имаш авторитет на човек, ти трябва да правиш хубава политика. А да я правиш, трябва още къщи да имаш майчино възпитание. Майчино, казвам, защото бащите не се занимават. Милеем за кучета, държим ги в апартаменти, но някой да каже нещо например за моята майка, за която аз съм личен свидетел каква красива, добра майка имам, възпитана. Като се храни, като муха се храни. Просто се питам: дали съдбата нарочно ме остави да раста с такива хора, от които аз получих истинското възпитание.

Първата книга, която пипнах, беше Корана, който прадыдо ми знаеше наизуст. При тези хора няма метод на насилие, на крясъци. Просто сълзи, просто сълзи! Аз не мога да бъда такава с моите деца и много съжалявам. Но тези хора, които ме възпитаха мен, не знам дали ми направиха добра услуга, защото аз се озовах в едно общество от човекоядци и канибали. Изведнъж видях, че в семейството на моя мъж – така е, ама не е така, че в семействата на други мои близки – така е, ама не е така.

Станах съдебен заседател в нашия съд с „лъвовете“. Хората все очакваха нещо от мен. Това започна много да ме тормози... Родих се, видях, че нашите бяха мохамедани, ислям. Видях, че всичко е много хубаво при тях. Всеки преди да отхапе от залъка, питаше другия има ли за него. Малко дете да имаше температура, всички плачеха и се надвесваха над него да му помогнат.

Имах някаква памет, че не искам да живея, защото съм родена в тоя род, който ще бъде толкова гонен, толкова мразен, толкова необичан! Ако човек се роди в някакво семейство, той не избира нито род, нито родина, нито майка, нито баща! Просто се ражда. Всичко за мен е бог – човекът, кучето, въздухът! Без да отричам нито една религия, без да дам предимство на която и да е религия. Има ли нещо по велико от бог?! Няма! И уважавай религията на другия! Уважавай другия човек!

Не оправдавам липсата на хигиена. Това води до болести, смърт... краткост на живота.

Аз много често защитавам българите. Не, не да ги защитавам, а да казвам истината – треската в окото.

Ромският език е страхотен, речта е страхотна! Умеят да говорят против българите, против политиците, против всичко с най-кратки думи, страхотни са! Без да завършат, без да учат, без да следват! За три минути го поставят човека на мястото му и готово.

Една ромка ми казва, че учителките не го гледат нейното дете, не го обичат. Ами викам ѝ: „Не те е срам да водиш детето такова, па изпери му престилката, смени му дрешките, изкъпи това дете! Аз, нищо че съм ромка, няма да ти го държа пет минути! Защо учителките ще са ти виновни? Защо аз да съм виновна, че моето дете обичат! Направи утре така, да видиш, че и твоето дете ще обичат.” Устата съм, защото и аз съм ромка.

Аз след развода останах да си гледам дечицата и до днес съм си с тях – моите деца. Те, нищо че са женени, не могат без мен. Те дори не обичаха, ревнуваха, че съм поетеса, обществена фигура. Споделих това с Радой Ралин и с моите редакторки Вася Раева и писателката Петрунова Донка... Радой Ралин (бог да го прости) – това е човекът, когото много обичам и винаги ще обичам! Велика душа! Дойде къщи. Събра ги около масата и вика: “Сали, изправи се, моето момиче! Защо се сви? Защо си срамежлива? Искаш ли да ти прочета едно твое стихотворение?”. Застана прав миличкият, отвори напосоки книгата и прочете „Докога ще се обичаме”. Това е от първата ми книга „Космична любов”. Той викаше: „Ти си поетеса, ти ще станеш световна поетеса! Ти ще напишеш на хората ти книга за живота им”. Аз направо се разплаках и седнах. Ама децата ми богоговееха пред него! Леле майко, Радой Ралин какво ми каза! Той ми извоюва свободата в къщата. Той така им промени мнението на 360 градуса. И децата започнаха да ме подкрепят, не да ми пречат, не да хленчат, дразнят и ядосват.

Промениха се нещата. Сега и снахите, като дойдоха, много ми помагат. Сега съм много щастлива, защото гледам, че децата [внуците ѝ] – имам още една внучка Сара, тя учи в Обеля, но иска да учи тука в нашето училище – всички деца виждам, че без аз да ги карам – е, може би им влияя с нещо, но пишат. Пишат не само приказки, но и поезия. Бързо свикват на компютъра. Просто съм щастлива, защото няма да вложя никаква енергия да се мъча тепърва, нали, както се мъчех с бащите им. Много, много исках да учат, да завършат. Докато баща им, за да ме ядосва, всеки път ги проваляше и до ден-днеска е така – една война между нас. Децата на разведени родители винаги са жертва. Но пък те ми дариха великолепни деца, които са и артистични. Участваха вече в над 10 филма, защото филмовите организации знаят за нас, че сме читалище, което се занимава с културна дейност.

Направихме вестник „Романой ло”. Ромите в цяла България много го харесваха. Успяхме в НДК да направим много голям концерт с награди и с много широко участие. Мислехме то да бъде ежегодно и да даваме награди за принос в културата. Но всяко нещо в България, което се почва, после замира. Особено ромските издания. Вестникът докато излизаше, покрай мен се беше посъбрал „цветът на ромите”, които искаха да постигнат нещо. Аз се чудех как да открия поети, защото не съм егоист. Който и да е поет, той ще си има свое амплоа, няма

да ми пречи. И до днес търся. Така открих малкия Христо, певицата Анита Кристи.

Аз много благодаря на българските журналисти, на българските медии до ден-днешен, защото с много голяма любов работеха с мен. Имаме папки с изрезки от вестници за мен. Писаха все хубави неща. Филм, сниман от Мария Христова по първи канал „Ефир и земя”, в който аз говоря не само за мен. Защото, като ми правят интервю, аз говоря за мене, ама все говоря за ромските проблеми. Не може да не се говори за истината. Ако говориш само за себе си, то някак си излиза много егоистично.

Като спря вестникът да излиза, аз и някои хора много тъгувахме. Решихме да направим списание „Джипси рай, романо девлети”. То живя година-две, не можа. В Пловдив на едно събиране викам: “Не щете да се абонирате за списание, не щете да го купувате за едно левче. Много труд е хвърлен. Всяка печатница иска пари. Не искате да давате левче. Ако играе танцьорка, всички ще ѝ дадем пари, което е много хубаво, но нас никой не ни дава от печатницата списание без пари. Вие всички искате да ви се подарява. Докога ще е така?” Ако ние не си правим нещата, колкото и да има финансиране, то един ден секва.

Стигнахме до идеята да правим списание „Романс”. То вече ще бъде на поширока основа. Създадохме читалището. Нарекохме го „Център за ромска култура”. Първия брой спонсорира Министерство на културата, втория – Столична община – Дирекция култура. Оттук ще видим какво ще правим. Трудно е, трудно е! То е четиво за всеки човек, не е отправено само към ромите, защото има много автентични материали в него.

Аз се радвам и съм щастлива, защото след 1990 г. в моя живот за добро присъстваха много хора, като Пепа Николова – актрисата. С нея бяхме нещо като сестри. Много се обичахме. Тя беше много жизнен човек, много човечна.

Истински талантливият човек на първо място поставя семейството, любовта към семейството (имам предвид Радой, Пепа). На второ място за тях е приятелството, човешината. Не са горди, не са надменни.

Досега можеше да има такива книги... лека му пръст на Мануш Романов, който беше нашият жив компютър, нашата жива памет. Ако го бяхме оценили навремето, той щеше да остави толкоз много неща, че ние да направим стъпка напред. Ето това исках да кажа – да не тъпчем на едно място, да не се връщаме назад. Много велик за мене след Радой Ралин е Мануш Романов. Много съжалявам, че до днес не знаем къде остави всичките си трудове, защото бяха огромни.

Това е лошото при нашите хора: освен че е убеден, че не може и не знае, пък скрива и това, което някой е направил. Или пък унижава зад гърба човека. Примерно срещат някаква си жена, известна във вестниците, и казват: „О вие имате една поетеса Сали Ибрахим, тя ми е приятелка, много ни харесва”. Те: „А тя каква писателка е, преписала. Има там един, пише ѝ работите”. Недостойни хора спъват работата в България.

Аз мисля само от нивото на България. Мене не ме интересува кой е ром, кой е българин, кой е талант и кой не е. Моите очи са дипломата и моите уши са данните за човека: какво може и какво не. Ние живеем на тая земя. Аз гледам тоя човек: мисли ли за държавата? Дава ли нещо за нея? В България аз окончателно реших, че повечето неща ги правят нахалните хора. Заемат постовете и хем не

могат нищо да направят, хем изтикват другите и ги унижават. Тук няма цигани, българи. По принцип говоря за България.

Някъде се къса нишката. Това безобразие в последните години с учебните програми на децата. Сега ще учи така, после ще учи така. Тия учебници ще му важат, догодина няма. Как една майка ще купува на следващото си дете други учебници? Кога е било това? Колко просто, колко хубаво живеехме и учехме по една програма. Учиха ни учители. Обичахме ги. Филия с червен пипер, топъл хляб, оливия, солчица ядахме и бяхме толкова щастливи! Толкова обичахме България! Бяхме готови да умираме за нея. Аз говоря за мен и за всичките ми връстници и приятели, които познавам. А днес като ги срещам, те плачат: „Пари нямаме, това нямаме!“ Аз казвам: а не е ли още по-страшно хем слава да имаш, хем пари да нямаш. Един поет в коя да е държава примерно поне има някакви приходи, защото го ценят като такъв. Аз казвам добре, аз се прощавам със славата тихо и мирно. За какво ми е тая слава? По-добре да бъда майка на децата си, да имам един щастлив брак.

Аз казвам за България само най-хубави неща – защото това е истина. Най-хубави плодове имаме, най-хубави зеленчуци, най-хубава вода, всичко ни е най-най-най-хубаво! Изведнъж излиза, че някои от нас или всички ние сме калпави (викат бабите). В стремежа си много да живеем, много да бъдем, вижте ме кой съм, загърбваме живота и той ни изиграва. Никой не може да изиграе времето, живота! Никой не може да бъде над Бог! Просто ние си играем с тия работи. Не може! Трябва децата да учат религия. Всички религии служат на Бог. На нито едно дете не трябва да му се казват лоши работи, защото когато е дете, то това помни. То става такава, какъвто го направим ние!

Така живота ми протече в трудности и бедността...

Станка, р. 1941 г., Софийско

Моето семейство се състои от шестима членове: майка, баща, двама братя и две сестри. Мен като по-голяма ме оставяха да се грижа за братята и сестрите ми. Моите родители отиваха в гората за дърва, за да има с какво да се топлим. Те не работеха никъде. След като се връщаше майка ни от работа, ходеше по къщите да проси храна от богатите. Много бедно живеехме, живеехме в една стая, спяхме на слама, нямаше ток, осветлявахме се с видале. Като се сплескаше сламата, мама ни слагаше папрат. Тате я носеше от гората с чували и мама ни я постиляше. Като легнехме да спиме, щипалките ни щипеха по телата, ние се въртяхме по цяла нощ и като станехме сутрин, имахме петна по цялото тяло.

През '50-а година заминахме във Велинград, горе на Балкана, да чукаме камъни на Мътно управление. Там се родиха най-малките ми брат и сестра – близнаци. В балкана живееха от Велинград помаци, гледаха си стоката на колиби. Баща ми помоли хората да отрежат четири колела от трупи, обели кора от дърво, направи за близнаците количка и ги водехме с нас на обекта, където чукахме камъни, а вечер ги връщаме в палатката, където живеехме. Там живеехме десет семейства, те бяха с жените и децата си. Цяло лято работехме. Като се върнахме през есента, прибрахме се по къщите и едното от близнаците се разболя и почина.

Учила съм първи клас четири години. Ходех на училище боса. Тате, като

купуваше брашно в книжни чували, откъснах една книга от чувала и си правех пола, за да ходя на училище. Като седях на чина, тя се скъса и аз ставам и си тръгвам – учителката не ме закачаше. Ходех гладна на училище. Продължих да уча четири години. Във втори клас от беднотията спрях да уча. Един старец имаше каруца и кон и караше на три махали кино. Веднъж в седмицата прожектираха кино. По-заможните седяха на пейките, а ние надничавме по прозорците.

През лятото мама и тате отиваха да жънат на богатите и те им даваха брашно, картофи и фасул. Мама, като ходеше на работа, нямаше кой да ни меси хляб и аз трябваше да меса, да готвя и да пера. Перехме с хума, къпехме се с хума.

През '60-а година бях вече голяма – на 19 години. Тате изкара повече пари, купихме си каруца и кон, събирахме камъни и ги чукахме, за да ги постелим по пътищата. През есента се върнахме в село и се запознах с едно момче от нашето село. Той ме хареса и ме открадна. Това момче беше кръгъл сирак. Бяха девет деца, от тия девет деца четири бяха на пансион. Нямахме си завивки и постелки и едни хора ни съжалиха и ни дадоха одеало и дюшек.

След като се оженихме, дойдохме в София и отидохме на квартира. Мъжът ми се хвана на работа. Родиха ми се пет деца. Ожениха се и другите ми братя и сестри, и те имаха деца. Един ден аз и сестра ми извикахме майка ни да ни гледа децата, за да отидем в гората за дърва. Мина една жена с котли, напълнени с вода, майка ми се скарала с жената заради децата. Жената отива и извиква мъжа си, той взима кобилицата от нея и удря мама, как си седяла на кревата, пред нашите деца и тя умира на място. Децата много се уплашиха. След като почина майка ни ние продължихме да живеем по същия начин, от село на село, от град на град да чукаме камъни.

Седемдесета година дойдохме в София да работим. Започнахме да работим с мъжа ми в "Чистота", метехме и миехме, защото само там приемаха. Видях, че изнемогнахме, и започнах работя на още две места. Децата се гледаха сами, защото нямаше кой да ги гледа. Всичките учеха в едно училище, сами се обличаха, сами се решеха. Мъжът ми се разболява, осемдесет и първа година получи инфаркт и стана неподвижен. Аз сама се борех с живота, изхранвах си децата и ги обличах, гледах също и мъжа ми. Събрах пари и купих място. Отказах се от едната работа и тръгнах на сметостоварището, там събирах шишета и ги миех и продавах по магазините. От тях си изкарвах пари и си купих прасета. Продадох прасетата и си построих една стая.

Големият ми син се ожени и има две деца. След време жена му го остави с двете си деца. Аз отгледах двете си внучета и болния ми съпруг. Болният ми съпруг, който беше 14 години неподвижен, почина. Внуците ми се ожениха и аз останах сама. Така живота ми протече в трудности и беднотия. Сега съм на 60 години пенсионерка и очаквам внуците ми да живеят по-добър живот от моя.

Това ме научи да се боря и постигам всичко сама...

Росица, р. 1947 г., Перник

Родена съм на 23.01.1947 г. в гр. Перник в многодетно семейство. Имам

две сестри и един брат. Родителите ми бяха работници. Майка ми работеше като чистачка, напълно неграмотна, но много трудолюбива и добра майка. Никога не ни е оставила гладни и необлечени, дори и оскъдно. Баща ми работеше като миньор, изключително честен и природно интелигентен. Беше завършил трето отделение, но четеше много книги и сам обогатяваше своите знания и култура.

Детството ми премина в доста лишения, но това ме научи да се боря и постигам всичко сама. Научих се от родителите си да не се срамувам от това, че съм бедна, защото това не е порок. Пороци са да лъжеш, да крадеш и да живееш на чужд гръб. От малка се научих на трудолюбие и упоритост. Обичах да чета, да рисувам и да спортувам. Завърших осми клас с отличен успех и реших сама да кандидатствам в Икономическия техникум. Завърших го успешно през 1964 г. Същата година се омъжих. Съпругът ми Крум работеше като шофьор в родния си град Брезник. Там се роди през 1965 г. сина ми Кирил.

От 1966 г. се преместихме в София, където живея и работя до момента. Дъщеря ми е родена през 1969 г. Омъжена е и има три деца. Синът ми е разведен, няма деца. Работи като шофьор във фирма за международен превоз.

Съпругът ми почина през 1992 г., оттогава съм със сина ми заедно. От три години работя като счетоводител към БФМОР "Дайвърсити". Работата ми е свързана с много хора, които работят в областта на образованието, културата и езика на ромите. По специалността си имам двадесет и шест години стаж. Работила съм на различни места като ВИФ "Г. Димитров", БКС "9-ти септември", "ЦКС".

Докажи, че си нещо повече, и тогава кажи каква си, за да бъдеш приета като равна!

Марияна, р. 1961 г., София

Начална учителка съм в 140-о СОУ "Иван Богоров" в София. Съпругът ми Васил е скулптор, а децата ни Лилия и Благовест – студенти. Нашето средностатистическото семейство нямаше да представлява интерес за никого, ако не беше от ромски произход. Според нагнетената с предрасъдъци обществена представа ние сме едно огромно изключение. Но ние не мислим така. Аз съм дъщеря на учител и внучка на депутат, но целият ми живот е подчинен на това да доказвам, че циганите не са втора ръка хора и да се боря с вятърни мелници от различно естество. Вече съм преодоляла болката, която нося дълги години заради циганския си произход, по-точно заради промяната в отношението към мен, щом научат за произхода ми. Признавам, че тази болка на моменти е преминавала в отмъщение заради факта, че някой ме е карал да се доказвам повече, отколкото е било необходимо.

Първите си трудности срещнах, когато завърших училище. Всъщност и докато бях ученичка, ми се случиха "много сладки неща" – като например учителите да разберат, че съм циганка и да не могат да го повярват или пък да не могат да го преодолеят. Счита се, че циганите учат само до осми клас, затова аз се явявам нещо различно, необичайно и неприемливо. Всъщност реалната обстановка е следната: когато циганинът се осъзнава кой е, вече е наясно, че е неравен с другите. И за да избегне съдбата си на белязан, предпочита да скрие произхода си. Общозвестната истина е, че всички цигани, на които не им личи и чиито

семејства могат за излязат от гетото, крият произхода си, въпреки че са добри специалисти и са интегрирани в това общество.

Самата аз никога не съм крила произхода си и не ми се налага да го доказвам на приятелките си в училище, като им говоря на цигански. Дори една от учителките ми се пробва да ме смачка с думите, че няма причина да съм с високо самочувствие, защото циганите нищо не са дали на света. Лошото е, че повечето хора по света са на същото мнение и предпочитат да игнорират този проблем от съзнанието си, а всеобщата представа за циганите се изчерпва с образите на просещи деца и джебчийки по улиците. Дори и в мислите си аз не протягам ръка за милостиня, нито търся съжаление. Години след това същата учителка ме покани на гости, но аз отклоних поканата с аргумента, че циганите имат въшки и не е хубаво да ги пускаш в дома си. Сега съжалявам за тези си думи и мисля, че съм постъпила жестоко. Но пък това е защитната ми реакция през целия ми живот – да изчаквам, да доказвам, да трупам негативите в себе си и ако може – да реагирам след време, оборвайки опонента си със собствените му аргументи. Така разговарях и със злонамерени слушатели през периода, когато водех свое предаване в Университетско радио “Алма Матер” и “7 дни”. Всъщност аз съм специализирала в Англия “Толерантност в журналистиката при работа с малцинствата”, а рубриките в предаването, което водех, имаха български и ромски имена.

Играех ролята на Вечната циганка в спектакъла “Дом за цигани”, автор Николай Василев, представен в Сатиричния театър. Авторът на пиесата, артистите, танцьорите и музикантите са роми, но публиката ги гледаше като извънземни. Сецам се за дочутите от гримьорната реплики: “Я, ама те били хубави и говорят на български!”.

Може би не знаете, че Елвис Пресли, Чарли Чаплин, Сервантес, Шекспир, Юл Бринер и Пикасо са от ромски произход, но пазят тази информация като лоша семейна тайна. Питам се защо и тези хора са крили произхода си? Това карма ли е, или невежество?

Самата аз съм минала през период, в който обвинявах за подобно поведение и бях твърде жестока към подрастващия си син. Инструктирах го да не парадирва с произхода си, но и да не се срамува да го казва, когато му се отдаде възможност. Всъщност в рода ни има всякакви хора – някои са смачкани от черната си кожа и не са развили интелектуалните си способности, други са го преодолели. Синът ми беше поставен пред избор. Изборът премина през съответните препятствия. В училище никой не казва “Благовест е лош”, но му правеха забележки от типа на “Аман от тия цигани”. Определям това като гавра на обществото, а мълчанието на сина си в подобна ситуация – като съучастничество в гаврата. Получавала съм упреци от близки, че тормозя децата си с подобни изисквания, но съм го правила, за да им изградя умение за оцеляване. Винаги съм била против хората, които живеят в лъжа със себе си.

Лелята на съпруга ми Васко беше икономист по образование, работеше в националната банка, но прекара живота си в самота от страх, че ако допусне някой до себе си, той ще открие, че е циганка.

Когато ме приеха в учителския институт, не знаех дали имам права по произход, но срещнах уважение от колегите си. Харесвах ме, давах ми импулс и

надежди. Надеждите ми се сринаха, след като завърших института.

Племенницата ми Зори неотдавна се снима в “Небивали патила” – ромска приказка. Зори сподели, че като подарила касета с филма на учителката си, приятелката ѝ я молила да не го прави, защото така всички щели да разберат каква е и да я изхвърлят от училище. “Не знаеш ли, че циганите ги изключват от училище?!” Молбата е съвсем наивна и добронамерена, но момиченцето се прибира вкъщи, плачейки. Зори е малка и нейните трудности сега започват...

Никой не подготвя учителите как да реагират в подобна ситуация и как да спасят детската психика.

Дъщеря ми Лили бе приета за студентка в Софийския университет и няколко дни преди началото на учебната година попадна на студентски форум в интернет, в който прочете: „Чухте ли? Мангалите ще ни взимат местата в университетите!” Лили изплака една кофа сълзи, а аз отидох в Университета, за да проверя дали наистина има подобна квота. Оказва се, че няма, но за всеки случай обясних на дъщеря си, че преференциите се създават на места, където е имало вакуум и няма нищо лошо да се подаде ръка на дете от гетото, което е показало качества и желание да се бори. А съветът, който дадох на Лили, е: “Въпросът е как да оцелееш ти! Извиси се над тесногръдието и се радвай, че не са ти нужни квоти. Важното е движението да не спира.”

Благовест вече е над тези неща. Дори се шегува с това. През лятото седнал до скинар в софийското метро и така се заговорили, че за малко да си разменят адресите. А момчето с надпис “циганите на сапун” на якето дори и не заподзряло произхода му. Благовест учи психология и визуални изкуства в Айова – САЩ. Там е инструктор по латино танци и почти професионален фотограф. Мечтата му е да продължи с магистратура по психология в Европа, после да се върне в България.

Когато избирах бъдещата си професия, изобщо не предполагах, че ще се сблъскам с подобни трудности. Не се оплаквам. По-скоро бях подготвена за тях още в детските си години. Майка ми не пропускаше случай деликатно да ми напомня, че каквото и да стане, ние циганите сме най-уязвимите същества, на които никой не вярва. Благодарна съм ѝ! Максимата: „Не бързай да декларираш своята народност. Учи! Работи! Докажи, че си нещо повече и тогава кажи каква си, за да бъдеш приета като равна!” ми се струваше несправедлива и безсмислена. Но в живота се убедих в истинността ѝ.

Добре! Но какъв избор имат онези деца, хора, на които това им е изписано, които не могат първо да докажат качества, защото най-напред трябва да ги придобият?

Мислех си, че като съм сред децата, ще мога да променя тази несправедливост. Вярвах, че те са най-чистите създания и затова предпочетох да работя в общообразователно училище с най-малките, най-истинските...

В онези години студентите, завършили с отлична диплома, имаха правото да посочат три училища, в които да бъдат разпределени на работа. И аз се възползвах от това си право. Но какво беше учудването ми, когато разбрах, че съм разпределена в училище, което се смяташе за „циганско”, тъй като се намираще в циганската махала „Коньовица”. Трябва да поясня, че 1981 г. в образователната

ни система се въведе промяна – целодневен режим с двама учители и училищата имаха нужда от много нови попълнения. В общината (тогава тя разпределяше учителските кадри) ми бяха скрили дипломата и твърдяха, че претенциите ми са неоснователни, успехът ми бил добър, че какво съм очаквала: „Да работиш в друго училище?!” и т. н.

След настоятелните ми търсения на правото ми дипломата се откри (случайно забравена в чекмеджето на инспекторката) и една седмица след започването на учебната година бях уведомена, че мога да се прехвърля в друго училище.

Междувременно на мини съвет аз бях порицана за „поведението си” от директорката, която ми каза: „И без това ми беше трудно да ти дам клас, тъй като никой колега не иска да работи с циганка”.

Преглътнах обидата, но болката остана.

На педагогически съвет трябваше в началото и в края на учебната година да даваме сведения за движението на учениците, социално положение и народност. Да не забравяме, че по това време официално в страната ни нямаше ЦИГАНИ. Кому и защо бе нужна такава информация? Как да разбере кои деца от каква народност са? Родителите не попълваха документация с подобни данни.

Но се намериха доброжелателни колеги с много опит и само пет минути престой в класната стая им бяха достатъчни, за да определят народността на всеки ученик. И до ден-днешен тези критерии не ми станаха ясни.

Според една колежка в класа си има две деца от турски произход (били побели и с големи очи) и три от цигански (по-мургавите). На самия съвет уточних: „Щом тази информация е важна, пишете: в първи „е” клас – пет деца циганчета и една учителка”. Колегите, които не знаеха за произхода ми, се смутиха. Директорката след кратко мълчание поясни: „Ние не можем да променим изискванията на министерството. Щом го искат това сведение, сигурно има защо!”.

Оказва се, че и до днес тези деца се смятат за потенциално невежи, трудни и всеки учител в началото на учебната година бърза да провери дали „справедливо” са разпределени като бройка по класовете. Защото не бива в един клас да има пет, а в друг две или три циганчета.

От моя баща си спомням, че в предишни години за класове с по-голям брой циганчета учителят имал право на допълнително възнаграждение – за работа с „трудни деца”, нещо като „вредни”, които се плащат в заводите.

След приключване на учебен срок и учебна година учителят трябва да отчете резултатите на класа си и да посочи причините за трудности при усвояване на учебния материал. Когато това не касаше циганско дете, се изброяваха най-различни причини: стеснително, не общувало с връстници, често боледувало, семейни проблеми, разделени родители, неправилно възпитание, липса на родителски контрол... Но когато детето е циганче, това беше сериозна и достатъчна причина. Звучеше ми като диагноза на неизлечима болест.

Тъй като районът на Западен парк, където се намираше 17-о ОУ, е отдалечен от циганската махала, нормално беше да има класове без нито едно циганче. Най-голямата бройка достигаше 2-3 деца от ромски произход и това си беше в реда на нещата. Още повече, че това бяха деца на семейства, живеещи в района – в повечето случаи асимилирани или интегрирани в обществото. С други думи

казано, интелигентни семейства. Постепенно обаче желанието и на родители от махалата децата им да получат по-добро образование се засилваше. И това се оказа беда за нашето училище. За директори и учители това беше губене на имидж, престиж. Писмена забрана за неприемане на ученици от други райони нямаше, но какво ли не се правеше, да бъде отказвано на такива родители децата им да бъдат записани.

А когато след около 6-7 години раждаемостта в България осезателно намаляваше и училищата бяха застрашени от закриване, учителите – от съкращения, ръководството ме покани на разговор: „Ще запишем и деца от малцинството, но искаме да ни помогнеш. Намери добри деца, интелигентни. Да са като теб!“ Бях стъписана, но си спомням, че отговорих: „А аз си мислех, че лекарят не подбира пациентите си, учителят – учениците. Не е ли наша работа обучението и възпитанието на учениците, без да ги избираме по народност, цвят, интелигентност...!“

Обичайна практика бяха откритите уроци пред инспектори, директори, учители. В училище настъпваше особена атмосфера, приближаваха ли такива проверки. Въпрос на чест за училището беше да покаже повече уроци по различни учебни предмети. В началото тази еуфория не ме смущаваше. По време на следването такива уроци бяха естествени – в това се състоеше и държавната ни практика. Чувствах се много добре подготвена. Имах и подкрепата на своите преподаватели и реших, че мога да представя достойно училището, в което работя. Какво ли не чух за тази си „дързост“, но не съжалявам. Тогава не си давах сметка, че така спечелих име сред родителски среди и учители.

Но какво от това? На всеки съвет трябваше да се чувствам виновна, че съм циганка, че в училището ни има ученици от цигански произход. Ръководството дори смяташе, че заради мен в училището се записват все повече такива деца.

Знаех, че нещо трябва да се промени, но още не бях наясно как и какво точно. Никъде не намирах специфична литература за нашия етнос, за езика ни, за начина ни на живот, обичаите ни, фолклора. Сякаш това би било престъпление. Никой не се интересуваеше защо децата от махалата имат проблеми, а голяма част от тях наистина имаха. Но те предварително бяха белязани. Разбира се, имаше и изключения. Точно така ги приемаха учителите – можещите, способните, справящите се деца – за тях бяха изключения.

Оказа се, че мой близък роднина беше успял да се сдобие с писмо от Района (сега общината), да запишат сина му в 17-о ОУ. Списъците с класовете бяха готови. Учебната година още не беше започнала. Две седмици това дете не беше разпределено в нито един клас. На педагогически съвет се поинтересувах в кой клас ще учи Христо. Директорката излезе от учителската стая с думите: „Съветът приключи. Ако някой от колегите желае, да го вземе! За него има писмо от Района“.

Много от учителите побързаха да излязат. Останахме около десетина от начален курс. Тишина... Някои колеги се застраховаха: „Аз имам достатъчно циганчета“, „Класът ми е голям“ и т. н. Вече си мислех как да кажа на бащата, когато една колежка се реши: „Абе, колеги, между тях има и свестни деца. Аз ще го взема“.

След няколко месеца колежката Мария Иванова сама ме потърси: „Защо не

се интересуваш как се развива Христо? Аз съм много доволна от него. Момчето е умно и старателно. И искам да ти се извиня заради колегите..." Въздъгнах облекчено.

Но това беше моментно чувство. Не ми даваха мира редица въпроси. Защо такова отношение към най-лесно ранимите – децата? Защо учителят, който за мен беше на второ място след майката, дели децата на качествени и не според произхода им? Защо това заклеимяване, деление? Познатите днес фрази сегрегация, асимилация, интеграция... за мен тогава бяха непознати. Това, което е оставило траен отпечатък в съзнанието ми, е предварителната нагласа или както днес бихме се изразили – „стереотипните негативни нагласи на мнозинството". И съвсем логично е да попитам как тези учители ще обучават, възпитават и развиват тези деца, какво семе ще посадят в душите им? А някой беше казал: „Детството е чисто изворче. Вземете един престъпник и той може би черпи светли преживявания от детството си". Но явно за тези деца не важи.

Разбира се, че не всички учители разсъждават и се държат така. Имам прекрасни спомени от учители, на които правя дълбок поклон. Но аз говоря от личен опит за училищата, в които съм работила, и за огорченията, които мога да простя, но едва ли ще забравя.

Често си мислех дали не сгреших, като не отидох да работя в училище, разположено в махалата, в което съставът на децата е около 90% ромски. Дори изпитвах чувство на вина! Но аз бях против съществуването на подобни училища и сега съм на това мнение. По този начин се дава възможност да се засили различието в обществото по най-недостоеен начин. Не е тайна, че години наред там се разпределяха учители с по-ниска квалификация (сега това е променено според хора, с които общувала). С подобна затвореност държавата ни изолираше и не се решаваеше на практика проблемът с неграмотността сред това население. Напротив, той се засили.

Но това е проблем и на обществото ни като цяло. Днес с нежелание отиват на училище повече от 50 процента от учениците в страната ни. Училищата пускат в живота ежегодно неграмотни и полуграмотни. Образователната ни система си има своите кусури и пропуски. Децата ни са изнервени, преуморени, повърхностни, безразлични. Засилват се агресивността и омразата и сред най-малките. Липсват им спокойствие и разбиране в семействата. Какво остава за разбиране между съученици, съседи, етноси... Други измерения придоби ценностната система на обществото ни. Но едва ли ще променим картинката, ако чакаме... Ще ми се да цитирам Ивайло Петров от книгата му „Мъдрият няма идеали": „Светът знае за външните прояви на фашизма, сталинизма и маоизма като авторитарни режими, но все още не е научил и осъзнал причините за тяхното зараждане и осъществяване и за това трябва да помогне световната интелигенция".

Образователната ни система няма да се промени сама, без промяна в другите сфери – социална, икономическа, политическа.

Необходимо е във всички висши учебни заведения учителите да са запознати с историята на всички етноси в страната ни. Да имат разбирането, че всички, родени в България, са нейни равноправни граждани.

Бъдещите учители да са информирани за психолингвистичните аспекти при обучението на децата билингви.

Класовете на практика да са смесени с еднакъв брой представители от различните етноси, населяващи даден район.

Учениците да изучават историята, обичаите, традициите на другите етноси. Да бъдат възпитавани в дух на толерантност и взаимозачитане на различието.

По националното радио и телевизия да има предавания за етносите и тяхната култура, но от самите етноси.

В игралните филми (въпрос на политика е) образът на рома да има своето достойно място. Както е на Запад – негрите задължително играят положителни роли (те са политици, лекари, директори...).

Не е тайна, че това за голяма част от обществото ни звучи нелепо. Съмнявам се, че откривам новости, непознати и несподеляни до момента, но поне от личен опит съм убедена в необходимостта им.

След завръщането ми отново на работа (отпуск по майчинство за двете ми деца) новото ръководство вече беше решило съдбата ми. Директорката търсеше причини, за да ме убеди да напусна училището. Шест години ми бяха нужни, за да разбера, че въпреки работата ми, авторитета ми сред деца, родители и колеги, не можеш да останеш там, където не си угоден на шефа.

Трябваше да давам обяснения пред колектива, защо в извънучебно време посещавах курс (като слушател) в СУ „Св. Кл. Охридски“ за изучаването на майчин език в училище. Дори не знаех дали съм готова да преподавам майчиния си език. Но вече представлявах заплаха. „Знаете ли, че медицинската ни сестра чула от колеги в съседното 135-о училище, че в нашето ще се изучава ромски език. Предлагам колежката (имайте предвид мен) да даде някакво обяснение!“. Мълчание... Обяснението не знам дали ги успокои. „Не смятам за престъпление, че се интересувам от новостите в образователната ни система, още повече, че те лично ме касаят. Не съм готова да преподавам майчиния си език. Уверявам ви, че ако го реша, че ви уведомя.“

От 13 начални учители само две бяхме с висше образование и въпреки това три години не ми беше поверено класно ръководство. Работех като възпитател. „Знаеш ли, колежке, че докато си била в отпуск по майчинство, предишното ръководство е решило да те преназначи като възпитател“. Поисках да ми покаже документ за преназначаване, който и аз трябваше да съм подписала, но такъв нямаше. „Трябва да проявиш разбиране, колегите са пред пенсия и класното ръководство ще им повиши пенсията“.

На втората година: „Децата ти са още малки. Възможно е да боледуват често. По-добре за теб ще е като майка, а и за класата да работиш като възпитател“.

На третата година бяха назначени и нови учители. На педагогически съвет поисках обяснение защо отново съм без клас. „Вярно бе, а аз се чудех кого съм пропуснала. Но вече разпределих класовете. Колегите са млади и ще ги огорча, ако ги преразпределя отново“.

Беше 2 септември, до началото на учебната година имаше още две седмици.

Отново на съвет. Пожелания за ползотворна и спокойна учебна година и в допълнение: „Колеги, извинете ме, че назначих циганки за чистачки в нашето училище. Просто няммахме други кандидатки. Но аз ви обещавам, че до края на учебната година ще оправя нещата!“.

Изказване на колежка в края на учебната година: „Ръководството да помисли за ограничаване приема на циганчета в училището ни. Вече имаме класове с по 4-5 деца от малцинството. Как ще се отрази това на нашите деца, на авторитета на училището?“. Отговор: „Да, ще помислим по този въпрос.“

Не е нужно да продължавам с цитатите. Смятам, че казаното досега е достатъчно показателно. Но си мисля, ако отговорни хора на отговорни длъжности си позволяват безотговорно явна, показна омраза и дискриминация... Необходимо е на този етап да има санкции за подобно демонстративно отношение.

Какво забелязвам в последните години? Голяма част от родителите в новобособените квартали искат децата им да учат. В момента работя в 140-о СОУ в кв. „Обеля“. Но тъй като у нас няма все още разработена цялостна концепция, методики, форми и подходи за обучението и възпитанието на децата билингви, това затруднява учебно-възпитателния процес с тях. Учениците изостават от учебния материал не поради умствени недостатъци, но по-удобно е за учителите да се отърват от такива ученици. Следва убеждаване на родителите, което не изисква особени усилия, и тези деца попадат в училища за умствено изостанали ученици. Нещо повече, родители сами настояват децата им да бъдат приети там („за да не се мъчат“), а и заради безплатната храна. Ако не помислим как да спрем тази порочна практика, това ще се окаже неблагоприятно за бъдещето на нашата страна.

В практиката си съм имала не един случай, в който ученик от ромски произход да не се чувства унизен само заради произхода си. Съучениците идват в училище вече с „отношение“ към циганчето като „второ качество“, носител само на лошото. Достатъчно е да му каже с подходящия тон: „Ти си циганин“, за да го изолира и заклеми. И тук според мен е много важна намесата на учителя (разбира се, ако самият той е подготвен за подобни ситуации; ако във висшите учебни заведения се говори за това; не на последно място и моралът, който носи). Той е този, който трябва да се погрижи всеки ученик от класа му да се чувства душевно спокоен и да си вярва, че може да се справя както всички останали с поставените му задачи.

Споделяйки ежедневието си от класната стая у дома с децата и съпруга ми, ни хрумна идея да покажем на практика как може да съществуват такива взаимоотношения. За целта съпругът ми пожела да поработи в училище, за да се потопи в практиката сред децата. За кратко време успя да спечели сърцата им. Попадна и на изключително интелигентна и толерантна директорка, с която споделяше всяко свое хрумване.

Идеята ни за „Училище на бъдещето“ се харесваше на всеки, с който я споделяхме. Преди около пет години дори ни предложиха да изпратим проекта във Франция. Но на нас ни се искаше тази идея да бъде реализирана в родината ни. Може би ни липсваше предприемчивост и пробивност, не знам, но този проект все още не е реализиран.

Доволна съм, че отделни идеи вече са осъществени в практиката: „Стъпка по стъпка“ на МИЧП, училището в Ракитово с директор Йосиф Нунев, магистърската програма по „Интеркултурно образование“ ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград и т. н.

Сегашната ми мечта е да издам в книга кореспонденцията, която водя със

сина си, както и със съпруга си, когато те пътуват в чужбина.

Благословия е да живея с творец. Той е широко скроен, приятел е с децата ни. Привързаността и любовта ни не са ни оковали в зависимости. Едва ли бих била толкова щастлива, ако не бях свободна.

Това е историята на моя живот: Бог, съпругът ми и моите две прекрасни дъщери, които много обичам...

Радка, р. 1964 г., гр. София

Родена съм на 23.07.1964 г., в гр. София. Живея в кв. "Красна поляна". Аз съм второто поред дете – имам сестра, която е по-голяма от мен, и брат, който е по-малък. Моят баща задоволяваше всичките ни капризи, като ни купуваше дрехи, обувки, играчки и много лакомства. Моята майка, която готвеше много вкусно, ни обгръщаше с много внимание и любов, възпитаваха ни в прилежност и уважение към околните; в това да не вредим, а да бъдем полезни с каквото можем и че е по силите ни, за близките ни. Имахме щастливо детство, изпъснено с екскурзии и много радостни мигове. В момента работя като шивачка, а съпругът ми – като дърводелец.

Запознахме се с моя през 1982 г. в един първомайски ден в парка и така започнахме да излизаме заедно в продължение на два месеца, докато една вечер той ме попита дали ще се омъжа за него. Аз разбира се казах "да", защото ние двамата се обичахме толкова много, че искахме да прекараме целия си живот заедно, да създадем семейство, изпълнено с любов и щастие. Родителите ни ни направиха голяма и богата сватба, която продължи три дни, имах три рокли: розова, синя и бяла. Всичко мина страхотно. Играхме, ядохме, пихме и се веселихме до късно вечерта и така всичко покрай сватбата мина добре. Започнахме да живеем един семеен живот, изпълнен с любов и разбирателство и благодарение на тази голяма любов през 1983 г. на 25 септември ни се роди една хубава дъщеря, на която дадохме името Васка. Много ѝ се радвахме и купувахме всякакви неща, като я претрупвахме дори повече от необходимото. Растеше хубава и весела с всеки изминат ден, порасна много бързо, вече беше навършила четири годинки. И тогава аз и моят съпруг решихме да си имаме второ дете. През 1987 г. на 20 юни се роди още едно прекрасно момиченце, което се казва Сашка. Тя зарадва толкова много съпруга ми и от този ден нататък той е готов на всичко за нея. Грижеше се за нея с голяма любов, къпеше я, хранеше, обличаше, разхождаше я и така всеки ден се грижеше за нея с голяма любов и нежност, докато не порасна.

И след няколко години в един прекрасен ден Бог дойде в моя живот. През 1991 г. Бог промени моя начин на живот, чух за Бога, но не знаех какво е да го приемеш за твой личен спасител и Господ на твоя живот завинаги. И от този ден нататък започнах да отивам на църква. Един ден се срещнах с едни познати, които отиваха на църква при пастир Павел Сотиров Благов, те поканиха мен и моето семейство да отидем на това място заедно с тях. Отидохме и благодарение на този пастир разбрахме цялата истина за Бога и неговите велики дела в нашия живот.

Голямата ми дъщеря много обича да ходи на църква и много обича Бога.

През това време, докато ходеше на църква, Бог я запозна с едно много добро момче, с което излизаше в продължение на пет години, обичат се много, всичко между тях върви отлично и връзката им става все по-здрава и по-силна. Той беше много търпелив да я изчака да завърши средното си образование и да навърши 18 години. След като минаха два дена от рождения ден, той дойде с родителите си да поиска ръката на дъщеря ми от мен и моя съпруг. Ние я попитахме дали е съгласна и тя каза “да”. Седнахме всички заедно, вечеряхме, поговорихме и определихме дата за сватбата – 06.10.2001 г. Отидохме на другия ден и купихме всичко необходимо за сватбата: роклята на дъщеря ми, която й купи свекърва й, беше много хубава; аз купих на младоженика всичко необходимо и вече бяхме готови с пригответленията за сватбата.

Настъпи денят, в който сключиха граждански брак и станаха законни съпруг и съпруга. За мен и моя съпруг беше голяма радост и гордост да видим дъщеря си пред олтара с бяла булченска рокля с момчето, което обича. Свърши церемонията в залата, поздравихме ги и отидохме в ресторанта, където отпразнувахме най-щастливия ден в живота на нашата дъщеря. Всичко мина добре. Пастир Павел се помоли за тях, благослови ги в името на Исус Христос с много любов, щастие и разбирателство през всичките дни на живота им. Сега моята дъщеря живее със съпруга си, с когото много се обичат и са щастливи, че са заедно. Останахме си ние тримата – аз, съпругът ми и по-малката ни дъщеря, която обожаваме.

Е, това е историята на моя живот: Бог, съпругът ми и моите две прекрасни дъщери, които много обичам.

А човек, когато влага труд, винаги постига нещо...

Стефан, р. 1983 г., София

Казвам се Стефан Георгиев. Обществен възпитател съм в район “Красна поляна”. Бях и секретар на комисия и съм запознат с възпитанието на деца от ромски произход.

В нашето семейство майка ми е учила до трети клас. Баща ми е работил като майстор бояджия. Никой не ме е насочвал да уча или да ме възпитава да уча, просто това е от самото собствено желание. Ние сме пет деца. Живеем в кв. “Факултета”, ул. “315” № 16 – известна улица в квартала. За онова време си бяхме добре. Имахме 4 стаи – отделна кухня, коридор и баня. Проблеми не сме имали, нямахме лишения. Баща ми и майка ми си бяха домошари, които си гледаха добре семейството. Те не искаха да сме лишени от нищо. Живяхме нормално. Аз почнах първи клас в 75-о училище – това е квартално училище, в което много деца от ромски произход правят първите си стъпки. Започнах много добре, защото имах желание да знам и да се оправям сам в живота. В нашето училище бях един от добрите. Имах желание. Завърших осми клас в 75-о училище. След това съм продължил в “Карол Сверчевски” средното си образование. Там го завърших.

Нашето семейство е от ромски произход, но има голяма разлика в сравнение с други бедни ромски семейства. Просто имаше някакво възпитание в нашето семейство. Брат ми Андрей също завърши средно образование. Той е със 7 години по-голям от мене. Сестрите ми не можаха – те се ожениха малко по-малки. Но

ние с брат ми се оженихме над 20-годишни, след казармата. Бяхме в съвсем друга среда, в която искахме да докажем, че и от ромски произход има хора и може да са възпитани така, както трябва.

Майка ми работеше в 75-о училище като чистачка. Сигурно това ме амбицира да уча повече. Като гледам майка ми, че е чистачка, просто на мене ми ставаше не неудобно, а се възхищавах от майка ми, защото много си я обичах. Но исках да съм по-различен. Баща ми работеше добре. Той не беше общ работник. Беше си майстор бояджия. Работеше в “Илиянци”. Там имаше някакво предприятие, не си спомням какво беше точно.

Ние се възпитавахме от... Просто човек, когато иска да е малко по-различен, то става от само себе си.

В нашето семейство имаше забрани – да не пушим, да не контактуваме с такива лица, които нямат достатъчно възпитание. Е на това ни възпитаваха. А за училището – те просто видяха, че ние можем да се справяме и сами. Изобщо те не са ни помогнали за учението, а само ни насърчаваха. След като завърших средното образование, взимам младежкия дом в 75-о училище. То общината преди си търсеше такива хора, които да са малко по-възпитани, интелигентни, с които могат да работят. И ме избраха мене. Въпреки че аз нямам желание. Ако имам такова желание, щях да ставам големец... предлагаша ми много неща, които да стана, но аз не съм искал. Една учителка, която ми преподаваше в 11 клас, работеше в общината. Тя ме покани. Тя ме познаваше много добре като ученик и прецени, че аз мога да помагам като обществен възпитател за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни. Това е.

Аз работя и като строителен предприемач. Пак познати ми помогнаха. Аз винаги, когато се захващам с нещо, го права с желание и много труд. А човек, когато влага труд, винаги постига нещо. Аз така преценявам нещата и който ме познава отблизо, ме знае какъв човек съм.

С жената се запознахме – бяхме съученици. Ние представяхме от 1 до 8 клас 75-о училище на всички балове, тържества. Бяхме едни от добрите ученици. Можехме да се справим и в други училища, тъй като и жена ми е завършила средното си образование в българско училище, така да се каже. След като завършихме, се оженихме по наше желание.

Ние с моята жена бяхме доста години приятели. Оцених, че има добри качества, възпитана е достатъчно. Нейното семейство също са възпитани. Не са от неграмотните. Сега, ако кажем грамотни, значи преувеличаваме нещата. Значи могат да се справят при всяка ситуация. Могат да сами да си напишат молбата, знаят много, когато обясняват нещо в някоя институция. Могат да се справят. Това искам да ви кажа, като казвам, че са грамотни.

По взаимно съгласие се оженихме. Не е имало насилие, такива работи – не. За моята сватба... тя си е една нормална сватба. Много хора преувеличават, че ние правим по 4-5 дни сватби, няма такова. Подготовката само е такава, а сватбата е точно 8 часа по часовник, ако искат да знаят повечето хора.

Отначало живеехме заедно с брат ми, който пръв се ожени. Той живееше в 2 стаи. Майка ми и баща ми в една. Аз с жена ми в една. Това продължи само една година. Защото не може, като мислиш да създаваш деца, в една стая да

живееш. Въпреки че къщата беше нормална, имаше условия. Но не бих издържал. Исках да съм самостоятелен. Да направя това, което е направил баща ми. За онова време това е нещо много. Аз като знам как са живели в ония години...

Много хора контактуват с мене и на много хора роми им помагам в квартала. Помагам им с молби, които те не знаят да попълнят. Но искам да им помагам, да имат защита. Аз сега всичко възможно ще направя догодина, живот и здраве, да има такъв център в квартала – които са неграмотни, да има такъв човек, който да им помага и те само да слизат и да си подават молбата. Защото те с 2-3 деца отиват в общината, там им обясняват, а те не разбират действително какви документи се изискват. Ето това е големия проблем.

Аз като се ожених, мислех, че ще имам деца, мислих и да направя нещо, в което да се живее нормално. Аз много добре се разбирах с баща ми и брат ми. Седнахме по простичкия начин и се разбрахме да построим къща, в която всичко да е отделно и всеки да си знае “паницата”. За година и половина стегнахме се малко, събрахме що-годе пари, почнахме. Аз бях на 22 години, когато почнахме на строим. За 3-4 години с много усилия, с много мъки постигнахме нещо, което смятам, че е добре. Сега всеки си живее нормално, отделно. Всеки си има етаж от къщата, в добри условия. Но не ни беше лесно, докато го постигнем това.

Аз имам 3 деца. Когато се роди голямата – Юлия се казва, аз исках като всеки баща да имам момче. Кръстихме я на жена ми на майка ѝ, защото би трябвало да е на тяхното име, за да се радват. След 4-5 години се родиха близнаците. Аз много се радвах. Момчето се казва Андрей, момичето – Румяна. Аз съм си намислил да имам две деца и да имам момче. Аз съм много против младото семейство да има много деца. Защото, когато мислиш да създаваш дете, трябва първо да го образоваш, да му даваш бъдеще. Има хора в квартала, които мога да го кажа, не мислят това. Ако зависи от мене, аз ще налагам този закон – не повече от 2 деца. Защото това аз на много места съм го казвал. Хубаво е, когато например имаш осигурена работа, имаш условия, нека си създава и 10 деца. Но те няма къде да живеят, а имат по 6-7 деца. Това не е нормално, не го одобрявам. Не може да го възпитава, той го оставя абсолютно ей така сам, ако може да се оправя. Без помощ от родителите смятам, че много трудно може да се оправят децата от социално слаби семейства.

Детска педагогическа стая издирва такива деца. Аз нали съм обществен възпитател и виждам – те имат тая задача, ако е направил някакво нарушение, след известно време го привикваме това дете до 18 години с родителите. Да го заплашваме и да му се обясни, че той, както е тръгнал, не е тръгнал в добрия път. Четвърта година вече съм обществен възпитател, трудности не сме имали. Тия деца не са само от ромски произход, а са от район “Красна поляна”. Повечето деца са изоставени или живеят в много лоши условия. Те правят бели. Много ми е трудно. Искам да направя нещо за тия хора. От общината им даваме дрехи, помагаме им, но... то си зависи от самите хора, от човека.

Голямата, Юлия, я записах в 75-о училище. Аз мога да ви кажа за това училище, сигурно съм повече от 20 години там. Държа ученическата лавка в 75-о училище, обвързан съм с това училище и знам дето се вика и “кътните зъби”. Те трябва да имат дрехи, да е чист, приличен, да няма разлика. Аз мисля, че е добре

да има такова училище само за ромчета, защото има хора, които не могат да си позволяват да слизат “надолу” (извън махалата). Първо, не могат да си купуват учебници. Второ, тетрадки. От първи от четвърти клас учебниците са безплатни, а после какво става за разлика с българите. Ето затова искам да има такова училище в квартала, но много неща трябва да се променят. Ръководството трябва да го стегне. Преди беше друго училище – по-добро. И децата бяха по-добри, и възпитателите, и учителите бяха много по-добри. Сигурно знаеха как. Учителите в момента са предимно млади. Аз не знам. Има хора, които искат да учат и отиват. Един учител не си ли харесва работата, той не може да дава нищо на ученика. Защото учителят е основният фактор, за да учи ученикът. Аз така го разбирам. Това е проблемът. Трябва да е малко по-строго. Както преди! Не знам дали го знаете, имаше един директор – Красимир Вълков се казваше. Той когато беше директор, нашето училище беше по-чисто, по-хигиенично от другите училища. Имаше дисциплина и възпитание между учители и ученици, аз когато съм учил! Сега не учат достатъчно! Един пример: моите деца, вие ги знаете по-добре, може да се сравняват с един осмокласник от 75-о училище по знания.

Аз Юлия я записах в 75-о училище, че е по-близо до мене. Не съм доволен. Тя е много притеснителна. Но вървеше добре. Учителите всички ми казват “много беше добра, много възпитана”, “момичето ти върви добре, учи се”. Аз не бях достатъчно убеден в тия работи. Всеки родител трябва да си знае детето какво може. Тя, без да знаеше, аз говорех с учителите за нея. Но не ги учат достатъчно. Не ги подготвят. Като слизат “долу”, те имат доста проблеми.

Едно дете, когато е готово да “слиза долу”, то трябва да има комисия, която да казва: “Иван е готов да слиза, няма да има разлика”. Когато ученици от български и ромски произход се събират, то тези от ромски произход “куцат” в обучението. От това е и дискриминацията срещу ромите. Той винаги ще му каже от кой произход е, но трябва да няма разлика, да не е от най-добрите, но не трябва да има разлика в учението, между класа! Това е много важно!

В нашето семейство говорим различно – на ромски, на български. Децата ми знаят ромски. Аз не съм много по традициите, по обичаите. Има си нещо, наследството си върви, но аз съм малко против тия работи. Например за сватбите: едно младо семейство няма пари, а и те правят сватба. Родителите не им помагат нищо, но сватбата за пред хората задължително трябва да се прави. Като няма възможност, да не се прави сватба. Така се вреди и на младите.

Аз одобрявам децата ми да знаят ромски, да не се срамуват, че са роми. Ние трябва да докажем, че и от хора с ромски произход може да стане нещо. Докато няма такива хора, винаги ще има дискриминация!

Въпроса е децата ми да бъдат образовани и да живеят като нормални хора...

Методи, р. 1972 г., София

Казвам се Методи Христов. От ромски произход съм и се определям като българин от ромски произход. Българин, защото съм роден тук. Учил съм тук, работя тук, служил съм в казармата 2 години и продължавам да работя за тази държава. Имам основни черти като дисциплинираност, ангажираност – неща, ко-

ито в българина са неговата основа. Гордея се, че съм циганин, защото майка ми и баща ми са цигани, защото нося културата на циганите, които много малко хора познават. Най-вече свободата, към която всички народи се стремят. За това се направи Европейския съюз. Говоря за демокрация. Циганинът открай време е свободен човек. Затова аз събирам двата етноса – и българския, и циганския – в едно. Може би е много добро съчетание. Говоря много добре и български, и цигански без акцент – много хора са ми го казвали – по причината, че съм живял и отраснал сред българи. В квартал “Факултета”, където съм роден и живея, в началото имаше повече българи, докато сега сме повече цигани. Българите си изпродадоха къщите и отидоха в други квартали.

За детството ми... майка ми и баща ми... Баща ми е от София, дядо ми не е оттук – той е от Брезнишко. Занимавал се е с плетене на кошници, от кошничарите. Баба ми е оттук. По някакъв начин са се свързали, не знам точно как, заживели са, но не са се купували, защото не сме от тази група. Има групи между циганите, които се купуват. Докато в нашата група не е така. Аз принадлежа към влахите. Влахите и йерлиите се смятат за интелигенция на циганите.

След като баба ми и дядо ми се оженват, народили са се 10 деца – 6 момчета и 4 момичета. Първо са били момчетата, след това момчетата, като баща ми е най-голям от тях. При толкова много деца не са могли да живеят на едно място. По принцип момчетата като се оженят, отиват в семействата на момчетата. Докато момчетата трябва да останат при баща си.

Баща ми е най-голям, казва се Коце. Той първи излиза от къщата на квартира, за да освободи място за братята си. Излиза на квартира в “Баталова воденица” към “Константин Величков”. Живели са около година и половина. Там са се родили моите братя. Най-големият ми брат е Васко Василев и той в момента е скулптор и много се гордеем с него.

Детството ми протече много добре. Аз съм щастлив, че съм имал такова детство сред двама братя, които се грижеха за мен. По-големи са от мен. Гледаха ме като писано яйце. Е, от време на време средния брат ме потупваше, вкарваше ме в правия път. Пък големият ме защитаваше. Имах късмета да се родя в това семейство, защото човек не може да каже къде иска да бъде роден, той се ражда и това е, където Господ го постави. Радостен съм, че се родих в това семейство, защото сред другите цигани баща ми е с по-такова мислене съвременно и ме е научил да ходя на училище, за да получа образование.

Докато всички останали бяха на ракията, просто не се интересуваха от образованието на децата си, баща ми искаше да се образуваме, за да не се мъчим. Баща ми има няколко занаята, като основен е заварчик. Освен това е свирил на китара, рисувал е, работил е в Електрокарния завод “6-ти септември” дълги години с майсторска степен VII разряд. По Живково време работеше и частно – правеше балкони. Хората остъкляваха балконите и така баща ми изкарваше допълнително по някой лев. Като човек баща ми само един път ме е тупвал, така ме засили, че се плъснах на земята и това беше достатъчно аз да имам респект от него. Бях излъгал и той затова ме потупа, не без причина.

Майка ми – тя ме вкарваше в правия път. Тя гледаше за дисциплината на тримата братя, тя ни регулираше. Имаше различни прийоми. Някой път опитваше

с думи, друг път с потупване, трети път имаше интересен навик – имаше една метла, която в единия край е като кочан, тя така я хвърляше по нас тази метла от голямо разстояние и много добре ни целеше. Тя ни научи така да бъдем дисциплинирани. Баща ми нямаше толкова време за нас, той работеше. Опитвал съм цигари и то на 5-годишна възраст в детската градина. Имаше няколко момчета, и то доста палави. Отидохме да пушим, бях хванат от по-големия ми брат и бях хубавичко натупан.

Баща ми е заварчик. Той може да свири, да пее и рисува. Това във всеки циганин го има. Майка ми също е заварчик. Тя е работела наравно с мъжете в същия завод. Те са работели на смени – първа и втора смяна, и са се редували, за да ни гледат. Имам много спомени като дете.

За трето дете са дали на родителите ми нещо като субсидии и те са закупили място във “Факултета” в Белинска махала – около 600 квадрата. Тогава са били повече българи, отколкото цигани. В тази малка махаличка бяхме само 3 семейства цигани. Аз там израснах. Бабите, комшийките около нас, те така ме отгледаха – ту при тая баба, ту при другата. Българите – те си знаеха, че ние сме цигани, но ни приемаха като техни деца. Аз бях момче за всичко. Като пораснах ме изпращаха за хляб, за мляко. Даваха ми стотинки да им пазарувам на тия, които бяха по на възраст. Българите ни уважаваха много и досега уважават майка ми и баща ми. На много от тях децата им са в чужбина и когато идват насам, се поздравяват с майка ми и баща ми. Даже са получавали подаръци от тях.

Много приятни спомени от детството. Обикаляхме с приятели с колелата и правехме разни глупости – пушехме цигари от шумата на дърветата. Аз може би затова не пуша сега, защото тогава по-големият ми брат три пъти ме понатупа. Като последния път беше на майка ми на рождения ден и доста голямо изтезание ми направи. Разпъна ме на кръст чисто гол, намаза ме с кисело млеко. Гледката беше страшна, защото имаше слънце и комарите и мухите ме бяха налетели. Допълнително майка ми хем ревеше, хем ме биеше с коприва и беше нещо страшно. Приятелите ми в един момент ме отърваха, като срязаха въжетата със счупени стъкла. Избягах гол навънка, но после се прибрах, те се поуспокоиха. Тогава бях в предучилищна.

Записаха ме на училище в 136-о училище. То се намира до Двореца на децата на ул. “Зайчар”. Учих там с три деца на моята възраст, тогава майките се редуваха да ни водят. Успяха да ме запишат там, макар че съм циганче, защото минах между капките. В “Красна поляна” в нито едно училище не искаха да ме запишат. Казаха: “Вие си имате училище, учете си децата там”. Но баща ми и майка ми не искаха да ме остават тук (в махалата), защото братята ми учеха тук и те не бяха доволни от учителите, които не бяха професионалисти. Така че учих до седми клас в това училище. Спомените ми бяха много добри. До четвърти клас още помня учителката си, другарката Венецинова, която беше много добър професионалист и много я обичахме. Много трудно в четвърти клас се разделихме с нея. Всички ревахме – и момчетата, и момчетата. Имах съученик, с който седяхме на един чин и сега често се виждаме. В пети клас се преместих при друга класна – другарката Георгиева, която беше по-строга, но пак беше добра. Интересното е, че през това време аз не бях добър ученик – имах тройки, четворки, но

двойка не съм имал. Ако се прибера с двойка, това значи майка ми да ме изсели от къщи. Караше ме по цели нощи да уча. Учех наизуст с нея домашните и стихотворенията и затова не съм имал двойки. Но няхах и шестици. В седми клас си позволих да препиша от една съученичка, която беше отличничка, и това ми беше първата шестица.

След седми клас, за да мога да взема по-голяма диплома, се преместих в 75-о училище. Нашата раздяла със съучениците беше много тежка. Досега, когато се видим, не сме се забравили, помним се и се уважаваме.

Седемдесет и пето училище ми беше чуждо, беше ми неприятно и ме беше страх от циганите, макар че и аз съм циганин. В другото училище не бяха разбрали въобще, че съм циганин. Добре че имам един братовчед – беше тартор на училището и ме пазеше да не ме бият. Изкарах една година без проблеми. Но натрупаното съзнание, че като отида при циганите ще ме бият, от това ме беше страх. Имаше надпревара между тях кой е по бабаит, по тарикат. Те не гледат толкова на образованието, колкото кой да се направи на по-голям мъж пред момичетата и т. н. Образованието е по на второ ниво. Учителите не бяха професионалисти, защото само заради това, че седях, ми пишеха само шестици. Това, от една страна – добре, че взех голяма диплома с отличен шест и можех да кандидатствах, където искам. Но това беше за моя сметка. Когато отидох в девети клас и почнах на уча, ми беше страшно тежко. Кандидатствах, преди да отида в това училище, в няколко училища. Към първото, което беше с приложни изкуства в “Дървеница”, ме насочи брат ми, който учеше за скулптор.

В 75-о училище имаше един учител по рисуване – Христофоров, с който спечелих една награда. Направих една рисунка за трезвеността, това беше темата, спечелих първа награда за София и това ми бяха първите пари, които спечелих като дете. Двадесет лева ми платиха за тази рисунка и тогава това беше голям бум с тази оценка, защото казваха: “Как може едно циганче да спечели конкурс в София?!”. Голям шум се вдигна тогава.

Когато кандидатствах за приложните изкуства, имах три изпита. Бях направил папагалче от глина. Бях изкарал трите изпита и бях записан. В един момент моята оценка беше свалена с една единица и на моето място беше вкарано друго дете. Резерви нямаше, така че аз не бях приет. Тогава страшно много плаках. Това беше след седми клас.

След осми клас кандидатствах в училище за керамика на бул. “България”. Там пак имаше хора, които си наместиха своите деца, организация “мой човек”, и аз пак останах настрана. Кандидатствах в още едно училище, но понеже няхах никой зад гърба си, не можах да вляза. Не от това, че няхах способности.

Понеже брат ми беше учил в едно училище в с. Кулино, окръг Врачански, кандидатствах за скулптор. Това е училище единствено на Балканския полуостров и са го създали немци заради скалите, които има наблизо. Обучавали са навремето и немци, и чехи, и други. Брат ми завърши там като отличен ученик. Учех в експериментална паралелка, след като изкарах изпитите. Учех 4 години там. Може би това ми бяха най-прекрасните години. Там имаше деца не само от различни етноси от България, а и от други държави – от Полша, Чехия, от Русия, имаше гърци, сърби. Живеехме в общезитие. Докато учехме, и работехме – чу-

кахме букви по паметници. Дипломната ми работа беше бюст от камък. Тогава се правеше изключително бюст на Тодор Живков, Ленин, Васил Левски. Дипломната ми работа беше с отличен и все още седи в това училище във фойето. Учителите ми бяха добри специалисти, тези които бяха точно по занаята. Общобразователните предмети много-много не ни интересуваха. Ходехме по пещери със сталактити, сталагмити и сталактони.

Имаше един учител математик и много добър боксьор, който направи такава организация при самите деца на този принцип на мускетарите: “един за всички, всички за един”. Много ни сплоти. Такава организация като днешните мафиотски структури. Задължително ни учеше да тренираме, да спортуваме и да бъдем номер едно. Като в казармата ни обучаваше. Запали ни със спортове – лека атлетика, бокс. Така че нямаше състезание, което ние да не го печелехме – във Враца, Мездра, Червен бряг. Имам много добри спомени. Бяхме много задружни и сплотени и това ни формира характера да се оправяме сами в живота.

След това дойдох да кандидатствам в София, за да продължа с образованието си. Лятото се бях запознал с едно момиче, с което ходехме като гаджета. По една случайност в Медицинска академия ме заведе до баща си. Докато я чаках, видях как едни момчета и момичета работят на едни стативи, бяха поставили глина и работеха. В началото не обърнах внимание и после видях, че правят един зъб. Аз съм свикнал зъбите да са малки, а тоя беше голям като макет и аз се чудех какво е това. Бащата на момичето работеше в болницата. Той ме накара да кандидатствам в училище за зъботехник, след като разбра, че аз съм завършил училището в Кулино. Той ме посъветва, че е добре да имам образование. На мен не ми се искаше много, но запалиха ме и се съгласих. Той разбра, че съм циганин тогава, но за него това нямаше значение. Обеща да ми помогне, колкото може.

Кандидатствах в това училище с конкурсен изпит. Там срещнах един мой съученик от Кулино. На изпита му помогнах да си направи зъба. Интересното е, че аз който бях убеден, че ще влезна, аз не влезнах, а той влезе. Аз много се нервних, поисках да си видя моята работа. Директорът не ми разреши. Аз вече се отказах от това. Животът ми тръгна в друга посока. Отидох в казармата.

След казармата през 1990 г. завъртях бизнес, исках да направя нещо самостоятелно. В казармата се опитах да уча английски. Изучих и компютрите. Исках да направя нещо свое. Правих реклами по кафетата, пишех букви по паметниците, за да изкарам някой лев. Когато правех реклами по кафетата, споделих на една жена. Жената не знам как ми даде кафе-машина, подарък от дъщеря ѝ от Германия: “Започни с кафето и като събереш пари, ще ми я върнеш”. Аз ѝ казах, че не знам след колко време ще я върна. Тя ми каза, че няма значение. Може би ме беше преценила доста добре, защото като изкарах парите, купих си същата машина и върнах парите. Очаровах се от нейното доверие.

В двора си направих това кафене – едно павилионче от две масички. Много трудно беше. Мина около година, започнах да опознавам квартала. Тактиката ми беше да привлека хората, иначе не мога да издържа. Племенниците ми идваха, давах им вафли и аз оставах пак на нула. Имах една леля, която ми каза: “Зная, че можеш”. С инат и със стимул, без никаква помощ започнах да го права. Хрумна ми идеята по друг начин да ги привлека. Отидох в квартала в най-посещавано-

то кафе и видях най-голямата и шумна компания. Момичето беше грозно и черно. Свалих я. Нейната компания взеха да идват в моето кафе. По този начин кафето за една година стана най-посещаваното. Така стана, че 14 години работех в това кафене.

Мина се известно време, ожених се. Беше интересно, че със съпругата ми въобще не очаквахме, че ще се оженим. Идваше в кафето с приятелки. Бях на 24 години – за циганите вече остарял. Циганите все още държим на честта. Споделих с майка ми за няколко момичета. Аз съм практичен човек и не искам да се изхвърля и после да съжалявам. Казах на майка ми да избере тя. Тя хареса жена ми – видя ѝ се стабилна, не е от тези, които скитат. Аз реших да ѝ предложа и ако стане стане, ако не – не. Още на първия месец аз видях нещата, които ми трябва. Обръщам голямо внимание на психологията. Баща ми казва какви неща трябва да търся в едно момиче – първо трябва да търся честността.

По принцип браковете при нас не се подписват открай време. Много рядко тези, които са се побългарили и се чувстват повече ангажирани в обществото, те го правят. По настояване на майка ми, която е по-морална, искаше децата ѝ да подпишат. Аз подписах. Казах, ако е – да е! Подписах и църковен брак, което при нас почти го няма. Сватбата ни беше много интересна, защото в същия ден – на 13 октомври, минаха и четирите сезона в един ден – и дъжд, и слънце, и сняг. Всичко мина добре. Водеха се хора. Чорба, която се прави сутрин. Подписване в “Красно село”. После в ресторанта в хотел “Родина”. И това е, прибрахме се.

Ценност за семейството на циганите е да бъдем събрани заедно. Засега ние сме далече от братята ми, но един ден мога и аз да реша да замина за Америка. Но аз може би се установявам в България. Докато семействата в чужбина от работа нямат време да се виждат, то тук не е така и повече ми харесва.

Моето семейство, което изградих със съпругата, засега върви добре. Първото ми дете дойде малко късно. Каза се Стоимен. Не бързах да имам дете, защото исках да видя как ще тръгнат нещата със семейството. Малко със страх от това, че мога да имам проблеми. След около година, когато се уверих, че всичко е наред, решихме да имаме деца. Отначало съпругата ми не можа да забременее. В тоя психологически момент исках да отидем на лекар, за да видим дали сме добре. Жена ми се съгласи без никакъв проблем. Ако не – ще си осиновим, просто искаме да бъдем заедно. Лекарят ни каза, че сме добре и може да имаме деца.

Въпреки това жена ми не можеше да забременее. Реших да направя дарение в църквата “Св. Троица”, която се намира край Суходол. Дълго време няха пари. Един приятел ми даде камък и изковах името на църквата. Заедно с баща ми и братята ми поставихме надписа. Скоро съпругата ми каза, че е бременна.

Вторият ми син Васил си дойде като изненада точно една година и три месеца след първия. Той си се роди на инат и сега си е инатчия.

Семейна ценност при нашето семейство е, че баща ми иска децата му да бъдат образовани. Аз съм на същото мнение като баща ми, че искам да инвестирам в децата ми. Защото човек идва и си отива без нищо. Така че и да направя палати, все тая. Въпроса е децата ми да бъдат образовани и да живеят като нор-

мални хора, без притеснения в бъдеща България. Да бъдат конкурентноспособни. Затова искам да получат образование и ще го получат.

До мене е 75-о училище. Аз живея близо до него. Познавам се с директора. Питаха ме дали ще запиша децата там. Аз казах, че не искам. Просто не заради самото училище, а заради средата, в която те ще получат образованието си. За мен средата много определя характера на децата, затова искам децата ми да учат “надолу”, в българско училище. Защото “горе” в училището детето е пренебрегнато. Водят го като умствено недоразвито и говорят за работа с трудни деца. Самите учители не са конкурентноспособни и са малко по-изостанали. Убеден съм в това, защото ги познавам. Там не държат толкова на обучението. Който слуша в час, му пишат 6. Има някои фрапиращи неща – учениците хвърлят по учителите разни думи и т. н. Просто никакво уважение към учителя, нито той към децата. Някои от родителите са повече на чашката и заради помощите пращат децата си на училище. Просто децата отиват там, колкото да са на училище, а не да учат.

Записах Стоимен в първи клас в българско училище. Детето ми беше много зле там в смисъл, че учителката го накара да се чувства зле. Нас родителите също. Имаше такъв проблем – учителката ни каза, че Стоимен е умствено недоразвит и трябва да отиваме на психолог. Ходихме на психолог. Снаха ми в Обеля работи и е в училище учителка. Психологът направи тестовете на детето. Каза, че няма смисъл да го водим повече, детето си е много добре. Но аз исках писмено да ми даде бележка, за да я покажа на учителката. Детето ми не е умствено недоразвито, а си е съвсем нормално. Занесох тестовете на учителката. Тя не искаше да ми обърне внимание. Продължи да подценява детето ми и аз бях принуден да го преместя в 123-о училище. Поисках детето ми да учи целодневно обучение, но директорката го записа в полудневната паралелка, като след обяд имаше възможност за занималня. Беше с разширено изучаване на английски език, а детето ми не беше подготвено за това. Наложих се да взимам частна учителка, за да го подготви за тестовете. Изкара теста детето и започна да учи в 123-о СОУ. Учителката се опита и постигна много добро ниво, за мен много добро. Успя детето да прескочи бариерата и да бъде наравно с другите деца. И го постигна. Детето ми е разсеяно, но пък това, което постигна в момента, за мене е добре. И всичко това зависи от учителката. Сега вече е в пети клас. Когато взимахме букетчетата, това е показателно за мен – детето каза: “А за госпожа Славейкова няма ли букет”? Отговорих, че ще има и за новата учителка, и за госпожа Славейкова. Това е показателното за работата, която учителката извърши през тези две години.

Исках да разберат хората, че циганите не са прости и не са на ниско ниво. Има сред тях и хора, които се чувстват хора, както са българите – средно ниво. Има и сред циганите, и то немалко, образовани хора. Аз не се подценявам, но не съм и с голямо самочувствие. Имам нормално самочувствие като за човек, че нося две култури и затова съм доволен. Инвестирам в децата си и ще продължа да инвестирам, защото това е бъдещето за мен. За мен е важно да дам образование на децата си и да бъдат на средно ниво. Не да се сравняват с циганите от квартала.

Васко след като завърши градината, записахме го в първи клас тука. Дово-

лен съм от учителките. С него не съм имал проблеми. Помагам на училището с каквото мога – с ремонти.

Децата ми майчиния език ще си го научат и по-нататък. Майчиният език си е майчин. Искаме – не искаме, ние трябва да се крием, че сме цигани заради тая дискриминация, която виждам и в работата. Не искам децата да имат акцент и затова се опитвам да ги държа по-далеч от средата в квартала. Давам им да играят по малко, но не и постоянно. Връзката с роднините искам да ги откъсна, защото децата им говорят на цигански. По този начин те си развалят българския.

Купувам им скъпи телефони и компютър, за да бъдат децата ми на ниво.

Децата трябва да им дам бъдеще. Далеч съм от мисълта цял живот да бъда до тях и да ги бутам. Не дай си боже да бъдат глезени или да се насочат към наркотици. Затова се опитвам да ги ангажирам по какъвто и да е начин – записал съм ги на футбол. Искам да ги насоча в спорта. Отделно от това искам да се образуват, не ме интересуват дали ще станат професори и т. н. Когато пораснат, сами да решат дали да си продължат образованието. За мен е важно да получат средното си образование. В сравнение с децата в класа те също са на ниво. Децата започнах да ги уча да навлизат в тапицерския занаят и през лятото работят при мен. Да могат да научат занаята и да знаят, че парите се изкарват с труд, а не така да им се дават.

Аз съм доволен, че съм се родил в такова семейство, че нося две култури в себе си. Българската – за това, че съм логичен и постъпвам правилно, тежа си на мястото, което е българска черта. И циганин, защото се чувствам свободен, мисълта ми е свободна и мога да се чувствам човек на света.

ТРЕТА ГЛАВА

3.1. Политики на тоталитарната власт към ромите в България /1944-1989/

Веднага след 9 септември 1944 година циганите стават обект на държавната малцинствена политика на асимилация, която през различните периоди има различни форми и се провежда с различни средства. Има всички основания да се говори за политика, а не за “политики” или “смяна на политиката”, тъй като от началото на управлението до края, политиката на управляващата партия – БРПк, а след това БКП, цели тяхното културно претопяване и асимилация като културно малцинство и изграждането им като “граждани на новия социалистически живот”.

Защо има основания да се говори за асимилация, а не за адаптация и интеграция на циганите към “новия живот”?

Адаптацията е активен процес, с прякото участие и инициатива на групите, като инициативата за промяна би трябвало да идва от тях самите и в този процес те да придобиват нови средства за съществуване. Основните характеристики на “адаптацията” са активност и доброволност, а целият процес на “преобразяването на циганите в българи” започва от горе - надолу, с правителствени постановления и партийни решения, което е типичния механизъм на установяване на тоталитарната власт. В този аспект общността винаги е била обект на въздействие, т.е. друг /БКП, като управляваща партия, слята с държавната власт/ е преценявала вместо нея, какви са нейните проблеми и е давала рецепта как да се решат. За “адаптация” на циганите по време на комунизма не може да се говори, тъй като групата е била само пасивен обект, а не активен субект на процеса на “побългаряване”.

Провежданата от БКП, държавната политиката на икономическа и социална “псевдо-интеграция” на циганите в България е целяла тяхното културно претопяване и асимилация..

Доколко е насилствена тази политика, как се реализира на практика, доколко условно може да се разграничи в четири периода и какви са причините за промените в политиката на тоталитарната власт към циганите е обект на изследването по-долу. Предложената периодизация се е наложила в научната литература⁵², тъй като все пак се основава на реални изменения на взаимоотношенията на официалната власт с циганите.

“И циганите са хора...”

Първият период започва веднага след 9ти септември 1944 година, продължава много кратко и в първите години на 50-те вече е приключил. Взаимоотношението между циганите и официалната власт през този етап условно може да се обозначи като “насърчаване, но без признаване и уважение на етнокултурната им идентичност”. След преврата на 9-ти септември идва на власт доминиращата от комунистите коалиция на ОФ и макар и “изкривена” в страната има многопартийна система и “псевдодемокрация”. Това оказва влияние и върху политическото отношение към циганите. Държавната политика през този период е насочена към активно привличане на циганите в “строежа на новия живот” и формалното им приз-

наване, като “особено, но равноправно малцинство”. Разбира се това са само партийни лозунги, зад които стои друг контекст. Признаването е формално, доколкото обслужва целите на комунистическата “националистична идеология”. На пръв поглед, ако се видят правителствените постановления може да се остане с погрешното впечатление, че тоталитарната държава: “Води политика за утвърждаване на циганите като равноправна и самобитна етническа общност в състава на българската нация, като им признават определени права и свобода на организиране. Дадена им е дори ограничена културна автономия”⁵³

Реално официалната власт “организира” и “подкрепя” циганския елит и циганите по места да изграждат и утвърждават циганската си етничност като изграждат свои организации. “Изграждат се локални цигански организации по места, които се включват като секции към структурите на Отечествения фронт. На 6. III. 1945 г. по инициатива на БРП/к/ е основана “Общочиганска организация за борба против фашизма и расизма и за културното издигане на циганското малцинство в България”, с председател Шакир Пашов. През 1946 година започва да се издава вестник Романо еси /Цигански глас/, главен редактор на който отново е Шакир Пашов. През 1947 година в София е създаден цигански театър «Рома». На 2 май 1948 година се провежда Национална конференция на циганите в България, на която се декларира предаността към БКП и Отечествения фронт.”⁵⁴

Но как стоят нещата по места?

В Доклад от 5 август 1950г. до ОК на БКП в Благоевград⁵⁵ Относно състоянието и работата на малциствените цигански културно просветни организации в Петрич и Сандански се казва: “За да узнае какво е настроението на циганите и за да могат да се вземат мерки срещу вражеските настроения сред тях, особено в Санданска околия, ОК на партията изпрати в Петрич и Сандански председателя на ОК на културно-просветната циганска организация, другарят Османов, който след като е поговорил с повече хора от тяхното малцинство и е направил публични събрания и в двата града прави следните констатации:

“В Петрич циганите се занимават предимно с кошничарство и се намират в много мизерно положение, но в тях не е намерила място реакционната пропаганда за бягство в Югославия или Турция. Там има циганска културно-просветна организация, но от нейното създаване до сега, както ръководството, така и организацията не са проявили никаква дейност и тя просто се е разпаднала. Поради това сега са избрали ново ръководство и са решили да му се даде известно възнаграждение със задължение да работи повече в оргонизацията.” Показателен е и факта, че самите цигански организации се ситуират към структурите на ОФ. “Голяма част от циганите в Петрич са членове на ОФ и от всички само двама трима са членове на Партията.”⁵⁶ Така, че за “доброволно членство и организиране” за “защита на циганската култура и идентичност” в тези цигански организации въобще не може да става и дума. Това проличава и в следващия абзац на доклада за Сандански: “Предлагам: 1. Най-късно до 5-ти септември ОК или ГК да изпратят другар в циганската махала, който да направи публично събрание и разобличи вражеските сили; 2. Най-късно до 5 септември да се изключат от редовете на Партията виновниците за подстрекаване на циганското малцинство за заминаване в Турция – Сюлейман Муртев, Гога Абдулов, Мехмед Юсеинов, демир Махмудов,

Динка Сулю и Алиша от с. Джигурово; 3. Добре да се проучи въпроса и ако има и други подстрекатели и те да се изключат от Партията. 4. Да се провери и по другите села където живеят цигани и ако има подобни настроения да се вземат съответни мерки и се проведе разяснителна работа.”⁵⁷

Целенасочено цитирах по-голяма част от Доклада, защото това се оказва единственият документ в партийният архив за периода 1944–1948, в който на заседание на ОК на БКП се поставят и разглеждат проблемите на циганите. Видимо проблемите на тяхната култура и идентичност не са приоритет на партийната власт.

Задачата пред партията не е за “културното издигане”, а “за скрито асимилиране” и дистанцирането на циганското малцинство от турците и по този начин развиване на циганска, а не турска идентичност и самосъзнание. “Благородната задача” за циганска културна идентичност, чрез участие в цигански културно просветни организации е политика на самата БРП/К/, която е водеща в структурите на ОФ по това време, а не активности на самите цигани. Участието в тези цигански организации видимо е било формално, а членството в тях по места е било обвързано със заплащане и привилегии. На фона на тази “културна демократичност” към циганите, не може да не се отчетат два факта, които подкопават вярата в “добронамереността на тоталитарната власт” към циганската общност в Н.Р. България.

Първият факт е свързан със страха на БКП от турското малцинство в страната и с необходимостта да се провежда “националистична хегемония над малцинствените групи”. В случаят е от значение, че 130 000 цигани в България изповядват исляма и една голяма част от тях се самоопределят като турци, а не като цигани.⁵⁸ Затова държавата тръгва към политика, с която иска да насърчи изграждането у ромите на циганско самосъзнание в противовес на изповядваната религия “ислям”. В ромския вестник “Романо еси, през 1948 г. се отправя следния призив към ромите: Онези които досега са се срамували да се нарекат цигани и които са преминали към турското малцинство, или пък са били кръстени като християни, нека да свалят маските от лицата си, да вдигнат глави и да покажат, че са цигани. Тъкмо предполагаемата или “реална” опасност от асимилация в турското малцинство, чиято етническа идентичност се крепи на езика и религията, застава винаги на преден план и при по-късните решения на правителството.”⁵⁹

Предприети са и конкретни мерки за изпълнението на “националистичната програма”, които пряко засягат и циганите. В България през 50-60те години голяма част от циганските турско-арабски имена били “побългарени”, а след «възродителния процес» през 80те години за цигани въобще не се споменава публично.”⁶⁰

В Доклад до ОК на БКП се казва: “Настроението сред циганите в Сандански и околните села е лошо. Между тях широко се разпространява вражеска агитация за изселването им в Турция. Много пъти са ходили делегации при турския консул, който им е обещал, че ще уреди тяхното изселване. Околн 90% от циганите в Сандански и с. Джигурово са се записали за изселване, между които и членове на тяхната организация, а същевременно и членове на партията. Още по-лошо е, че това става пред ОК и тоъ досега не е взел никакви мерки освен това, че когато искат да пътуват, милицията не им дава открити листове. Но въпреки тия мерки има случаи, когато те идвайки до Симитли, пак отиват в София в турската легация.”⁶¹

Интересен е и един друг факт, малко познат и признат в публичното пространство и сега. В своята етнокултурна специфика циганите са разделени на многобройни групи със своя специфика и много трудно могат да се обединят в организации. За тях основна етнокултурна характеристика е сегментарността на социалната структура на общността и затова циганите биха били последните хора, които биха искали или биха направили доброволно свои цигански организации. Вероятно държавата и комунистическата партия, чрез свои хора от циганският елит институционално организират циганските организации, дори и първата Общоциганска организация има прокомунистическа насоченост – “за борба против фашизма и расизма” и на второ място – “за издигане на циганското малцинство в България”.

Вторият факт е, че през 1947 година държавната власт обнародва “Закон за трудово мобилизиране на безделниците и празноскитащите.”⁶² Чрез този закон се цели да се ангажират с обществено полезен, т.е. държавен труд всички групи от населението. Към този закон излиза и Окръжно № 2410 от 25. юли, 1947 г. в което се казва: “Особено лошо впечатление прави обстоятелството, че често се забелязват здрави и работоспособни мъже и жени да подлагат ръка за милостиня, когато при днешния трудов подем във връзка с провеждането на двегодишния стопански план и другите инициативи на правителството, те имат пълна възможност да вложат своите сили в производството и с честен и достоен труд да изкарват прехраната си. Ето защо, абсолютно необходимо е към такива лица да бъде прилаган Законът за трудово мобилизиране на безделниците и празноскитащите, за да бъдат приучени към полезен труд и за да се премахне у тях привычката към просия”⁶³. За никого не е тайна, че тези хора са били цигани, които като гледачки, мечкари и дресьори на животни са си изкарвали прехраната. Просията е забранена и с Наредбата – закон за общественото подпомагане от същата година в чийто чл. 47 пише: “Просията по цялата територия на страната под каквато и да била форма се забранява. Заловените лица в просия се въдворяват на местожителство”. Този закон също пряко касае циганите. Санкциите на нарушителите са предоставени на местните административни и милиционерски власти и на областните началници по обществените грижи.⁶⁴

Видимо под ударите на този закон е попаднало и чергарстващото циганско население, което според официалната държавна политика “чергарства и се занимават с просия и врачуване.” В официалните партийни документи циганите още от началото на тоталитарната власт не са дефинирани като общност според критериите за етнокултурната си идентичност, а според начина си на живот и препитание или като девиантна социална група – скитащи, просяци, крадящи. До 1946 г. 81% от циганите в България са били неграмотни. Петдесетте – шестдесетте години минават под лозунга за ликвидиране на неграмотността.⁶⁵

По тази причина още през 1947 г. започва ограмотяването на циганското малцинство. Първото училище за роми е открито през 1947 г. в кв. “Под Факултета”, като първоначално в него се учат 40 деца, а след четири години броят им става 500.⁶⁶ “Най-трудно образователната програма се провежда сред ромите. В тихата съпротива на общността им, гледаща на училището като чужда и враждебна институция, целяща да унищожи традициите им, насочена към културна аси-

милация на етническите малцинства и унификация на обществото, се разбиват голяма част от усилията и инициативите на “народната власт”⁶⁷

“Хора са, но не чак толкова...”

Вторият период е от началото на 50-те години. Свързан е с издигането на Вълко Червенков начело на партията и държавата /декември 1948/ и процесите на колективизация и индустриализация в страната. “Новата държавна политика” приема курс на етнокултурно обезличаване на малцинствата в това число и ромите и репресивни мерки за въдворяването им и включването им в обществено - полезен труд. “Една от първите прояви в смяна на курса е изселването на част от турското малцинство през 1950/1951 година. Сред тях има и цигани. По това време в Турция общо са емигрирали и около 5000 цигани”⁶⁸

В партийните организации по квартали и месторабота на Благоевградска област са включени 134 цигани /0,9%/ от общо 13 492 човека⁶⁹, една голяма част от които после са изключени от Партията за подстрекателска дейност и турчеене.

“През 1956 година са последните официално публикувани цифри за броя на циганите в България – 194 000 души. Данните след това биват засекретявани и могат да се открият главно в архивите на ЦК на БКП или държавна сигурност”⁷⁰

“Новата държавна политика” се обединява около идеята на така наречената “културна революция”, която включва мерки за промяна на бита и начина на живот на циганите. “Социалистическият труд и грижите на народната власт са в състояние в кратък срок от време да превърнат изостаналите слоеве на циганското население в съзнателни строители на социализма в нашата Родина”. По повод на това се приема Програма за заселване, която се включва в Постановление № 1216 на Министерския съвет от 17.Х.1957 г. «За решаване въпроса с циганското малцинство в България»⁷¹, с което на практика се забранява чергарството. В дълбоката си същност това постановление е цялостна партийна Програма за въдворяване по местоживееене и месторабота на циганите – чергари. По същество Програмата е отрицание на циганския традиционен начин на живот – динамизма и пътуването. Номадството е разгледано като скитничество, а то за властта е девиантно поведение и затова индивидите, които го упражняват, трябва да бъдат нормализирани и реинтегрирани към социума. Отделните случаи при чергарството на девиантно поведение се генерализират до основни характеристики на циганите.. На практика това Постановление е насочено срещу етнокултурната специфика на циганите и има за цел тяхната психическа, културна и социална асимилация.

С цитираното постановление се подготвя и издаването на Постановление № 258 на Министерския съвет от 17.Х.1958 година «За уреждане въпросите на циганското население в България»⁷² С него се забранява «скитничеството и просията» и всички граждани се задължават «да се занимават с обществено-полезен труд и да работят според своите сили и възможности». В обосновката на постановлението се дава характеристика на направеното дотук:

“След 9 септември 1944 г. заедно с българския народ получиха свобода и пълна възможност за всестранно развитие всички малцинства в страната. Такава свобода получи и циганското население. В резултат на грижите, които положиха Комунистическата партия и народната власт, за циганите се създадоха широки

възможности за труд и културно развитие. Голяма част от циганите се включиха на работа в държавния и обществения сектор. Мнозина получиха награди за трудово отличие в социалистическото строителство. Из средата на циганското население израстнаха добри кадри със средно и висше образование – учители, лекари, инженери и други.⁷³

Видимо тук циганинът не се дифинира с етнокултурните си характереристики /тъй като това може да се каже за всеки/, а такъв какъвто е необходим на социалистическия ред и демагогия.

Казаното дотук обаче за циганите почти изключва или противоречи на следващите твърдения: “Все още известна част от циганското население изостава от общото развитие на страната, не е заето с постоянен труд, не се задържа на едно място, а води скитнически живот, занимава се с просия, гадаене, кражби и други нарушения на обществения ред. В много случаи циганското население става разпостранител на болести и се явява носител на най-голяма изостаналост.”⁷⁴

Тук много по-сполучливо акцента е върху етнокултурните характеристики на циганите, но те са натоварени с отрицание. Този негативен образ на циганина – чергарин се издига в ранг на национална политика и десетки години след това ще определя исторически наложените предразсъдъци свързани с тези хора. Така е отразен и в Българския тълковен речник.

Номадите са бедни, понеже просят и не работят, крадат за да живеят, занимават се с магии и гадания и като такива са заплаха за останалото население, като асоциални и криминални типове. Те са мръсни и болни и разнасят тези зарази и затова срещите с тях са опасни.

Тук влиза в сила и един от основните механизми за абсолютен контрол на тоталитарната държава – “разделяй и владей”. Уседналите цигани са добри, а номадите “лоши” и трябва да се превъзпитават. Странното е че после и едните и другите влизат в “едно русло” – на изостанали и асоциални и тяхното най-голямо престъпление е че живеят свой собствен живот, който тоталитарната пропаганда и държава не може да разбере и приеме, защото се нарушава установения от нея социален ред.

Извадките от постановлението, красноречиво показват до каква степен тоталитарната държавна политика не се интересува от “псевдо-толерираната” само преди години циганска култура и идентичност. Самият термин “въпросите”, а не “проблемите”, с които се обозначават Постановленията насочва към идеята, че циганите – чергари с традиционния си начин на живот са “въпрос”, който трябва да се реши в контекста на строгата държавна политика на пространствено закрепостяване – постоянно местожителство, което не можеш да сменяш, и упражняване на обществено – полезен труд.

Зад всички партийни постановления и лозунги, може да се види как чергарският начин на живот е “въпрос за решаване от държавните власти”, а не доброволен акт идващ от самите цигани. “Циганите трябва да уседнат по собствена воля или принудително”, т.е. тъй като номадството е самият им начин на живот, усядането трябва да е принудително и репресивно. Общинските служби трябва да издирят циганите – номади в своите региони, като ги въдворят дори със сила. Циганите трябва насила да се откажат и изостоят всичко, което ги отличава от остана-

лата част от населението и се нормализират, т.е. “побългарят”.

Предвиждат се и конкретни мерки: “онази част от циганското население, която все още се занимава със скитничество да се установи на едно място и се създадат условия за включването му в обществено полезен труд.”

Интересно е тук да се отбелжи, че под трудовата заетост се разбира само обществено-полезен труд, т.е. държавна работа в полза на обществото, а упражняването на различни занаяти с които се занимават циганите, не е такъв вид труд. “Всеки гражданин е длъжен да се занимава с обществено полезен труд и да работи според своите сили и способности”. Упражняването на обществено полезен труд не е право, а строго санкционирано от Партията и властта задължение на всички хора в страната още със Закона за трудово мобилизиране на безделниците и празноскиташите, който влиза в сила от 8.10.1946 година, когато е обнародван в ДВ и по него са предвидени репресивни санкции. Под ударите на този закон попадат “всички работоспособни български поданци от двата пола, навършили 16-годишна възраст... които са се отдали на безделие, празноскитане... се мобилизират за задължителен обществен труд”⁷⁵

В Постановление №1216/ 8.10.1958 г. се набелязват и конкретни мерки, които са насочени към решаване “въпросите на циганите – чергари”. Не подлежи на никакво съмнение репресивния им характер: “Задължават се изпълнителните комитети на окръжните, околийските, градските и селските народни съвети, в чийто райони живеят цигани да издирят онези от тях, които не се занимават с обществено – полезен труд... и да вземат мерки за настаняването им на работа в държавните и други обществени предприятия, в селските и горски стопанства и други”⁷⁶ Постановлението рамкира и местата в които могат да се въдворят циганите и тук те нямат право на избор. “Задължава Министерството на земеделието и горите до 1 януари 1960 година... да настани на работа в държавните земеделски стопанства не по-малко от 1000 цигански семейства, като им даде жителство на селищата в чийто райони се намират стопанствата ... и построи за тях евтини и хигиенични жилища на обща стойност 4 000 000 лева.”⁷⁷ Остава открит и неизследван въпроса колко цигани са настанени на работа и колко жилища са построени със заделяните средства. Друга голяма част от циганите е трябвало да се настанят по селата и да бъдат приети в кооперативните стопанства за да “упражняват обществено-полезен селскосторански труд. “Задължава Централния съюз на трудово производителните кооперации да създаде в населените места където има цигани, кооперативни организации или отдели в съществуващите кооперации, в които да се приемат за членове цигани, упражняващи ръкоделни занаяти – кошничарство, бърдарство, вретенарство, железарство и др.”⁷⁸ Най-строго се контролирало и насилствено заселвали циганите чергари.

В писмо на Секретариата на ЦК на БКП до местните партийни структури⁷⁹ се посочва, че броят на “циганите чергари” е 14 000, или максимум 5-6 % от общия им брой. Според Кроу⁸⁰ в хода на тази програма 20 000 цигански семейства, предимно от Дунавската равнина получават земя и си построяват жилища. Според същия автор тогава са възникнали ромски гета в 160 от общо 237 града и в 3 000 от общо 5846 села, което приблизително показва и броят на засегнатите чергарски групи. Е. Марушиакова и В. Попов констатира, че: “Досега нито един от

бившите чергари не е изразил пред нас, макар и минимален негативен нюанс по отношение на държавната политика по този въпрос.”⁸¹ Според авторите причините за това са в “Обстоятелството, че по това време /50-те години/ вече е назряла сериозна криза на чергарския начин на живот. Възможностите на този начин на живот, крепящ се до голяма степен на дребното, полу-наторално селско стопанство, все повече се изчерпват в новите обществено - икономически реалии.”⁸²

Самият термин в Постановлението - “въпросите”, а не “проблемите”, насочва към идеята, че циганите-чергари с традиционния си начин на живот /семеино мигриране, липса на фиксирани жилища, амбулантни професии/ са “въпрос”, който трябва да се реши в контекста на строгата държавна политика на пространствено закрепостяване-постоянно местожителство, което не можеш да сменяш и упражняване на обществено-полезен труд. Циганите-чергари са “напаст” и предпазването от тях е възможно единствено чрез най-строг надзор и постоянен и всекидневен контрол.

В Постановлението от 1958 г. се предвижда да се вземат и мерки “за подобряване бита и културата на циганското население...за урегулиране, благоустрояване и хигиенизиране на циганските квартали”.

Колко това е довело до някакви практически действия на административните органи се вижда от следната печална характеристика на ромските квартали от 1995 г.

“По данни на И. Томова 52% от ромските семейства нямат течаща вода в жилището или в двора, 74% нямат тоалетна в къщата или в двора, и само 14% имат достъп до топла вода; 34% от ромите разполагат с по-малко от 5 кв. м. жилищна площ на член от домакинството, а другите 35% - между 5 и 9 кв.м. Боклуците в ромските гета се изхвърлят на големи гниещи купчини по тесните улици и постоянно се разнасят от кучета, прасета и деца, а пространството зад домовете се използва безразборно като “клозет на открито”. На много места, поради спукани тръби, сред планини от смет извира вода, от която пият невръстни деца. Все още в много ромски махали в градовете и в редица села ромите нямат и електричество. Такива ужасяващи хигиенни условия могат да се видят не в една или в две ромски махали в страната: кв. “Надежда” - Сливен; кв. “Шести” - Нова Загора; кв. “Райна Княгиня” - Ямбол, кв. “Хумата” – Лом, “Предел махала” - Благоевград и др. Безспорно бедността е първият и най-сериозен фактор за високата заболяемост сред ромското население. Тя е несравнима с тази на останалото обедняло българско население. Става дума за унаследена бедност, задълбочена от масовата и продължителна безработица при ромите. По данни на Световната банка от 1995, бедността сред циганите е 9 пъти по-ниска в сравнение с тази при българите. Непълноценното хранене поради липса на средства е също голям проблем в повечето махали. Това е фактор, който влияе особено сериозно върху децата, възрастните и хронично болните.”⁸³

По Постановлението започва строителството и на нови жилища в градските махали в по-големите градове – София, Пловдив и Сливен, тъй като е предвидено Българската инвестиционна банка да отпуска кредити на народните съвети за строителство на жилища в ромските махали, а циганите които са настанени в тях да погасяват заемите в срок до 20 години. Така се построяват през 1959 г. жилищата

в кв. Коньовица и бул. Стамболийски в София, нищо че това става със стари материали, та нали и циганите не са първа ръка хора. "Разрешава на изпълнителния комитет на Софийския градски народен съвет да построи жилища на тези цигани в новите урегулитани терени с материали от разрушените постройки в София".⁸⁴

Друг важен аспект на Постановлението от 1958 година са мерките които се предвиждат за издигане санитарната култура на циганите. "Задължава Министерството на народното здраве и социалните грижи и местните здравни органи да организират и провеждат санитарно-противоепидемни мероприятия за предотвратяване появяването и разпространяването на заразни болести и паразити и мероприятия за издигане санитарната култура на циганското население. Тези мероприятия се планират не като пожелателни и доброволни, а като репресивни. "Срещу ония, които не изпълняват разпорежданията на здравните власти да се вземат най-строги мерки".⁸⁵

Като резултат от тези здравни мероприятия, дори години по-късно статистиката сочи, че "Средната продължителност на живота сред ромите е с над 10 години по-ниска в сравнение със средната за страната. Тези тенденции съществуват повече от 10 години, но през последните няколко години се задълбочава. Масовото обедняване, непълноценното хранене, постоянният стрес, нехигиеничните жилищни условия, ранните и чести раждания са причина за рязкото влошаване на здравето на ромите."⁸⁶

В Постановлението не са забравени и ромските деца, които трябва задължително да завършат основното си образование. "Към училищата и кварталите с циганско население да се открият стаи занимални, където след училищните занимания учениците да се подготвят под надзора на учители-възпитатели, а също така да се открият и детски градини за деца от предучилищна възраст".⁸⁷ В същото време цитатът красноречиво показва, че ромските училища са сегрегирани, а училището освен място за обучение, трябва да бъде и място за превъзпитание. Партийната идея е децата да се отнемат от родителите, колкото се може повече време и по този начин се изолират от "нездравия свят на махалата" и близките си. "Не е известно колко специални основни училища за роми са били предвидени. Очевидно изпълнението на министерското постановление създава значителни трудности и резултатите от него се забавят. Половин година след публикуването му през юни 1959 г., ЦК на БКП се вижда принуден да обясни още веднъж смисъла на постановлението... Обръща се внимание на факта, че част от ромите предпочитат да изпращат децата си в турски училища, което занапред трябва на всяка цена да се предотврати. Организациите на партията, комсомола и ОФ са призвани да следят всички деца да получават правилно образование и комунистическо възпитание; за целта е наложително те да посещават български училища. От началото на учебната 1958/59 година постепенно българският се утвърждава като първи език на преподаване във всички училища, включително и в тези на турско-малцинство, където дотогава преобладава турският като първи език на преподаване в основните училища. През 1965 г. МНП издава съобщение в селищата с компактно циганско население обучението с децата циганчета да се диференцира и индивидуализира."⁸⁸ Това е продължение и на правителствената политика от сре-

дата на 60-те години за разкриване на основни училища със засилено трудово обучение /ОУЗТО/. “През 1966 местния народен съвет в Пловдив решава да проведе експеримент в населения предимно с роми кв. Столипиново. В учебния план на училището влиза и предметът “трудова обучение”, в който децата трябва да се научат на един по-висок трудов морал и да добият основни познания по различните професии. ... Високият % на отсъствията трябва да се намали и да се подобрят слабите оценки на учениците с “нисък бит и култура”. Понеже експериментът в Пловдив протича обнадеждаващо, моделът съкратено наречен ОУЗТО, се възприема в цялата страна. ... за уч. 1990/91 г. Цифрите на тези училища са следните: общо в страната има 31 училища от този тип с почти 18 000 ученици и малко повече от 1 400 учители.”⁸⁹ Според Ил. Томова през 1989г. на територията на страната има 32 такива училища като основната част от учениците в тях са от ромската етническа общност. “В учебната им програма броят на часовете по основни предмети като български език, математика, чужди езици, химия, физика и биология, са намалени за сметка на увеличения брой часове по трудово обучение. След завършване на такъв тип учебно заведение много трудно младия човек би могъл да продължи да учи.”⁹⁰

Отделено е място и на засилване на обществено-възпитателната и културната работа сред циганското население с цел въвличането му в обществено-политическия и стопанския живот на страната, но това е трябвало да става отгоре и без да се държи сметка дали тази общност има желание да участва. Такова авторитарно и насилствено интегриране може да бъде само законодателна мярка от наказателен порядък, тъй като другата страна не участва доброволно.

Доколко това постановление е имало репресивен характер проличава и от факта, че контролът по изпълнението се възлага на Министерството на вътрешните работи на първо място и след това на местните народни съвети, т.е. мобилизирана се репресивната и административната власт.

Като продукт от Постановлението “Локалните цигански организации се разпускат или се вливат в секциите на ОФ, разпуска се и Общочиганската организация, а Шакир Пашов /по това време депутат в Народното събрание - 1949/ е изпратен в концентрационен лагер в Белене. През 1951г. е закрит и театър “Рома”, който е успял да просъществува само четири години. По същото време започват и първите «преименувания» - замяна на турско – арабските имена на циганите с български.⁹¹

За по-ефективно решаване на проблемите се спуска и Решение на Секретариата на ЦК на БКП, което задължава партийните организации по места да помагат за «трудоустройството, жилищното уреждане и превъзпитанието» на циганите – чергари и за «комунистическото и трудовото възпитание на циганските деца.» Всички партийни организации, народните съвети, ОФ и ДКМС трябва да работят активно «за се приобщят напълно всички цигани към социалистическото строителство и да се превърнат те в съзнателни и пълноценни строители на социализма».⁹²

В писмо на Секретариата на ЦК на БКП от м. Юни 1958 г. адресирано до окръжните и общински комитети на партията пише: “Част от циганите възприема твърде бавно социалистическата култура, неподатливи са на превъзпитание, ста-

рите традиции и обичаи са дълбоко вкоренени в тях, а преживелиците от капитализма са оставили дълбока дияра в тяхното съзнание, те продължават да живеят по-старому... В Народна Република България няма и не може да има място за трудова незаетост, просия и чергарство. Трябва да се направи така, че всички цигани да се приобщят към социалистическото строителство и да се превърнат в съзнателни и пълноценни строители на социализма”.⁹³

В началото на шестдесетте години по предложение на Градските комитети на БКП, ГОНС и Отделите “Просвета и култура” по селища започват инициативи за изграждане на интернати в населените места в които живеят цигани и турци. Това е продължение на политиката на БКП за изграждане на сегрегирани училища в страната.⁹⁴ В Писмо № 497, от 22. Декември, 1960 г. до ЦК на БКП в лицето на др. Пенчо Кубадински, с копия до министера на просветата и министъра на финансите се отправя следното искане от ГК на БКП – Коларовград: “Смятаме за крайно необходимо да се разкрие общежитие – пансион, където социално слабите турчета и циганчета, които нямат условия за работа да бъдат прибрани в това общежитие, където ще получават храна, квартира и ще бъдат под контрола и ръководството на опитни възпитатели”⁹⁵. Подобни искания са постъпили и от други институции в селища в които живеят повече цигани и турци.

През 1961 година масово в страната се разкриват специализирани детски домове - интернати, в които основно са обхванати ромските деца. За тяхното функциониране Министерството на просветата и културата обнародва в ДВ⁹⁶ на “Правилник за детските домове - интернати”. Твърди се, че тези интернати за роми са създадени по лична инициатива на Тодор Живков. Тяхната цел е асимилирането на ромските деца, както откровенно се констатира в една брошура от 1964 г.. Отделени от семействата и обичайната си квартална среда, поставени в добри условия, децата за броени месеци щели да се променят. Така щяла да се създаде здрава основа за превръщането на малките циганчета в пълноценни граждани и убедени строители на комунизма и социализма.⁹⁷ Те са замислени като държавни възпитателни заведения за деца от предучилищна и училищна възраст за които липсват условия за правилно отглеждане и възпитание в семействата. За целта децата се отделят от семействата и се настаняват на интернатни начала в домовете. Целта е “да се съдейства при подготовката на възпитаниците за живот в социалистическото и комунистическото общество, съгласно постигането на по-тясна връзка на училището с живота и за по-нататъшно развитие на образованието в Н.Р.България. Като осигуряват културно-битови условия, необходими за всестраниното развитие на настанените в тях възпитаници: да възпитават децата в организиран живот в дух на комунистическа идейност и да оказват всестранино съдействие на подготовката на строители на комунистическото общество; да възпитават у децата комунистическо отношение към труда, да изграждат у тях трудови умения и навици и да ги насочват към определена професия”⁹⁸ Зад тези най-общи фрази: “комунистическа идейност”, “строители на комунистическото общество”, веднага се вижда, че акцента в тези детски домове е върху засиленото трудово обучение на децата, което трябва да ги направи добри работници, а не да получат общообразователна подготовка, както другите ученици в нормалните училища. Зад тази по принцип “хуманна и социална” държавна грижа прозира институцио-

нализираното отношение към ромските деца като към второ качество деца, които имат шанс да станат единствено добри работници.

От правилника на интернатите се вижда, че в тези домове освен учителите-възпитатели има двама учители, които са с особен статут, тъй като техните задължения са регламентирани отделно. Това са учителят - специалист по трудово възпитание и дружинния ръководител, който организира работата на пионерската дружина и четите "чавдарче". Учителят по трудово възпитание работи по следните задачи:

- "Проучва програмата по трудово обучение в училището и работи по съгласуван с училището годишен производствен план.

- Осигурява правилна организация и добро поддържане на работилниците и работните места; грижи се за опазване на инструментите и машините и съоръженията и за пестеливо използване на отпусканите материали.

- Отговаря за трудовата подготовка, за самообслужването и домакинско-битовия труд на възпитаниците и др."⁹⁹

От Правилника е видно, че тези домове – интернати, които действат дори и през лятото, обучението по общообразователните предмети е занижено, за сметка на организирана производствена дейност, т.е. в тях е водеща трудовата дейност, а не ученето, тъй като основната цел е да се научат децата на послушание и труд.

Разбира се в тези домове – интернати най-голям е бил процента на ромските деца, тъй като сред тях е имало най-много "сираци, полусираци, намиращи се в тежко материално затруднение, извънбрачни деца и деца на многодетни семейства."¹⁰⁰

Тези групи деца са били и основният контингент на домовете. Идеята е децата да се отделят от родителите си и по този начин се поставят под непрекъснат контрол и наблюдение. Както се вижда основните ценности в които са възпитавани са послушание и труд. Откъсвайки ги от родителите и общността те ще ги отдалечат от циганските традиционни ценности - инициативност, адаптивност. "Това е вид "просветителски деспотизъм", свързан с отнемане на децата от родителите с цел унищожаване на групата, чрез унищожаване на нейната възпроизводствена база."¹⁰¹

"Според Трьобст, през 1975 г. има 145 интерната, където принудително живеят 10 000 ромски деца от полу-чергарстващи семейства"¹⁰²

"Много висок е делът на децата от циганската етническа група в т. нар. "специални училища". Това са "помощни" училища за деца със забавено умствено развитие; трудововъзпитателни училища за деца правонарушители; училища за трудновъзпитателни деца, където попадат деца с по-леко девиантно поведение; училища за деца с увреден слух, със зрителни увреждания или с говорни дефекти. Докато в общообразователните училища циганчетата представляват 9,7% от всички ученици, в помощните те са 32,1%, в трудововъзпитателните –21,6%, а в училищата за трудновъзпитаеми деца –29%."¹⁰³ В резултат на предприетите мерки 80% от ромските деца започват да посещават училища и паралелки за социално обременени или умствено изостанали деца, училища със засилено трудово обучение и детски домове - интернати.

Но реално така замислената и влязла в действие малцинствена образова-

телна политика не постига високи резултати. Данни за тях се откриват в конкретни писма на ГК-ти на БКП до ЦК на БКП. "В началният и прогимназиален курс в града се учат над 550 турчета и 340 циганчета. Болшинството от родителите на тия деца циганчета и една част от родителите на турчетата са социално слаби и не са в състояние да ги издържат и да им дават съответното по-добро образование и правилно възпитание... По-голямата част от циганчетата не посещават редовни или никак не посещават учебни занятия... Следствие на всичко това, повечето от тях завършват четвърти клас, а един съвсем незначителен процент завършват седми клас. От 140 циганчета, които следва да бъдат в средния курс има 64, а останалите са повтарящи в началния курс. През последните 5 години от постъпилите над 250 циганчета следва да завършат 200, а са завършили седми клас всичко 14, или от постъпващите в първи клас завършват седми 5-6%. Неприбраните ученици в училище и отпадналите през учебната година са от циганското малцинство."¹⁰⁴ Но и зад тази суха статистика според Ил. Томова стоят конкретни причини. "Ромските родители имат твърде различна представа за училищна възраст на децата си в сравнение с официално възприетата. Съгласно промененото българско законодателство всички здрави деца на възраст от 6 до 16 години подлежат на задължително обучение. Сред циганската общност долната граница на тръгване на училище твърде често се вдига до 8-9 г., а навлизането в пубертета обикновено се приема като горна граница за посещаване на училище, особено за момичетата. На 13-14-годишното момиче вече се гледа като на мома за женене, а не като на дете, което трябва да продължава да учи... За друга част от ромите главната причина децата да не ходят на училище е специфичната ценностна система. На училището се гледа като на основна заплаха за съхраняването на груповите ценности."¹⁰⁵

„От епизодичните статистически данни се вижда, че децата от ромски семейства са били разпределяни в различни институции, като остава под въпрос какъв е бил абсолютният и относителният дял на ромите в съответните образователни заведения."¹⁰⁶

В едно публикувано през 1995 г. изследване на Томова всеки десети от запитаните твърди че е посещавал интернат.

На 5 април 1962 година се приема Решение А 101 на Политбюро на ЦК на БКП с което се цели «да се пресекат отрицателните тенденции на турчеене на българите мохамедани, цигани и татари ... и да се засили още повече патриотичното им възпитание.»¹⁰⁷

В този период започват и насилствени действия от институциите циганите мюсюлмани да приемат български имена.¹⁰⁸

“Има ли такива хора в България?”

Третият период е от средата и края на 70-те години, когато тоталитарната държава започва политика на открита етнокултурна асимилация. с решение № 1360 на секретариата на ЦК на БКП от девети октомври 1978 година – «За по-нататъшно подобряване на работата сред българските цигани, за тяхното още по-активно включване в изграждането на развитото социалистическо общество.». Освен общите насоки по отношение на циганите «вниманието да се насочи към във-

личане в обществено полезен труд, повишаване на тяхното образование, подобряване на техния бит, повешаване на комунистическата съзнателност и самочувствието им на пълноценни граждани на социалистическа България, на тяхното по-активно участие в строителството на развито социалистическо общество. В документа се предвиждат и редица конкретни мерки: постепенно премахване на обособените квартали и махали; повишаване професионалната квалификация на работещите; изграждане на широка мрежа от ясли и детски градини с цел по-ранно усвояване на български език от децата; недопускане на обособени училища и интернати; специални грижи и привличане на циганите в колективите на художествена самодейност и др. За конкретизация на тези решения е издадено и разпореждане на Министерския съвет № 7 от 26.01.1979 година. За неговото изпълнение са ангажирани отдели от ЦК на БКП, окръжни комитети на БКП, националният съвет на ОФ, ЦК на ДКМС, ЦС на Българските професионални съюзи, Комитетът на българските жени, Домовете за социалистически бит и култура и т.н. В архива на ЦК на БКП съществува богата отчетност по изпълнението на това решение – проведени мероприятия, школи, курсове, екскурзии и др. от съответните ведомства.¹⁰⁹ Като резултат от взетите мерки за циганите се строят многоетажни блокове в големите градове, които се оказват напълно неадаптивни към техните нужди. Малките апартаменти са крайно недостатъчни за вътрешносемейните прегрупирания, а стълбищата ограничават честите срещи и общностен живот. Настаняваните в подобни жилища семейства, чието основно битие и начин на съществуване е живота в общността и чрез общността, започват да се чувстват изолирани, изоставени и с прекъснати социални връзки. Това в литературата се разглежда като “патология на усядането” – състояние на психологически и социален шок, с което се свързват отчаянието, фатализма, алкохолизма, престъпността и насилията.¹¹⁰

От друга страна циганите са настанявани в колективни блокове заедно с нецигански семейства. Съвместното им съжителство се оказало невъзможно поради съвсем различния стил на живот на двете общности. Тъй като настаняването на циганите е ставало приоритетно, това още повече е изостряло конфликтите им с мнозинството и натрупването на отрицателни стереотипи и у двете общности.

Замислената като «културна революция» на практика дава незначителни резултати. От съществуващите 547 цигански махали в градовете са закрити едва 36, като няколко години след това те са отново възстановени. Въпреки, че в решението изрично се споменава «да не се допускат обособени училища за цигани, на практика този вид училища получават и законов статут «училища за ученици с нисък бит и култура», като тяхната главна цел е «първоначалната грамотност и усвояването на трудови навици и умения». Такива училища има 131 на брой и те са основни, а 31 от тях са със «засилено трудово обучение»¹¹¹

Противоречиво е решен проблема и с художествената самодейност – хем да се развива сред циганите, а в същото време да не се споменава, че е специфично циганска.» През периода в България думата «циганин» излиза от официално - публично обръщение и се замества от «български гражданин от цигански произход».¹¹²

Дори в официалния вестник «Нов път», който излиза официално до 1988

година на български език и «защитава» интересите на циганите / защото в голямата си част те са неграмотни и знаят само майчиния си език, думата циганин се замества с производни като «мургави съграждани» и «хора от махалата».¹¹³

През този период на «авторитарна интеграция» циганите се смятат за неадаптирани лица със социални и психически проблеми. Работейки на най-черната и непривлекателна работа в обществото те са превърнати в роби на «строежа на социализма». Тяхната етническа специфика е напълно отречена и превърната в социален проблем. Циганската общност е превърната в най-нисшестоящия слой, който трябва да се превъзпита за целите на своята асимилация. От цитираните правителствени постановления и партийни решения се набива на очи факта, че те повтарят непрекъснато едни и същи формули и фрази от 1958 година до 80те години: «възвличане в обществено полезен труд», «повишаване на образованието», «подобряване на бита», «повишаване на комунистическата съзнателност» и др., което само по себе си е сигурен критерий за неефективност на мерките които са провеждани. «В съгласие с политиката на управляващата комунистическа партия, насочена към «унификация» на българското общество, от 1975 до 1990г. не само не се събира статистическа информация по признаците «етническа група», «вероизповедание» и «майчин език», но и голяма част от наличните данни по етнически признак е унищожена. Най-тежко са засегнати информационните масиви за здравословния, образователния и икономическия статус на представителите на различните етнически групи»¹¹⁴

«Няма такива хора...»

Четвъртият период е свързан с пълно гетоизиране, изключване и изолация, което само по себе си е брутална форма на дискриминация. В едно изследване се цитират следните факти: «В началото на 80те години 68% от жилищата в които живеят цигани нямат санитарен възел, а само 31% имат течаща вода, 67% - чешма на двора, 15% - обща чешма за целия квартал, а 83% - нямат водопровод за отпадните води» През 1984-1985г., по време на «възродителния процес» се сменят турско-арабските имена на около 217 000 цигани.¹¹⁵ След като не може да се осигури «научнообосновано обяснение за тяхната българска етническа принадлежност, официалната позиция е че в България няма цигани и в големите градове около махалите се издигат високи стени, които да скриват циганите от чуждите погледи».¹¹⁶ Това е процес на пълно изключване на циганите, не само като етнокултурна общност, но и въобще като хора. Самото понятие «циганин» напълно изчезва от всички държавни текстове, а самата етнокултурна характеристика «циганин» отсъства от преброителните документи още след 1958 година. През 1989 година по време на голямото турско изселване от България, дори Турция затваря вратите си за циганите – самоопределящи се като турци. И досега една голяма част от ромските махали отсъстват в регулационния план на селищата и по тази причина нямат постоянно местожителство и не могат да ползват социални помощи.

Съществуващите сегрегирани ромски образователни заведения, независимо че допринасят за ограмотяването на ромите реално не им дават възможност да продължат образованието си в средните и висши училища и по тази причина не оправдават политиката на «специално образование на ромите».¹¹⁷

Анализът на политиката и поведението на социалистическата държава към циганите – разкриват своя автор – идеологическата тоталитарна система

От една страна тоталитарната държава не създава открити дискриминационни антицигански закони. Зад празните идеологически формули на редица държавни постановления и решения обаче тоталитарната власт налага като държавна политика расизма и асимилацията, скрити зад хуманизма и загрижеността за общността. Циганите “уж” се разглеждат наравно с всички останали, като “строители на социализма в страната.”, но от друга страна тоталитарната държава нарушава основните им човешки права /както и на всички българи в страната/ - право на свободно предвижване, право на свободно упражняване на труд и право на установяване в желано селище.

Но смъртта на една култура не се заповядва с декрет, независимо че цялостната партийна кампания отрича съществуването на самобитната култура на циганите...последната се съхранява и оцелява и сега.

Какво може да се направи сега за циганите?

Най –важното е обществото да разбере, че не може да се приобщават и интегрират културни групи, които са отхвърлени като културно и социално неравностойни на ниво публично национално пространство. Тяхната интеграция би трябвало да бъде свързана с една цялостна интеркултурна политика на държавата, която да обхване всички сфери – образование, икономика, здравеопазване, социална работа и пр.

В социалната сфера задачата е да се изгради една нова философия на социална защита и социално осигуряване на ромите, като се отчитат следните техните психологически и етнокултурни нагласи:

- Помощта е необходима, но трябва да се ревизират нейните форми и цели, тъй като в претендиращите за демократичност държава, основно право на циганите /както и на всички други хора и групи/ е да бъдат уважавани те и тяхната култура;

- Необходимо е да се потърси опора върху вътрешната динамика на групата, което означава признаване на тяхната способност и право да определят сами своя начин на живот и своето бъдеще при зачитане на околното общество. Техните членове да бъдат възприемани като субекти, а не като обекти на една или друга социална политика. Културата на циганската общност не е абстракция, а тя е непосредствено свързана и има своите житейски основания;

- Социалните помощи и грижи, които се полагат за циганите видимо нямат ефект, тъй като не им дават никакви инструменти за адаптация в новите условия, а само още повече задълбочават негативното отношение и предразсъдъците на мнозинството към тях. Тези грижи се възприемат като специално и незаслужено внимание от страна на макрообществото.

- В този смисъл те се нуждаят повече от техническа подкрепа и помощ, а не толкова от социална помощ и подпомагане. Именно техническата подкрепа ще им даде нови инструменти за адаптация /образование, професии и др./, но само ако самите цигани са активен субект, а не пасивен обект на помощта. Уважението към циганската култура би могло да се изрази в това, да бъде оставяна сама да се справи с проблемите си.

- Циганите трябва да станат активен субект в цялостната социална дейност свързана с тях. “Циганинът пази ключовете на собственото си развие и макрообщността трябва да го остави сам да си послужи с тях.

- Социалната защита и работа е необходимо да се извършва внимателно и позитивно, като се опира на стабилните аспекти в ромската култура – език, история и социална тъкан, като приоритетно се търси взаимно и конструктивно сътрудничество.

3.2. Циганите мюсюлмани – неудобното за комунистическия режим в България малцинство¹¹⁸

Веднага след 9 септември 1944 година циганите¹¹⁹ стават обект на етническа, религиозна и културна асимилация от страна на държавната малцинствена политика, която през различните периоди има различни форми и се провежда с различни средства. Тя се люшка между двете крайности: “И циганите са хора” и “Няма такива хора”. Политиката на управляващата партия – БРПк, а след това БКП, цели тяхното религиозно, културно и етническо претопяване под лозунгите на “модерността” и изграждането им като “граждани на новия социалистически живот”.

Доколко условно може да се разграничи тази политика в различни периоди и какви документи са запазени в държавните архиви от отделните периоди, е обект на друго изследване.¹²⁰

На този етап в научната литература в България няма самостоятелно изследване в архивите, чийто обект са взаимоотношенията между държавните институции и циганите мюсюлмани.¹²¹

Целта ми в случая бе да открия как циганите мюсюлмани като етническо и религиозно малцинство присъстват (или отсъстват) в официалната институционална история, която се съхранява в ЦДА (според документите от фондовете на бившия Централен партийен архив)¹²² и какво официално е запазено за тях, което би могло да ги направи част от националната история, свързана с така наречения „Възродителен процес”.¹²³

Първоначално работата ме насочи към хипотезата, че поради липса на институции те са „отсъстващото малцинство” в архивните документи.¹²⁴ Но отчитайки факта, че така или иначе заедно с другите малцинства те са били обект на специален партийен и държавен контрол, насочих вниманието към ЦДА в София, където се пазят партийните документи (документите на бившия Централен партийен архив). Предположих, че през комунистическия период Партията е тази, която задава и чертае най-общите и важни идеологически насоки на държавата и затова очаквах, че именно в нейните структури и звена биха могли да се открият и документи, свързани с основните насоки за работата по отношение на циганите мюсюлмани.

Отдели и звена към ЦК на БКП

Кои са тези партийни структурни звена и отдели, които се занимават с малцинствата и в частност с циганите християни и мюсюлмани?

Отдел "Масов"

Още на 17.10.1944 г. (само един месец след 9.09.1944) Политбюро взема решение за създаването на отдел „Масов“¹²⁵, като одобрява към отдела 8 комиси. Осмата е малцинствената – със задача: да наблюдава националните малцинства и разработва политиката на партията сред малцинствата в България. Във фонда на отдела има 8 архивни единици, свързани с малцинствата, и само една от тях касае циганите.¹²⁶ От архивите на фонда е видно, че акцентът е върху турците, българомохамеданите, евреите и македонската емиграция.¹²⁷ Документът, който се отнася за циганите, е част от Доклад на зав.-отдел "Масов" до ЦК на БКП за необходимостта от създаване на организация на циганите. От него става ясно, че не циганите са инициатори за създаване на своя организация, а структурите на ЦК са иницирали нейната поява.

За тази организации може да се търсят масиви от данни само за първия период, който разкрива отношението на държавата към циганите. Този период започва веднага след 9 септември 1944 година, продължава много кратко и през 1951 г. по предложение на НС на ОФ се иска разпускане на Централния инициативен комитет и циганските организации по места. Препоръчва се това да стане на национална циганска конференция, на която да се даде разпореждане за включването на циганите в организациите на ОФ.¹²⁸

Самата "Общочиганска организация за борба против фашизма и расизма и за културното издигане на циганското малцинство в България" с председател Шакир Пашов¹²⁹ се основава на 6.III.1945 г. по инициатива на ЦК на БРП/к/. Организацията по поръчка на НС на ОФ разкрива свои дружества в почти всички окръжни и регионални центрове.¹³⁰ През 1946 година започва да се издава вестник "Романо еси" (Цигански глас), чийто главен редактор е Шакир Пашов, а през 1947 година в София е създаден цигански театър «Рома».¹³¹

На 2-3 май 1948 се провежда и първата национална циганска конференция с делегати от цялата страна.¹³² В писмо от организацията до Околийския комитет на ОФ – Горна Джумая се споменава, че през 1948 г. циганите в страната са повече от 300 000 души¹³³.

Взаимоотношението между циганите и официалната власт през този етап условно може да се обозначи като "насърчаване" на тяхната циганска идентичност в противовес на процесите на „турчеене“ сред тях.¹³⁴ На пръв поглед, ако се видят правителствените постановления, може да се остане с погрешното впечатление, че тоталитарната държава: "Води политика за утвърждаване на циганите като равноправни и самобитна етническа общност в състава на българската нация, като им признават определени права и свобода на организиране. Дадена им е дори ограничена културна автономия".¹³⁵

Реално обаче целта на официалната власт е чрез създадените цигански организации да се „държат под око циганите“ и ограничат процесите на турчеене сред тях.¹³⁶

Малцинствена комисия към Секретариата на ЦК на БКП

Изборите за ВНС през 1946 са спечелени от кандидатите на ОФ и комунистическата партия – над 90%. Пълната изборна победа на комунистите им дава основание веднага да започнат кадрови и административни промени. Имено във връзка с това отдел „Масов“ е разформиран през същата година и веднага на 28 май 1946 към Секретариата на ЦК се образува малцинствена комисия, която поема ръководството на работата сред националните малцинства, женските организации, съюза за закрила на децата, съюза на многодетните и т. н. Задачата е: *“Да следят и подпомагат работата на тези организации в рамките на решенията и директивите на ЦК.”*¹³⁷

Веднага след това, през 1947 година държавната власт обнародва Закон за трудово мобилизиране на безделниците и празноскитащите.¹³⁸ Чрез този закон се цели да се ангажират с общественополезен, т. е. държавен труд, всички групи от населението. Към този закон излиза и Окръжно № 2410 от 25 юли 1947 г., в което се казва: *“Особено лошо впечатление прави обстоятелството, че често се забелязват здрави и работоспособни мъже и жени да подлагат ръка за милостиня, когато при днешния трудов подем във връзка с провеждането на двегодишния стопански план и другите инициативи на правителството те имат пълна възможност да вложат своите сили в производството и с честен и достоен труд да изкарват прехраната си. Ето защо, абсолютно необходимо е към такива лица да бъде прилаган Законът за трудово мобилизиране на безделниците и празноскитащите, за да бъдат приучени към полезен труд и за да се премахне у тях привичката към просия”*. За никого не е тайна, че тези хора са били цигани, които като гледачки, мечкари и дресьори на животни са си изкарвали прехраната. Просията е забранена и с Наредбата-закон за общественото подпомагане от същата година, в чийто чл. 47 пише: *“Просията по цялата територия на страната под каквато и да била форма се забранява. Заловените лица в просия се въдворяват на местожителство”*.¹³⁹

Този закон също пряко касае циганите, макар че в него те не са споменати персонално. Законът и наредбите имат репресивен характер и затова санкциите на нарушителите са предоставени на местните административни и милиционерски власти и на областните началници по обществените грижи.

В докладна записка от 02.08.1952 г. до Секретариата на ЦК на БКП се споменава за повече от 10 000 цигани скитници, „които се делят на няколко групи: катунари – кошничари, занимаващи се с кошничарство, гребенарство, калайджийство; катунари – калдараша, занимаващи се кражба на коне, врачуване и просия; и хърцари – изработващи вретена, лъжици, корита и пр”.¹⁴⁰ И за необходимостта да се настанят на работа в производството и селското стопанство. Веднага след това Секретариатът излиза с решение¹⁴¹ да се вземат необходимите мерки *“За вмъкването на циганското население в производството... за включване на циганските деца в основното образование... мерки за ликвидиране на неграмотността... стипендии за младежи цигани”*. И сякаш съвсем безобидно на последно място – т. 9, е решението *„Съществуващите досега цигански организации и комитети да се саморазпуснат, а цялата работа сред циганското население да се извършва от другите обществени организации.”*¹⁴²

Интересно е защо изведнъж обособените цигански организации и комитети в страната се оказват заплаха за режима и в най-бързи срокове е необходимо да се разтурят. По всяка вероятност ситуацията в страната е по-сложна. В този контекст не може да не се отчете фактът, че през 1950 - 1951 г. по подписано споразумение с Турция започва изселване на част от турското население от България. С паспорти и визи се снабдяват и част от циганите, които «административно» са определени като турци. *“С политиката на форсирано модернизиране на българското общество посредством колективизация и индустриализация и с издигането на Вълко Червенков на върха на партията и държавата настъпва промяна – поне временна – и в политиката спрямо малцинствата. Една от първите прояви на смяната в курса е изселването на част от турското малцинство през 1950/1951 г. Сред турските преселници тогава се намират и около 100 роми, заради които турското правителство затваря границата. Дали ромите са били принудени от българското правителство да напуснат страната, не може да се каже.”*¹⁴³

В началото на декември 1951 г. Секретариатът на ЦК издава нареждане за пресичане всякакви опити за изселване.¹⁴⁴ Изселването на циганите в Турция не би било реалност, ако не е била противоречивата и непоследователна политика на Партията към тях. От една страна, в протововес на тенденциите на турчеене сред тях държавата ги насърчава да поддържат циганската си идентичност, като почти насила ги кара да се включват в циганските организации по места, а от друга – през 1950 г. «административно» ги обявява за турци. *“Държавата прави първи опит да се регистрират ромите с «фалшива» националност. Най-зловещата мярка от този род датира от 1950 г., когато отдел “Регистрация” на Министерството на вътрешните работи изпраща до адресните служби писмо, в което се настоява ромите и татарите да бъдат регистрирани като турци. Около 130 000 души е вероятният брой на засегнатите. Според мен обаче това писмо и регистрацията като турци нямат нищо общо с политиката по смяна на имената. Много вероятно е по това време определени кръгове в ръководството да са имали друг план: да използват предстоящата изселническа вълна сред турското малцинство, като пратят заедно с тях и тези прясно “потурчени” лица за Турция.”*¹⁴⁵ Циганите по места, възползвайки се от вменената им административно¹⁴⁶ турска идентичност, също правят опити за изселване в Турция. Явно явлението е имало доста широк характер, защото местните партийни власти са предприели репресивни мерки за неговото ограничаване.¹⁴⁷ В Доклад от 5 август 1950 г. до ОК на БКП в Благоевград¹⁴⁸ се казва: *“Настроението сред циганите в Сандански и околните села е лошо. Между тях широко се разпространява вражеска агитация за изселването им в Турция. Много пъти са ходили делегации при турския консул, който им е обещал, че ще уреди тяхното изселване. Около 90% от циганите в Сандански и с. Джигурово са се записали за изселване, между които и членове на тяхната организация, а същевременно и членове на партията. Още по-лошо е, че това става пред ОК и той досега не е взел никакви мерки освен това, че когато искат да пътуват, милицията не им дава открити листове. Но въпреки тия мерки има случаи, когато те, идвайки до Симитли, пак отиват в София в турската легация.”*¹⁴⁹ От документа

става ясно, че в самите организации има „вражески елементи, които подстрекават другите и правят многократни опити на всяка цена да си уредят изселването в Турция. Срещу подстрекателите се вземат мерки на ниво ОК на БКП.” *Предлагам: 1. Най-късно до 5 септември ОК или ГК да изпратят другар в циганската махала, който да направи публично събрание и разобличи вражеските сили; 2. Най-късно до 5 септември да се изключат от редовете на Партията виновниците за подстрекаване на циганското малцинство за заминаване в Турция – Сюлейман Муртев, Гога Абдулов, Мехмед Юсеинов, Демир Махмудов, Динка Сулю и Алиша от с. Джигурово; 3. Добре да се проучи въпросът и ако има и други подстрекатели, и те да се изключат от Партията; 4. Да се провери и по другите села, където живеят цигани, и ако има подобни настроения, да се вземат съответни мерки и се проведе разяснителна работа.*¹⁵⁰

От документите се вижда, че случаите на „турчеене” и желание за изселване в Турция на циганите мюсюлмани от Благоевградския регион са масови и организирани. Вероятно те не са изолирано явление за страната, тъй като за подобни процеси в други райони, където живеят цигани мюсюлмани, също се споменава в документите.¹⁵¹

По-интересен е фактът, че от този момент проблемите на религиозната идентичност на циганите мюсюлмани става основен проблем при работата на партията и държавата с тях. Завоалиран зад «грижите» за тяхното образование, социален и икономически статус, той присъства в множество архивни документи от този период и пронизва като червена нишка всички партийни документи, независимо от какъв характер – инструкции, решения, доклади, отчети и т. н.¹⁵²

Може би това обяснява и факта, че малцинствената комисия работи до 1951 г., когато се създава Отдел за работа сред турското население¹⁵³ към ЦК.

Отдел “За работа сред турското население”

Създава се по решение на пленума на ЦК на БКП от 23 април 1951 г. с цел подобряване работата на партията сред турското население. С решение на Политбюро на ЦК № 103 от 26 април 1951 г. към ЦК се създава отдел, а към НС на ОФ – сектор “За работа сред турското население”. Със същото решение към ЦК на ДКМС – “За работа сред турската младеж”. Такива отдели и сектори се създават също към ОК на БКП в Шумен, Русе и Хасково. Към Женотдела при ЦК на БКП се създава сектор “За работа сред жените туркини”. При партийното издателство се създава турски отдел за печатни издания на турски език. Задачата на отдела е: партийна просвета; образование и политически школи; читателски групи към ОФ; подобряване работата в турските училища; издаване на марксистко-ленинска литература на турски език. Освен турското население обект на възпитание и превъзпитание са и циганите и българомохамеданите. Общото между трите групи е, че изповядват ислям, а голяма част от циганите и българомохамеданите се „турчечат”, което за Партията е знак за тревога. “Отделът организира партийно-политическата, културно-масовата и разяснителната работа сред турското и циганското население, а също и сред българомохамеданите, оказва помощ на ОК на БКП, ДСНМ и ОФ...; следи отблизо работата на ЦК на ДСНМ и НС на ОФ сред турското население и особено за подобряване работата сред туркините, за ликвидиране на

неграмотността, с предразсъдъците и старите навици в живота. Той контролира как се изпълняват партийните и правителствените решения, отнасящи се до турското население.”¹⁵⁴ Във фокуса на партийната политика този път стоят и циганите.¹⁵⁵

Отдел “За работа с националните малцинства”

С какво може да се обясни този интерес към циганите?

От 1957 с решение на Политбюро № 290 от 24.10.1957 г. – “Отделът за работа сред турското население” е преустроен в “Отдел за работа сред националните малцинства”.¹⁵⁶ Вероятно тази промяна показва новата линия на партията и към циганите, които вече не са в една група с турците, а са разглеждани като отделно малцинство. В архива на отдела изключително много е застъпена работата с циганите по две причини:

Първата причина е свързана с “новата държавна политика”, която се обединява около идеята на така наречената “културна революция”, планираща мерки за промяна на бита и начина на живот на циганите. Във връзка с това се приема Програма за заселване, която се включва в Постановление № 1216 на Министерския съвет от 17.X.1957 г. «За решаване въпроса с циганското малцинство в България»¹⁵⁷, с което на практика се забранява чергарството. В дълбоката си същност това постановление е цялостна партийна Програма за въдворяване по местоживее и месторабота на циганите чергари. По същество Програмата е отрицание на циганския традиционен начин на живот – динамизма и пътуването. Номадството е разгледано като скитничество, а то за властта е девиантно поведение и затова индивидите, които го упражняват, трябва да бъдат нормализирани и реинтегрирани към социума. Още от 1957 г. ЦК на БКП започва и провеждане на широка агитационно разяснителна работа за смяна на турско-арабските имена на циганското малцинство и подмяна на народността им от циганска на българска на различни нива.¹⁵⁸

С цитираното постановление се подготвя и издаването на Постановление № 258 на Министерския съвет от 17.X.1958 година «За уреждане въпросите на циганското население в България»¹⁵⁹. С него се забранява «скитничеството и просията» и всички граждани се задължават «да се занимават с общественополезен труд и да работят според своите сили и възможности.».

В Постановлението № 1216/ 8.10.1958 г. се набелязват и конкретни мерки, които са насочени към решаване “въпросите на циганите чергари”. Не подлежи на никакво съмнение репресивният им характер. В Постановлението се предвиждат и мерки “за подобряване бита и културата на циганското население... за урегулиране, благоустрояване и хигиенизиране на циганските квартали”.¹⁶⁰

Начало на “Възродителния процес”

Тази демонстрирана грижа за циганите катунари е придружена и с едно друго „добро“ дело за тях – усядайки, да си сменят турско-арабските имена и народността – от циганска в българска.¹⁶¹ В партийния архив има много документи, от които се вижда, че това е най-важното, което трябва да се направи – „да се улесни процедурата за онези трудещи се цигани, които се чувстват българи и искат да заменят мохамеданските си имена с български”¹⁶²

От анализа на документите в партийния архив се вижда, че започва да се подготвя началото на процеса на преименуване на циганите и смяната на народността им от циганска в българска. На заседание на Политбюро на ЦК на БКП от 31.X.1959 г. се взима решение: „Министерството на правосъдието да внесе в едномесечен срок предложение за изменение правилника за водене на регистрите за гражданското състояние, в смисъл да се даде възможност на народните съвети да извършват промени в глава „произход“, по писмена молба на трудещите се от националните малцинства, които желят да се регистрират като българи.“¹⁶³ Решението е взето върху основата на внесена докладна от Иван Господинов, който е завеждащ отдел „За работа с националните малцинства“ и в която „процесът на приобщаване на циганите“ е представен като „доброволен и желан от тях“: „Много от тях са приели български имена, женят се за българи и българки, чувстват се българи... Известна част от циганите мохамедани през 1946-1947 г. се регистрираха като турци, но като се има предвид по-ниската култура на турското население... това задържа развитието на тези цигани и част от кадрите сред тази категория също поставя въпрос да се регистрират като цигани или българи... Пречка в това отношение е фактът, че промяна в гражданското състояние може да се извърши само по съдебен път.“¹⁶⁴ През януари 1960 г. постановлението за облекчената процедура на преименуване и смяна на народността става юридически факт.¹⁶⁵ През същата година и партийните органи по места „достигат до идеята“ за необходимостта от разкриване на общежития – пансиони за турчетата и циганчетата.¹⁶⁶

В докладна записка до Политбюро на ЦК на БКП от 21 ноември 1961 г. от зав.-отдели „Пропаганда и агитация“ и „За работа с националните малцинства“ отново се поставя въпросът за „турчеещите“ се цигани, които са се „регистрирали“ като турци: „Само през периода от 1947 г. насам са се записали като турци над 130 000 цигани. За тази масова „промяна“ на народността на циганите до голяма степен е спомогнало писмо № 5-434 от 11.V.1950 г. на отдел „Гражданско състояние“ на МВР, което гласи, че всеки гражданин, след като удостовери с двама свидетели, че изповядва мохамеданска вяра и говори турски език, може с молба до местния народен съвет да се запише като турчин.“¹⁶⁷ В докладната тези факти вече се определят като „ненаучни“ и „вредни“. За първи път в документалните извори се говори открито за започналата смяна на имената и народността на циганите. *„В резултат на извършващата се културна революция и сред циганите много от тях се приобщават към българската нация. Около 107 000 цигани, от които 45 000 турчеещи се доскоро, приеха български имена и българска национална принадлежност. Но на редица места все още се подценява политическото значение на това движение и не се противодейства достатъчно на тенденциите на турчееене.“*¹⁶⁸

Началото на Възродителния процес по отношение на циганите е определен като „културна революция“. В случая става дума не за изолирани случаи, а за масово започнало „движение“. Като резултат от внесената докладна Политбюро на ЦК на БКП излиза с Решение относно: мерките против тенденциите на турчееене на цигани, татари и българи мохамедани.¹⁶⁹ В Решението се подчертава фактът, че партията и народната власт ще вземат специални мерки за „бързо ликвидиране на голямата икономическа и културна изостаналост на турското и циганското насе-

ление¹⁷⁰ Още тук се вижда, че току що стартиралият „възродителен процес“ при циганите се „скрива“ зад социални по характера си лозунги. На „успешно осъществената културна революция“ при циганите се противопоставят някои „отрицателни тенденции“ – *„Значителна част от циганите, татарите и българите мохамедани под различни форми все още се турчелят, като използват за това мохамеданска религия и турско-арабски имена... Над 130 000 цигани и десетки хиляди татари и българи мохамедани в много райони на страната са се регистрирали като турци... Това турчееие обективно се подпомагаше в някои селища от изучаването на турски език от децата цигани, татари и българи мохамедани в общи паралелки и пансионни съвместно с турчетата... Неблагоприятно се отразява върху националното и патриотичното възпитание на младежите цигани, татари и българи мохамедани и събирането им с младежите турци в общи роти и взводове на армията и Трудовата повинност.“*¹⁷¹

За да се пресекат споменатите вече отрицателни тенденции на турчееие, „които по същество водят до асимилиране на българи мохамедан, цигани и татари от турцизма и за да се засили още повече патриотичното им възпитание, Политбюро на ЦК на БКП решава...“¹⁷²

Набелязани са и конкретни мерки за изпълнение на призива за “единна нация”, които пряко засягат и циганите.

За решаване на главната задача за пресичане тенденцията на турчееие се е разчитало изключително много на: партийните комитети и организации; ДКМС, професионалните съюзи; други обществени организации; органите на министерства и ведомства, народните съвети и стопанските организации. На Министерството на правосъдието съвместно с народните съвети се вменява задача: *„...да изработят инструкция за приложение на чл. 16 от Правилника за водене регистрите за гражданско състояние, като се осигури правилна регистрация на населението по национален признак.“*¹⁷³

В решението е предвидена и „широка разяснителна работа“ сред татарите, циганите и българите мохамедани, регистрирани като турци „с оглед същите да се регистрират по действителната им народностна и национална принадлежност... с изключение на случаите, регистрирани вече като българи“¹⁷⁴

Предвидени са и други мерки: да не се допуска преселването на цигани и българи мохамедани в населени места с компактно турско население; да не се изучава турски език от деца на цигани; да не се назначават учители турци в училища, където преобладават деца на цигани; децата да не учат в паралелки с турчета и да живеят в общежития заедно с тях.

Освен това Министерството на народната отбрана и Главно управление на трудовата повинност получават указание да следят за разделянето на съответните етнически групи в поделенията на Строителни войски, като „осигурят благоприятни условия за правилното възпитание на младежите българи мохамедани, цигани и татари... които се турчелят“¹⁷⁵

Планираната асимиляция се свързва и с конкретни практически мерки.

На комитета по въпросите на българската православна църква и религиозните култове при Министерството на външните работи¹⁷⁶ се нарежда да вземе мерки за правилното изясняване на българомохамеданския, циганския и татарс-

кия въпрос сред духовните лица на мохамеданската църква: *“...да се следи за спазване на социалистическата законност от страна на ходжите и мюфтиите и да не се позволява провеждането от тяхна страна на каквато и да било реакционна пропаганда в полза на турчеченето, особено при религиозните обреди; да не допуска назначаването на религиозни служители турци в селата с компактно циганско и татарско население и сред българите мохамедани”*¹⁷⁷

От особен интерес е онази част в документа, която се отнася до Българската академия на науките: *“...да изпрати комплексни експедиции от историци, етнографи, филолози и други за всестранно проучване на народностния произход и принадлежност на населението в съответните райони в страната, които да установят етническия произход и народностните особености, по-специално на турци, татари, цигани, живеещи в България. Да продължи проучването на историческото минало на българите мохамедани в Родопите, Ловешки окръг и други райони на страната, с оглед да се разкрие още по-добре историческата истина за резултатите от асимилаторската политика на турските поробители, за масовите и единични помохамеданчвания. За резултатите от проучването да се внесе доклад в ЦК на БКП. Към Института по българска история при Българска академия на науките да се създаде секция за проучване на историческото минало на българите мохамедани. При отдел “Пропаганда и агитация” на ЦК на БКП да се създаде комисия, която да изучава проблемите и разработва мероприятия за националното осъзнаване и комунистическото възпитание на българите мохамедани. За тази цел в отдела да се назначи инструктор за работа сред българите мохамедани.”*¹⁷⁸

Държавно насилие при смяната на имената

В този период (1960 – 1961) започват и насилствени действия от институциите циганите мюсюлмани да приемат български имена.¹⁷⁹

В ЦДА (в масива от документи на бившия Централен партиен архив) – фонда на партийния архив, има няколко масива с документи, които недвусмислено доказват, че процесът на смяната на имената и народността на циганите не е бил в никакъв случай доброволен и безпроблемен за властта и хората.¹⁸⁰

Най-ранният документ е от 23.06.1960 г. и е молба от двама цигани от гр. Омуртаг, които пишат до ЦК на БКП от името на съгражданите си: *«Като нас има много в град Омуртаг, които ние искаме и сме натоварени да представляваме с тази си молба»*¹⁸¹. В молбата на първо място те се самоопределят като турци, говорещи турски език и имащи мохамеданска вяра. Представят се и като завършили турска прогимназия и като потомци на родители турци: *«Навсякъде досега сме минавали за турци, такива са и нашите бащи и пр. Казахме по-горе, че завършихме турско училище. В ГНС град Омуртаг сме записани като турци, също и бащите ни. Това се вижда и от личните ни паспорти, където също е отбелязано, че сме турци. Имаме и множество други документи.»* На второ място молителите се определят като трудови хора, включени активно в мероприятията на народната власт, членове на Отечествения фронт, които активно работят в него. Оплакват се, че: *«Последните няколко дена от ГНС ни се оказва давление да подадем декларации, с които да си сменим имената, собствените, от тур-*

ски на български имена. Ние считаме, че това може да стане само ако ние желаем това, по наше искане. Ние сме убедени, че ще бъдем правилно разбрани, тъй като сме членове на това наше социалистическо общество и че вие ще наредите веднага на ГНС – град Омуртаг да променя имената ни само при доброволно съгласие. Молим на тази молба да ни се отговори.» Следват датата и собственоръчните подписи на двамата молители. Следващите запазени молби от този период са за времето от 8.02 до 30.07.1961 г.¹⁸² Молбите жалби са запазени, защото по всяка вероятност са влезли в междуведомствено обръщение между приемната на Президиума на НС и ЦК на БКП, отдел «За работа с националните малцинства». В архивната единица има запазени 10 индивидуални молби и три колективни – от членовете на XI ОФ район в Несебър, от с. Зидарово, Бургаско и от гр. Пазарджик. Само 4 от молбите са ръкописни, а останалите са напечатани на машина и по всяка вероятност са писани с адвокатска помощ, защото са юридически обосновани – цитират се точно чл. 15 и чл. 56 от Правилника за водени на регистрите за гражданското състояние, публикувани в «Известия», бр. 2 от 05.01.1960 г., в който правилник изрично се подчертава доброволният характер на смяната на имената и народността както на децата при раждане, така и на техните родители.¹⁸³ Като цяло молбите повтарят цитирания по-горе модел, но има повече информация за начина, по който насила са сменяни имената. В едни от случаите се е използвала неграмотността на хората: «На 15.II.1961 г. бях повикан от др. пълномощника на кв. «Победа» Бургас в Пълномощничеството и ми предложиха да подпиша декларация, без да ми обясняват, без да ми я прочетат, тъй като аз съм самоук. На 16-и същата година бях повикан в ГНС – Бургас, като искаха със себе си да нося и паспорта си, уж за военна справка. След като ми отнеха паспорта, ми казаха тогава за покръстването, като ме слагат в категорията на циганското малцинство... Аз заявявам, че не произхождам от циганско малцинство, а съм чист турчин, още от прададо, което може да се удостовери от данни и официални документи, които мога да представя веднага.»¹⁸⁴ Много по-драстичен е случаят, който се описва от двама жители на с. Стефан Караджа, Силистренски окръг: «Жители сме на с. Стефан Караджа, Силистренски окръг, български граждани, по народност турци. В началото на този месец бяхме извикани от партийния секретар на местната първична партийна организация в селото – др. Цаньо Йорданов, който ни каза, че ако желаем, можем да си променим мюсюлманските имена с български. След като му обяснихме, че не желаем да сторим това поради обстоятелството, че за нас промяната на имената значи покръстване и че ние искаме да си запазим старите имена, той ни увери, че повече няма какво да се безпокоим по този въпрос. Непосредствено след това обаче от страна на местните органи на властта в селото бяха взети някои мерки, чрез които се цели да бъдем принудени да си променим имената. Така бяхме лишени от правото да купуваме хляб от обществена фурна в селото, да посещаваме и правим покупки от магазина в Селкоопа, като успоредно с това ни бе забранено да ходим на работа в стопанството дотогава, докато не се съгласим да си променим имената.»¹⁸⁵ Заплахите за изгонване от работа присъстват във всички подадени молби жалби. «След излизане на указа за сменяне на имената от цигански произход аз бях поканен да си

сменя името, като си избира друго подходящо име, за което аз се противопоставих. От ГС в гр. Варна обаче бях повикан и ми се каза, че задължително следва да си подам декларация, че желая да си сменя името. Освен това съпругата ми, която работеше в отдел «Чистота», също е била викана и заставена да промени името си и когато тя не се е съгласила, ѝ е било казано, че ще бъде отстранена от работа. Тя е продължила да отказва и е била връщана в продължение на 3 дни от работ, за които отсъствия не ѝ е била начислена надница. Под така упражнения върху мен и съпругата ми натиск аз се видях принуден да подам декларация пред ГНС – Варна, че съм съгласен да си променя името, поради което ни бяха отнети паспортите, за да се издадат нови, след като се установим на името, което ще си изберем.»¹⁸⁶

В някои от молбите драматично са описани мъките на хората, които са принудени да си сменят имената. *“Знаете ли, че нашите жени и деца плачат денем и нощем... разбрахме, тази работа се отнася само за тези, които не знаят откъде са и нямат работа... спряха парите на старите хора, за да станат българи наложително... хората плачат като деца... И ние не можем доживя, тъй като ни тормозят защо не ставаме българи и ние мислехме какво да направим... И седнахме колективно едно оплакване да напишем... Очакваме всеки момент и всеки час за отговор.”* Следват подписите на 7 души.¹⁸⁷

Във всички молби сторената по отношение на тях несправедливост приемат като недоразумение или грешка на общинските управи по места, като същевременно подкрепят партийната идея за промяната: *„Това като идея е много добро... прекрасно. Ние и лично аз не правим никаква критика на това законно положение, но ние заявяваме, че поне засега не желаем да изменяваме както имената си, така и религията си, вярата си, разните адети, които имаме и които са ни останали от нашите родители, деди и прадеди.”*¹⁸⁸ Молят да им се върнат насила написаните молби за смяна на името и вероизповеданието и да не се поставя повече пред тях този въпрос, като в замяна обещават и в бъдеще да служат на народната власт.¹⁸⁹ Молбите са изпълнени с приветствия към властта. *„Другарю Живков, в навечерието на Първи май – бойния празник на труда на всички прогресивни народи от целия свят, ние, турското население, живеещи в гр. Несебър, тази новина не можахме да я посрещнем с радостни сърца. Понеже накърнен е нашият национален престиж от местните наши ръководители на града ни. И Първи май ще посрещнем така, понеже акцията не е спряна още. Ние не сме цигани и не желаем да ни сменят родните имена. Бяхме изпратили делегация от трима души на 14.04.1961 г. и ... до ден-днешен никакъв отговор не сме получили.”* Следват няколко лозунга и другарски поздрав до Т. Живков от *“Единадесети ОФ район при турското население в гр. Несебър”*.¹⁹⁰ И от другите молби се вижда, че те са носени лично в Президиума на НС в София, тъй като датите на завеждане на документите съвпада по време с тяхното получаване, а при колективните молби са изпращани „делегации”, които са изчаквали отговор на място (т. е. в София). Разбира се, такъв те не са получавали, което по-късно е отчетено като слабост на работата сред тях.¹⁹¹ В същата архивна единица са запазени писмата и на ОК на партията в Сливен, с. Келифарево, Великотърновско, и Пазарджик до ЦК на БКП, отдел „За работа с националните малцинства”, в

които се искат подробни указания за процедурата около циганските малциства по места. *„Интересува ни как бихме постъпили и може ли в съвета при раждането на деца от този произход да пишем турски цигани или каквото пожелаят родителите. И на второ място, можем ли в регистрите да коригираме и как въобще да постъпим за узаконяване истинския им произход?“*¹⁹² Завеждащият отдела „За работа сред националните малцинства“ по това време Иван Господинов им отговаря с общи фрази, като ги отправя към писмо № 809 от 17.06.1958 г. на ЦК на БКП: *„Неправилни са тенденциите на част от циганите мохамедани да се турчечат. Неправилно е обособяването на циганското население в отделни квартали и махали... Трябва да се води системна и убедителна политическа работа сред циганското население за неправилността на турчееенето и по доброволен път да се регистрират като българи и да записват новородените си деца като българи.“*¹⁹³ Доколко процесът е доброволен, личи и от писмо на ОК на БКП в Сливен, в което се казва: *„Другари, в Нова Загора няма изволнени работници от циганското население поради това, че не приемат български имена. Случаят с Е. Юмеров е следният. Същият е направил опит да излъже директора на СП „Комунални услуги“, че не е циганин, а е турчин и не може да приеме българско име. Директорът на предприятието му отговаря, че не иска работници да го лъжат.“* Така или иначе, случаят не е изяснен, но малко след това в писмото (за първи път срещано в документи) се говори за унищожаване на цигански гробища: *„Гробището на циганското население се намира в съседство с животновъдната ферма на Селскостопански техникум – гр. Нова Загора. По решение на сесията на ГНС гробището се предава на техникума за ползване, обаче същото не е изместено още...“*¹⁹⁴

Репресивната малцинствена политика по отношение на ромите за смяна на техните имена и народност – започнала 1958 г. с единични случаи на насилствена смяна на турско-арабските имена на циганите – с пълна сила продължава и в началото на 60-те години. Държавата тръгва към открита асимилационна политика. Именно във връзка с нея съществуващият отдел „За работа с националните малцинства“ се закрива и цялата дейност на 26.11.1962 по решение на Политбюро № 327 преминава към отдел „Пропаганда и агитация“ като сектор „За работа сред националните малцинства“. По места работата се води от същите отдели, но ситуирани към ОК на БКП по места.¹⁹⁵

Информационно-социологически център на ЦК на БКП

По отношение „Възродителния процес“ сред циганите в Партийния архив е запазен и друг голям масив от данни, свързан с работата на Информационно-социологическия център на ЦК на БКП.¹⁹⁶

За нуждите на ЦК на БКП през 1971 г. Центърът прави социологическо проучване на циганите по населени места.¹⁹⁷ Между многото информация, която се обработва и предоставя, е и броят на преименуваните и не преименуваните цигани по окръжни центрове. В материал от 1973 г. Центърът докладва: *„Налице са данни за турчееене сред една част от циганското население особено в окръзите, където преобладава население от турски произход (Разградски, Търговишки, Шуменски, Варненски и др.). Причините са много и най-различни: понякога цигани-*

*те се срамуват да се наричат цигани; другаде често срещат трудности при обслужването в търговията, транспорта, гражданските служби или пък просто изпадат под влияние на заобикалящите ги традиции, обичаи и бит на населението от турски произход.*¹⁹⁸

Видимо за период от 12-13 години държавата и партията не са успели да приключат успешно „Възродителния процес“ сред циганите, тъй като в предоставена карта на страната от 1976 г. от Информационно-социологическия център на ЦК на БКП се вижда, че в повече от половината от окръзите в страната циганското население е склонно към турчееене (запазили са си имената и религията).¹⁹⁹ Подобни данни има и в по-късните отчети.²⁰⁰ През 1980 г. към Информационно-статистическия център на ЦК на БКП се сформира група, която има за задача да проведе изследване по проект на тема: „Утвърждаване на социалистическия начин на живот сред българските граждани от цигански произход.“²⁰¹ В Доклада на групата се посочва, че 31% от изследваната съвкупност посочват, че не принадлежат към никоя религия. Констатирана е и висока непосещаемост на църкви и джамии (80,94%). Религиозните обреди са силно съкратени, като по-голяма консервативност и устойчивост показват обичаите при погребение. „От останалите обреди голяма устойчивост проявява обрязването, спазвано сред циганското население, изповядващо ислямската религия“²⁰² Резултатите от изследването, които отчитат силно намаляване на религиозността на циганите, влизат в противоречие с два основни документа девет години след това.²⁰³

Резултати от “Възродителния процес”

Близо 30 години след началото на „Възродителния процес“ сред циганите в официални документи се посочва: „...около 44%-45% от българските цигани официално принадлежат към мюсюлманството... като цяло са слабо религиозни... Не е правилно да се смята, че всички цигани мюсюлмани се турчечат. Турчечат се част от тях... В новите условия на работа (приключило преименуване на помаците – 1972-1974 и на турците – 1984 г., бел. А. П) следва да се отчитат някои обстоятелства, характерни за циганите, които се турчечат... Турчееенето им има не политически характер – влиянието на анкарската пропаганда..., а в основата си има емоционален характер: циганите мюсюлмани, приели с религията и съответните арабски имена, искат да се регистрират турци, а не цигани, защото терминът „цигани“ е синоним на нещо обидно, оскърбително, срамно. Бягство от обидното и оскърбително „цигани“ има и сред част от циганите християни, особено тези с високо образование и култура, които се „българеят“ – срамуват се да обявят циганския си произход и търсят начини да се регистрират като българи.“ Какъв цинизъм по отношение на тези хора, като се има предвид фактът, че официалната партийна политика през целия период е насочена към религиозната и народностна асимилация на тези хора! В документ от 1982 година по окръзи се прави справка за циганите с нови имена и паспорти.²⁰⁴ От справката се вижда, че на насилствена политика на смяна на имената и народността са подложени 217 651 души – обозначени като български цигани със стари имена. Отчита се, че са сменени имената на 208 208 души, или това са 95,66% от циганите с турско-арабски имена. В справката е отчетен и броят на

хората със сменени паспорти – 100 933.²⁰⁵ През 1989 г. продължава да се отчита фактът, че: *„В България има значителна група българско население от цигански произход. Нашата партия винаги е полагала грижи и внимание към това население. В последните години има редица партийни и държавни документи за работата сред българските цигани. След решението на Секретариата на ЦК на БКП № 1360 от октомври 1978 (става въпрос за решение преди 10 години) и след подмяната на турско-арабските имена се извърши немалко работа и се постигнаха значителни изменения сред това българско население.“*²⁰⁶

В документа, който има характер на партийна директива – недвусмислено е посочена целта на работата с циганите: приобщаване към българския народ и формиране у тях на национално българско съзнание. Отчитат се новите условия и постановки „за единение на българския народ и нация“. Отчитат се и допуснатите грешки, които трябва да се коригират. *„С тревога следва да се отбележи, че в последните години голямата и сложна работа по Възродителния процес се отрази неблагоприятно в работата на партията с българските цигани, в смисъл, че цялото ни внимание беше насочено към потомците на ислямизираните българи и практически с циганите престанахме да работим... Следва да отбележим и факта, че много държавни и партийни организации в център и по място недооценяват проблема на българските цигани. В решението на ПБ на ЦК на БКП за единението на българската нация въпросът за циганите има своето място. Той е сложен въпрос и с всяка измината година все повече ще се усложнява, защото броят на това население непрекъснато и бързо расте. Преди 10 години българските цигани бяха 6%, от цялото население, а сега са над 7%.“*²⁰⁷

Подробно цитирах част от документа по две причини:

На първо място, наложената в научната литература идея, че *„...не религиозният маркер е най-определящ за мерките спрямо тази общност, а етнокултурната специфика в този случай (с циганите) най-често се поставя във връзка с опитите за решаване или просто игнорирането на определен кръг от остри социални проблеми.“*²⁰⁸ Част от цитираните документи от партийния архив доказва точно обратната теза.²⁰⁹ Ромите в България са част от националната история, свързана с така наречения „Възродителен процес“, който в научната литература се разглежда най-вече свързан с турците и помаците, а по отношение на ромите бегло се определят като решаване на социални проблеми.

На второ място, смятам, че не е редно когато става въпрос за религиозната – мюсюлманска идентичност, на толкова много хора в страната - 208 208 и за политиките към тях на комунистическата власт, които политики трайно променят живота и съдбата им, да се гледа на тях „отвисоко“ и религиозните им проблеми да се „подменят“ със социални.

В заключение бих искала да подчертая, че целта на разработката е да посочи част от документите, които се съхраняват в ЦДА (ЦК на БКП) и които по някакъв, макар и косвен начин, са свързани с различните моменти и етапи на отношение на комунистическата власт към ромите мюсюлмани в България в периода 1944-1989 г.

Смяната на имената на ромите мюсюлмани в началото на 60-те години е първата стъпка на комунистическата власт за осъществяване идеята за „единна

нация”. Чрез нея се цели тяхната религиозна и етническа асимилация. Както се вижда от документите, този процес не е бил „доброволен и безпроблемен” за хората, които са били негови жертви..²¹⁰

В заключение може да се обобщи, че политиката на тоталитарната държава към ромите свързана с промяната на тяхната мюсюлманска идентичност е важен за държавата експеримент, който след това ще се пренесе и институционализира и по отношение на други две етнорелигиозни общности – помаци и турци.

3.3. Документи, свързани с „възродителния процес” на ромите

№1

Доклад от 5 август 1950 г. до ОК на БКП в Благоевград

Относно състоянието и работата на малцинствените цигански културно просветни организации в Петрич и Сандански

За да узнае какво е настроението на циганите и за да могат да се вземат мерки срещу вражеските настроения сред тях, особено в Санданска околия, ОК на партията изпрати в Петрич и Сандански председателя на ОК на културно-просветната циганска организация, другарят Османов, който след като е поговорил с повече хора от тяхното малцинство и е направил публични събрания и в двата града прави следните констатации: В Петрич циганите се занимават предимно с кошничарство и се намират в много мизерно положение, но в тях не е намерила място реакционната пропаганда за бягство в Югославия или Турция. Там има циганска културно-просветна организация, но от нейното създаване до сега, както ръководството, така и организацията не са проявили никаква дейност и тя просто се е разпаднала. Поради това сега са избрали ново ръководство и са решили да му се даде известно възнаграждение със задължение да работи повече в организацията.... Настроението сред циганите в Сандански и околните села е лошо. Между тях широко се разпространява вражеска агитация за изселването им в Турция. Много пъти са ходили делегации при турския консул, който им е обещал, че ще уреди тяхното изселване. Около 90% от циганите в Сандански и с. Джигурово са се записали за изселване, между които и членове на тяхната организация, а същевременно и членове на партията. Още по-лошо е, че това става пред ОК и той досега не е взел никакви мерки освен това, че когато искат да пътуват, милицията не им дава открити листове. Но въпреки тия мерки има случаи, когато те идвайки до Симитли, пак отиват в София в турската легация... Голяма част от циганите в Петрич са членове на ОФ и от всички само двама трима са членове на Партията.... Предлагам: 1. Най-късно до 5-ти септември ОК или ГК да изпратят другар в циганската махала, който да направи публично събрание и разобличи вражеските сили; 2. Най-късно до 5 септември да се изключат от редовете на Партията виновниците за подстрекаване на циганското малцинство за заминаване в Турция – Сюлейман Муртев, Гога Абдулов, Мехмед Юсеинов, Демир Махмудов, Динка Сулю и Алиша от с. Джигурово; 3. Добре да се проучи въпроса и ако има и други подстрекатели и те да се изключат от Партията. 4. Да се провери и по другите села

където живеят цигани и ако има подобни настроения да се вземат съответни мерки и се проведе разяснителна работа.”

ДА-Благоевград, Ф. 2Б /ОК на БКП/, оп. 1, а.е. 3, с. 548 - 549

№2

ДОКЛАДНА ЗАПИСКА

от 2 август 1952 год.

В България живеят около 160 000 цигани. От тях около 50% живеят в градовете, като по-значителни групи има в София, Кюстендил, Пловдив, Сливен, Видин, Сталин, Бургас, Благоевград, Димитрово и Котел. Останалата част живее в селата. Наред с отседналите цигани има и цигани скитници, които възлизат на повече от 10 000 души. Същите се делят на няколко групи: катунари кошничари – занимаващи се с кошничарство, гребенарство, калайджийство; катунари калдараши – занимаващи се с кражба на коне, врачуване и просия; и хърцари – изработващи вретена, лъжици, корита и пр.

Към 80% от циганското население говори като свой майчински език – цигански език, останалите – турски и български.

Преди 9 септември 1944 година циганското население в България бе поставено в положение на икономическо и политическо безправие, което е довело до извънредното му изоставане в материално и културно-битово отношение. Повече от 90% от циганите бяха неграмотни. След 9 септември част от циганите бяха включени в социалистическото производство по предприятия, мини, транспорта и др. В Сливен в производството работят към 6 000 души, в мина “Димитрово” – 850 души и т.н. Повече от 40% от циганите са вече ограмотени и могат да четат и пишат на български език.

Независимо от тези успехи, огромното болшинство от циганското население още не е включено в производството. Голямата част от децата, които подлежат на задължително обучение, не се учат. Малко младежи се учат в гимназията и университета. Голямата част от циганите младежи не членуват в ДСНМ.

Партийните комитети, народните съвети, отечественофронтовските организации и ДСНМ не полагат достатъчно грижи за привличане на всички трудоспособни цигани в производството, за подобряване хигиенно-битовите условия на циганите и подобряване и разширяване на просветната работа сред тях.

За да се подобри работата сред циганското население, предлагам да се приеме приложеното проекторешение за работата сред циганското население.

(подпис)

Е. Стайнов

ЦДА, ф. 1Б, оп. 27, а. е. 20, л. 1

№3

Докладна записка до Политбюро

на ЦК на БКП от 14. X.1959 г.

В Народна република България живеят около 207,000 български граждани от цигански произход. Съвместният живот на циганското население с българския народ в продължение на стотици години е довел до съществени изменения в

бита, съзнанието и културата на значителна част от това население.

Процесът на приобщаване на циганското население към българския народ и българската националност обаче бе възпрепятствуван съзнателно преди 9.IX. 1944 год. от българската буржоазия, която провеждаше към тях политика на расова дискриминация. В условията на феодализма и капитализма циганите бяха поставени вън от обществото. Едва след 9.IX. 1944 год. при бащинските грижи на Партията и народната власт за циганското население се откри широк простор за всестранно развитие и се създадоха предпоставки за най-тясно сближение на трудещите се, независимо от техния произход и вяра.

Значителен брой цигани са възприели българския език като свой матерен език, приобщили са се към българската материална и духовна култура, децата им учат в български училища. Много от тях са приели български имена, женят се за българи и българки, чувствуват се българи. В годините на народната власт особено се засили процесът на приобщаване към българската нация сред циганите християни, които са повече от 100,000 души. Участието в социалистическото строителство, общите идеологически цели и задачи, общият труд в производството, общите политически, масови и културно-просветни организации, богатата българска култура и пр. всичко това неотразимо въздействува на циганското население и най-тясно го приобщава към българския народ. Това е естествен, закономерен и прогресивен процес на нашето обществено-политическо развитие. В резултат на това, най-прогресивната част от циганското население поставя въпросът, че те се чувствуват българи и искат да извършат промяна в своето гражданско състояние, като се регистрират като българи. В ЦК на БКП постъпват писмени и устни молби от цели групи цигани, които настойчиво изтъкват, че те фактически са българи и искат да се отстранят формалните пречки за приобщаването им към българската нация.

Известна част цигани-мохамедани през 1946-47 год. се регистрираха като турци. Приобщаване на част от това население към турското население, като се има предвид по-ниската култура на турското население, религиозните и националистически влияния и анкарската пропаганда, задържа развитието на тези цигани. Част от кадрите сред тази категории от циганското население също поставя въпрос да се регистрират като цигани или българи. Такива искания има и от някои евреи, турци и др. Пречка в това отношение се явява факта, че промяна в гражданското състояние може да се извърши само по съдебен път.

Освен това, при вписването в регистрите по гражданското състояние новородените деца трябва да се регистрират по произхода на своите родители, въпреки желанието на последните да ги впишат като българи. Тези процесуални изисквания в настоящия етап се явяват затруднение в удовлетворяване желанието на трудещите се от националните малцинства.

Отделът на ЦК на БКП "За работа сред националните малцинства" предлага да се извърши промяна в правилника за водене регистрите за гражданското състояние, като се даде възможност на народните съвети да извършат промяна в графа "произход" по писмена молба, а не по съдебен ред на трудещите се от националните малцинства които искат те самите или своите деца да регистрират като българи.

Да се проведе и разяснителна работа сред тази част от циганското население, която в миналото, стремейки се да избегне прозвището “цигани”, се е регистрирала като турци. Перспективата на развитието и на тези цигани е свързана не с реакционна Турция, а с българския народ.

Зав. отдел “За работа сред националните малцинства” на ЦК на БКП:

/Ив.Господинов/

ЦДА, ф. 16, оп. 6, а.е. 4034, л. 1 - 3, 46 -48

№ 4

Протокол № 229, от 31. X. 1959 г. от заседание на ПБ на ЦК на БКП с Решение за уреждане положението на цигани, желаещи да се регистрират като българи.

На заседанието присъстват другарите: Боян Българанов, Райко Дамянов, Тодор Живков, Енчо Стайков, Георги Цанков, Вълко Червенков, Димитър Димов, Младен Стоянов, Тодор Прахов, Станко Тодоров, Митко

Григоров и Пенчо Кубадински.

По точка 4-та – Относно уреждане положението на онези трудещи се цигани, които желаят да се регистрират като българи, докладчик е Пенчо Кубадински.

Решението е следното:

«Смята за правилно да се уреди положението на онези трудещи се цигани, които се чувствуват българи и искат да се регистрират като българи или да заменят мохамеданските си имена с български. Във връзка с това Министерството на правосъдието да внесе в едномесечен срок предложение за изменение на правилника за водене на регистрите за гражданското състояние, в смисъл да се даде възможност на народните съвети да извършват промени в графа «произход» по писмена молба на трудещите се от националните малцинства, които желаят да се регистрират като българи. Да се даде възможност на родителите, които желаят, да регистрират новородените си деца като българи.

...Мнение на Тодор Живков

по проекто-решението на Политбюро на ЦК на БКП относно промяната на произхода на лицата от националните малцинства.

Считам, че поставения въпрос в проекто-решението не е предмет на правно уреждане, тъй като народността на хората е фактическо положение свързано с техния бит, култура и кръвен произход, които не могат да се променят чрез вписване с нищо няма да промени техния истински произход, независимо от това, че то би повлякло множество поправки и в актовете по гражданското състояние на техните бащи, майки и деди, чиято националност се посочва в тях. При това самото вписване, макар и по молба на заинтересованите, не ще отразява вярно действителността, каквото предназначение и цел имат актовете и регистрите по гражданското състояние ще създава възможност за тяхното повторно поправяне с оглед да бъде възстановена истината.

Колкото се касае до предлагания начин за промяна на имената на лицата от малцинствата следва да се изтъкне, че и той е неприемлив, тъй като по този начин ще се създаде двойна процедура по нашето законодателство – едната за лица от български произход, която само в предвидените от закона случай ще допуска

промени в имената и то по съдебен ред и другата за лицата от малцинствата, която ще дава възможност при всички случаи те да променят имената си като за целта отправят молба до административните власти.

При разглеждане на въпроси трябва да се има предвид обстоятелството, че съгласно нашето законодателство на новородените всеки е свободен да дава каквито си иска имена. Въз основа на това постепенно макар и бавно би могло да се променят наименованията на лицата от малцинствата.»

Резолюция накрая, че е съгласувано с министерството на правосъдието.

ЦДА, ф. 1 б, оп. 6, а.е. 4034, л. 1, 3, 46 -48

№5

Изменение на правилника за водене регистрите за гражданското състояние

В изменението на Правилника за водене на регистрите за гражданско състояние от 01.03.1960 г. – с § 56 ал.3 се дава възможност на трудещите се от небългарски произход по писмена молба до съответните народни съвети, ако желаят да се регистрират в актовете за гражданското състояние като българи и да променят своите собствени, бащини и фамилни имена. Когато случаите са по ал.3 от §16 не се изисква разрешение на народния съд.

Изменение от 05.01.1960 година, когато към §16 от ПВРГС /11.02.1950 ДВ. Бр.35/ се прибави ал.3 която гласи: „Родителите, трудещи се от небългарски произход с писмена молба до съответните народни съвети, ако желаят могат при обявяване на раждането или след това да регистрират своите деца като българи.”/ чл.1/

В §56 след алинея втора се прибавя алинея трета: „Дава се възможност на трудещите се от небългарски произход по писмена молба до съответните народни съвети, ако желаят да се регистрират в актовете за гражданско състояние като българи и да променят своите лични имена. В тези случаи и в случаите по ал. 16 не се изисква разрешение от народния съд.”

По – късно с влизане в сила на Наредбата за гражданското състояние, отново се дава възможност за промяна на лично, бащино и фамилно име въз основа на писмена молба на заинтересувания, когато то е осмиващо, опозоряващо или обществено неудобно, както и в случаи, когато важни обстоятелства налагат това.

ДВ. Бр.2 от 5.01.1960 г.

ДВ. Бр.18 от 01.03.1960 г.

№6

Бланки от ОНС в отделите за гражданско състояние.

Молбата има следния текст и е заведена на 17.11.1960 година и е с № 664

До др. Председател на ГОНС,

Михайловград

Молба

от Назие Арифова, родена на....., град.....пасторт – том, стр. година, живуща.....

Другарю Председател,

Във връзка с изменение на правилника за водене на “Гражданско състояние” – т.2, публикувано във в. “Известие” бр.2 от 9.01.1960 г., моля да бъде сменена народността ми от циганска на българска. Моля също така да бъде променено и личното ми име от Милетка на Йорданка

Желая да бъде променена народността и имената на непълнолетните ми деца както следва:

1.....родена на.....
от.....на .....

17.01. 1960

С почит:
личен подпис

ДА – Монтана, ф. 2, оп. 3, арх. е. 66, л. 339

№7

До Председателя на ОНС
Михайловград

Заявление

от Олга Маркова Мучова, гр. Михайловград

Др. Председател,

Моля да бъде направена следната промяна в регистъра по гражданско състояние:

Собствено име:

Да остане:

Народност до сега – циганска

Да стане – българска

Също така да се извърши изменение на личното ими и народността на непълнолетните ми деца.

На всичките ми деца да се измени народност – цигани в народност – българи.

Вярвам, че ще удовлетворите молбата ми, която оставям с двама свидетели.

Следват подписите на жената и двамата свидетели”

ДА – Монтана, ф. 2, оп. 3, арх. е. 66, л. 340

№8

Говорено е

с Трайко Аврамов

по тези въпроси.

1.VIII.1960 г.

Копие: ЦК на БКП, отд. “Малцинство”

София

ДО СЕКРЕТАРЯ

НА ОКРЪЖНИЯ КОМИТЕТ

НА БКП

МИХАЙЛОВГРАД

ИЗЛОЖЕНИЕ

от Трайко Аврамов Дживилеков от София, ул. “Димитър Петков” № 100 – член на Комисията по въпросите на циганското малцинство при ЦК на БКП

ДР. СЕКРЕТАР,

Няколко пъти досега идвах в Михайловград във връзка с провеждането на някои мероприятия на нашата Партия с циганите в Михайловград и сега във връзка с жътвената кампания пак съм тук. При тия мои идвания имах пълна възможност да надникна в живота на тия хора и да констатирам някои добри и лоши неща; лошите неща спъват нашето социалистическо развитие в тия напрегнати моменти при ускореното икономическо развитие на нашата страна. От наблюденията, които направих по събирането на бригади за жътвата от цигани, ясно се очертава, че трудолюбивите в болшинството си цигани и циганки, заети в производството, се отличават рязко от старите “търговци” – “тържашки”, закоравели еснафи, за които 16-годишната народна власт в Михайловград не може да прекълчи съзнанието на същите към новия живот на труд и постоянство. Когато повикът на целия български народ е час по-скоро да се прибере реколтата, то аз сутрин отивам сред махалата за съставяне на бригади, за да се ожъне определената площ от Градския комитет на ОФ, и въпреки желанията на по-младите и трудови хора, то тия желаниа се спъват от “старите търговци”, които с присмех и подигравателно проагитирват младежта за проваляне на бригадите – това са следните типични цигани, които старото не са забравили и абсолютно не възприемат новото и когато ги поканих на жътва, те се направиха на болни и подигравателно ми се присмиваха, от което аз съм възмутен, а това са Ариф Фанчов (Карло), Касъм Фанчов Арифов, Яшар Арифов, Аско Бебов Алиев, Шакир Арифов, Роберт Карлов, Исмо Яшаров и др.

Др. Секретар, прави ми голямо впечатление “авторитетът” на тия няколко човека от старата циганска махала във Вашия град, който авторитет го почитат много от отговорните хора на местна почва, и те най-безболезнено си въртят търговията и експлоатират чужд труд, това, което го вършат те в цяла България, го няма, и тия хора се разкарват със своите “законни” материали като синджири, четки и др. с леки коли по най-отдалечените кътове на страната и никога досега тия хора не са дали общественополезен труд съгласно Конституцията на НР България и те въобще няма да почувстват построяването на социализма. Време е такива екземпляри да нямат тук подкрепа от някои отговорни хора да си въртят “търговията” и съзнателно да пречат на всички трудови хора – цигани от Михайловград, и да не убиват повече пазара на кооперация “Свободен труд”, а те няколко човека да се трудово устроят съгласно разпореждането на ЦК на БКП, отдел “Малцинство”, както това стана в градовете: София, Русе, Пловдив, Пазарджик, Разград, Толбухин и в много други градове, където е имало такива паразити – само нашите ТКЗС-та и ДЗС-та ще изменят техния бит и култура. Това изселване “трудоустрояване” в горепосочените градове даде прекрасен резултат. В тия семейства влиза и семейството на Найдено Иванов Георгиев, Кръстьо Иванов Георгиев, Георги Игнатов Георгиев, които също до днес не са дали общественополезен труд и се занимават с препродаване на коне и каруци и даже и кражба.

Имам предложение, че посочените другари са непоправими и петният името на останалите цигани, то или да се изселят или да се настанят на работа, с което ще помогнем и на тях да свикнат на труд и постоянство, с което ще бъдат полезни и за държавата.

Моля вземете съответните мерки, щото тия хора да не чувстват повече нашата власт за чужда.

18.VIII.1960 г.

Михайловград

(подпис) Тр. Аврамов

С другарски поздрав

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 15, л. 10 -11

№9

НРБ

ГРАДСКИ ОБЩИНСКИ НАР. СЪВЕТ

№ 7950

5.IX.1960 г.

МИХАЙЛОВГРАД

СОФИЯ

ЦК на БКП

Отдел "Малцинство"

КОПИЕ: Т У К

ОК НА БКП

ОТНОСНО: Изложението на Трайко Аврамов Дживилеков – член на Комисията по въпросите на циганското малцинство при ЦК на БКП

В отговор на повдигнатите въпроси в изложението до ОК на БКП – Михайловград и ЦК на БКП от Трайко Аврамов Ви донасяме следното:

Вярно е, че в старата циганска махала в Михайловград има цигани, които се занимават с нечестна търговия, използват чужд труд и пр., на една част от които имената са упоменати в изложението.

Към тези цигани ГНС – Михайловград неведнъж е вземал административни мерки, предупреждавани са, съставяни са им актове, конфискувани са им материали и готова продукция. Последната мярка, която ГНС е приложил, е изземването на позволителните им за упражняване на частна занаятчийска дейност, патентите и кочаните с фактурите. Предупредени са, че ако и след това продължават да вършат търговия, ще бъдат предадени на съдебните власти. Същите са разобличени и в местния вестник.

В резултат на взетите мерки някои от тях ни заявиха, че се отказват от всякаква търговия и са подали молби да преминат на работа в държавните предприятия.

След довършване на новостроящата се сграда на ТПК "Свободен труд", в която работят само цигани, ще направим всичко възможно да включим на работа и тази група цигани.

СТ. ИНСПЕКТОР по МИЗ:

(Е. Петков)

ПРЕДСЕДАТЕЛ: (подписи и печат)

(Д. Нончов)

ЦДА, ф. 1 оп. 28, а. е. 15, л. 16

№10

*Др. Генов, на връщане
от Толбухин да се срещне
с тези и други такива и да
разясни на място въпроса.
1. VII. 1960 г.*

ДО ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ
НА БЪЛГАРСКАТА
КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
Град СОФИЯ

М О Л Б А

от Али Еюбов Салиев и Шабан Салиев Якубов,
двамата от град Омуртаг, ул. "Левски" № 24

ДРУГАРИ,

Ние сме турци, говорим турски език и имаме мохамеданска вяра. Първият от нас работи в Промисления комбинат в град Омуртаг, а вторият – калайджия в същия град.

Завършихме турска прогимназия. Навсякъде досега сме минавали за турци, такива са и нашите бащи и пр. Казахме и по-горе, че завършихме турско училище.

В Градския народен съвет – град Омуртаг сме записани като турци, бащите ни – също. Това се вижда и от личните ни паспорти, където също е отбелязано, че сме турци. Имаме и множество други документи, от които също се вижда, че сме турци, като свидетелства за образование и др.

Ние сме трудови хора и сме се включили активно в мероприятията на народната власт. Членове сме на Отечествения фронт и работим активно в него.

Като нас има и много други в град Омуртаг, които ние искаме и сме натоварени да представляваме с тази си молба.

Последните няколко дена от Градския народен съвет ни се указва да дадем декларация, с които да ни се сменят имената, собствените, от турски – на български имена.

Ние считаме, че това може да стане само ако ние желаем това, по наше искане. Ние знаем указанията на Партията и Народната власт, че всеки гражданин на републиката ни може да изповядва вяра, каквато иска, да носи име, също каквото иска и пр. Затова считаме, че това може да стане само доброволно, който желае, и да не се указва давление на всички ни.

Молим Централния комитет на Партията да се намеси веднага и ни съобщи това, за което питаме, как може да стане сменяването на имената ни, с наше съгласие или по нареждане на Градския народен съвет.

Ние сме убедени, че ще бъдем правилно разбрани, ние сме членове на това наше социалистическо общество и че Вие [ще] наредите веднага на Градския народен съвет – град Омуртаг да променя имената само при доброволно съгласие.

Молим на тази ни молба да се отговори.

Град Омуртаг, 23 юни 1960 г. С почит: (подписи – не се четат)

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 15, л. 9

№11

Относно смяната
на името му
София

ПРЕЗИДИУМ НА НС:
Получено на 1.III.1961 г.
Вх. X-9055

До Др. Председател
на Президиума
на Народното събрание

МОЛБА

от Хюсеин Юзеириов Хюсеинов от гр. Бургас,
кв. "Победа", ул. "Опълченска" № 168

Другарю Председател,

На 15.II.1961 г. бях повикан от др. пълномощника на кв. "Победа" – Бургас в пълномощничеството и ми предложиха да подпиша декларация, без да ми обяснят значението на тая декларация, тъй като аз съм самоук и не разбирам значението, и то без да ми я прочетат. А на 16.III. т. г. бях повикан в Градския нар. съвет – Бургас, като с[ъс] себе си да нося и паспорта си, уж за важна справка, и след като ми взеха паспорта, ми казаха тогава, че [е] за покръстване, като ме слагат в категорията на циганското малцинство. В този момент аз останах изненадан, тъй като ме заблудиха.

Аз заявявам, че не произхождам от циганско малцинство, а съм чист турчин още от праядо, което може да се удостовери от данни и официални документи, които мога да предоставя веднага при поискване. Понеже както пълномощникът на кв. "Победа", така и органите на Градския народен съвет ме заблудиха и неоснователно искат прекръстването ми, които ме цитират като циганско малцинство, това е съвършено невярно. Пак заявявам, че произходът ми е турчин и нямат основание да ме включват в циганското малцинство.

Това, което Ви заявявам, най-учтиво Ви моля да наредите да се направи проверка и изследвания и се отмени действието на Градския народен съвет – Бургас.

Моля, за резултата отговорете ми.

гр. Бургас, 28.II.1961 г.

С почит: Хюс. Юзеириов

Бележка към молбата.

Молбата му е дадена още на 22.XII.1960 г., а не на 15.II. и то направо доброволно в квартала, пълномощничеството.

Паспорт още не е получил – всичко е подготвено.

Работил в ДИН "Медни мини".

Същият човек най-доброволно след събрание изявил желание да попълни молбата. На възражението, че у себе си няма паспорт, той казал: "Да попълня

сега, а утре ще донеса паспорта". И наистина на другия ден сам идва (а не е викан от никого за важна справка), на 16.II. го викат в ГНС поради това, че е бил викан в съвета – да си уреди въпроса. След това ГНС викат следователя и му вземат паспорта. Та и досега е без паспорт.

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 10 - 11

№12

За промяна на имената му

ДО ПРЕЗИДИУМА
НА НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ
СОФИЯ

ПРЕЗИДИУМ НА НС:
Получено на 8.II.1961 г.
Вх. № С-9125

М О Л Б А

от ИСМАИЛ ЮСЕИНОВ ИРИКОВ и АСАН МУСТАФОВ ЕСКИДЖИЕВ –
и двамата жители на с. Стефан Караджа, Силистренски окръг,
зеделелски стопани, членове на ТКЗС

ДРУГАРЮ ПРЕДСЕДАТЕЛ,

Жители сме на село Стефан Караджа, Силистренски окръг, български граждани, по народност турци. В началото на този месец бяхме извикани от партийния секретар на местната първична партийна организация в селото др. Цаньо Йорданов, който ни каза, че ако желаем, можем да си променим мюсюлманските имена с български. След като му обяснихме, че не желаем да сторим това поради обстоятелството, че за нас промяната на имената значи покръстване и че ние искаме да си запазим старите имена, той ни увери, че повече няма какво да се безпокоим по този въпрос. Непосредствено след това обаче от страна на местните органи на властта в селото, местния селски народен съвет, бяха взети някои мерки, чрез които се цели да бъдем принудени да си променим имената. Така бяхме лишени от правото да купуваме хляб от обществената фурна на селото, да посещаваме и правим покупки от магазина в селкоопа, като успоредно с това ни бе забранено да се явим на работа в стопанството дотогава, докато не се съгласим да си променим имената.

В училището на децата ни също така се говори, че трябва да си променят имената и по-точно синът на втория от нас, ученикът Джумали Исмаилов Ириков, е бил принуден просто да избяга от училището от страх да не му променят името. Първият разговор, който имахме с др. Цаньо Йорданов, беше много откровен и от него ние разбрахме, че в случая въпросът се поставя доброволно и че към една такава постъпка ние не можем да бъдем принудени. От действията на съвета обаче се вижда, че по отношение на нас се предприемат мерки, които целят да ни принудят, въпреки волята ни, да променим имената си.

Ние сме български граждани и като такива считаме, че следва да се полз-

ваме с всички права, които произтичат от това ни качество. Действията на органите на съвета са незаконни и нарушават принципите на свободата на съвестта и изповеданията, които са залегнали в разпоредбата на чл. 78 от Димитровската конституция. Лишаването ни пък от правото да работим в стопанството е посягателство върху правото ни на труд, което е осветено в чл. 73 от Конституцията.

Като имате предвид, че ние имаме постоянно местожителство, по рождение живеем отседнал живот в селото, където имаме собствени къщи, имаме постоянна адресна регистрация, че сме членове на местното ТКЗС, в което сме внесли всичките си полски имоти и земеделски инвентар, че не попадаме в оная категория турци цигани, които са катунари, занимават се с просия и пр., ние считаме, че всички тези мерки, които се предприемат по отношение на нас, не почиват на никакво законно основание и представляват едно своеволие на местната власт, на местните хора, които погрешно и неправилно прилагат едно мероприятие, което не може да бъде замислено по този начин, а още по-малко да се прилага така. Това положение ни е напълно ясно и от разяснителната работа, която се води между нас.

Другарю Председател,

Ние се обръщаме към Вас с молба като представител на върховната държавна власт да се разпоредите да се спрат всички тези незаконни действия на органите на съвета в селото по отношение на нас и да бъдем оставени свободно да си работим в стопанството, откъдето получаваме единствените си доходи за издръжката ни. Ние имаме пълното съзнание, че разрешение на повдигнатия от нас въпрос може и трябва да се получи само от Вас и с мъка успяваме да се справим с нашите по-стари родители, които настоятелно заговориха за изселване в Турция. Ако за тях това не може да се твърди, то за нас е напълно ясно, че тук, в България, ние ще бъдем много по-добре от където и да било на друго място. В родните ни села сме родени и в тях искаме да прекараме целия си живот като честни и трудолюбиви работници.

Ние отправяме протест не за друго, а за начина, по който се постъпва спрямо нас, и то от местните органи на властта – селсъвета, които искат чрез принуда да ни задължат да направим нещо, което е против волята ни. Обратът, който настъпи в живота ни от 9.IX.1944 год. насам, ние напълно правилно оценяваме и ние скъсахме с много от назадничавите обичаи, които проповядва нашата мюсюлманска религия. Израз на това са премахването на фереджетата у жените ни, премахването на старото ни облекло – шалвари и чалми. Може би един ден ние ще узреем и сами ще поискаме да си променим имената, но сега по начина, по който това се изисква от нас, е още рано.

Ето защо ние молим нашата молба да бъде правилно разбрана и се разреши по спешност, за да можем да се върнем на работа в стопанството си и да си заживеем отново както досега, като вложим труда си за изграждане на социализма в селото.

6.II.1961 г.

С уважение: *(подписи – не се четат)*

№13

ГРАДСКИ КОМИТЕТ
НА БЪЛГ. КОМУНИСТИЧЕСКА
ПАРТИЯ
Пазарджик, 20.IV.1961 г.

До
ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ НА БКП
Отд. "За работа сред националните
малцинства"
СОФИЯ

На № 14291 от 27.III.1961 год.

От проверката, която направихме по молбата на Яшар Русков Юсеинов, изпратена ни с писмото Ви под горния номер, се установи, че не е упражнявано насилие спрямо молителя по отношение сменяване на името му.

Яшар Юсеинов с молба вх. № 3855 от 14.IV.1960 г. е поискал да бъде сменено името и народността му. Молбата му е удовлетворена.

От направената справка по регистрите от 1935 г. (том 28, стр. 5461) и 1946 г. (т. 26, стр. 10 269) се установи, че цялото семейство по народност се водят ЦИГАНИ.

Приложено към настоящето ви връщаме преписката.

СД/ЗС   ГК на БКП – ПАЗАРДЖИК
СЕКРЕТАР: *(подпис – не се чете)*

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 12

№14

*Оплаква се,
че му променят имената.*

До Председателя
на Президиума при Народното събрание
на НР България

ПРЕЗИДИУМ НА НС:
Получено на 14.III.1961 г.
Вх. № -9024

Молба
от Яшар Русков Юсеинов, ул. "Ябълка" № 21, Пазарджик

Другарю Председател,

От известно време в нашия Пазарджишки окръг е подета инициатива ние, от малцинството, да бъдем прекръстени с български имена, и то само за известна категория – мюсюлманите. Като другите, като арменци, евреи, гърци и други, не се засягат.

Моите деди и прадеди са родени в България, както моите родители и аз, ние сме си били винаги български поданици, а по народност сме си били турци и моят паспорт № 1327148 от 10 март 1953 год. удостоверява моя турски произход.

Аз съм вече семеен човек, изкарах военната си служба. Женен съм, имам

3 деца и всички сме регистрирани като турци, по вероизповедание сме мюсюлмани. Чувствам се като в мое отечество, работник съм, нямам претенции за някакъв пост и т.н.

Ако аз приема българско име, с това ще стана ли българин? Естествено, не, защото съм роден турчин, а си оставам същевременно и мюсюлманин.

Предвид на горното Ви моля, другарю Председател, да наредите до Градския народен съвет в Пазарджик да ме не заставят да си променям името и си остана какъвто съм. Като Ви декларирам, че и в бъдеще ще си остана честен и почтен гражданин и лоялен към днешната власт, такъв, какъвто съм бил и досега.

Вярвам, че ще удовлетворите справедливата ми молба.

гр. Пазарджик
1 март 1961 г.

С почит:
(подпис – не се чете)

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 14 -15

№15

ПРИЕМНА
ТУК –
НА НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ
Централния комитет на БКП
др. ПЕНЧО КУБАДИНСКИ

№ А-9259

София, 11.IV.1961 г.

Изпращаме на вниманието Ви жалбата на Ахмед Хасанов Хюсеинов от гр. Варна, ул. "Иван Рилски" № 29, с която молителят, като твърди, че не е от цигански, а от турски произход, се оплаква, че той и членовете на семейството му са били по непозволен начин и с отречени средства принудени да променят своите мохамедански имена с български такива – на разпореждане.

ПРИЛОЖЕНИЕ: жалба.

ПОДПРЕДСЕДАТЕЛ НА ПРЕЗИДИУМА
СЦ/СИ НА НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ: (подпис – не се чете)
ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 19

№16

ПРЕЗИДИУМ НА НС:
Получено на 3.III.1961 г.
Вх. № А-9259

До Другаря Председател
на Президиума
на Народното събрание
София

ЖАЛБА

от Ахмед Хасанов Хюсеинов от гр. Варна, ул. "Ив. Рилски" № 29

Другарю Председател,

Роден съм в гр. Варна на 13 ноември 1919 год. от родители Хасан Хюсеинов – баща, и Фатма Хасанова – майка, които са по народност турци. Като такъв съм таксуван и аз до последния момент, като всички мои документи са издадени на това име и в тях ясно пише, че съм по народност турчин. Такива издадени ми документи са уволнителният ми билет, издаден от 8-мо военно окръжие в гр. Варна под № 1-19-779 от 1940 година, както и здравната ми книжка под № 1344/23.3.1950 год. от ГНС в гр. Варна. Така също и децата ми са се водили от рождението им по народност турци, за което на детето ми е издадено удостоверение за завършено училище, в което също така е посочена народност – туркия.

Брат ми Мехмед Хасанов Юсеинов също така се води по народност турчин и за това има издаден самоличен паспорт, серия ЖК № 244018 от 10.5.1953 год. на МВР в гр. Варна. Също така и в издадения ми паспорт за самоличност пише, че съм по народност турчин.

След излизане обаче на Указа за сменяване на имената на лицата от цигански произход аз бях поканен да си сменя името, като си избира друго подходящо име, за което аз се противопоставих. От Градския съвет в град Варна обаче бях повикан и ми се каза, че задължително следва да подам декларация, че желая да си сменя името.. Освен това съпругата ми, която работеше в отдел "Чистота" при ГНС в гр. Варна, също така е била викана и заставена да си промени името и когато тя не се е съгласила, ѝ е било казано, че ще бъде отстранена от работа. Тя е продължила да отказва и е била върната в продължение на три дни от работа, за които отсъствия не ѝ е било начислена надница. Под така упражнения върху мен и съпругата ми натиск аз се видях принуден да подам декларация пред ГНС в гр. Варна, че съм съгласен да си променя името, поради което и на мен, и на съпругата ми ни бяха отнети паспортите, за да се издадат нови, след като се установим на името, което ще си изберем.

Предвид на всичко гореизложено, другарю Председател, моля нареждането Ви да се проведе анкета и след като се установи, че действително ние сме подписали декларация за промяна на имената ни под указаното ни давление, да наредите да ни се върнат паспортите и ние останем да се именуваме със същите имена както и досега, тъй като не сме от цигански произход, както ни таксува ГНС в гр. Варна.

При провеждане на анкетата ще представя и описаните от мен по-горе в жалбата ми документи, от които ще се види, че никога не съм бил таксуван като циганин от органите на ГНС в гр. Варна.

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 20

№17

Президиум
на Народното събрание
Отдел "Приемна"
№ Р-9091
София, 26.IV.1961 г.

ТУК – Централния комитет
на Българската
комунистическа партия
др. Пенчо Кубадински

Изпращаме Ви на разпореждане молбата на Реджеб Кадиров Зехириев от с. Търновци, Силистренски окръг, с която се оплаква, че той и семейството му са заставени насила да променят имената си.

ПРИЛОЖЕНИЕ: молба.

ПОДПРЕДСЕДАТЕЛ НА ПРЕЗИДИУМА
ИК/ЦМ НА НАРОДНОТО СЪБРАНИЕ: (подпис – не се чете)
ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 21, л. 15

№18

*Оплакване срещу органите
на Народния съвет за даване
на имена на рРеджел и на
членовете на семейството му,
с които той и те не са съгласни.
19.IV.1961 г.*

Президиум на НС:
Получено на 21.IV.1961 г.
Вх. № Р-9091

До
Др. Председател
на Президиума
на Народното събрание
на НР България
СОФИЯ

М О Л Б А
от РЕДЖЕБ КАДИРОВ ЗЕХИРИЕВ –
с. Търновци, Силистренски окръг

Другарю Председател,

Макар и сравнително млад, аз съм възприел реда да не се оплаквам за каквото трябвало и нетрябвало, а да търся и намирам начини да уреждам сам своите работи и нужди.

Роден съм и живея в с. Търновци – Силистренски окръг. Съм на около 25-годишна възраст. Имам жена и едно дете на около 1,5 години. Аз съм от турски произход и непрекъснато живея в родното си село Търновци, където се занимавам със земеделие.

През 1956 година, когато се създаде ТКЗС в селото ни, аз доброволно влязох и по идеи съм с днешната народна власт и по тоя причина членувам в разни обществени, политически организации. Местното население, имайки предвид то-

ва, ме е поставило и като секретар на ДКМС, която служба върша от 1950 г. до днес. Аз съм още и секретар-заместник на БКП при ТКЗС-то и съм председател на комисия по партийен контрол. Изобщо аз съм убеден привърженик и последовател на днешната народна власт и с желание и лекота вземам участие във всичките нейни начинания.

Лично аз работя в местното ТКЗС, където върша службата фуражир. Жена ми е също така редовен член, работник на местното ТЗКС. И за да не изброявам всичко, нека Ви съобщя това, че къде и каквото стане нужда, аз съм готов да се отзовавам и да подпомагам както мога и както разбирам работите на народната власт.

Няма да бъде нещо невярно, няма да бъде и демагогия, ако Ви съобщя, че днешната народна власт е наша власт и днешната народна власт е очакваната от всички ни като наша народна власт.

Нямам и никакви недоразумения с ръководящите ни органи и длъжностни лица в селото ни.

Изобщо аз заедно със семейството си се чувствам много добре, доволен и щастлив. Аз съм сигурен и моето убеждение на голяма висота, че както днес, така и утре ние ще бъдем от добре по-добре.

Имам обаче аз заедно със семейството си една малка неприятност, която тормози лично мен, родителите ми и жена ми.

Аз имам убеждението, че за да ми се сервира тая неприятност, причината е някакво недоразумение, но не ми е ясно защо не искат и не желаят да уредят и да изгледят това недоразумение.

Касае се въпроса за приложението на чл. 16 от Правилника за водене регистрите за гражданското състояние и чл. 56 от същия правилник относно техните изменения, отразени в два пункта и публикувани в "Известия", бр. 2 от 5.1.1960 г.

В тези изменения, които се отнасят към чл. 16 и чл. 56 на поменатия правилник, е изразено, че родители, трудещи се от небългарски произход, с писмена молба до народния съвет АКО ЖЕЛАЯТ, МОГАТ ДА РЕГИСТРИРАТ БИЛО СВОИТЕ ДЕЦА ПРИ РАЖДАНЕ, БИЛО ВЪЗРАСТНИТЕ, КАКВИТО СМЕ НИЕ РОДИТЕЛИТЕ, като се впишат вместо с досегашните ни турски имена, да се впишат новоизбрани и одобрени от нас нови български имена.

Това като идея е много добро и е прекрасно. Ние и лично аз не правим никаква критика за това законно положение, но ние заявяваме, че поне засега НЕ ЖЕЛАЕМ ДА ИЗМЕНЯВАМЕ КАКТО ИМЕНАТА СИ, ТАКА И РЕЛИГИЯТА СИ, ВЪРАТА СИ, РАЗНИТЕ АДЕТИ, КОИТО ИМАМЕ И КОИТО СА НИ ОСТАНАЛИ ОТ НАШИТЕ РОДИТЕЛИ, ДЕДИ И ПРАДЕДИ.

Ние искаме, аз заедно със семейството си особено много желаем и особено много държим да си останем с традициите на родители, деди и прадеди и така да приключим нашия живот.

Местното общинска управа, изпаднала в една грешка, изпаднала в едно прибързано решаване на един въпрос, който е свързан както с вяра, с минало, така и с традиция, иска да подадем молби и да сменим и вероизповедание, и имената си.

Самата законодателна власт на Народна република България, имайки пред-

вид именно това, че и вяра, и традиция, и имена, и народност се менят бавно, затова изрично в законовия текст казва: "ако желаят". Понеже ние психически не сме още подготвени да изменим имена и религия, затова не сме съгласни засега да правим това изменяване.

Аз заедно с моето семейство желаем да си останем и занапред със същите имена и молим да ни се позволи и занапред да си служим с тия имена и да си служим и с вероизповеданието.

ОСОБЕНО ИСКАНЕ:

Предвид на това, че подетата акция в селото ни от страна на местната управа се проведе прибързано и от мен се получи една молба, която засяга изменяването на моето лично име, а така също се получи пак от мен молба за изменяване имената на жена ми и на баща ми, за което аз не съм съгласен, за което не са съгласни жена ми и баща ми,

затова моля да разпоредите да ми бъдат върнати всички тези молби обратно и да се счита, че не съм подавал такива за изменяване на имена и вероизповедание.

Моля още да разпоредите по спешност до местните управляващи среди да не поставят повече въпроса пред мен и семейството ми да си изменяваме имената и вероизповеданието.

Тук му е мястото да изразя пред почитаемия Президиум под формата на декларации, че аз лично и заедно със семейството си ние нямаме абсолютно нищо против това разпореждане за изменяване на имената и вероизповеданията, но засега не желаем да става тая промяна и, второ, нека се има предвид и това, че ние макар и така поставени на едно особено положение и сме поканени да си сменим имената, с нищо не съм аз и семейството си изменил доброто отношение към народната власт.

Както досега, така и занапред ще ѝ служа и съм готов да ѝ служа навсякъде, където бъде поканен, и навсякъде, където има нужда от мен.

София
19.IV.1961 г.

С другарски поздрав:
(подпис – не се чете)

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 16 -18

№19

Направена е проверка на място, от което се установи, че същият още на събранието (организирано за разясняване на значението от преименуването) е изявил желание да се преименува. На въпроса дали носи в себе си паспорт, е казал, че не го носи, но на другия ден ще го представи в милицията. Подписал вечерта декларацията за преименуване и на другия ден без натиск отнесе паспорта.

От горното се вижда, че не е упражняван никакъв натиск над него по този въпрос.

Зав. Отдел "За работа сред националните малцинства" на ЦК на БКП: (

подпис
(Ив. Господинов)

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 8

№20

Оплакване срещу органите на народния съвет за даване на имена на него и на членове на семейството му, които те не желаят да носят.
19.IV.1961 г. (подпис)

До
Др. Председател
на Президиума на Народното събрание
на НР България
СОФИЯ

ПРЕЗИДИУМ НА НС:
Получено на 20.V.1961 г.
Вх. № А-9318

М О Л Б А

от АХМЕД АЛИШЕВ НЕДЖИБОВ от с. Търновци, Силистренски окръг

Др. Председател,

У нас има издаден правилник водене регистрите за гражданско състояние.

Същият този правилник е изменен в чл. 16 и чл. 56, което изменение е публикувано в "Известия", бр. от 5.I.1960 г. С това изменение е поставено, че ако желаят, родителите могат да запишат малките си новородени деца с нови български имена, а не старите от чужд произход. Поставено е още с това изменение, че и възрастните от чужд произход, ако желаят, могат да изменят личните си имена. Поставено е още, че и за големи, и за малки може да се прави промяна на личните имена, фамилните имена, бащини имена и пр. и за всичко това е нужно само една молба, без да се подкрепя същата от решение на народния съд.

Това е една прекрасна идея, защото се създават особено големи улеснения за всички, които желаят да правят някакви промени във връзка и около имената, вероизповеданията си и пр.

Аз съм от турски произход, вероизповеданието ми е мохамеданско. Жена ми е също мохамеданка и имаме дете, което е също мохамеданин по име и по вяра.

Аз съм по професия бръснар, но от два-три месеца съм колар в местното ТКЗС. Жена ми също е член и работи в местното ТКЗС. С една дума казано, ние внесохме доброволно имота си в ТКЗС и сега се прехранваме от това ТКЗС.

Ние поддържаме народната власт, ние сме с тая власт, защото тя е наша власт. Досега нямам никакви разприавии и неприятности с народната власт. Доволен съм и си живея свободно и необезпокояван от никого.

От известно време насам обаче вероятно някакво недоразумение или пък някаква грешка става около мен, около моето семейство във връзка и около на-

шите имена. На няколко пъти ме викаха в общината и любезно ми предложиха да си изменя името и вярата, като възприема българско име, а така също да се изменят имената на жена ми, детето ми и пр. Позовават се на наредбата, която Ви цитирам по-горе. Понеже аз видях, че в изменението на Правилника, чл. 16 и чл. 56, изрично е казано ако желаем, затова смятам, че законодателната власт на народното ни управление е предоставило този въпрос на нас, ако желаем. Тук всякакво внушение за насилие или придумване, увещаване и пр. е изключено.

Право да Ви кажа, аз не мога да си обясня как съм подал молба в Съвета за промяна на моето име и личните имена на жена и дете. Ние с жена ми и с детето ми не сме съгласни на такава промяна. Аз поисках да ми се върне тая молба, от Съвета ми се отказа връщането. За да не влизам в някакви разправии или недоразумения, аз реших да се обърна към Вас, да Ви помоля да наредите до управляващите в селото ни следното:

1. Да ми се върнат всички молби, отнасящи се за промяна на личното мое име и тия на жена ми и детето ми обратно и да се счита, че не е подавано такава молба, не е искано промяна на името, защото засега ние не желаем да си променяме името и вярата.

2. Да разпоредите пак до местните управляващи да не повдигат повече този въпрос пред мен и семейството ми за промяна на име и вяра, защото когато аз душевно се подготвя за това, аз сам ще ги подиря.

За резултата моля да бъде уведомен писмено, за да зная дали сте уважили молбата ми, или я оставяте без последствие.

Моля обаче да имате предвид, че аз не съм съгласен да сменявам името си в име с българско произношение, а желая да си остана и занапред Ахмед Алишев Неджибов. Също така със същите имена от турско наименование да си останат и жена ми, и детето ми.

За тая Ваша услуга аз заедно със семейството ми ще Ви останем и оставаме вечно признателни.

гр. София
19.IV.1961 г.

С другарски поздрав: *(подпис)*

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 22 -23

№ 21

! – за промяна българско име

До
Министерския съвет
на вътрешните работи
на НРБ гр. София

Президиум на НС:
Получено на 20.IV. 1961 г.
Вх. № К-9195

М О Л Б А

от Кадир Зекерием Алиев, от с. Търновци – Силистренски окръг
Др. Министри,

По вероизповедание съм мохамеданин, женен съм за мохамеданка и имаме от брака четири деца. Живеем в с. Търновци, Силистренски окръг отседнал живот със семейството ми. Притежавам къща. Другарката ми боледува, не може да оди на работа, само аз оде на работа в ТКЗС. От два месеца насам пучти всеки ден и нощ ни викали в съвето при полномошнико и последния все това ми казва, че трябва да си заменя имиту си с българско. Аз при всеки утивани му казва, че не желая да си сменя имиту си, тъй като съм мохамеданин. Кметския наместник ми каза, че това не е по негово желание, а съгласно нареждане на по висящи станции. Аз ви моля вас, др. министри, в името на социалистическата законност и Димитровската конституция, които ни дадоха тъкава свобода, каквато никоя власт досега не ни давал. След като нашите закони разпрорешдат, че в НРБ всички граждани са равни и прави пред законите, че могат да изповядват каквато вяра искат и носят своите имена, да наредите на кметския наместник в селото ни да ни се върнат молбите обратно. Др. Министър, ас в момента нямаши ма в селото и накарали сина ми да си подпиши за мене, ас не съм съгласно по тъкъв начин, как може под сила да накарат сина ми да си подпиши молбата. Дошел съм от селото ни от толкова далеч само по тия въпроси, тъй като съм убеден, че Вие ща наредите да ни се върнат молбите обратно.

Моля веднага да се разреши моя въпрос, за да мога да си отида спокойно в селото.

С др. поздрав: *(подпис)*

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 24 -25

№22

И заменяване на име

До
Другарю Министер на вътрешните
работи на НРБ – София

Президиум на НС
Получено на 20.IV.1961 г.
Вх. № С-9367

М О Л Б А

от Сали Мехмедов Топалов, с. Търновци, Силистренско

Др. Министри,

По вероизповедание съм мухамеданен, женен съм за мухамеданка. Имам от брака две деца. Живеем в с. Търновци, Силистренски окръг, отседнал[и] живеем със семейството си. Притежавам къща. Другарката ми работи в ТКЗС. Също я съм работник в ТКЗС-то. От два месеца насам почти всеки ден и нощ ме викат в селсъвета при полномошника и последния все това ме казва, че трябва да си сменя името си с българска. Аз при всяко отиване му казвах, че не желая да си замене името си, тъй като съм мухамеданин.

Кметския намесник ми е казва, че това не е по негово желаниа, а съгласно нареждане на по вици органи. Аз ви моля вас, Др. Министри, в името на социа-

листическо законост и Димитровска конституция, което ни дадоха свобода, което никой власти не ни дадох тъква.

Слет като нашите закони и разпоредби, че в НРБ сички граждани са равни и прави пред законите, че могат да изповедват каквото вяра искат, да наредете на кметския намесник в селото ни да ни се върнат молбите, което ме накараха дете подписа е сила искрено ви казвам, името си няма да дам. Случая с мене. Аз се задържах 10 дена, всеки ден ма викат в полномощничесво, аз не отидох. 11-ия ден отидо гората за дарва, в горат ма фанаха полномошника с още 8 души и ма грабнаха, ме закараха на съвета и докато не подписа молбата, не ме освободиха, и то с сила.

Др. Министри, Аз ви мола и ме разберете. Нашето ТКЗС от два месеца насам 68 семейсва не отиват на работа, изустава нашите селскостопанските планове, Др. Министри.

Аз ви моля и съм обеден, че вие ще наредете да не се извършва сменяване името ме. Моля веднага да се разраши моя въпрос, за да мога да си отида спокойно на селото.

С другарски поздрав: *(подпис)*

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 27 - 28

№23

*И за преименуване
турско население*

До Президиума на Народното събрание
на Народна република България

копие: Централния комитет на БКП
Националния съвет на ОФ

Главния прокурор на Народна
Република България

Президиум на НС
Получено на 17.IV.1961 г.
Вх. № Н-9186

МОЛБА ИЗЛОЖЕНИЕ

от членовете на 11-и ОФ район, гр. Несебър, всички от турски произход
Да се уведоми Мехмед Алиев Пехливанов, съветник

ДРУГАРИ,

С настоящата Ви сезираме за някои нередни неща, които стават с нас. Жители сме на Несебър от рождение, свикнали сме с всички хора там и ведно с тях участваме активно във всички мероприятия на Народната ни власт. Всички сме трудещи се – работници по риболова, изпълняваме съвестно задълженията си. България е нашата родина и ние сме готови наред с всички други граждани да участваме във всички акции и изпълняваме всички задачи, поставени ни от нашата Партия и Правителство. Много от нас са членове на Партията, съветници в

местния Народен съвет. Ние [сме] организирани в Отечествения фронт, не сме настрана от обществения живот на града ни и заедно с другите негови жители участваме в благоустрояването му, като се отзоваваме на повика на нашето Правителство да издигнем града в първокласен морски курорт.

Тъкмо затова ние се чувстваме пренебрегнати от страна на нашия Градски съвет, който погрешно тълкува някои разпореждания и с това ни причинява сериозни затруднения във връзка с нашия живот и работа. Така например Съвета в изпълнение на наредба, която облекчава много и улеснява желанието на граждани от небългарски произход да променят имената си, въпреки че тя е проникната от принципа на доброволността, насила ни кара да изменяме своите собствени имена – свързани със семейни традиции и спомени по нашите деди, като предприема действия, които са във фрапиращо противоречие с нашата социалистическа законност. Ние и чрез нашия съветник Мехмед Алиев Пехливанов, и на събрание, което устройхме по този повод в организацията ни, единодушно отказахме да се преименуваме. Обаче председателят на съвета Александър Дончев и неговият заместник Кръстю Русен и партийният секретар и един милиционер започнаха да обикалят домовете ни, да ни заплашват, че ако не подпишем, че искаме да се прекръстим (сменим имената), ще ни изселят от Несебър, че ние сме били цигани, а не турци и даже стигнаха дотам, че Кръстю Русев – зам.-председател на ГС – Несебър удари два шамара на нашия сънародник турчин Тасим Мехмедов Назимов. Много от нас от страх подписаха декларации, в смисъл, че ако не се преименуват, ще бъдат изселени от Несебър. Вземаха ни личните паспорти и ние сега не можем да легитимираме личността си пред никое учреждение. Това особено ни пречи в работата, тъй като без паспорти не може да влизаме в морето и да ловуваме.

Ние смятаме, че тези действия са несъвместими както с горната наредба, така и с нашата законност, затова като Ви излагаме горното, настоятелно Ви молим да се направи анкета и се уреди нашето положение. Никъде в нашата република не се изменят имената на турците, само тия на лица от циганското малцинство, които желаят. Това е обществен въпрос за града ни и ние, като Ви донасяме всичко по-горе описано, още веднъж Ви молим да се направи анкета и се установи истината.

ПРИЛОЖЕНИЕ: Протокол от събранието на 11-а ОФ организация към копието на Главния прокурор.

За турското малцинство от гр. Несебър, организирано в 11-и ОФ район, подписваме ние, избраната от същото събрание делегация:

Мехмед Алиев Пехливанов – съветник при ГС

(подпис)

Мустафа Мехмедов Салиев

(подпис)

Ибряям Юсеинов Османов

(подпис)

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 29

№ 24

До другаря Тодор Живков –
секретар на ЦК БКП
София

Другарю Живков, в навечерието на 1-ви май, бойния празник на труда на всички прогресивни народи от целия свят. Във великият Съветски съюз беше пуснат първият в света космически кораб с безстрашния съветски човек, др. Юри Гагарин.

Но другарю секретар на ЦК на БКП,

Ние, турското население, живущи град Несебър, тази новина не можахме да я посрещнем с радосни сърца, понеже накърнен е нашият национален престиж от месните наши ръководители на града ни. И 1-ви май изглежда ще посрещнем така, понеже акцията не е спряна още.

Ние не сме цигани и не желаем да ни сменят родните имена. Бяхме изпратили делегация от състав (3) души на 14. IV.1961 год., тогава, когато ЦК на БКП провеждаше своя пленум относно селското стопанство, и до днешния ден никакъв отговор не сме получили. Молим ви, другарю Живков, чакаме вашата помощ.

С другарски поздрави

11 ОФ район при турското население

гр. Несебър

Да живее 1-ви май – боиният празник на трудящите се от целият свят!

Да живее ЦК БКП ръководител и вдъхновител на всички трудови победи на Народна република България!

Да живее ЦК СССР ръководител на всички победи на Съветския съюз!

Чакаме отговор с нетърпение!

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 30

№ 25

До другаря Председател
Министерският съвет НРБ
25.IV.1961
Несебър

М О Л Б А

от

11 ОФ район при турското население, живущи гр. Несебър НРБ

Молим ви, другарю министър-председател НРБ,
Изслушайте наша молба. Ние сме турско население, живущи граждани на НРБ гр. Несебър.

Пренебрегнати сме от месните ръководители на града ни относно сменяване на наши родни имена, което е свързано със спомени от наши деди и пра деди. Ние сме кореняци граждани на гр. Несебър от турската националност. Ние сме

обединени в редовете на ОФ, в БКП и Комсомола. Работим в риболова, ТКЗС и Наркооп Несебър. Ние обичаме труда ведно с всички граждани, участваме по благоустрояването на града ни като морски първокласен корортен град.

Другарю Председател на Министерския съвет НРБ, обясняваме ви с болка на сърца в надвечерието на 1-ви май. След работното време на ГНС гр. Несебър общинският милиционер един по един ни викаше в съвета да подпишем декларация за приемане на нови имена. Ние не желаехме, обаче трябваше да подпишем декларация за изселване. Ние по този повод пратихме (3) души делегати на 14.IV.1961 г.

другарите Мехмед Алиев Пехливанов

Ибрям Юсеинов Османов

Мустафа Мехмедов Салиев

които се явиха при Главния прокурор на Републиката, Националния съвет на ОФ, Президиума на Народното събрание и ЦК БКП при другаряря Господинов. Обаче от тия другари отговор не сме получили.

Ние не сме цигани и не желаем да ни сменят имената.

Молим за ваша помощ. С другарски поздрави 11 ОФ район

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 32 -33

№ 26

До Министерския
съвет НРБ
гр. София

М О Л Б А

от турското население – гр. Несебър

Получихте ви копие № XV-6928 от 5.V.1961 г.

На Министерският съвет НРБ изпратено е нащо изложение до ЦК БКП по въпроса за нашо преименуване, но никакъв отговор не сме получили от ЦК БКП. На какво се дължи това, моля отговорете ни.

С другарски поздрави 11 ОФ район при турското население гр. Несебър НРБ
7.VI.1961 г.

гр. Несебър НРБ

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 34

№ 27

Гр. преименуване

До Президиума на Народното събрание
София

Президиум на НС:

Получено на 7.VI.1961 г.

Вх. № М-9385

М О Л Б А

от Мелезин Османов Мутурджиев от с. Зидарово, Бургаско

Другарю Председател,

Жител съм на село Зидарово, Бургаско. По народност съм турчин. Семейството ми е 4(четири)-членно. Работя като общ работник.

С оглед на постановлението на Министерския съвет за промяна на имената на малцинствата ме викаха многократно в съвета и искат да запиша новороденото ми дете с българско име. Също така ми налагат да запиша всички членове на семейството ми с български имена.

Считам, че съвсем неправилно ме задължават да запиша членовете на семейството ми с български имена.

Поради това ще Ви МОЛЯ да наредите да ми се отговори дължен ли съм с оглед на това постановление да запиша членовете на семейството ми с български имена и при положение, че желая да остане семейството ми със сегашните ни – турски имена – имам ли законово основание да не се запише семейството ми с български имена.

Считам, че ще удовлетворите молбата ми.

5.VI.1961 г.

С почитание: (подпис)

гр. Бургас

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 38

№ 28

*І гр. турци се оплакват
от промяна на имената*

До Председателя на Президиума
Народното събрание
гр. София

ПРЕЗИДИУМ НА НС:

Получено на 15.V.1961 г.

Вх. № 3-9049

Ж А Л Б А

от турското малцинство

Др. Председател, има ли такъв закон, за да се прекръстят имената турското малцинство по наложително. А защото има тук няколко семейство, който направиха ги принудително Българин. Това, която направиха хората Българин, правилно ли, др. Приседател, и началника на фабриката, и Приседател на селсъвета да ги накарат наложително. Вие знаете ли че нащи жени и дица плачат денем нощем. За прекръстане на тя имена. А Др. Приседател, земете серюзно мерки. За тази работа дал се отнася за турското малцинство. А доколкото разбрахме таз работа само са отнася за ония хора, който не знаят откаде родом, не знаят работа, само за тях. Не се знаят каде се жителе, само за тях е, не за на турското малцинство. Ако не вярвате, можим да ви ги изпратеме паспорти ни.

Др. Приседател, молим ви се, земете по серюзно мерки за нас. Тогава как может да ги накарат наложително. Защото спряха парите на старите хора, за да станат Българен наложително. Хората плачат като дица. А също така спряха куюто нямат бащи и също така направиха затова правиме оплакваня до ваз. Ние не

можиме да живя или като хората. Тормозят ни тритират ни защо не ставаме Българен и ние мислехме какво да направиме. Седнахме колективно една оплакване. То от председателя от селсъвета и от начални на цех Стоян Иринков.

Най-после вече принудия ни, че ни направиха на Българен. А пак ние не сме доволни защото наложително. Аз смятам че неправилно защото в Бургас има толкова турско малцинство не ги придумат нищо само в Зидарово Бургаско.

Ходят нящо одостворение, а той пак веднага сменяват имената на хората. Това правелно ле според вас, правелно ле пъстъпва приседателя на селсъвет.

Др. Приседател, имам тъкъв закно да змамят работника да потиграват да не се оважават работника само в с. Зидарево има такъв закон да не се оважава работник само го правят началник на цех Стоян Ринков. Ходехме да го питаме като начални на цех а той пак ни изгони от канцеларията. Това правелно ли е. Коликтива оплакваме от началника а пак след десе минута злезе въвн че казва куюто бяха при мене казва на наз да не почваме на работа.

Др. Приседател, земете серюзно мерки за таз работа която ни тивожи за тези имена искаме да се сменат имената не пак както се беше на турско имена.

Имената на хората

1. Миезин Османов Матаржи (подпис)
2. Осман Османов Салиев (подпис)
3. Айше Мехмедова Чобанова (подпис)
4. Мехмед Мехмедов Велев (подпис)
5. Ремзи Мехмедов (подпис)
6. Али Асанов Касаджиев (подпис)
7. Юсеин Асанов Касаджиев (подпис)

Очакваме секи момент всеки час

За отговор 13.V.1961 г.

С. Зидарово, Бско

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 23, л. 36 – 37, ръкопис

№ 29

ПАРТИЕН КОМИТЕТ

№ 151

26.VI.1961 год.

с. Килифареве

В. Търновско

С О Ф И Я

ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ

НА БКП

Общински партиен комитет – с. Килифареве, окръг Търновски, Ви моли да ни се изяснят някои въпроси около циганското малцинство в с. Килифареве.

1. В Килифареве по регистрите още след освобождението ни от турско робство всички родили се цигани е отбелязано, че роденото е от цигански или турско-цигански произход. От проучванията, които сме извършили, от нрави и обичаи се вижда, че в Килифареве има само турски цигани. През 1913-1914 год., за да спечели изборите, един влиятелен селски лихвар, като ползва неграмотните турски цигани, им обещава да ги регистрира като турци, което и направил. Във всички

регистри ще се намери записано – циганин, турски циганин, турчин и прочие. След 9 септември също в регистрите се отбелязва, че са турци. Това е подхранило в тях чувството, че са турци, а не турски цигани. Сега те се обиждат, като ги наричаме цигани. Когато вземахме да прилагаме постановлението за циганското население, те се противопоставят, тъй като не се считат за цигани.

Интересува ни как бихме постъпили и може ли в съвета при раждането на деца от този произход да пишем турски цигани или каквото пожелаят родителите. И на второ място, можем ли в регистрите да коригираме или как въобще да постъпим за узаконяване истинския им произход в регистрите.

Втори въпрос. Докато турците в др. села са работливи, членове на ТКЗС и ежедневно работят там, то нашите турски цигани се занимават през годината по 1-2 месеца с калайдисване на съдове, а останалото време по цял ден лентяят. Жените и децата им също лентяят. Това възмущава хората и открито говорят, че им се дава евтин хляб и по цели дни стоят. Ние, разбира се, вземаме мерки, организираме и политически, но трудно им се въздейства. Някои от тях имат разрешително за калайджийство, други са членове на трудово-производителна кооперация. Същите най-често използват (което е противозаконно) чужди труд, като вземат момчета да им работят. Тези калайджии обикалят цяла България – скитат от село на село. Нашият съвет прави опит да ограничи това скитане, обаче без резултати. Причината за това идва от факта, че народните съвети, органите на МВР по села не им обръща внимание, не провеждат редовността на документите им и пр.

Партийният комитет счита, че трябва да се обърне внимание чрез някой допълнителен нормативен акт – постановление, окръжно и пр., за системен контрол по редовността на техните документи при обхождане на селата и се вземат мерки за ограничаване тяхното скитане из цялата страна. Трябва да се знае, че много упражняват занаята “калайджийство” без разрешение. В работата си те ползват освен калай, композиция и др. материали, които са вредни за организма. Но те безогледно ползват други материали, които са по-евтини и им носят големи печалби.

Ние считаме, че е правилно чрез Министерството на народното здраве да се сложи въпросът за ликвидиране на бакърените съдове за домашни нужди, като вредни за организма. Бакърените съдове в поделенията и държавни предприятия да се калайдисват само от калайджии, членове на трудово-производителни кооперации. Тези мерки ще ограничат скитането на тези цигани. Ще им се даде възможност да се включат и работят в ТКЗС.

Трети въпрос. Напоследък те се ориентираха да закупуват къщи из цялото село, като напускат циганската махала. Това създава голямо недоволство сред населението. Може ли да ограничим покупката на къщи от циганското население из селото или да се постави въпроса да го ограничим в един квартал на селото.

Очакваме отговор.

С поздрав

СЕКРЕТАР НА ПК: (подпис)

(Г. Михайлов)

№ 30

До
Секретаря на Общинския партиен
комитет на БКП
с. Килифарево, Търновско

Другари,

Във връзка с повдигнатите от вас въпроси с писмо № 151 от 26.VI.1961 г. ви препоръчваме да се запознаете с писмо № 809 от 17.VI.1959 г. на ЦК на БКП.

В писмото на ЦК на БКП е казано, че: "Циганското население, както и всички други национални малцинства в България, са свързали своята съдба със съдбата на българския народ, от който те са неделима част. Перспективата на тяхното развитие е свързана с развитието на българския народ, със строителството на социализма и комунизма... Неправилни са тенденциите на част от циганите мохамедани да се турчечат... Неправилно е обособяването на циганското население в отделни квартали и махали.

В постановлението на Министерския съвет от 17.XII.1958 г. са предвидени мерки за премахване на скитничеството, просията и лентяйството, установяване на постоянна работа в предприятията, занаятчийските кооперации и ТКЗС на циганското население.

Следователно, задачата на партийната организация в района на общината е да засили своята организаторска и политическа работа сред циганското и българското население за решаването на въпросите за решително преустройство на бита, повишаване на културата, за все по-тясното приобщаване на циганското население към социалистическото строителство и българската материална и духовна култура.

Трябва да се води системна и убедителна политическа работа сред циганското население за неправилността на турчеченето и по доброволен път да се регистрират като българи и да записват новородените си деца като българи.

Тенденцията за закупуване на къщи сред българското население да се поощрява, тъй като това ще спомогне за повишаване на културата на циганското население и неговото сближаване с българското население.

Що се отнася до случаите на скитничество и използване на детски труд от частните калайджии, потърсете съдействието на Окръжния народен съвет по този въпрос.

Неговото решаване обаче в крайна сметка ще зависи от това доколко партийният комитет, ръководството на ТКЗС и Общинският народен съвет ще съумеят да осигурят постоянна работа на тези хора в района на общината и да възпитават у тях постоянство и съзнателно отношение към труда. Това е задача на партийната организация и тя трябва да реши нейното успешно изпълнение.

Зав. отдел "За работа сред
националните малцинства"
на ЦК на БКП: (подпис)

(Ив. Господинов)

№ 31

Докладна записка

от завеждащ отдели “Пропаганда и агитация” и “За работа с националните малцинства” до Политбюро на ЦК на БКП и проекторешение за подобряване масово-политическата работа сред българо-мохамеданите, циганите и татарите в България и набелязване мерки против тенденциите на турчеене на това население

21 ноември 1961 г.

В отделите се получават сигнали от редица райони на страната за асимилирани или турчеещи се цигани, татари и българи мохамедани.” Веднаго след това на този факт се придава политически характер, свързан с “реакционната турска пропаганда и остатъците на буржоазно-националистическите пантюристички и панислямистички елементи под прикритието на мохамеданската религия... Най-много случаи на приемане турска народност има сред циганското население. Под въздействието на турската пропаганда, религиозния фанатизъм и други подбуди както в миналото, така и в наше време, хиляди цигани са регистрирани като турци. От статистическата справка на ЦСУ за националния състав на населението в някои градове се вижда, че за периода от 1910 до 1956 г. циганското население в градовете Пловдив, Русе, Разград, Търново, Кърджали и др. Въпреки бързото му размножаване, бележи тенденция на намаляване или изчезване, докато броят на турците в тези градове независимо от масовите изселвания в Турция расте или се запазва на същото равнище. В градове като Пловдив, Пазарджик, Бургас, Търново и др., фактически има само по няколко турски семейства, а по регистрите на населението се водят хиляди турци. Явно е, че това е резултат на неправилното регистриране на циганите като турци от местните народни съвети по неотговарящи на действителността и на марксистко-ленинското учение признаци за национална принадлежност. Само през периода от 1947 г. насам са се записали като турци над 130,000 цигани

Решения: «1. Народните съвети да не допускат преселването на българи мохамедани и цигани в населени места с компактно турско население.

2. Министерството на просветата и културата и окръжните народни съвети да вземат мерки турски език да не се изучава от деца на цигани, татари и българи мохамедани, като същите се учат на български език; да се избягва назначаването на учители и възпитатели-турци в училища, където преобладават деца на цигани, татари и българи мохамедани; там където е възможно да не се допуска деца на българи мохамедани и цигани да живеят в общежитията и да учат в паралелки заедно с турчета.

3. Министерството на народната отбрана и Главното управление на трудовата повинност да осигурят благоприятни условия за правилното възпитание на младежите българи мохамедани, цигани и татари. Главното политическо управление при МНО и политотдела при Главното управление на трудовата повинност да засилят масово-политическата и възпитателна работа за националното осъзнаване, комунистическото и патриотичното възпитание на младежи военно и трудослужещи от цигански, татарски и български произход, които се турчечат.

4. Комитетът по въпросите на българската православна църква и религиоз-

ните култове при Министерството на външните работи да вземе мерки за правилно изясняване на българо-мохамеданския, циганския и татарския въпроси сред духовните лица на мохамеданската църква; да се следи за спазване на социалистическата законност от страна на ходжите и мюфтиите и да не позволява провеждането от тяхна страна на каквато и да било реакционна пропаганда в полза на турчеенето, особено при религиозните обреди; да не допуска назначаването на религиозни служители турци в селата с компактно циганско и татарско население и сред българите мохамедани.

5. Българската академия на науките да изпрати комплексни експедиции от историци, етнографи, филолози и други за всестранно проучване на народностния произход и принадлежност на населението в съответните райони на страната, които да установят етническия произход и народностните особености по-специално на турци, татари, цигани, живеещи в България. Да продължи проучването на историческото минало на българите мохамедани в Родопите, Ловешки окръг и други райони на страната, с оглед да се разкрие още по-добре историческата истина за резултатите от асимилаторската политика на турските поробители, за масовите и единични помохамеданчвания. За резултатите от проучването да се внесе доклад в ЦК на БКП. Към Института по българската история при Българската академия на науките да се създаде секция за проучване на историческото минало на българите мохамедани.»

ЦДА, ф. 16, оп. 15, а.е. 765, л. 1-13. Копие. Машинопис. 1961

№ 32

ОКРЪЖЕН КОМИТЕТ
на
БЪЛГАРСКА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
СЛИВЕН
Отдел ....
Изх. № 121-Ж

Сливен, 14.II.1962 г.
С О Ф И Я
ЦК на БКП
отдел "За работа сред
националните
малцинства"

Другари,

В гр. Нова Загора няма изволнени работници от циганското население поради това, че не приемат български имена.

Случаят с Е. Юмеров е следният:

Същият е направил опит да излъже директора на СП "Комунални услуги", че не е циганин, а е турчин и не може да приема българско име.

Директорът на предприятието му отговаря, че не иска работници да го лъжат, обаче същият си е на работа.

Гробището за циганското население се намира в съседство с животновъдната ферма на "Селскостопански техникум" – гр. Нова Загора.

По решение на сесията на ГНС гробището се предава на техникума за ползване, обаче същото не е изместено още. По този въпрос се говорело между директора и зам.-директорите в присъствието на охраната. Единият от зам.-директорите се е изказал, че няма вече да се погребват тука и по този повод един от охраната връща гробокопачите. ГК на БКП взема веднага мерки и погребението

се извършва още там, докато приведат в изпълнение решението на сесията.

За допуснатите слабости е обърнато внимание на ГК на БКП – Нова Загора и взети мерки да не се допускат.

ОКРЪЖЕН КОМИТЕТ НА БКП – СЛИВЕН

ИГ/МД

СЕКРЕТАР: (подпис)

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 24, л. 1

№ 33

ДО ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ НА БКП
С О Ф И Я

Копие: НАЦИОНАЛЕН СЪВЕТ ОТЕЧЕСТВЕН ФРОНТ
С О Ф И Я

ИЗЛОЖЕНИЕ

ОТ ГРУПА ПРОГРЕСИВНИ МЛАДЕЖИ, ЧЛЕНОВЕ НА БКП,
РАБОТЕЩИ В ПРИСТАНИЩЕТО И “ПРЕНОС-ПРЕВОЗ” – ЛОМ

Другари,

След 17-годишна народна власт все още в кв. “Младеново” – Лом, циганщината си остава и дори се развива. Докога още ще се търпи това положение? Има ли още някъде в някое населено място да ходят на групи пияни хора и да водят музика със себе си през всяко време на денонощието? Събират ли се малки момчета и момичета на възраст от 9 до 12 години на групи и да събират пари, за да купуват вино и пият? Играе ли се още масово хазарт (карти)? При тази игра дядват и последните пари, останали за хляб.

Карат ли се още някъде дори и между дивите народи така, както постоянно се карат в нашия квартал – обикновено по две циганки, а понякога и цели фамилии, силно на глас, като си говорят най-вулгарни думи, псувни и др., а са обкръжени с малки деца и много други възрастни хора. Унищожават ли някъде младите гори, които така се ценят в нас, на групи ходят и секат безмилостно дърва за огрев и то предимно млади дръвчета. Всичко това става в кв. “Младеново” – гр. Лом, бивш цигански квартал, който е толкова гъсто населен – стена до стена. Болшинството от тях нямат клозети и водят много нехигиеничен живот, а в същия квартал има към 500 души ученици в началните и основните училища, които нередовно посещават училищата поради това, че не си доспиват от тези нощни пиянски разправи и отиват неподготвени на училище. Може ли всичко да се премахне с един замах? Ние смятаме, че може.

Софийското, Видинското и Пловдивското масово изселване за подобни деяния даде известно отражение, но това засегна едва 10% от населението, като си купиха дворови места из квартала и се заселиха там.

Но ако само 5 семейства от нашите се изселят, като едно семейство, от което никой не работи в предприятие, а се занимават изключително с кражби, едно семейство, което играе карти и се занимава с търговия, трето семейство –

което е развратно и други две, които са крайно нехигиенични. Всичко това ще подейства положително върху хората от нашия квартал, като организацията на Отеч. фронт и партийната организация се заемат по-нататък за превъзпитанието на хората.

Вярваме, че Централният комитет на БКП и НС на Отеч. фронт ще погледнат с необходимата сериозност на поставените от нас въпроси и ще удовлетворят искането ни.

Всички деяния по отношение на местната народна власт от гр. Лом – Партията, Милицията, Прокуратурата са били крайно християнски по отношение на нашия квартал, които много пъти ни казваха, че ние сме пролетарии и пролетарската диктатура не бива да се упражнява върху нас.

Ние вярваме, че не ни липсва нищо, за да станем достойни граждани на Републиката.

Молиме да допуснете за потвърждение на горните деяния другарите: Началника на Санепидстанция – д-р Искренов, местният хигиенист Филчев, Виден Генков – ГНС – Лом, Йоло Трайков, Методи Богданов, Найден Георгиев, Благой Богданов, Величко Борисов, Бачо Костов – всички от кв. “Младеново” – Лом.

ОТ ГРУПАТА МЛАДЕЖИ

Лом, 27.VI.1961 година

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 24, л. 7

№ 34

ОКРЪЖЕН КОМИТЕТ
БЪЛГАРСКА КОМУНИСТИЧЕСКА ПАРТИЯ
Отдел .....

№ s273

Михайловград, 31.I.1962 г.

ДО
ЦЕНТРАЛНИЯ КОМИТЕТ НА БКП
С О Ф И Я

На № 37685 от 13.IX.1961 година

Другари,

От извършената проверка по изложението на група младежи от гр. Лом установихме следното:

Изложението е анонимно, не е от групата, която се сочи в писмото. Няма място за изселване на семейства, както се предлага в изложението, нито пък за някакви други по-строги административни санкции.

Градският народен съвет – Лом през есента, пък и сега полага грижи за подобряване работата в циганското малцинство.

Подобрена е работата в училището и работата на другарските съдилища.

Съдейства се за малцинствените семейства, като им е дадено дворно място за строителство на жилищни домове. Над 60 семейства от квартал “Младеново” имат нови дворни места в различни краища на града. Някои са започнали строителство. Подобрена е работата с кварталното читалище. Така че някои по-особени и административни мерки сега не са необходими.

Приложено: изложението.

ПМ/БА

СЕКРЕТАР: (подпис)

(Пенко Кръстев)

ЦДА, ф. 1, оп. 28, а. е. 24, л. 6

№ 35

И Н Ф О Р М А Ц И Я

за работата на Отечествения фронт сред циганското население в Благоевградски окръг – 1963 г.

Поради пренебрежителното отношение към тях в гр. Гоце Делчев една група цигани настойчиво поставя въпроса да им се разреши да имат джамия. На други места странят от обществено-полезен труд, защото българите се подиграват, отказват да вземат парцели за изграждане на жилища сред другото население и т.н.

Окръжният комитет на Отечествения фронт също малко е работил по този въпрос. След приемане на мероприятията за работа сред циганското население през 1959 година бюро не е разглеждало информация за работата му сред циганите.

Решения:

1. .... Към Окръжния комитет на Отечествения фронт да се изгради комисия от тях самите за работа с циганското население в състав:

Дона Мирчева - Благоевград	Никола Спасов – Гоце Делчев
Осман Османов - Благоевград	Ахмед Дермишев – Гоце Делчев
Аслан Алиев - Благоевград	Тонка Кацанова – Разлог
Мехмед Ахмедов - Благоевград	Иван Статев – Разлог
Джесари Рамов - Благоевград	Исат Памукчиев – с. Симитли
Кение Мехмедова - Благоевград	Санка Усова – с. Симитли
Муго Джесариев - Благоевград	Елмаз Динков – Сандански
Васко Котаков - Благоевград	Джамаил Ибраимов – Сандански
Айтен Мустафова - Благоевград	

ДА – Благоевград, Ф. 628, опис 4 , а.е. 28, л. 100-108

№ 36

ДО НАЦИОНАЛНИЯ СЪВЕТ
НА ОТЕЧЕСТВЕНИЯ ФРОНТ
СОФИЯНа № 872/ 18.VIII.1967 г.

Другари,

За школата с жените-циганки във Велинград, общинските комитети на Отечествения фронт предлагат да изпратят следните другарки:

1. ГЮЛА ИМРАИМОВА МЕХМЕДОВА от гр. Петрич. Същата произхожда от бедно, но трудолюбиво циганско семейство. Родена е в с. Коларово – Петричко през 1930 г. Въпреки желанието ѝ да учи, завършила е само пети клас. Омъжва се за другар от Петрич и с пристигането си в града първа от малцинството се записва в ТКЗС, като с примера си увлича и други циганки. С нейна помощ се организира първото звено от малцинството в кооперативното стопанство, на което я избират за звеноводка и вече 8 години работи като такава. За добра работа, като високодобивничка бива наградена с екскурзия до Чехословакия. Трудолюбието ѝ я издига в очите на съквартилците ѝ и вече няколко година е избирана за женотговорничка в отечественофронтовската организация. Това свое задължение тя изпълнява много съвестно и работи упорито за издигане равнина на жените циганки като ги включва в провеждането на редица мероприятия – събрания, седенки, срещи, трудови прояви, участие в художествената самодейност и др. Същата е съветничка към общинския градски народен съвет. За добра отечественофронтowska работа бе избрана за делегат и участва в работата на VI конгрес на Отечествения фронт.

2. ИСМА ИСМАИЛОВА КАЦАНОВА от гр. Разлог. Същата произхожда от трудолюбиво семейство. Баща ѝ е шофьор, а майка ѝ е дългогодишна работничка в ДЗС. Родена е 10.X.1945 година. Завършила е VII клас, а след това и курсове за шофьор, но като такъв е работила малко. Включва се преди всичко в залесителната работа на горското стопанство. Сред циганите се ползва с добър авторитет. Членка е на БКП. Активно се включва в проявите на женкомисията и като нейна членка проявява инициативност и находчивост.

3. САНИЕ МУСТАФОВА КОБАЛИЩАЛИЕВА от гр. Гоце Делчев. Същата произхожда от добро семейство. Завършила е V класно образование. На 18 години е и работи в ТКЗС. В циганския квартал се ползва с уважението на хората, с които живее и работи. Включва се активно в провеждането на всички мероприятия, които организира ДКМС и Отечествения фронт. Членка е на ръководството на низовата организация на Отечествения фронт.

4. ВАСИЛКА МИХАИЛОВА СТЕФАНОВА от гр. Благоевград. Произхожда от бедно, но трудолюбиво циганско семейство. Родена е на 15.I.1949 г. в гр. Благоевград. Завършила е VII клас. След завършване на образованието си е работила известно време в консервната работилница на Булгарплод, Благоевград. Другарката Василка Стефанова се включва активно на обществена работа в квартала и низовата организация на Отечествения фронт. Взема участие във всички просветни и културно-масови мероприятия, провеждани в квартала и особено сред малцинството. Спечелила си е име на добра гражданка и комсомолка, ползва се с авторите и е зам. секретар на дружеството на ДКМС при малцинството. Участва в

самодейния колектив на малцинството. Работи добре сред младежите и жените-циганки в махалата. Майка ѝ работи в тютюнева промишленост Благоевград и е активна членка на Отечествения фронт, честна и авторитетна другарка, която е възпитала правилно своите деца. Брат ѝ, който е по-голям от нея работи в Текстилната комбинат, Благоевград и е добър и честен работник. Въобще цялото семейство се ползват с добро име в квартала.

5. САФИЕ ДЕМИРОВА ДЕМИРОВА ОТ гр. Сандански. Родена е на 23.II.1942 година в работническо семейство. Родителите ѝ са членове на Българската комунистическа партия и активно участват в обществено-политическия живот. Самата Сафие е завършила VI клас и понастоящем е тютюноработничка. Член е на Комсомол и Отечествения фронт и влиза в състава на ръководството на низовата организация при малцинството.

ПРЕДСЕДАТЕЛ:

/Б. АВРАМОВ/

ДА – Благоевград, Ф. 628, опис 4 , а.е. 28, л. 259

№ 37

И н ф о р м а ц и я

за работата по документацията и обстановката сред българските цигани в Благоевградски окръг към 25.09.1981 година

ПОВЕРИТЕЛНО!

Съгласно оперативната отчетност, водена в Окръжния народен съвет, на територията на Благоевградски окръг живеят 15 816 български цигани. Те са предимно в общинските центрове – Благоевград, Сандански, Петрич, Гоце Делчев, Разлог и някои съставни села.

Големите социално-икономически, просветни и културни постижения в окръга доведоха до чувствителни положителни изменения в целокупния живот на българските цигани. Сред значителна част от тях налице е стремежът да скъсат с примитивния начин ниската култура на живот. Създаден е определен актив из средата на това население – членове на БКП и партийни бюра, включени са в ръководствата на ОФ, профсъюзите и ДКМС; по-широко е представителството и участието им в държавните органи. Коренно се изменя отношението към труда. Редица млади хора постъпиха и работят в заводите с най-прогресивното производство, увеличава се броят на заетите в духовната сфера. Подлежащите на обучение са обхванати почти сто процента. С предимство се приемат децата на извилите желание родители в детските ясли, градини, в пансиони и интернати. Народните съвети осъществиха редица благоустройствени и хигиенни мероприятия.

Всичко това е сериозна предпоставка за успешно изпълнение на указанията на ЦК на БКП за подмяната на паспортите и другата документация на тази част от българските цигани, които имат турско-арабски имена.

Непосредствено след съвещанието на Централния комитет, първият секретар на Окръжния комитет – др. Владимир Сандев подробно инструктира първите секретари на общинските партийни комитети и постави конкретни задачи за изпълнение. Към Окръжния комитет на партията се изгради Оперативно бюро за конт-

рол и оказване на помощ по места. Досега Оперативното бюро под ръководството на първия секретар е провело три контролно-разяснителни съвещания със секретарите на общинските партийни комитети. Освен това за всяка селищна система е определен отговорник от Окръжния комитет на БКП. От м. октомври т.г. към всяко първо число, първите секретари на общинските комитети ще се отчитат по този проблем пред Оперативното бюро на Окръжния комитет.

От своя страна, общинските партийни комитети извършиха необходимата организаторска и разяснителна работа при стриктно спазване на индивидуалния метод. За целта към общинските комитети са сформирани работни групи с представители на народните съвети, общественно-политическите организации и други органи, имащи задължения по въпроса. Такива работни групи са изградени в кварталите и някои предприятия, членове на които са разпределени по отделни семейства и отделни хора. Така например на комунисти от Тютюнева промишленост, комунални услуги и строителната организация в гр. Гоце Делчев; в III-ти квартал, ТК "Пирин" и Текстилният комбинат в Благоевград; с. Микрево и други са поставени поръчения за индивидуална работа като се отчитат в началото на всяка седмица.

Всички партийни комитети са направили срещи с ръководителите на предприятията и учрежденията, където работи контингент от български цигани и са изяснени задълженията им. Конкретни задачи са поставени на отечественофронтовския актив в кварталите.

Окръжният и общинските народни съвети навреме извършиха необходимата организационно-техническа работа, произтичаща от указанията на ЦК. Длъжностните лица, които работят по подмяната на документите са подбрани и всички са със средно образование. С тях, както и със секретарите и началниците на отделите "Комплексно-административно обслужване" при общините не се проведе инструктаж с изясняване на всички въпроси по организацията и практическото изпълнение на задачата.

Изтеклият период се използва главно за създаване на организация, поради което както е видно от приложената справка, резултатите са незначителни – през първото шестмесечие на 1981 година са издадени 437 паспорта, а от 1. VII до 25. IX. – 545. През това време отклонения от утвърдените постановления не са допуснати. Строго се спазва положението – подмяната на документите да става по местоживееене, да се извършва след изявена доброволност и да обхваща целите семейства, а не техни отделни членове. Отчитаме обстановката за нормална. Сред българските цигани не се наблюдават прояви на турчеене, нито пък са установени опити за влияние на турското население върху тях.

За да се подсили темпа, са необходими още по-действен подход и резултатни мероприятия от страна на партийните и държавни органи. Не навсякъде е изградена препоръчаната организация за индивидуалната работа. Все още недостатъчно в това дело са заели място Отечествения фронт, ДКМС и Профсъюзите.

Паралелно с подмяната на документите още повече е наложително да продължат грижите от ръководствата на окръга и селищните системи за осигуряване работни места за незаетите, решаване на нуждаещите се на жилищния проблем, ускоряване на благоустройствени мероприятия – там, където това все още не е

направено, по-нататъшното активизиране и подобряване съдържанието на просветната и културната дейност. Впрочем това са основните въпроси, поставени на срещите, при индивидуалните разговори с българските цигани.

Приложение: Справка за първите резултати по подмяната на паспортите и имената на българските цигани.

Отпечатано в 3 екземпляра:

№1 за ЦК на БКП

№2 и №3 за ОК на БКП

изп.: Ст. Шопов

Нап.: Р. Китанова

Окръжен комитет на БКП
зав. отдел "Патриотично възпитание"
(К. Войнов)

ДА – Благоевград, фонд 2Б, оп. 12, а.е.41, л. 129 -132

№ 38

С П Р А В К А

за първите резултати по подмяната на паспортите и имената на българските цигани 1981

№	ОБЩИНСКИ НАРОДЕН СЪВЕТ	общ брой към 01.07. 1981 г.	пре- име- ну- вани	издадени паспорти за I шестмесечие на 1981 г.	издадени паспорти с нови имена от 01.07. до 25.09.1981 г.
1	БЛАГОЕВГРАД	1751	422	64	35
2	СИМИТЛИ	985	268	35	28
3	КРЕСНА	149	79	23	6
4	СТРУМЯНИ	540	60	25	48
5	САНДАНСКИ	3064	886	73	63
6	КАТУНЦИ	93	84	-	5
7	ПЕТРИЧ	2166	568	57	252
8	ПЪРВОМАЙ	294	92	-	44
9	РАЗЛОГ	1770	1650	58	26
10	БАНСКО	522	520	-	-
11	БЕЛИЦА	746	746	-	-
12	ЯКОРУДА	356	356	16	8
13	ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ	2236	2236	70	20
14	ГЪРМЕН	645	645	16	10
15	ХАДЖИДИМОВО	170	170	-	-
16	САТОВЧА	329	329	-	-
		15816	9111	437	545

ДА – Благоевград, Фонд 2Б, оп. 12, а.е.41, л. 95 -96

№ 39
СПИСЪК
НА ОСТАВАЩИТЕ ЗА ПРЕИМЕНУВАНЕ ЦИГАНИ
ОТ БЪЛГАРСКИ ПРОИЗХОД

РЕГИОН	МЕСТОНАХОЖДЕНИЕ	БРОЙ
Санданска селищна система	- в гр. Сандански	45
	- в селищната система	2
	- в окръга	12
	- в други окръзи	24
	- в чужбина	2
	общо:	85 души
Петричка селищна система	- в гр. Петрич	23
	- в окръга	9
	- в други окръзи	14
	- в чужбина	2
	- военнослужещи	3
	- с неизвестно местожителство	2
	общо:	53 души
Струмяни селищна система	- в окръга	5
	- в чужбина	1
	- с неизвестно местожителство	4
	общо:	10 души
Симитли селищна система	- в окръга	2
	- в други окръзи	3
	- в чужбина	1
	- в затвора	1
	общо:	7 души
Кресна селищна система	- в гр. Кресна	1
	- в окръга	2
	- в други окръзи	2
	- в чужбина	2
	- военнослужащи	1
	общо:	8 души
Остават общо, от които		164
	- в окръга	102
	- в други окръзи	43
	- в чужбина	8
	- военнослужащи	4
	- в затвора	1
	- с неизвестен адрес	6

6 юли 1982 година
 БЛАГОЕВГРАД

ОКРЪЖЕН КОМИТЕТ НА БКП

ДА – Благоевград, Фонд 2Б, оп. 12, а.е.41, л. 119 -120

С п р а в к а
за извършеното по подмяната на имената
на българските цигани в блягоевградски окръг

СЕКРЕТНО!

По данни от последното преброяване на населението в Блягоевградски окръг живеят 16 292 български цигани. От тях в селищните системи Банско, Белица, Якоруда, Гоце Делчев, Гърмен, Хаджидимово и Сатовча живеят 5 422, като всички са с подменени турско-арабски имена и издадени паспорти.

Съгласно решението на Секретариата на ЦК на БКП и 171 Решение на Бюрото на Министерския съвет от 1. VII. 1981 година започна процеса на подмяна на турско-арабските имена и съответните документи на българските цигани. Картината към 1. VIII. 1981 г. бе следната:

От общо 16 292 към този момент бяха подменени имената на 7763-ма души или оставаха за подмяна 8 529 имена. Те се разпределиха по селищните системи, както следва:

- Блягоевград - 1 496;
- Симитли - 954;
- Кресна - 148;
- Струмьани - 637;
- Сандански - 2 907;
- Катунци - 81;
- Петрич - 1 888;
- Първомай - 291;
- Разлог - 120;

Данните сочат, че в 5 селищни системи – Блягоевград, Симитли, Струмьани, Сандански и Петрич са съсредоточени основния брой български цигани, на които е необходимо да се подменят имената. Към настоящия момент две селищни системи Първомай с 294 и Катунци с 81 броя български цигани докладваха, че са приключили с подмяната на турско-арабските имена.

Средният темп на подмяната на имената към края на м. февруари 1982 година бе 143 човека седмично.

Съгласно указанията на ЦК на БКП от м. март този процес се активизира, вследствие на което през изтеклата седмица са подменени имената на 322 човека.

Най-голям е броят на подменените имена в селищната система – 176 и Симитли – 92.

В селищни системи Струмьани, Петрич и Блягоевград през тази седмица са подменени съответно 20, 18 и 4 имена.

Към днешна дата на 5 634 български цигани турско-арабските имена са сменени, което представлява 63 % от общия брой на подлежащите на преименуване.

Остават още 2 985 човека, разпределени по селищни системи, както следва:

- Сандански - 1 332;
- Петрич - 533;
- Благоевград - 488;
- Струмјани - 335;
- Симитли - 123;

Ритмично се извършва и паспортизацията на преименувалите се. На 80% от тях са издадени паспорти по новия образец.

При тези темпове, може да се счита, че първия етап – подмяната на имената и паспортите на българските цигани не може в основни линии да приключи към 31.III.1982 година.

15 март 1982 година

Благоевград

ОКРЪЖЕН КОМИТЕТ НА БКП

ДА – Благоевград, фонд 2Б, оп. 12, а.е.41, л. 133 - 134

№ 41

ИНФОРМАЦИЯ

за изпълнение решенията на секретариата на ЦК на БКП и на Националния съвет на Отечествения фронт за работата сред българските цигани

В Благоевградски окръг живеят 15 987 български цигани. Те са предимно в градовете Благоевград, Сандански, Петрич, Разлог, Гоце Делчев, Симитли, Якоруда, Белица и редица села като Първомай, Склаве, Джигурово, Струмјани, Крупник, Дамяница, Баня и др.

В резултат на големите успехи, постигнати в строителството на социализма особено след историческия Априлски пленум на ЦК на БКП, в живота на българските цигани, в тяхното отношение към делото на социализма настъпиха съществени положителни изменения. Сега се извършва процес на постоянно развитие и приобщаване на българските цигани към политиката на БКП и по-активното им участие в решение на стопанските задачи в окръга.

В изпълнение на решенията на Секретариата на ЦК на БКП от 27 октомври 1978 година за работата с българските цигани Окръжният комитет на Отечествения фронт и общинските комитети приеха мероприятия и програми за тяхното реализиране.

По-конкретна и целенасочена стана работата на окръжната отечественофронтowska организация за по-пълното включване на българските цигани във всички сфери на материалния и духовен живот. Благодарение на това и благодарение на усилията на други органи и организации, огромното мнозинство трудоспособно циганско население се включва активно на постоянна работа в материалното производство и в другите области на живота. По-голямата част от това население се стреми да скъса с циганския манталитет и начин на живот. От масата на българските цигани израсна значителен актив-членове на ОФ и членове на партийни бюра, председатели на квартални и общински комитети, на низови организации и др. Разшири се обхвата на младежите и девойките в Комсомола, все по-широко става участието им в държавните и другите органи в обществения живот. И макар, да

не са изживени всички недостатъци на миналото, все повече и по-чувствително се проявяват онези положителни явления и факти, които говорят за новото в бита, в мисленето и поведението на хората, за чертите на социалистическия начин на живот, които се насаждат в съзнанието на българските цигани.

През месец ноември 1980 година Окръжния комитет на Отечествения фронт проведе окръжно съвещание в гр. Симитли за обмяна на положителния опит с българските цигани. В работата на съвещанието взеха участие представителите на партийни, държавни, стопански, обществени и низови организации. Споделен бе положителния опит на голяма част на общинските комитети на Отечествения фронт, предприятия, държавни организации, селища и други, набелязаха се конкретни мерки за изпълнение решенията на Секретариата на ЦК на БКП, НС на Отечествения фронт и бюрата на БКП и ОК на Отечествения фронт. Материалите от съвещанието се отпечатаха в специална брошура и се изпратиха за ползване в общинските комитети на Отечествения фронт.

По-късно бяха проведени и общински съвещания за обмяна на положителния опит в Разлог, Гоце Делчев и Белица.

След съвещанието в Симитли към общинските комитети на Отечествения фронт са изградени работни групи за индивидуална работа по селища и низови организации. Тези работни групи се оглавяваха от председателите или секретарите на общинските комитети на Отечествения фронт. Те обхождаха семействата и водиха с тях индивидуални разговори за подмяна на имената. Окръжният и общинският комитети на Отечествения фронт отделиха специално внимание на трудово-възпитателната работа в низовите организации в селищата, населени с български цигани. Проведени бяха индивидуални срещи, на които се разясняваше необходимостта и задължението на всеки да се труди и да произвежда блага. Посочваха се примери на добри и заслужили работници. Освен това, бяха съставени списъци на неработещите, като с много от тях се проведеха разговори и се насочваха къде да работят, съобразно квалификацията им.

Политическата и организаторската дейност, провеждана от Окръжните и общинските комитети на Отечествения фронт по местоживеене под ръководството на Окръжния комитет на партията доведе до ново отношение към труда. Това е един положителен факт в окръга.

Мнозинството български цигани осъзна необходимостта да се труди. Сега те работят в такива предприятия като ЗМК, Завод "Гроздан Николов", Текстилният комбинат, Благоустройствени строежи, Керамичната фабрика, РП "Първи май", КЦХ и Завода за фуражни дрожди, в промишлените предприятия на Петрич и Сандански, в комунално-битовите предприятия и в сферата на обслужването в окръга и др. В болничните заведения на окръга работят не малък брой като медицински сестри, акушерки, санитарни и помощен персонал. Значителен е броя на работещите в селското стопанство, особено в Петрич, Сандански, Разлог, Симитли, Гоце Делчев, Белица и др. Болшинството от тях се трудят съвестно и са добри и уважавани производственици. По-голямата част от работниците получават добри доходи, което е предпоставка за материалното им възможване и духовно израстване, за приобщаването им към останалата част от българското население. Има не малко случаи, когато обзавеждането на български цигани надвишава сред-

ното ниво на останалите наши граждани. Тези случаи Окръжният комитет и общинските комитети са посочвали за пример и те стоят в основата на стремежа за изграждане на образцови домове, за промяна на битовата култура на българските цигани. В тази насока се провеждат специални беседи, провежда се здравна просвета и здравни мероприятия.

Окръжният и общинските комитети на Отечествения фронт отделят специално внимание и на въпросите по благоустрояването и хигиенизирането на районите, населявани от български цигани. Тези въпроси са обсъждани на отчетно-изборни събрания и конференции. В повечето от селищата като Гоце Делчев, Благоевград, Разлог, Белица, Якоруда, Сандански, Първомай и др. бяха постигнати добри успехи при прокарването на нова канализация, асфалтиране на улици, озеленяване на дворове и т.н.

Управление "Строителство и архитектура" при ОНС разработи градоустройствени планове на микрорайони, включващи и квартали, населени с български цигани в градовете Благоевград, Петрич, Сандански, Разлог и Симитли. По този начин се създават възможности за постепенно премахване на обособените квартали и махали, които отговарят на съвременните градоустройствени планове.

От няколко години в окръга се породи движението "Образцов дом". Добри резултати са постигнати в селищата Гоце Делчев, Благоевград, Якоруда, Първомай, Сандански, Разлог и други.

След съвещанието в гр. Симитли окръжната отечественофронтowska организация подобри работата си по издигане образователното и културно ниво на населението по повишаване на неговата политическа активност и съзнателност. Уместно е да се отбележи ролята, която играят низовите организации при решаването на тези въпроси.

В рамките на масовата политическа просвета по низови организации се проведеха срещи-разговори с родителите. На тези срещи се обсъдиха въпросите на образованието и възпитанието на децата, професионалното ориентиране, необходимостта да се изучават и усвояват такива професии, които могат да се реализират в предприятията и учрежденията на съответната селищна система. Изхождайки от обещанието, че в това отношение работата с жените е важна и отговорна, общинските комитети на Отечествения фронт и общинските съвети в общините Гоце Делчев и Симитли създадоха клубове на жените – активистки. В тези клубове и в женсъветите намират изява и се изявяват активистките, завършили школите във Велинград, Благоевград. Предстоящо е разкриването на клубове и в други селища в окръга.

През настоящата учебна година обхвата на децата-циганчета в системата на детските предучилищни и училищни заведения е подобрена. От всичко 930 деца от 3 до 7 години в системата на предучилищните заведения са обхванати 452 деца. Сега в училищата от първи до осми клас се обучават 2 333 ученика.

В интернати и пансионати са настанени 170 български циганчета. В полуинтернатни групи са обхванати 1 441 ученика или 62% от общия брой от учащи се. В извънкласни форми на работа са обхванати 284 деца.

Увеличи се броя на продължаващите в средните училища. Все още обаче е малък броя на завършилите полувисше и висше образование. Заради това в

окръга се формира отряд народна интелигенция из средата на българските цигани.

Снижена е смъртността при децата от цигански произход. През 1978 година на 5 през първото полугодие на 1982 година.

Взети са необходимите мерки за включване на българските цигани в проявите и формите на художествената самодейност. На по-висока основа е поставен този въпрос в общините Сандански, Разлог, Банско и Белица.

Окръжната отечественофронтowska организация обръща необходимото внимание на борбата срещу противообществените прояви. Тези прояви все още се срещат в редица селища на окръга като Благоевград, Смитли, Разлог, Сандански, Гоце Делчев, Петрич и други. Над всеки проявил се е поет патронаж, който да влияе и направлява провинилия се да не допуска повторно лошо деяние. В тази насока е изградено добро взаимодействие между общинските комитети и инспекторите на ДПС и МВР, както и с комисиите с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните. Общинските комитети на Отечествения фронт следят отблизо и ръководят и насочват работата на низовите организации, в които преобладават български цигани. Във всяко ръководство на низовите организации са ангажирани над 20 души активисти. Не са малко въпросите, по които те работят, а също така и трудностите, с които се сблъскват.

Подпомогната от цялата общественост, окръжната отечественофронтowska организация извърши добра работа по промяната на имената. В резултат на това, почти всички граждани от циганското население са приели български имена. И за отбелязване е, че е изключение да попаднеш на руски имена, българските цигани се придържат към българската именна система. Това е един обективен положителен процес, който отразява коренните изменения, настъпили в тяхното съзнание, бит и култура.

Окръжният и общинските комитети на Отечествения фронт полагат големи усилия за повишаване културата на бита сред това население, за изкореняване на някои предразсъдъци в техния бит, за внедряване на българските празници. Провеждат се празници на квартали, на които се награждават първенците в труда, живеещи в съответния квартал, обявяват се образцови домове и др. Провеждат се тържества при влизане в нов дом. Ежегодно се празнува тържествено Деня на родилната помощ, 8-ми март, 3-ти март и други. Устройват се вечери на многодетните майки, вечери на трудовата слава, на новобранеца и др. Прави се необходимото за внедряване на новите граждански ритуали. Решен е въпроса с погребенията, всички се извършват по съвременни ритуали. Все още проблеми съществуват при гражданските бракове. Чести сватби правят непълнолетни и тези лекомислени женитби най-често завършват с разводи.

Окръжният и общинските комитети на отечествения фронт отделят също голяма внимание и на организирането и провеждането на масова политическа просвета, на включването в различните й форми сред голям брой български цигани.

Общият извод за окръжната организация на Отечествения фронт е, че в Благоевградски окръг, проблема за работата с българските цигани през последните години е решаван успешно от Окръжния и общинските комитети на Отечествения фронт.

Наред с положителните резултати в работата с българските цигани съществуват слабости и има редица нерешени въпроси:

- необходимо е да се преодолее съществуващия стремеж за безразборно строителство без градоустройствени планове и нежеланието на някои български цигани да се включат в кооперативното строителство, за което Окръжният и общинските комитети на Отечествения фронт да съдействат за отреждане на парцели, съгласно регулационните планове на селищата в окръга.

- крайно време е да се премахне негативното отношение на част от останалото българско население към българските цигани, да се създадат навици за назоваване на българските имена при общуване с тях.

- да се продължи изграждането на положително отношение и разбиране за приемане с предимство на българските цигани на работа.

- да се полагат усилия за успеваемостта и намаляване броя на второгодниците сред учащите се български цигани. Да се вземат необходимите мерки за увеличаване броя на завършилите средно, полувисше и висше образование, за непрекъснато повишаване на културното им равнище.

- ръководството на отечествения фронт да активизира работата си сред българските цигани с оглед на тяхната по-пълна реализация в общественно-икономическия живот на окръга.

За по-нататъшното подобряване на работата с българските цигани, Бюрото на Окръжния комитет на Отечествения фронт

РЕШИ:

1. Оценява като положителна и резултатна работата на Окръжния и общинските комитети на Отечествения фронт.

2. Окръжният и общинските комитети на Отечествения фронт да засилят взаимодействието си с онези органи и организации, от които зависи приемането на въпросите, свързани с устройването и възпитанието на българските цигани.

3. Обръща внимание на общинските комитети на Отечествения фронт да засилят работата си с активистките, завършили школите във Велинград и Асеновград.

4. Задължава общо комитетите на Отечествения фронт да приемат информации и да актуализират мероприятията си за работа с българските цигани.

09.11.1982 г.

Благоевград

Внася:

Р. Бачева

Ив. Дживджорски

ДА – Благоевград, Фонд 2Б, оп. 12, а.е.41, л. 121 - 128

№ 42

Резултати

**От извършената политическа работа за смяната
На турско-арабските имена на българските цигани**

Строго поверително!

Към 14.06.1982 г.

	Български цигани със стари имена	Сменени имена Брой	Сменени имена %	Подменени паспорти с нови имена
Благоевград	8 629	8 040	93.17	5 516
Варна	16 740	16 540	98.95	6 000
Враца	10 740	10 299	95.89	5 818
Велико Търново	16 718	16 145	96.57	7 069
Кърджали	8 314	8 049	96.81	3 563
Ловеч	8 007	7 660	95.66	2 898
Михайловград	561	449	80.3	222
Пазарджик	3441	2 829	82.21	938
Перник	540	522	96.66	255
Плевен	18 600	17 343	93.24	10 821
Русе	4 479	4 191	93.56	1 896
Силистра	10 575	9 602	90.79	3 705
Сливен	11 217	11 040	98.42	4 253
София – град	6 541	4 831	73.85	2 531
София –окръг	4782	3 518	73.56	1 326
Стара Загора	12 782	12 639	98.82	7 412
Хасково	7 160	6 758	94.38	2 633
Бургас	1 468	1 468	100	412
Видин	289	289	100	159
Габрово	3 693	3693	100	1 497
Кюстендил	1 281	1 281	100	270
Пловдив	3 599	3 599	100	1 905
Разград	12 231	12 231	100	6 628
Толбухин	13 278	13 278	100	7 109
Търговище	12 426	12 426	100	5 938
Шумен	14 129	14 129	100	6 925
Ямбол	5 466	5 466	100	3 234
Всичко	217 651	208 208	95.66	100 933

ДА – Благоевград, Фонд 2 Б, оп.12, а.е. 41, л.118

№ 43

С п р а в к а

**за резултатите от проверката в окръга във връзка с проблемите,
свързани с циганите от български произход**

Решението на Секретариата на ЦК на БКП от 27.IX.1983 г. постави един твърде важен проблем – ускоряване на обновителния процес сред българските цигани. Изхождайки от поставените задачи в тях, общинските народни съвети в градовете Петрич, Сандански, Благоевград и Симитли разработиха свои мероприятия и програми. Дейността бе насочена в няколко основни направления:

- благоустрояване, хигиенизиране и подобряване търговското обслужване –

решително подобряване трудово-възпитателната работа;

- класово-партийното, патриотичното и интернационалното възпитание;
- издигане образователното равнище, бита, културата и социалистическата съзнателност.

В нашия окръг компактни маси от цигани от български произход има в Благоевград – 1900 души, Петрич – 2166 души, Сандански – 3000 души, Симитли – 1015 души.

Имайки предвид тези данни общинските народни съвети положиха усилия за отпочване процеса на премахване компактността на това население за удовлетворяване нуждите от жилища на нуждаещи се семейства.

В Благоевград през миналата 1982 година са картотекирани 14 семейства, 3 от тях са настанени. За първото тримесечие на т. г. са подадени 14 молби, но още не са придвижени. Три семейства са пожелали да закупят жилища. Ведомствени жилища са раздадени на три семейства от Тютюневия комбинат.

В община Симитли са подадени около 60 молби за жилища на частично удовлетворяване в стария регулационен план. Ведомствени жилища не са раздавани. През м. април т.г. ще се утвърди новия регулационен план на гр. Симитли и тогава ще се потърсят възможности за решаване на част от молбите.

В Петрич са взети 15 парцела от ПАК “Беласица”, които ще се дадат на цигани от български произход. Освен това, вътре в самия квартал се дава възможност за още 8 парцела. Подадени са всичко 28 молби. Досега са закупени апартаменти от 3 семейства. Очертава се тенденция сред това население да не излизат от квартала за запазване на компактността.

В община Сандански през 1982 г. има подадени 46 молби, за строеж, настаняване под наем и покупка – от тях 15 са разрешени.

Семейно-битовите празници и обреди, макар и бавно, и трудно все повече навлизат в бита на циганите от български произход. По-значителен пробив е направен при внедряването на гражданските бракове. Значителна част от тях се сключват в почивните и празничните дни и в ритуалните зали (Сандански, Петрич). Въпреки всичко не можем да кажем, че работата по внедряване на ритуалите е на добро ниво. Все още съществува практика, част от браковете да се сключват в делничните дни и в работните канцеларии (Симитли, Благоевград). По-трудно си пробива път другия весел и жизнерадостен празник “Именуване на новородено дете”. През миналата година, с изключение на Симитли, където е именувано едно дете, няма други случаи на именуване на циганчета от български произход.

В програмата на ОБНС, Сандански, приета на сесия на 29.III.1983 г. по проблемите на празнично-обредната дейност се предвижда по време на селищните събори да се обхванат и деца от малцинството. Нашата препоръка е обредните домове в Петрич, Сандански, Симитли и Благоевград да активизират дейността си по разширяване обхвата на децата от цигански произход при именуването. Недостатъчна е работата за внедряване на тъжните обреди /погребения и възпоминания/. Гробищата са общи, оградени са, като предстои да се парцелират и благоустроят. В гр. Сандански в момента се работи за тяхното обединяване. Покойниците се погребват в повечето случаи по гражданския ритуал, но не са редките случаи, когато се прибягва до религиозно и мюсюлманско погребение.

Относно преименуването на циганите от български произход проблеми няма. Въпросът е приключен, с изключение на едно семейство в Сандански и още 10, които по съдебен ред са доказали, че са от турски произход, в Петрич – 2 семейства са с неподменени имена.

Относно паспортизацията трябва да отбележим, че въпросът също е почти приключен – в Петрич – 43 паспорта остават за подмяна и в Симитли – 39.

ДА – Благоевград, фонд 2Б, оп. 12, а.е.41, л. 135 – 137

№ 44

**До Окръжния комитет на БКП
гр. Благоевград**

На №108-00-114 от 19.X. 1984 година

Справка

относно: изпълнението на решението на секретариата на ЦК на БКП от 1978 г. в община Струмяни, Благоевградски окръг

1. Въпросите, поставени в решението на Секретариата на ЦК на БКП са разглеждани на:

- а) заседание на Бюрото на Общинския комитет на БКП;
- б) заседание на ИК на ОБНС;
- в) срещи на кмета и съветниците с населението от обособената махала кв. “Микрево.

2. ИК на ОБНС има разработена дългосрочна програма за благоустрояване на местата, където живеят българските цигани и решение за предлагането на парцели за строеж, извън обособената махала.

3. След 1978 година е приет 1 комунист, но впоследствие същият е отпаднал от редовете на БКП.

4. Има 1 общински съветник.

5. Първенците от българските цигани са 6 души – 3-ма в АПК, 1 в Металс-наб, 2-ма в СД “МПБУ”, клон Огражден. Трима са бригадири – двама в БКС и 1 в АПК.

6. След 1978 г. са сключени два смесени брака.

7. От младежите – българи от цигански произход 40 са членове на ДКМС, което съставлява 60 % от общия им брой.

8. Служители в ОБНС – 1. Членове на ДОТ – 10 души.

9. На постоянна работа не са включени 14 души, които работят, но не постоянно.

10. В обособената махала в кв. “Микрево” през 1980 година е разкрит магазин за хранителни стоки.

Първи секретар:

/Атанас Чочков/

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 144

№ 45

**До Окръжен комитет
на БКП, гр. Благоевград**

На №108-00-114 от 19.10.1984 г.

ОТНОСНО: РАБОТАТА С БЪЛГАРСКИТЕ ЦИГАНИ

През месец февруари 1981 г. от отдел "ПА" е внесена информация в Бюрото на Общинския комитет на БКП за работата с българските цигани и изпълнение на мероприятията от м. юни 1979 година. и бюлетина на ЦК от м. февруари 1979 г.

На пленум на ОбК на БКП по този проблем, проведен през м. април 1982 г. са приети разгърнати мероприятия за работата сред българските цигани.

През 1983 г. Бюрото на Общинския комитет на БКП е приело отчет от отдел "ПА" за изпълнението на решенията на пленума. Предстои актуализация на последните на разширено заседание на ръководствата на обществените организации.

В програмите не се залага разсредоточаване на това население, тъй като кварталът е смесен.

След 1978 г. не са приети членове на БКП из средата на това население. Не са избирани и общински съветници. Има един представител на НО на ОФ.

Първенци, орденоносци, бригадири, майстори идруги низови ръководители са 15 души от материалното производство.

След 1978 г. са сключени два смесени брака.

Работа по приемане в Комсомола е започнала след 1981 г. Членовете на Комсомола са 23 души, което представлява около 27 % от младежите в комсомолска възраст.

Служители в Общински народен съвет са 3, в ДОТ няма включени.

От 1978 г. насам са настанени на постоянна работа 172 души. В момента няма регистрирани без работа от трудоспособните.

Секретар:

/инж. Л. Стефанов/

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 143

№ 46

До отдел "Патриотично възпитание"
на Окръжния комитет на БКП
гр. Благоевград

На № 108-00-114/ 19.X.1984 година

В изпълнение решението на Секретариата на ЦК на БКП от 1978 година за работата с българските цигани в нашата община е извършени следното:

Въпросите, поставени в решението на Секретариата, са разглеждани на 7 заседания, от които 2 на Бюрото на ОбК на БКП и 5 на Бюрото на ОбК на ОФ.

Няма разработена и утвърдена дългосрочна програма за разсредоточаването и ликвидирането на обособените махали, но на практика това се извършва, тъй като Общинският народен съвет им предоставя парцели за строеж на къщи в другите квартали.

След 1978 година от средата на това население са приети за членове на

БКП четири души и представляват 0,76 % от членовете на общинската партийна организация.

От това население има един съветник.

В ръководството на материалното производство са включени 6 души.

Има трима първенци и един орденоносец.

След 1978 година са сключени два смесени брака.

Броят на членовете на ДКМС е 80, а техният обхват е 60%.

В Общинския народен съвет работи 1 жена от това население като чистачка, а 5 души са включени в ДОТ.

От такъв произход на постоянна работа не са включени 40 души.

В обособените два квартала с циганско население в общината има изграден един клуб.

ОБЩИНСКИ КОМИТЕТ НА БКП – БЕЛИЦА

ПЪРВИ СЕКРЕТАР:

/Г. Гьошев/

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 155- 156

№ 47

До Окръжния комитет на БКП
гр. Благоевград

На № 108-00-114 от 19.X. 1984 година

ПРИЛОЖЕНО ВИ ИЗПРАЩАМЕ СПРАВКА ЗА ИЗПЪЛНЕНИЕ

НА РЕШЕНИЕТО НА СЕКРЕТАРИАТА НА ЦК НА БКП ОТ 1978 ГОДИНА
ЗА РАБОТАТА С БЪЛГАРСКИТЕ ЦИГАНИ.

СПРАВКА:

Бюрото на ОБК на БКП прие мероприятия за работата с българските цигани през м. май 1979 година. През 1980 година се направи отчет за изпълнението на мероприятията в отдел "Пропаганда и агитация" на ОБК на БКП. През 1982 година Бюрото прие оценка за изпълнение на приетите мероприятия и състоянието на работата сред българските цигани. На оперативни съвещания в ОБК на БКП през 1983 година този въпрос бе обсъждан и са предприемани мерки на три пъти. Пет срещи са проведени с ръководствата на предприятия, в които работят български цигани.

На заседание на ИК на ОБНС е обсъждан въпроса за работа с българските цигани на четири заседания. Разработена е програма за разсредоточоване на циганската махала, но не бе утвърдена още от ИК.

Какви изменения са настъпили?

1. Общ брой на българските цигани в общината – 2 126.
2. Не са настанени на работа около 15 души. Това са временно неработещи поради тежестта.
3. Брой на членовете на БКП – 8. От тях приети след 1978 година – 2.
4. Избрани съветници – 1.
5. Бригадири в материалното производство – 2.
6. Технолози – 1.
7. Членове на бригадни съвети – 16.
8. Отличници на Министерството на леката промишленост – 2.

9. Орденоносци – 1.
10. Носители на медали – 2.
11. Ударници и челници в производството – 26.
12. Сключени смесени бракове след 1978 година – 33.
13. Български цигани на комсомолска възраст – около 450.
14. Обхват в ДКМС – 360.
15. Служители в ОБНС – няма.
16. Членове на ДОТ – 30. Зам. командир на ДОТ – 1.
17. Кварталът с български цигани е планиран за разкрупняване, културни домове и физкултурни площадки няма построени.

Първи секретар:

/В. Поптодоров/

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 141 - 142

№ 48

Оценка

**за работата с българските цигани в Гоцеделчевска община
за изпълнение решението
на секретариата на ЦК на БКП от 1978 г.**

Общинският комитет на БКП и масово - политическите организации в гоцеделчевска община винаги с внимание и грижа са работили по проблемите на класово-партийното и патриотичното възпитание на българските цигани, живеещ в района на общината, за повишаването на тяхната обща и битова култура и приобщаването им към българския културен живот. Особено настоятелни и целенасочени станаха усилията в тази насока след Решението на ..... от 1978 година за работата с българските цигани. Набелязани са редица важни мероприятия, както от възпитателен, така също и от икономически и социален характер, насочени към решително подобряване на работата с българските цигани в общината.

- Сега на територията на Гоцеделчевска община живеят 1600 български цигани, които съставляват около 5% от общото население. Най-значителната част от тях /около 1400 души/, живеят в град Гоце Делчев, оставалите са пръснати в селата Мосомище, Баничан и др. Възрастовият състав на това население в общината е положителен, преобладава броя на децата /до 14-годишна възраст – над 600 души/. Всички деца, подлежащи на задължително обучение са обхванати в училище. В същото време обаче следва да се отбележи, че значителна част от учениците са сред неуспяващите, мъчно се справят с учебния материал, а и диференцираната работа на учителите с тях е все още незадоволителна. Сравнително по-добре се решава въпроса за обхвата на децата от предучилищна възраст в детските градини и ясли, но и в тази насока тепърва следва да се извършва значителен по обем работа.

- Сериозен успех е и това, че сега основната част от хората в трудоспособна възраст от това население вече работят в промишлените предприятия, в обслужващата сфера и в селското стопанство. Те са струпани главно в няколко предприятия – Тютюнева промишленост, Строителната организация, Благоустройство-

то и комуналното стопанство Търговия и обществено хранене и др. Увеличава се броят на българите-цигани и в другите предприятия, в които се изисква по-високо образование и специална квалификация – комбинат “Михаил Антонов”, “Завод “Анеци Узунов”, Завода за преработка на пластмаси, ТПК “Атанас Тешевски”, клон “Труд, клон “Димитър Ежков” и др. Този процес се задълбочава едновременно с повишаването на образователното равнище най-вече на младите хора от тези среди, които завършват средно или специално образование и имат квалификация да работят като специалисти.

- В тази насока обаче все още съществуват и редица неизживени трудности, произтичащи от липсата на достатъчно висока организационна култура, трудови навици и дисциплина в част от работниците от това население, което става причина за често напускане на работа, за местене от предприятие в предприятие, за недисциплинирани прояви, за самоотлъчки и пр. Въпреки острата нужда от работна ръка в строителството и в селското стопанство, някои от младите хора от това население не желаят да работят в тези сфери и търсят работа в заводите, която е неподходяща за тях, поради това, че те не притежават необходимата квалификация.

- В момента около 45 души от българските цигани са регистрирани в службата “Работна сила” при съвета като търсещи работа. Полагат се усилия за тяхното устройване, но най-често някои от тях проявяват неоснователни претенции за длъжности, които изискват висока квалификация и образование, а отказват да работят в строителството, обслужващата сфера, селското стопанство и др. Вземат се мерки за решаване на този проблем в съответствие със социално-икономическото развитие на общината през тази и следващите петилетки.

- В програмата, приета през 1979 година е предвидено и постепенното разсредоточаване на българите от цигански произход и премахването на обособените квартали с компактно циганско население. Ежегодно по 3-4 семейства се населяват в новопостроените жилищни блокове в кварталите “Юг” и “Дунав”, на други се предлагат парцели за построяване на къщи в различни квартали на града. Въпреки полаганите усилия, обаче, премахването на обособения цигански квартал в града е трудна и продължителна работа. По всяка вероятност този въпрос ще се решава по-успешно с изграждането през тази и следващите петилетки на новите жилищни блокове в близост до циганския квартал, в които ще се населяват успоредно и семейства от това население. Сега се вземат мерки за хигиенизирането и благоустрояването на съществуващия квартал, в който вече са изградени много масивни, железобетонни къщи със съвременни условия за живот в тях. Основната част на квартала е с добра пътна мрежа, част от която е асфалтирана, в основни линии са решени проблемите за водоснабдяването и канализацията на същия квартал. Открити са магазини за хранителни стоки – за хляб и мляко и павилион-пивница.

- Решително се подобрява здравното обслужване на това население. Особено настоятелни са усилията на здравните работници за медицинско обслужване на младите майки и на децата, вследствие на което детската заболеваемост е снижена силно и сега вече не се различава от степента на детската заболеваемост сред останалото население.

- Усилията на обществеността в общината за подобряване на работата с българските цигани продължават. Те са обект на обсъждане в заседания на ОБК на БКП /три заседания от 1978 година досега/, на ОБНС /също три заседания/, както и на заседания на ОБК на Отечествения фронт на БПС.

- Полагат се усилия за сериозна и задълбочена работа по подготовката и приемането на млади комунисти из средата на циганското население, които да утвърждават като авангард в борбата за решително преодоляване на последиците от историческото наследство на капитализма. Сега от средата на циганското население има общо 17 комунисти, от които 9 души са приети в редовете на БКП след 1978 година, което е плод на подобрената работа в тази насока. Най-голям е броят на приетите комунисти от циганско население в "Тютюнева промишленост" и ТПК "Атанас Тешевски", малка част, най-вече от малките предприятия членуват в ППО при квартал "Димо Хаджидимов". Полагат се усилия за приема на нови комунисти, най-вече из средата на младите работници в различните предприятия.

- В комсомолските организации по месторабота и в училищата членуват общо над 350 души. В ОБК на ДКМС е взето неправилно решение за разформироването на съществуващото доскоро квартално комсомолско дружество, в което са членували младежите и девойките от малките предприятия, където няма изградени комсомолски дружества.

- Орденоносци от това население досега в общината няма. Значителна част от тях, обаче вече са добри работници и имат данни за награждаване. В "Тютюнева промишленост", ТПК "Атанас Тешевски" и Стройрайон се обсъжда въпроса за издигане на най-добрите работници от цигански произход като бригадири и за целенасочена работа за тяхното изграждане и развитие като бъдещи низови ръководители.

- В момента от това население е избран един съветник в Общинския народен съвет. В ДОТ са включени общо над 15 души от циганския квартал.

- В ОБНС смесените бракове не се водят на отчет.

- В района на циганския квартал е изградена една спортна площадка, в близост до него се изгражда и новия културен дом на града. Значителен брой от циганското население, най-вече из средата на младите, са включени в самодейните художествени колективи при читалището в града, както и в самодейните колективи в предприятията /ТПК "Ат. Тешевски", клон "Труд" и пр. В тях с тези младежи се извършва и целенасочена възпитателна работа.

Г. Делчев,

31 октомври 1984 г.

ОБЩИНСКИ КОМИТЕТ НА БКП

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 134 - 137

№ 49

До Окръжния комитет на БКП

Отдел "Патриотично възпитание"

гр. Благоевград

На № 108-00-114/ 19.X.1984 година

Справка

**относно: изпълнение решенията на секретариата
на ЦК на БКП от 1978 година за работа с българските цигани**

Решенията на Секретариата за работа с българските цигани са разгледани във всички ППО.

На заседание на Бюрото на ОБК на БКП, на 06.IV.1979 г. са утвърдени мероприятията на Бюрото за по-нататъшно подобряване работата с българските цигани. Същите са изпратени във всички ППО на общинските ръководства за изпълнение на произтичащите от тях задачи.

През 1979 година и 1980 година ИК на ОБНС е разработил и утвърдил едно-годишна /79 г./ и дългосрочна програма /1980 г./ за подобряване условията на живот и издигане на културното ниво на това население.

През м. март 1982 година и м. август 1984 година в Бюрото на ОБК на БКП са заслушани отчети на ИК на ОБНС за изпълнение програмата за работа с българските цигани.

- специална дългосрочна програма за разсредоточаване на това население няма;

- няма приети комунисти и преди и след 1978 година;

- няма избрани общински съветници от това население;

- в ръководството на материалното производство няма издигнати, поради липса на образователен ценз и професионална подготовка. Няма излъчени първенци, орденоносци и други;

- няма сключени смесени бракове;

- Брой на членовете на ДКМС – 17, обхват 17,50%;

- няма служители в съвет и включени в ДОТ

- включени на постоянна работа са 156;

- в кварталите с това население няма изградена база за културна и спортна дейност.

Секретар .....

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 145 - 146

№ 50

ИНФОРМАЦИЯ

**от Общинския партиен комитет в с. Хаджидимово – Благоевградско
по изпълнение решението на Секретариата на ЦК на БКП от 1978 г.
за работа с българските цигани**

Въпросът за работата с българските цигани е стоял на вниманието на Общинския комитет на партията и са търсени възможности чрез провеждане на организационни, политически и други мерки за изпълнение решенията на Секретариата на ЦК на БКП от 1978 г.

Решенията са разглеждани периодично както и Общинския комитет, така и пред останалите органи – ОБНС, ОФ, БПС.

Сега в общината ни живеят 101 души. На всички тях са сменени имената с хубави звучни български такива. Извършена е подмяна на всякакви документи,

водещи се преди с турски, арабски имена, презиме, фамилия.

Главен въпрос, който е стоял пред Об. К на БКП бе тяхното настаняване на работа, заангажиране целогодишно с трудова дейност и премахване на наследените от миналото нарушения в семейния бит.

Само в завод “Янко Доросиев” – Хаджидимово са настанени и работят 27 души, предимно младежи – момчета и момичета, шест души работят в дърводелския цех, 11 в АПК като тютюнопроизводители, които през периода на тютюноотглеждането заангажират цялото си семейство.

В училище се учат 36 деца, от които 9 деца са настанени в детски ясли и в други предприятие работят също 7 души. На пенсионна възраст са 15 души, някои от които се занимават с нетрудова дейност, като продавачи – неорганизирано - на добитък и др. животни.

Ние оценяваме, че от гледна точка на трудова заетост, добре е решен въпроса.

С оглед да не са събрани в компактна маса се извърши известно раздвижване и настаняване на цели семейства в трите квартала на Хаджидимово на родов принцип.

Полагат се грижи за въвличане на младото поколение в художествената самодейност и спортно-туристическите прояви, където участват с желание.

Като производственици са посочвани за пример – семейството на Ковачеви, Кескинови и др.

В редиците на ППО е приет 1 член на БКП. До сега няма сключени смесени бракове. Всички младежи до 30 години са членове на ДКМС, чийто брой е 37.

При повикване изслужилите се включват като членове на ДОТ. Това става по отделни предприятия по месторабота.

Създадени са добри връзки между местното население и тези от българските цигани. Това дава положително отражение за издигане на самочувствието им и по-активно включване в стопанската и друга дейност в селото и общината.

Могат да се посочат много примери на добри семейни взаимоотношения, изразени във взаимно помощ, канене на различни тържества, сватби, кръщенета, влизане в нов дом, даване име на новородено.

От страна на ОбНС се проявява необходимата отговорност за подпомагане на семействата при строеж на нови жилища и тяхното по-добро обзавеждане. В някои квартали вече изникнаха нови съвременни частни сгради, собственост на семейства на български цигани.

Все още не са решени въпросите по внедряването на някои съвременни ритуали като погребения – да се извършва товма на общинските гробища.

Общинският комитет на БКП отблизо следи въпроса за изпълнение решението на Секретариата от 1978 година и взема практически мерки за тяхното изпълнение.

23 октомври 1984 година

Секретар:

с. Хаджидимово

/М. Лазаров

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 159 - 160

№ 51

**До Окръжен комитет на БКП
Отдел “Патриотично възпитание”
гр. Благоевград**

На № 108-00-114/19.10.1984 г.

В отговор на писмото под горния номер даваме следните данни:

- в района на общината имаме 229 български цигани;
- въпросите, поставени в решенията на Секретариата са разглеждани на 14 съвещания и заседания на бюрото на ОБК на ОФ, партийни и отечественофронтовски организации;
- те не са обособени в отделни махали, а са разсредоточени останалото население;
- след 1978 година комунисти от това население няма приети;
- първенци, орденоносци и включени в ръководството на материалното производство няма;
- след 1978 година има един смесен брак;
- в редовете на ДКМС има приети 23 членове с обхват 90 %;
- Служители в съвета и включени в ДОТ няма;
- на постоянна работа не са включени четири човека;
- тъй като българските цигани са разсредоточени сред останалото население, те ползват клубната и читалищната база, съществуваща в селата заедно с другото население.

31.X.1984 г., с. Коларово

Първи секретар:

/П. Гюзлиев/

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 140

№ 52

**Окръжен комитет на БКП
отдел “Патриотично възпитание”
гр. Благоевград**

На № 108-00-114/19.X.1984 година

На писмото под горния номер Ви изпращаме исканите данни:

1. Не са разглеждани на съвещание, заседания и срещи въпросите, поставени в решението на Секретариата за българските цигани.
2. Няма разработени утвърдени дългосрочни програми за разсредоточаването и ликвидирането на обособените махали.
3. От 1978 г. досега сме приели 2-ма комунисти.
4. Нямаме избрани общински съветници.
5. Нямаме смесени бракове, сключени след 1978 г.
6. Имаме 5 работници в ОБНС и 5, включени в ДОТ.
7. Имаме 26 броя на комсомолски възраст, а обхвата е 20.
8. Първенци, орденоносци, ръководни дейци:
  - две работнички в Промкомбинат – първенци;
  - 1 бригадир на монтажна бригада – ударник, най-добър в професията, бригада първенец – Енергоремонт;

- 1 бригадир на извозваческа фирма бригада – бригада първенец – Горско стопанство;
- 1 работничка в ЛКМ – удостоена със златна значка на МГТП.

Първи секретар:/Стр. Илиев/

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 151

№ 53

ПО РАБОТАТА С РОДОПСКОТО НАСЕЛЕНИЕ И БЪЛГАРСКИТЕ ЦИГАНИ

1. Да продължи работата по изпълнение решенията на Секретариата на ЦК на БКП от 1970-1978 г.; решенията на Окръжния комитет на БКП от май 1980 г. и утвърдените от Бюрото на ОК на БКП ръководни документи; за по-нататъшното развитие и задълбочаване на прогресивните процеси сред потомците на насилствено помохамеданчените в миналото българи.

В чест на Националната партийна конференция и 40-годишнината на социалистическата революция в България да се постигнат през 1984 г. качествени изменения в съдържанието на провежданите мероприятия, за практически резултати във всеки колектив, населено място и семейство.

2. Да се изучи и организира приложението на положителния опит в работата с родопското население в различните сфери на общественно-политическия живот, постигнат в окръга и извън него.

3. По-нататъшното подобряване на работата с българските цигани и българските турци.

4. Координиране на работата, организиране отчетността и контролно - оценъчната дейност.

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 66

№ 54

До окръжен комитет на БКП отдел “Патриотично възпитание” гр. Благоевград

На № 108-00-114 / 19.X.1984 година

На Вашето писмо под горния номер отговаряме следното:

- въпросите, третиращи в решението на Секретариата на Централния комитет на БКП за работата с българските цигани са разглеждани на 2 заседания на Бюрото на ОбК на БКП, 2 заседания на Бюрото на ОбК на Отечествения фронт и на 1 заседание на Бюрото на ОбК на ДКМС;

- в района на общината ни няма обособена махала, населена само с български цигани и затова програми за ликвидирането им не е приемана;

- след 1978 година в БКП са приети двама комунсти;

- в навечерието на последните избори на един български циганин е издигна-

- та кандидатурата за общински съветник и той е избран по време на изборите;
- 5 домакинства от българските цигани в с. Каврикирово ежегодно се утвърждават като първенци в тютюнопроизводството;
  - след 1978 година в общината няма сключени смесени бракове;
  - към днешна дата в ДКМС членуват 3 младежи, а на комсомолска възраст са около 60 младежи и девойки;
  - всички лица в трудоспособна възраст са заети в обществено-полезна дейност – тютюнопроизводство, общественото зеленчукопроизводство, строителството, промишлена дейност в гр. Петрич и др.;
  - на работа в Народния съвет няма, а 8 души са отрядници.

СЕКРЕТАР:

/Г. Масларски/

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 157

№ 55

**Справка
от общински комитет на БКП – град Петрич**

Относно: изпълнение решението на секретариата на ЦК на БКП от 1978 година за работата с българските цигани

В изпълнение решението на Секретариата на ЦК на БКП от 1978 година за работа с българските цигани, ОБК на БКП прие конкретни мероприятия изразяващи се към:

- пълно въвличане на българските цигани в системен обществено-полезен труд;
- повишаване съзнателността и самочувствието им на пълноценни граждани;
- повишаване на тяхното образование, бит и култура;
- активното им включване в социално-икономическия и духовен живот в общината.

На основа на приетите мероприятия от Бюрото на ОБК на БКП бяха разработени и се изпълняват конкретни планове и мероприятия от ОБНС на ОФ, ОБК на ДКМС, ОБСК на жените и ППО по предприятия, квартали и училища за решително подобряване работата с българските цигани:

1. На заседания на Бюрото на ОБК на БКП въпросите, свързани с изпълнение решението на Секретариата са поставяни през периода 1980-1984 г. 8 пъти. Заслушвани са оценки за изпълнението, информации, отчети, актуализирани са мероприятията.

2. Същите въпроси са поставяни на оценка от страна на ОБК на ОФ, ОБК на ДКМС, ОБНС, ППО в кв. "Изток", "Вапцаров", БКС, ПАК "Беласица", училище "Н. Й. Вапцаров".

3. Под ръководството на ОБК на БКП, ОБНС и ОБК на ОФ се предприеха конкретни мерки за подобряване битовото устройване на българските цигани. Пресечено е тяхното самонастаняване върху площи на ПАК "Беласица" и незаконно

строителство. На 53 семейства са предложени парцели за жилищно строителство и апартаменти.

4. За периода от 1978 г. до 1984 година от същото население за членове на БКП са приети двама души.

5. За общински съвети са избрани двама души.

6. Изградена е специализирана бригада в ПАК "Беласица" от 130 души български цигани с технолог Росен Методиев.

7. Смесени бракове в общината след 1978 година няма сключени.

8. Броят на българските цигани, обхванати в редовете на ДКМС е 139, членуващи в две комсомолски дружества. Обхват – 60%.

9. В доброволните отряди на общината са обхванати 55 човека.

10. От общия брой трудоспособно население за българските цигани /704 души/, 405 участват в селскостопанските работи – отглеждане на тютюн, работници в Консервна фабрика и 145 в промишлеността, строителството, обслужващата сфера – 73 са в майчинство. 81 не са включени в постоянна работа.

11. В обособените квартали с циганско население има 2 клуба и 1 спортна площадка. До края на настоящата година ще се открие младежки клуб в кв. "Изток". Предстои в същия квартал и строеж на спортна площадка.

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 138 - 139

№ 56

**До Окръжен Комитет на БКП
отдел Патриотично възпитание
гр. Благоевград**

На № 108-00-114/19.X.1984 г.

Справка

във връзка с изпълнение решението на секретариата на ЦК на БКП от 1978 г. за работа с българските цигани

1. В селищна система Разлог през изтеклия период са проведени 3 срещи по линия на обществено-политическите организации, посветени на въпросите, поставени в решението, едно заседание на ИК на ОБНС и едно заседание на Бюрото на ОБК на БКП.

2. В общината няма разработена програма за разсредоточаването и ликвидирането на обособените махали. Такива квартали има в разлог и село Баня. Същите са включени в архитектурния план на селищата и са благоустроени и хигиенизирани. В останалите селища циганските семейства са малобройни и разсредоточени сред българските квартали.

3. След 1978 година от това население са приети 6 членове в БКП /5 в квартала в Разлог и 1 в ДЗ "Н. Парapuнов"/. Това представлява 0,03% от общия брой, който е 1863 души.

4. Двама души са избрани за общински съветници. И двамата са на комсомолска възраст. Двамата са членове на БКП.

5. От заетите в материалното производство първенци и орденонсци – 10 души. 5 души са майстори; ръководители на бригади и низови ръководители в обществените организации в предприятията, в които работят.

6. За периода 1978-1984 година са сключени два смесени брака на цигани със съветски граждани.

7. Членове на ДКМС са 120 души. Обхватът е 42%.

8. В съвета и кметствата няма служители от такъв произход, с изключение на обслужващия персонал. Има отряд към ДОТ в квартала в гр. Разлог с 15 членове. Около 15 души членуват в ДОТ по предприятия.

9. Шест жени от такъв произход не са включени на постоянна работа.

10. Близо 2-хилядното население от цигански произход разполага с едно читалище в гр. Разлог. В него е обзаведен киносалон с 200 места, сладкарница, клуб за младежта, магазини.

25 октомври 1984 г.

гр. Разлог

Първи секретар:

/Н. Жегов/

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 152 - 153

№ 57

Окръжен комитет на БКП
отдел "Патриотично възпитание"
гр. Благоевград

Справка

за работата с българските цигани по исканото писмо №106-00-114

Въпросите, поставени в решението на Секретариата на ЦК на БКП от 1978 година за работа с българските цигани са стояли на вниманието на ОБК на БКП. Те са обсъждани многократно на срещи, заседания, съвещания и оперативки. Сега в гр. Сандански общият брой на жителите – български цигани е 1815.

Има решение на Изпълнителния комитет на ОБНС за преместване на циганските гробища в градското, но все още трудно се изпълнява това решение.

Сега в общинската партийна организация членуват 3555 комунисти, от тях 4 са български цигани, приети след 1978 г. За общински съветници през 1983 г. е избрана една жена от работническия персонал в болницата.

Цялостната организаторска, политическа и възпитателна работа с българските цигане има за цел да мобилизира техните усилия за изпълнение на социално-икономическите задачи на общината. Значителен е техният дял за сега в благоустрояването и хигиенизирането на града, строителството, търговията и др.

19 души са първенци в трудовите колективи, 16 в БКС и 3 в строителството, 1 е избран за бригадир на строителна бригада в цех "Пресукване" – Промкомбинат. Снежана Михова е отличник в МВТУ.

След 1978 год. няма сключени смесени бракове.

От общо 6413 комсомолци в общинската организация над 500 са български цигани. Техният обхват в Комсомола 80 %.

В ДОТ са включени 22 души.

Независимо от усилията, които се полагат, около 70 души от такъв произход не са включени на постоянна работа. Работи се по издирването и регистрирането им.

От страна на ОБНС, стопанските и обществени органи и организации, се вземат мерки за благоустрояване на квартала, в който живее това население.

31 октомври, 1984 г.
гр. Сандански

Общински комитет на БКП
Секретар:
/Б. Сливков

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 149 - 150

№ 58

С п р а в к а

за изпълнението на решението на секретариата на ЦК на БКП от 1978 година за работа с българските цигани в община Сатовча

За изпълнение Решението на Секретариата на ЦК на БКП от 1978 година за работа с българските цигани, които наброяват 470 души в общината. Бюрото на Об. К на БКП има приети мероприятия.

Въпросите поставени в решението на Секретариата са разглеждани на 4 съвещания и 3 заседания на Об. К на БКП и на 3 заседания на ИК на ОБНС. На всяка среща с активите по села, когато се разглежда възродителния процес се засягат и проблемите на българските цигани.

В селищната система няма обособени махали за разсредоточаване. Българските цигани живеят разпръснато сред останалото население.

След 1978 година са приети трима комунисти от това население , което представлява 0,3% от общия брой членове.

Избрани за общински съветници - един.

В материалното производство има един бригадир, четирима изявени стругари, трима механизатори и двама шофьори.

След 1978 година няма сключени смесени бракове.

Членове на Комсомола са 70 души, обхват 100%.

Лица, служители в съвета няма, включени в ДОТ – 4.

Няма лица, невключени на постоянна работа.

Изградени обекти и съоръжения няма, тъй като няма обособени квартали с циганско население, а всички те ползват културните домове, които ползва и останалото население.

25 октомври 1984 година
с. Сатовча

Секретар:
/Н. Чешмеджиева/

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис №12, а.е . С43, лист 154

№ 59

**До Окръжния комитет на БКП
Отдел “Патриотично възпитание”
гр. Благоевград**

На №108-00-114/ 19.X.1984 година

Другари,

Изпращаме Ви справка за работата с българските цигани. На основание решението на Секретариата на ЦК на БКП от 1978 година за работа сред българските цигани ОБК на БКП, ОБНС, ОБК на ОФ и ДКМС приеха свои мероприятия. Периодично този въпрос се разглежда на заседание на съответните ръководства. През 1980 година в гр. Симитли се проведе окръжно съвещание, за обмяна на опит. След което няколкократно е разглеждан на Бюрото на ОБК на БКП, ИК на ОБНС и ОБК на оФ.

- дългосрочна програма за разсредоточаване на обособения квартал няма, но се осигуряват парцели и на други места в града с оглед на разсредоточаването им;
- след 1978 година са приети 6 комунисти из средата на българите от цигански произход. Работи се с още 5-6 души за приемането им в партията;
- общинските съветници са трима и един кметски;
- броят на смесените бракове е 9;
- сред работещите цигани 2 жени са обявени за отличник на МГГП, други трима са обявени за първенци на клон ДЗ "Димо Хаджидимов";
- броят на младежите е 55 души. От тях 55 на сто са обхванати в комсомолските дружества по местоживеене и по месторабота;
- в ДОТ са включени 5 души. Една жена работи в ОБНС към обслужващия персонал;
- незаетите с постоянна работа варират от 25 до 30 души;
- в обособения квартал има изграден търговски комплекс с ресторант, магазин и сладкарница.

Секретар:

/П. Ангелов/

ДА – Благоевград, фонд №2 Б, опис 12, а.е. 43, лист 147-148

№ 60

За някои особености в идейновъзпитателната работа на партийните органи и организации, народните съвети и обществените органи и организации с българските цигани, които се турчечат

17.X.1989

Около 44%-45% от българските цигани официално принадлежат към мюсюлманството. Проучванията показват, че като цяло те са слабо религиозни – 80,94% от тях не посещават джамия. Не е правилно да се смята, че всички цигани мюсюлмани се турчечат. Турчечат се част от тях.

В новите условия на работа следва да се отчитат някои обстоятелства, характерни за циганите, които се турчечат.

На първо място, следва да се отбележи, че турчеченето на част от циганите в България има не политически характер – влиянието на анкарската пропаганда, както твърдят някои източници, а в основата си има емоционален характер: циганите мюсюлмани, приели с религията и съответните арабски имена, искат да се регистрират турци, а не цигани, защото терминът "цигани" е синоним на нещо обидно, оскърбително, срамно. Бягство от обидното и оскърбителното "цигани" има и сред част от циганите християни, особено тези с високо образование и

култура, които се “българеят” – срамуват се да обясняват циганския си произход и търсят начин да се регистрират българи.

До края на 1984 г., когато започна работата по възстановяване на имената на ислямизирани българи, последните като правило демонстративно се дистанцираха от турчещите се цигани, не желаеха да ги признават за турци, много рядко се отиваше до сключване на брак с цигани. В последните 3-4 години обаче това поведение се промени. Потомците на ислямизирани българи, особено пофанатизирани и настроени реакционно, започнаха явно да кокетничат с турчещите се цигани, търсейки в тяхно лице съюзници. В идеологическата ни работа следва да се отчита обстоятелството, че степента на турчезенето в различните райони на страната е различно – някъде е много силно, на друго място – слабо, почти несъществуващо. По време на кампанията за смяна на арабските имена на циганите мюсюлмани с български в началото на 60-те и 80-те години в едни райони (Хасково, Чирпан, Разград, Пловдив), където турчезенето е силно и масово, ние срещнахме най-силна съпротива, докато в други райони (София, Видин, Лом) нямахме абсолютно никакви проблеми – напротив, смяната на имената там се посрещна особено от младите хора с открито желание и радост.

Различната степен на турчезене определя съответно и прилагането на религиозно-обредната система на мюсюлманството. В Пловдив, особено по време на сменяване на имената, а и след това, циганите масово и демонстративно посещаваха джамия, шумно и пишно празнуваха мюсюлманските религиозни празници, за да покажат, че са... турци. В други райони (Н. Загора, Видин, Михайловград) циганите мюсюлмани спазват някои от основните религиозни обреди и догми – обрязване, погребения и др., но успоредно с това празнуват и чисто християнски религиозни празници – Василовден, Петровден, Богородица, като в тези дни посещават църкви и манастири и палят свещи.

Голямо разнообразие има и по отношение на езиковата среда. То също е функция на степента на турчезенето. В някои райони се ползва само турски език (В. Търново, Силистра, Пловдив, Хасково), в други – наред с турския се ползва и циганският (Сливен, Н. Загора), а в други случаи циганите мюсюлмани не знаят нито една турска дума (София, Лом).

От това става ясно, че в нашата идеологическа работа с българските цигани, които се турчезят в една или друга степен, следва да се подхожда строго диференцирано, отчитайки степента на турчезенето и силата и мащабите на прилагане религиозно-обредната система на мюсюлманството.

Следва внимателно да се вникне в същността на явлението турчезене – в огромното си болшинство циганите, които в една или друга степен се турчезят, дълбоко в душата и съзнанието си са убедени, че те не са из средите на потомците на ислямизирани българи, но никакви други обстоятелства ги подтиква да се турчезят; в периода, когато потомците на ислямизирани българи се дигнаха масово да пътуват за Турция, турчещите се цигани като цяло определено се дистанцираха от тях. Изолирани опити за пътуване са направени само в Хасково, Пловдив, Каварна.

В последните 4-5 години партийните, обществените и държавните органи и организации в центъра по място намаляха своето внимание към проблемите на

българските цигани като цяло, в това число и с турчеещите се – повечето партийни органи и обществени организации не изпълняват собствените си решения, приети от тях на основата на решенията на Секретариата на ЦК на БКП № 1366 от 9.10.1978 година.

Сега, в новата политическа обстановка на работа за единението на българския народ, се налага областните и общинските комитети на БКП, първичните партийни организации, държавните и стопанските организации и фирми, ДКМС, Отечественият фронт, Българските професионални съюзи да се обърнат към решаването на проблемите на българските цигани, като усъвършенстват своята идеологическа работа сред тази част от българския народ, в духа на новите изисквания.

Идеологическата работа сред турчеещите се цигани е част от големия проблем за работата на БКП сред българските цигани. Но засега по понятни причини ние се спираме по-подробно на работата с турчеещите се цигани.

Считаме, че сега по-специално внимание следва да се обърне на работата с децата още от детската градина и училището, на младежите и младите семейства сред турчеещите се цигани. Системно, а не епизодично да се работи за още по-пълно утвърждаване у тях на българските имена, на социалистическата обредност, за издигане на тяхното образование и култура. Решително да се пресичат опитите на фанатизирани протурски елементи за създаване сред циганите антибългарски настроения и изселническа психоза. Търпеливо и тактично да се води системна разяснителна работа сред тази част от населението, като аргументирано се доказва, че то винаги, от векове, е било най-близко до българското население, че никога не е имало конфликти на национална основа, че в годините на народна власт под ръководството на Българската комунистическа партия станаха големи положителни промени и в неговия живот.

ДА- Благоевград, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1350, л. 1 – 4

№ 61

НЯКОИ ВЪПРОСИ ЗА РАБОТАТА С БЪЛГАРСКИТЕ ЦИГАНИ

17.X.1989 г.

В България има значителна група българско население от цигански произход. Нашата партия винаги е полагала грижи и внимание към това население. В последните години има редица партийни и държавни документи за работата сред българските цигани. След решението на Секретариата на ЦК на БКП № 1360 от октомври 1978 г. "За по-нататъшното подобряване на работата сред българските цигани, за тяхното още по-активно включване в изграждането на развитото общество" и след подмяната на турско-арабските имена се извърши немалко работа и се постигнаха значителни изменения сред това българско население. Но изминатият период и десетгодишен опит показва, че темповете на измененията са много бавни, трудни и в болшинството случаи имат локален и частичен характер. Редица важни и основни проблеми и въпроси, поставени в решението на Секретариата и разпореждане № 7 на МС, не се изпълняват.

Причините за това състояние имат обективен и субективен характер. Известно е, че проблемите и въпросите за работата и бъдещото развитие и приобщава-

не на това население имат исторически, комплексен, сложен, конкретен и противоречив характер. Те са свързани не само с особеностите на историческото развитие на нашата страна и на това население, но и с техните социални, демографски и психически особености. Социално-битовата изостаналост, демографската и производствената концентрираност и насоченост, битовият консерватизъм и други фактори и предпоставки са обективни и реални бариери за задържането и затормозяването на процеса на приобщаването им към българския народ и за формирането у тях на национално българско съзнание. Това население по своя характер, психическа, демографска и производствена и религиозна определеност и насоченост не е хомогенно, което създава много трудности и определености в това отношение.

Независимо от проведените мероприятия през последните 10 г. все още в една немалка част от българското население у отделни кадри и ръководители не е преодоляно пренебрежителното, а в някои случаи и остро отрицателно отношение към българските цигани и задачите, които трябва да решават. В последните години голямата и сложна работа по възродителния процес се отрази неблагоприятно в работата на партията с българските цигани, в смисъл, че цялото ни внимание беше насочено към потомците на ислямизираните българи и фактически с циганите престанахме да работим. Все още се работи с бавни темпове, не се разработват и решават конкретно и ефективно основните задачи, поставени в решението на Секретариата и разпореждането на Министерския съвет. Допуснаха се много съществени слабости при конкретното изясняване и решаване на някои от основните постановки и въпроси от решението, от местните планове и концепциите, които бяха приети. Проблемите и въпросите за приобщаването към българската нация на българските цигани имат важно национално значение и всяко едно подценяване и забавяне при тяхното решаване може да ни създаде много сериозни допълнителни трудности. Ние сега не можем, нито си поставяме за задача да даваме цялостна оценка и изводи за досегашната работа по изпълнението на решението, вероятно и това ще стане, може би по-късно. Сега при новите условия и постановки за единението на българския народ искаме да напомним за някои важни проблеми и задачи, които имаме да решаване и с тази част от българското население.

Необходимо е срочно всички партийни, обществени, държавни и стопански органи и организации да направят оценка по изпълнение на собствените си решения и мероприятия, приети след изпълнение на Секретариата на ЦК на БКП и набележат допълнителни мерки във връзка с новите условия и изисквания.

Смятаме, че областните комитети на партията трябва да направят и изпратят в ЦК до края на тази година оценка на извършената работа по изпълнение Решението на Секретариата и конкретни предложения, мнения и препоръки за подобряването на работата сред българските цигани в страната и съответните населени места. ледните години над 80% от това работоспособно население в страната е включено в материалното производство, което е един значителен успех. Но голяма част от него все още работят в отделни обособени групи предимно в сферата на комунално-битовите услуги, спомагателно производство и други, където преобладава ръчен труд и не се изисква определена специализация и по-висока про-

фесионална квалификация. Друга част се стреми към по-лек и паразитен начин на живот и получаването на нетрудови доходи. Необходимо е партийните комитети, народните съвети и стопанските органи да вземат допълнителни мерки за още по-активното включване на българските цигани в общественополезен труд, за пресичане на получаването на нетрудови доходи.

Особено внимание трябва да се обърне за постепенното премахване на обособените производствени групи в материалното производство, които оказват негативно отношение и фактически задържат въздействието на приобщителния процес и формирането на новобългарско съзнание в това население и особено в младежта. Необходимо е стопанските ръководства, профорганизациите и комсомолските дружества да вземат срочни мерки за премахването на обособените производствени групи в материалното производство.

По-големи и системни грижи трябва да се полагат за повишаване на професионалната им квалификация и преквалификация – засега те работят най-често като спомагателни работници.

Досегашният опит показва, че реално не може в близките 10-15 години, както е посочено в Решението на Секретариата, да се ликвидират обособените квартали и махали в страната. Но по този процес и подход трябва да продължава да се работи конкретно, целенасочено и ефективно, като се търсят по-ефективни форми, методи, подходи и отношение за постепенното разсъсредоточаване на тези квартали и махали, за решителното пресичане на опитите за изграждането на нови махали, за подобряването на социално-битовите условия в сега съществуващите квартали и махали, където все още живее компактно население. Много внимателно трябва да се следи и ръководи процеса на разсъсредоточаването от партийните и държавните органи, като не се допуска отделни нови квартали, жилищни блокове и входи да се “циганизират”.

Много грижи се полагат от органите на народната просвета в центъра и по места за решаване един основен въпрос в работата ни с българските цигани – обучението и възпитанието на децата. постигнати са добри успехи.

Независимо от това все още проблемът за обхвата, задържането и успешното завършване на децата на българските цигани в страната не е решен. Все още е голям процентът на необхванатите и отпадащите деца от учебните заведения, детските градини, училищата и интернатите. Не е малък процентът на неграмотните и полуграмотни български граждани. Ето защо тези въпроси трябва да се вземат на пряк и непосредствен отчет и ръководство от съответните органи и институти в страната и по места.

Под ръководството на партийните комитети и ППО срочно е необходимо да се прегледа и оцени досегашната идейновъзпитателна работа в обособените квартали, махали и групи и се набележат допълнителни конкретни и ефективни мерки в това отношение.

Сега е необходимо главно по линия на кварталните ОФ организации и читалищата да се полагат по-големи грижи и внимание за подобряване на идейновъзпитателната работа с това население в обособените квартали, като се увеличи броят на просветните, културните, физкултурните, здравните и други форми на масова, групова и индивидуална работа.

Да се провежда по-системна, конкретна и целенасочена идейновъзпитателна и организационна дейност за формиране на правилно обществено мнение, нагласа, отношение и социалнопсихически климат против подценяването на тези проблеми и пренебрежителното отношение на една част от населението към българските цигани и задачите, които провеждаме и решаваме с тях.

С тревога следва да се отбележи, че много държавни и партийни организации в център и по място недооценяват проблема български цигани. В решението на ПБ на ЦК на БКП за единението на българската нация въпросът за циганите има своето място. Той не може и не бива да се заобикаля. Той е сложен въпрос и с всяка измината година все повече ще се усложнява, защото броят на това население непрекъснато и бързо расте. Преди 10 години българските цигани бяха 6% от цялото население, а сега са над 7%.

17.X.1989 г.

ДА – Благоевград, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1351, л.1 - 5

Бележки:

¹ Тук искам да подчертая, че 5 години преди това се бях занимавала с антропологически изследвания на една друга етнорелигиозна група от нашия регион – мюсюлманите и вероятно това ми е помогнало да погледна на „различния“ от друга гледна точка.

² Мои домакини бяха помощник учителите, които обучавахме, които ми оказаха неоценима помощ, за което сърдечно им благодаря. Техните имена са включени в книгата ми „Толерантност в различността“ /Жизнени светове и ценности на ромската култура/, Благоевград, 2002.

³ Вж. Попова, К. Анализ на жизнеописателния разказ, сп. Български фолклор, С., 1994, № 6

⁴ Милс, 1959, По Воденичаров, П. Социално речево поведение, жизнени светове и идентичности, В: Искам човекът да е винаги приятен и да си правим моабет, Благоевград, 1998.

⁵ За автобиографичния подход виж. Шутце, 1977, Розентал, 1987, Попова, 1994. Целият брой на сп. „Български фолклор“ от 1997, бр. 6 е посветен на биографичния метод. От повече от 20 години метода се е наложил в западната хуманитаристика, а от 10 години и в българската.

⁶ Насехи, 1994, По Воденичаров, П. Социално речево поведение, жизнени светове и идентичности, В: Искам човекът да е винаги приятен и да си правим моабет, Благоевград, 1998.

⁷ В събирането на автобиографии бях подпомогната от мои дипломанти по населени места.

⁸ Вж. Дресел, Г. Историческа антропология, С., 1990, превод от немски.

⁹ Рюзен, Й. Реториката на историчното, сп. Балканистичен форум, 1996/2, с. 9 - 12.

¹⁰ Изследването е само част от по-голям труд, в който се разглеждат децата и детството при различни етнокултурни и религиозни групи в България.

¹¹ Морис Холбваск, Колективната памет, София 1996, превод от френски

¹² Има и изключения. Вж. Нунев, Й. Ромското дете и неговата възпитателна среда, С., 1998 ; Попков, Т. Социално – педагогически профил на ромското семейство, Бл., 2004.

¹³ В изследването не съм работила с гетоизирани роми, а съм анализираща биографиите повече на градски роми.

¹⁴ Самото откриване на тези документи, беше изключително трудно, тъй като има само 2 обособени фонда свързани с ромите в цялата система на архивите в страната / на театър „рома“ и на циганско училище в Шумен/ и са търсени сред фондовете на други институции.

¹⁵ „Делението на поколения в социологическата литература е условно, като под това се има предвид общите “исторически преживявания” на връстниците, както и наличието на една група връстници, които въздействат върху останалите и придават облика на съответната възрастова група” /Попова, К. Националното дете, С., 1999, с. 42 /. Всички информатори, чиито спомени са обект на анализ не са от групата на аномираните роми, а имат стабилна социална среда /дом, семейство, работа/. По тази причина в изследването не се анализират социалните явления: просия, скитничество, проституция и др., както и участието и въвличането на деца в тях.

¹⁶ По – голямата част от автобиографичните спомени са публикувани в книгата “Толерантност в различността”/Жизнени светове и ценности на ромската култура/- Пашова, 2002. Използвани са и текстове от непубликувани от мен материали събирани на теренните изследвания по махалите, част от които са публикувани в този текст.

¹⁷ Марушиакова, Ел., В. Попов Циганите в България, С., 1993, с.127 -143.

¹⁸ Попова, Кр., Националното дете, С., 1999, с. 21.

¹⁹ Вж: Кон, И. Ребенак и общество, М. 1983; Етнография детства, М., 1988 ; Попова, Кр., Националното дете, С., 1999, с. 17 -40.

²⁰ Тодорова, М., Балканското семейство, С., 2002, с. 27.

²¹ Вж. Марушиакова, Ел., В. Попов Циганите в България, С., 1993; Лиежо, Ж. Роми, Цигани, Чергари, С., 1999; Пампоров, Ал. Ромското всекидневие в България, С. 2006.

²² Колева, И. “Концепция за социализация на деца от ромски произход в неравностойно социално положение”, С., 1994.

²³ Нунев, Й. Ромското дете и неговата семейна среда, С., 1998 ; Попков, Тр. Социално – педагогически профил на ромското семейство, Благоевград, 2004 и др.

²⁴ Вж. Загоров, Сл. Въпроси на населението в България / демографска студия/, С., 1935; Мишайков, Д. Основен курс по демография, С, 1941; Давидова, В. История на здравеопазването в България, С., 1956; Тодорова, М. Балканското семейство, С., 2002.

²⁵ Марушиакова Ел., В. Попов, Албум със снимки – Цигани/рома от старо и ново време, С. 2000; Кънчов, В. Кънчов, Васил, Избрани произведения, том 1, Пътуване по долината на Струма, Места и Брегалница, Битолско, Преспа и Охридско, София, 1970; Дневникът на Р. А. Скот Макфий от едно пътуване през 1913 г. Сред циганите в България, С., 2007.

²⁶ Нунев, Й. Ромското дете и неговата семейна среда, С., 1998, с. 17.

²⁷ От текста на Й. Нунев разбирам, че единствено традиционните семейства са съхранили типичните ромски ценности, а другите две групи са ги загубили и по тази

причина би трябвало да не са ромски.

- ²⁸ Лиежоа, Ж. Роми, Цигани, чергари”, С., 1999, с. 79 -85.
- ²⁹ Вж. Лиежоа, 1999; Марушиакова, Попов, 1993; Нунев, 1998 и др.
- ³⁰ Марушиакова, Попов, Циганите в България, С., 1993, с. 179.
- ³¹ Нунев, Й. Ромското дете и неговата семейна среда, С., 1998, с. 35.
- ³² Лиежоа, Ж. Роми, Цигани, чергари, С., 1999, с. 80.
- ³³ Пак там, с. 82.
- ³⁴ Захариев, З. Защо умират българските деца?, С., 1939, с. 45.
- ³⁵ Попова, Кр. Националното дете, С., 1999, с. 20.
- ³⁶ Марушиакова, Попов, Циганите в България, С., 1993, с. 179.
- ³⁷ Уйлямс, П. Ние не говорим за тях /живите и мъртвите цигани – Мануш/, С., 2000, с. 21.
- ³⁸ Марушиакова, Попов, Циганите в България, С., 1993, с. 179.
- ³⁹ Пак там, с. 180.
- ⁴⁰ Лиежоа, Роми, Цигани, Чергари, С., 1999, с. 82.
- ⁴¹ Бъргър, П., Т. Лукман Социалното контруиране на личността, С., 1996.
- ⁴² Кон, И. Етнография детства, М., 1983; Кон, И. Ребенак и общество, М., 1988; Кембъл, Р. Детето – как да го обичаме истински, С., 1994; Ериксон, Е. Идентичност. Младост и криза, С., 1996; Дичев, И. От принадлежност към идентичност, С., 2002.
- ⁴³ Бъргър П., Т. Лукман, цит. съч., с. 49.
- ⁴⁴ Пак там, с. 52.
- ⁴⁵ Пак там, с. 157.
- ⁴⁶ Пак там, с. 89.
- ⁴⁷ Харис, Т. Аз съм добър, ти си добър, С., 1991; Пърлс, Ф. Да преоткрием семейната хармония, С., сп. Съвременник, 1992, кн.2; Песешкенян, Н. Позитивна семейна терапия, С., 1993.
- ⁴⁸ Бъргър, Лукман, цит. съч., с. 146.
- ⁴⁹ Лиежоа, Жан Пиер Роми, Цигани, Чергари, С., 1999, с. 81-82.
- ⁵⁰ По Лиежоа, Жан Пиер Роми, Цигани, Чергари, С., 1999, с. 87.
- ⁵¹ Бъргър, Лукман, цит. съч., с. 142.
- ⁵² Марушиакова, Попов, 1993; Бюксеншютц, 2000 и др.
- ⁵³ Бюксеншютц, 2000. цит. съч.
- ⁵⁴ Марушиакова, Попов, 1993. , цит. съч.
- ⁵⁵ ДА – Благоевград, Фонд 2Б, оп. 1, а.е. 3, с. 548.
- ⁵⁶ Пак там, с. 548.
- ⁵⁷ Пак там, с. 549.
- ⁵⁸ Вж: Марушиакова, Ел., В. Попов Циганите в България, С., 1993.
- ⁵⁹ По Бюксеншютц, 2000, цит. съч.
- ⁶⁰ Жан Пиер Лиежоа, 1999, цит. съч.
- ⁶¹ ОДА, Фонд 2Б, оп. 1, а.е 3, л. 548.
- ⁶² Закон за трудово мобилизиране на безделниците и празносчитащите, ДВ / 08. 10. 1946. В: “Народна демокрация или диктатура”, съставители: Л. Огнянов, М. Димова, М. Лалков, С.
- ⁶³ Окръжно 2410 от Министерството на Социалната политика.
- ⁶⁴ Пак там.

- ⁶⁵ Томова, И. 1995.
- ⁶⁶ Вж. Бюксеншютц, 2000, цит. съч.
- ⁶⁷ Томова, 1995, цит. съч.
- ⁶⁸ Бюксеншютц, 2000, цит. съч.
- ⁶⁹ ДА –Благоевград, фонд 2Б, опис1, а.е. 3, с. 138.
- ⁷⁰ Марушиакова, Попов, 1993, цит. съч..
- ⁷¹ Постановление № 1216 на Министерския съвет от 17.X.1957г. «За решаване въпроса с циганското малциство в България»
- ⁷² Постановление № 258 на Министерския съвет от 17.X.1958 година «За уреждане въпросите на циганското население в България.»
- ⁷³ Пак там.
- ⁷⁴ Пак там.
- ⁷⁵ ДВ, №198, 30.10.1948.
- ⁷⁶ Пак там.
- ⁷⁷ Пак там.
- ⁷⁸ Пак там.
- ⁷⁹ По Марушиакова, Попов, 2004, цит. съч.
- ⁸⁰ По Бюксеншютц, 2000, цит. съч.
- ⁸¹ Марушиакова, Ел., В. Попов Циганите в България, С., 1993, с. 123.
- ⁸² Пак там, с. 67.
- ⁸³ И. Томова, 1995, , цит. съч.
- ⁸⁴ Цит. Постановление.
- ⁸⁵ Пак там.
- ⁸⁶ И. Томова, 2000, , цит. съч.
- ⁸⁷ Цит. Постановление.
- ⁸⁸ Бюксеншютц, 2000, цит. съч.
- ⁸⁹ Бюксеншютц, 2000, цит. съч.
- ⁹⁰ Томова, 1995, , цит. съч.
- ⁹¹ Марушиакова, Попов, 1993, , цит. съч.
- ⁹² Марушиакова, Попов, 1993, , цит. съч.
- ⁹³ ЦДА, ф. 468, оп.4, а.е.6, л. 58-59.
21. ЦДА, ф. 468, оп.4, а.е.6, л. 58-59
- ⁹⁴ Пак там, с. 59.
- ⁹⁵ Пак там, с. 59.
- ⁹⁶ ДВ бр.44 от 2.06.1961г., “Правилник за детските домове - интернати”.
- ⁹⁷ Бюксеншютц, 2000, цит. съч.
- ⁹⁸ ДВ бр.44 от 2.06.1961г., “Правилник за детските домове - интернати”.
- ⁹⁹ Пак там.
- ¹⁰⁰ Пак там.
- ¹⁰¹ Жан Пиер Лижеоа, 1999.
- ¹⁰² Бюксеншютц, 2000.
- ¹⁰³ Томова, 1995.
- ¹⁰⁴ ЦДА, ф. 468, оп.4, а.е.6, л. 58-59.
- ¹⁰⁵ Томова, Ил. 1995.
- ¹⁰⁶ Бюксеншютц, 2000.

¹⁰⁷ По Бюксеншютц, 2000, , цит. съч.

¹⁰⁸ По въпроса виж следващата подглава.

¹⁰⁹ Марушиакова, Попов, 1993, , цит. съч.

¹¹⁰ Жан Пиер Лиежоа, 1999, , цит. съч.

¹¹¹ Марушиакова, Попов, 1993, , цит. съч.

¹¹² Пак там, с. 134.

¹¹³ Бюксеншютц, цит. съч.

¹¹⁴ Томова, 1995, , цит. съч.

¹¹⁵ Виж архивните документи за смяната на имената в подглава 3.3.

¹¹⁶ Марушиакова, Попов, 1993, , цит. съч.

¹¹⁷ Вж. Томова, 1995, цит. съч.

¹¹⁸ Периодът на комунистически режим в България е от 1944 г. до 1989 г.

¹¹⁹ В историческия контекст на разработката (периода от 9 септември 1944 до 1989 година) използвам термина “цигани” за общностното наименование на етнокултурната група, която изследвам. Отчитам факта, че самият термин е пейоративен (т. е. с обидна насоченост), но именно това отразява всички стереотипи, свързани с отрицателната нагласа към тези хора през време на комунистическото управление. При анализа използвам термина “цигани” в позитивен контекст, като изцяло се разграничавам от смисъла, който се влага в него в цитираните в работата правителствени и партийни решения. Като цигани мюсюлмани обозначавам всички, които изповядват ислям, като отчитам факта, че една част от тях са с преферирано турско самосъзнание. Вж. Й. Нунев, Нормативни аспекти на образователната интеграция на децата и учениците на българските граждани с етнокултурни различия в контекста на интеркултурното образование и възпитание, с. 9-26, Сб. Многообразие без граници, С., 2008.

¹²⁰ Пашова, Ан. Политики на тоталитарната власт към ромите в България. В: Обществено подпомагане и социалната работа в България, Благоевград, 2005. Предложената в статията периодизация е условна и почти наложила се в научната литература (Марушиакова, Попов. Циганите в България, С. 1993; Бюксеншютц. Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци 1944-1989, С., 2000), тъй като все пак се основава на реални изменения на властовите отношения на официалната власт към циганите.

¹²¹ Има само едно регионално частично изследване (Деян Колев, Теодора Крумова. Между Сцила и Харибда – за идентичността на миллета. В. Търново, 2005), в което са разгледани малцинствените училища и архивите на Търновската митрополия и са изнесени случаите на приемане на християнството от иноверци, в това число и цигани. В научната литература по проблемите на циганите има изнесени частично сведения от архивни документи, но те са по-скоро в подкрепа на една или друга теза. Вж. Марушиакова, Ел., В. Попов. Циганите в България, С., 1993.

¹²² Първоначално идеята ми бе да посоча всички възможни масиви от данни, които пазят документи за държавната политика спрямо циганите, но с оглед на огромното количество материали, които се откриха в ЦДА (ф. 1Б – Партиен архив), сведох анализирани документи само до тези, които са свързани с етническата и религиозната им принадлежност. В изследването не са включени документите, свързани с малцинствените училища, социалната работа и културно-просветната дейност на партията с тези хора.

¹²³ В статията терминът „Възродителен процес“ е използван в по-широкия му контекст – „като процес на смяна на имената и заличаване на груповата идентичност“. Вж. Груев, М., Ал. Кальонски. Възродителният процес (Мюсюлманските общности и комунистическият режим), С., 2008, с.11. Вж. Е. Иванова, Отхвърлените „приобщени“ (или процеса, наречен „възродителен“ /1912 – 1989/), С., 2002.

¹²⁴ В сайта по проекта www.histori/aso.swu.bg има само два фонда, които пряко се отнасят до циганите (ЦДА, ф. 1304 – Цигански театър „Рома“ /1951-1960/, с 15 а. е. и едно циганско начално училище в село Върбица Шуменско: ДА – Шумен, ф. 268 (1950 –1958), с 18 а. е.

¹²⁵ ЦДА, ф. 1Б, оп. 25, ЦК на БРП /к/ – 1944 -1948, Отдел “Масов”.

¹²⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 25, а. е. 71 – Доклад на зав.-отдела и изложения от еврейската комисия при отдела за положението на евреите в България и дейността на партията сред тях. За борба между евреите комунисти и ционисти; за създаване организация на циганите, 1945 г. (23 л.).

¹²⁷ ЦДА, ф. 1Б, оп. 25, а. е. 68, л. 1-5 Доклад на масовия отдел при ЦК „Нашата работа всред малцинствата”.

¹²⁸ ЦДА, ф. 1Б, оп. 27, а. е. 6, л. 1-2.

¹²⁹ Документите за организацията са във фонда на ОФ, тъй като самата организация е ситуирана там. В ДА – Благоевград е запазена към фонда на ОФ една архивна единица, свързана със създаването и дейността на местното циганско дружество. За съжаление информацията е изключително оскъдна, като се има предвид, че целият запазен архив на дружеството е 8 листа – ф. 109, оп. 1, а. е. 42. Образоването на циганското културно-просветно дружество в Горна Джумая – 1949 година. Създадени са и регионални организации в Сандански и Петрич: ДА – Благоевград, ф. 2Б, оп. 1, а. е. 3, л. 549. <http://roma.swu.bg>

¹³⁰ ДА – Благоевград, ф. 2Б, оп. 1, а. е. 3, л. 548-549; ДА – Монтана, ф. 611, оп. 1, а. е. 55, л. 3. Вероятно има запазена информация за циганските културно-просветни дружества и в другите териториални държавни архиви.

¹³¹ ЦДА, ф. 1304 – Цигански театър „Рома“ (1951-1960). Това е една от двете ромски институции, които имат фонд в ЦДА. Фондът съдържа 15 а. е.

¹³² ДА – Благоевград, ф. 109, оп. 1, а. е.42, л. 1.

¹³³ ДА – Благоевград, ф. 109, а. е. 42, оп. 1, л. 1.

¹³⁴ Вж. Улрих Бюксеншютц, Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци, С., 2000.

¹³⁵ Улрих Бюксеншютц, Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци, С., 2000, с. 22.

¹³⁶ ЦДА, Ф. 1Б, оп. 25, а.е. 71, л. 7.

¹³⁷ ЦДА, Ф 1Б, оп. 25 Въведение, В. Пълова, л.1 С., 1975. Може само да се гадае какво е наложило тази промяна, като се има предвид, че само месеци делят страната от две големи събития – Референдум за премахване на монархията – 08.09.1945 г. и избори за VI ВНС – 27.10.1946 г.

¹³⁸ Закон за трудово мобилизиране на безделниците и празносчитащите, ДВ / 08. 10. 1946 В: “Народна демокрация или диктатура”, съставители: Л. Огнянов, М. Димова, М. Лалков, С., 1992;

¹³⁹ Окръжно № 2410 от 25 юли 1947 г.

¹⁴⁰ ЦДА, ф. 1Б, оп. 27, а. е. 20, л. 1.

¹⁴¹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 27, а. е. 20, л. 2-3.

¹⁴² ЦДА, ф. 1Б, оп. 27, а. е. 20, л. 3.

¹⁴³ Growe: Histori, 22 По Улрих Бюксеншютц, Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци (1944-1989), С., 2000, с. 4

¹⁴⁴ ЦДА, ф. 1Б, оп. 27, а. е. 2, л. 8.

¹⁴⁵ Улрих Бюксеншютц. Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци (1944-1989), С., 2000, с. 34.

¹⁴⁶ „Според Главна дирекция на статистиката и съгласно чл. 1, ал. 3 от Правилника за водене на регистрите за населението народните съвети могат да поправят служебно сведенията, дадени от главите на домакинствата и домакинските листове или в регистрите на населението, ако констатираат, че те са непълни или погрешни, но само въз основа на документи или след провеждане на анкета”. ЦДА, ф. 1Б, оп. 27, а. е. 2, л. 5.

¹⁴⁷ ЦДА, ф. 1Б, оп. 27, а. е. 2, л. 1-9.

¹⁴⁸ ДА – Благоевград, ф. 2Б, оп. 1, а. е. 3, л. 548.

¹⁴⁹ ДА – Благоевград, ф. 2Б, оп. 1, а. е. 3, л. 548.

¹⁵⁰ Пак там.

¹⁵¹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 23, л. 1-39. Подобни данни навярно има и във всички териториални държавни архиви в страната.

¹⁵² ЦДА, ф. 1Б, оп. 27, а. е. 2; а. е. 6, 20.

¹⁵³ ЦДА, ф. 1Б, оп. 27.

¹⁵⁴ ЦДА, ф. 1Б, оп. 27, Въведение, В. Пълова, л. 1 С., 1975.

¹⁵⁵ ЦДА, ф. 1Б, оп. 27, а. е. 2, 6, 20.

¹⁵⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 28.

¹⁵⁷ Постановление № 1216 на Министерския съвет от 17.X.1957 г. «За решаване въпроса с циганското малцинство в България».

¹⁵⁸ ЦДА, ф. 1Б, оп. 5, а. е. 420, л. 1-57 – Протокол от съвещание на отдел „За работа с националните малцинства” на ЦК на БКП с наблюдаващите работата по пропагандата и агитацията и отговорниците за работата сред националните малцинства при ОК на БКП, ОФ и Комсомола., 25.III.1960 г.

¹⁵⁹ Постановление № 258 на Министерския съвет от 17.X.1958 г. «За уреждане въпросите на циганското население в България”.

¹⁶⁰ По повод на постановлението в Партийния архив са запазени молби от цигани, които искат да започнат уседнал живот и работа, но местното население не желае това – ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 1, л. 1-15. Постановлението е повод и уседналите цигани чрез ГК на БКП по места да имат искания за по-висок бюджет за благоустройство на циганските квартали – ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 1, л. 5-6; ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 6, л. 10; ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 15, л. 1-8. По места партията е провокирала самите цигани да „приветстват” постановлението – Доклад от Шакир Пашов, представител на културния комитет на циганското население в кв. “Емил Марков” в София до ЦК на БКП, 21.VI.1959 г.: ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 6, л. 5-9.

¹⁶¹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 15, л. 9.

¹⁶² ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а. е. 4034, л. 1 – Протокол от заседание на Политбюро на ЦК на БКП.

¹⁶³ ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а. е. 4034, л. 2.

¹⁶⁴ ЦДА, ф. 1Б, оп. 6, а. е. 4034, л. 48.

¹⁶⁵ В. „Известия“, 5.1.1960 г. Напечатани са бланкови молби от името на желаещите да променят имената и народността си до Председателя на ГОНС по местожителство. ДА – Монтана, ф. 2, оп. 3, а. е. 66, л. 340.

¹⁶⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 29, а. е. 20, л. 2 – Докладна от ГК на БКП, ГОНС и отдел „Просвета и култура“ – Коларовград, до ЦК на БКП, от 22.XII.1960 г.

¹⁶⁷ ЦДА, ф. 1Б, оп. 15, а. е. 765, л. 2.

¹⁶⁸ Пак там, л. 3.

¹⁶⁹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 15, а. е. 765, л. 8-13.

¹⁷⁰ ЦДА, ф. 1Б, оп. 15, а. е. 765, л. 8.

¹⁷¹ Пак там, л. 9.

¹⁷² ЦДА, ф. 1Б, оп. 15, а. е. 765, л. 10.

¹⁷³ Пак там, л. 10.

¹⁷⁴ Пак там, л.11.

¹⁷⁵ Пак там, л.12.

¹⁷⁶ Подробно съм изброила всички институции, които са натоварени със задачи по отношение на „Възродителния процес“ при циганите, тъй като в архивите на съответните ведомства от този период биха могли също да се открият архивни документи, свързани с циганите.

¹⁷⁷ ЦДА, ф. 1Б, оп. 15, а. е. 765, л. 12.

¹⁷⁸ ЦДА, ф. 1Б, оп. 15, а. е. 765, л. 12-13.

¹⁷⁹ Отношението на циганите към смяната на имената и покръстването им не са били обект на специално изследване, освен в контекста на по-обща исторически проучвания. (Вж. М. Груев, 2003). В. Пелова (2004) изследва архивните документи за приемане на християнството от ромите във Врачанска епархия от сравнително ранен исторически период – първите години след Освобождението до 1948 година, като анализира мотивите за този акт така, както са отразени в приписките на Врачанската Митрополия.

¹⁸⁰ ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 24 – Писма от Президиума на НС, ГК на БКП в Пазарджик и изложения от турци, цигани и българомохамедани до ЦК на БКП във връзка с промяната на турските им имена с български (06.02.1961 – 10.06.1961).

¹⁸¹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 15, л. 9.

¹⁸² ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 23 – Писма от Президиума на НС, ГК на БКП – Пазарджик и изложения от цигани до ЦК на БКП във връзка със смяната на турските им имена с български.

¹⁸³ ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 23, л. 17. Текстовете от Правилника в молбата са цитирани дословно и написани с големи букви.

¹⁸⁴ Пак там – л. 10 от молбата, се вижда, че е заведена веднъж още на 22.12.1960 г. и резолюцията е: „Относно смята на името му“.

¹⁸⁵ Пак там, л. 5-7.

¹⁸⁶ Пак там. л. 20-21.

¹⁸⁷ Пак там, л. 36-37.

¹⁸⁸ Пак там, л. 17.

¹⁸⁹ Пак там, л. 18.

¹⁹⁰ Пак там, л. 30-31.

¹⁹¹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1341, л. 9. “Много често техните молби и жалби не се удовлетворяват и това дава много лошо отражение в съзнанието на тези молители.”

¹⁹² ЦДА, ф. 1Б, оп. 28, а. е. 23, л. 2-3.

¹⁹³ Пак там, л. 5.

¹⁹⁴ Пак там, л. 1.

¹⁹⁵ ДА – Благоевград, ф. 2Б, оп.12, а.е.41, л.124.

¹⁹⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 55 – Настоящият инвентарен опис съдържа 1368 (хиляда триста и шестдесет и осем) архивни единици. Януари 2006 г. гр. София Съставил(Ст. Цветански)

¹⁹⁷ ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1341.

¹⁹⁸ Пак там, л. 8.

¹⁹⁹ Пак там, л. 12.

²⁰⁰ ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1341 и 1344 – Някои проблеми на работата сред циганското население у нас (1976).

²⁰¹ ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1348 – Доклад на групата до отдел „Пропаганда и агитация”. Докладът е предшестван от Проект за емпирическо социологическо изследване, С., 1977 г. – ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1347; разработката е от колектив с ръководител к.ф.н. Д. Димитров. Пълните резултати от изследването са публикувани в колективна монография (същия колектив) – ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1349, в обем от 225 листа. Самият доклад е отпечатан само в 10 екземпляра и изпратен в ЦК като „строго поверителен”.

²⁰² Пак там, л. 19.

²⁰³ ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1350, л. 1-4 – За някои особености в идейновъзпитателната работа на партийните органи и организации, народните съвети и обществените органи и организации с българските цигани, които се турчечат; ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1351, л. 1-5 – Някои въпроси за работата с българските цигани. И двата документа носят една и съща дата – 17.X.1989 г.

²⁰⁴ ДА – Благоевград, ф. 2Б, оп. 12, а. е. 41, л. 118 – Резултати от извършената политическа работа за смяната на турско-арабските имена на българските цигани, от 14.06.1982 г. (Строго поверително). Вж. и други архивни документи от ДА – Благоевград на сайта <http://roma.swu.bg>.

²⁰⁵ Пак там, л. 118.

²⁰⁶ ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1351, л. 1.

²⁰⁷ ЦДА, ф. 1Б, оп. 55, а. е. 1351, л. 5.

²⁰⁸ Груев, М., Ал. Кальонски. Възродителният процес (Мюсюлманските общности и комунистическият режим). С., 2008, с. 9.

²⁰⁹ В изследването са използвани само част от достъпните на автора документи, като подробното им излагане е обект на друга разработка. Пълният текст на някои от документите от ДА – Благоевград, които не са цитирани тук, могат да се видят на сайта <http://roma.swu.bg>.

²¹⁰ Имам много събрани разкази на хора от различни региони на страната, които разказват за „възродителния процес”, от които се вижда, че това е травмиращо-то колективно място на паметта за циганите мюсюлмани.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Алексиев, Б. Пространството при циганите. – В: Етническата картина в България (проучвания през 1992 г.). С., 1993.
- Бъргър, П., Т. Лукман Социалното конструиране на реалността, С., 1996
- Бюксеншутц, У. Малцинствената политика в България. Политиката на БКП към евреи, роми, помаци и турци 1944-1989, С., 2000.
- Георгиев, Ж., Томова, И., Кънев, К., Грекова, М. Етнокултурната ситуация в България – 1992 г. Социологическо изследване.
- Георгиева, Ив. Изследване върху бита и културата на българските цигани в Сливен, Изв. ЕИМ, т. IX, 1966.
- Грекова, М., Кирилова, Ад., Гологанова, Н. Как циганите присъстват в живота на българите, сп. Социологически проблеми, 1996, кн. 2.
- Дичев, И. От принадлежност към идентичност, С., 2002
- Ериксон, Е. Идентичност. Младост и криза, С., 1996
- Кварталът и хората (Столипиново – началото на една дълга промяна), С., 1997.
- Кембъл, Р. Детето – как да го обичаме истински, С., 1994
- Кметова, Т. “Лонджа” – специфична форма на парична взаимопомощ сред циганите в София. – Български фолклор, 1992, кн. 2.
- Кон, И. Етнография детства, М., 1983
- Кон, И. Ребенак и общество, М., 1988
- Кючуков, Хр. Занаятите на турските цигани от Североизточна България. – В: Етническата картина в България (проучвания през 1992 г.). С., 1993.
- Кючуков, Хр. Турските цигани в Североизточна България. – В: Аспекти на етнокултурната ситуация в България. С., 1992.
- Лацкова, И. Родена съм под щастлива звезда, София 2000
- Лиежоа, Жан Пиер. Роми, Цигани, Чергари, София, 1999
- Марушиакова, Е. Етническа характеристика на циганите в България. – Българска етнография, 1991, кн. 4.
- Марушиакова, Е. Отношения между циганските групи в България. – В: Етническата картина в България (проучвания през 1992 г.). С., 1993.
- Марушиакова, Е. Циганите в България и тяхната религия. – В: Аспекти на етнокултурната ситуация в България. С., 1992.
- Марушиакова, Е. Циганските групи в България и тяхното етническо самосъзнание. – Българска етнография, 1992, кн. 1.
- Марушиакова, Е., Попов, В. Циганите в България, С., 1993.
- Марушиакова, Е., Попов, В., Кючуков, Хр. Беседи за българските роми (циганите). С., 1992, Министерство на образованието и науката.
- Марушиакова, Е., Попов, В., съст. Циганите в българския печат – 1992 г., С., 1992.
- Митерауер, Свят на мечти и музей на “Аза” – Към възникването и формите на младежката стая. В сб. Университетът и младите на Балканите”, Благоевград, 1999.
- Нунев, Й. Ромското дете и неговата възпитателна среда, С., 1998.

Пашова, Ан. /съставител/, Ромското дете и неговата социализация, Благоевград, 2003

Пашова, Ан. Ромското дете и проблемите на неговата социализация, Сб. Ромското дете и неговата социализация, Благоевград, 2003 с. 5 – 11

Пашова, Ан. Толерантност в различността /Жизнени светове и ценности на ромската култура/, Благоевград, 2002

Пашова, Ан., Исторически промени и тенденции в отношението към децата и детството в ромското семейство, Сб. Ромското дете и неговата социализация, Благоевград, 2003, с.11 – 53

Песешкиан, Н. Позитивна семейна терапия, С., 1993

Попков, Тр. Социално – педагогически профил на ромското семейство, Бл., 2004.

Попов, В. Българи и цигани (междуетнически отношения). – В: Етническата картина в България (проучвания през 1992 г.). С., 1993.

Попов, В. Преферираното етническо самосъзнание при циганите в България. В: - Аспекти на етнокултурната ситуация в България. С., 1992.

Попов, В. Циганите в България и тяхното етническо самосъзнание. В: Аспекти на етнокултурната ситуация в България. С., 1992.

Попова, К. Детството в процеса на модернизация, “Искам благородна професия”, Благоевград, 2000

Попова, К. Националното дете, София, 1999.

Пърлс, Фр. “Гещалт – терапия”, сп. Съвременник, 1992/2

Ричардсон, Р. Силы семейных уз, 1994

Сатир, В. Да преоткрием семейната хармония, С., 1996

Томова, И. Циганите в преходния период. С., 1995.

Томова, И. Циганите в преходния период. С., 1995.

Турел, А. Циганите – транснационално малцинство, сп. Компас, 1998, кн. 3-4.

Фотев, Г. Другият етнос, С., 1994.

Харис, Т. Аз съм добър, ти си добър, С., 1991

Чанков, Ж. Населението на България, С., 1935

Анастасия Пашова

**ДЕТСТВО И ЖИЗНЕНИ СВЕТОВЕ НА РОМИ
В ЗАПАДНА БЪЛГАРИЯ**

Първо издание

Рецензенти: проф. Фидана Даскалова, доц. Траян Попкочев,
д-р Йосиф Нунев

Формат: 70/100/16

Предпечатна подготовка: Нурие Муратова

Издателство СЕМАРШ

ISBN 978-954-9590-15-9